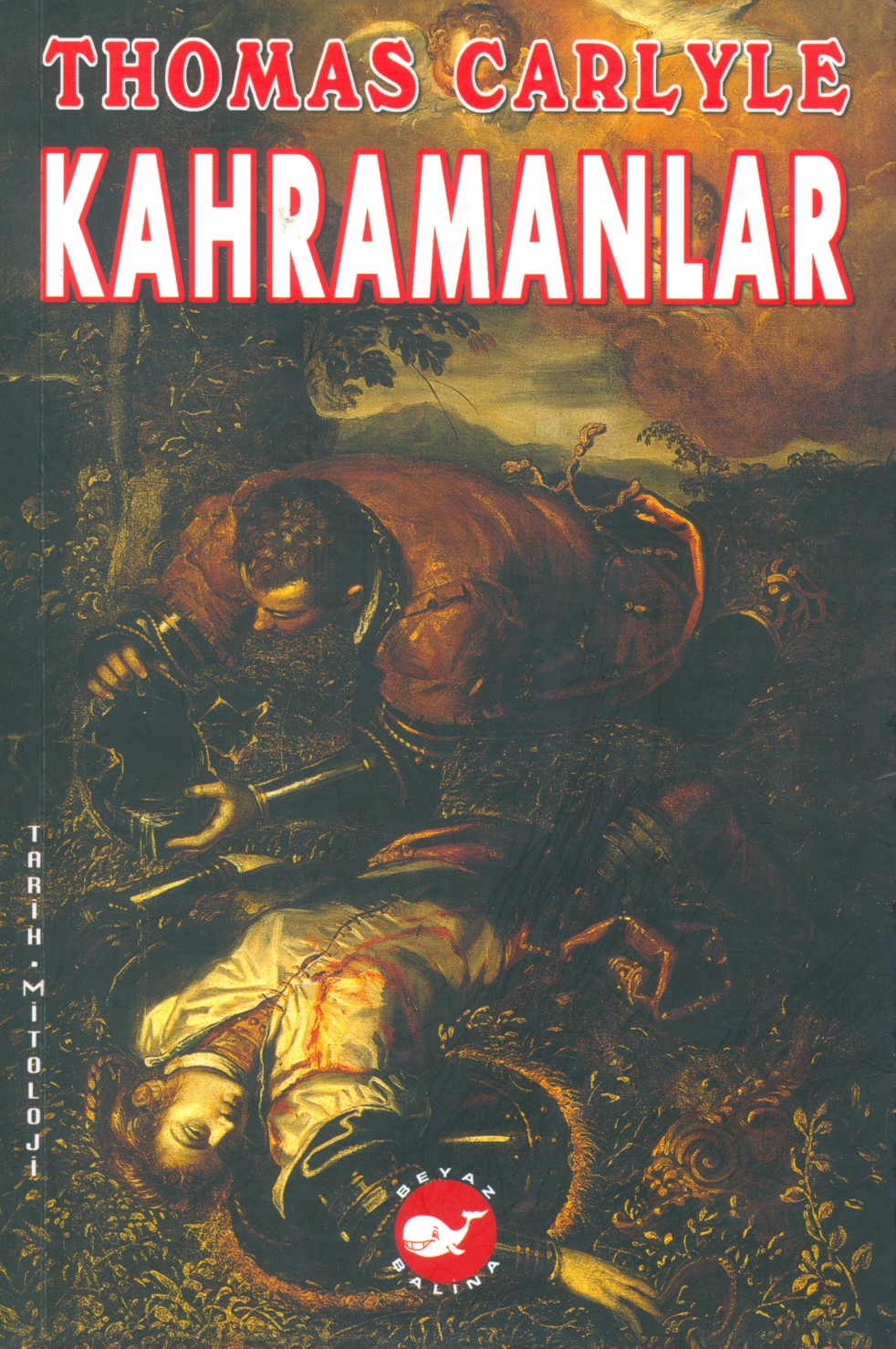
THOMAS CARLYLE

KAHRAMANLAR

TARİH · MİTOLOJİ

BEYAN BALİNA

Elinizdeki eser, İngiliz tarihçisi, biyografi yazarı ve eleştirmen Thomas Carlyle tarafından Mayıs 1840 tarihinde verilmiş olan altı konferanstan meydana gelmiştir. Thomas Carlyle eserlerinde, genellikle dünya insanlığına yön vermiş, kitleleri peşinden sürüklemiş, insanlığın ve dünyanın gelişmesinde önemli işler üstlenen karizmatik liderlerin, oynadıkları büyük roller üzerinde durarak, bu tür konulara temas eder. "Kahramanlar" Thomas Carlyle'ın en önemli eseridir. Carlyle bu kitabında, Napolyon, Cromwell, Jean Jacques Rousseau, Johnson, Burns, Dante, Shakespeare, Hz. Muhammed, Noks, Luther, Odin hakkında bilgiler verip, onların toplumlar üzerinde meydana getirdikleri etkileri açıklamaktadır.

TC KB

ISBN 975-8414-69-0
9 789758 414697

KAHRAMANLAR

"Heroes and Hero Worship"

Thomas Carlyle

Çeviri : Behzat TANÇ

BEYAZ BALİNA

Beyaz Balina Yayınları

İstanbul - 2000

Genel Yayın Nu - 21

Tarih - Mitoloji- 1

Baskı Adedi - 1000

ISBN - 975-8414-69-0

KAHRAMANLAR

"Heroes and Hero Worship"

Thomas Carlyle

Çeviri : Behzat TANÇ

BEYAZ BALİNA YAYINLARI

Binbirdirek Mh. Peykhane Sk. Üstündal Apt. Nu : 14/4 Çemberlitaş / İST.

☎ (0.212) 638 62 63 - 3 Hat - Belge Geçer : (0.212) 513 86 25

Kitabın Adı : Kahramanlar
Yazarı : Thomas Carlyle
Kitabın Orijinal Adı : Heroes and Hero Worship
İlk Yayın Tarihi : 1841
Çeviri : Behzat TANÇ

Yayın Sorumlusu
İlhan BAHAR

Üretim Sorumlusu
Bülent OKTAY

Yayın Yönetmeni
Lâtif UĞURTEKİN

Kapak Tasarım
Arman TOROSYAN

Reklâm ve Halkla İlişkiler Sorumlusu
Şahin DOĞAN

Dizgi
Mine SARIKAYA

Sayfa Düzeni
Sevda UĞURTEKİN

Düzelti
Pınar SAVGI

Montaj
Nermin OKTAY

Yayın Dağıtım Sorumlusu
Necdet ÜNSAL

Bu kitap **EKO MATBAASI** tesislerinde basılıp ciltlenmiştir.

Kapak Resimleri : *Lâtif Uğurtekin Özel Arşivi.*

SUNUŞ

Elinizdeki eser, İngiliz tarihçisi, biyografi yazarı ve eleştirmen Thomas Carlyle "D. 1795 - Ö. 1881" tarafından Mayıs 1840 tarihinde verilmiş olan altı konferanstan meydana gelmiştir. Thomas Carlyle, eserlerinde, genellikle dünya insanlığına yön vermiş, kitleleri peşinden sürüklemiş, insanlığın ve dünyanın gelişmesinde önemli işler üstlenen karizmatik liderlerin, oynadıkları büyük roller üzerinde durarak, bu tür konulara temas eder. **"Kahramanlar"** Thomas Carlyle'ın en önemli eseridir. Carlyle bu kitabında, Napolyon, Cromwell, Jean Jacques Rousseau, Johnson, Burns, Dante, Shakespeare, Hz. Muhammed, Noks, Luther, Odin hakkında bilgiler verip, onların toplumlar üzerinde meydana getirdikleri etkileri açıklamaktadır.

İÇİNDEKİLER

Sunuş 9

Tanrı Olarak Kahraman:

ODİN : Putçuluk, İskandinav Mitolojisi 11

Peygamber Olarak Kahraman :

Hz. MUHAMMED : İslâm 61

Şair Olarak Kahraman :

DANTE ve SHAKESPEARE 105

Din Adamı Olarak Kahraman :

LUTHER : Reform Hareketi-NOKS : Püritenlik 149

Edebiyatçı Olarak Kahraman :

JOHNSON, Jean Jacques ROUSSEAU, BURNS ...193

Kral Olarak Kahraman :

CROMWELL ve NAPOLYON : Modern İhtilâlcilik .239

BİRİNCİ BÖLÜM

TANRI OLARAK KAHRAMAN: ODİN

PUTA TAPICILIK: İSKANDİNAV MİTOLOJİSİ

(Salı, 5 Mayıs 1840)

Burada, **büyük adamlar** üzerinde biraz tartışmayı, onların dünya işlerine nasıl karıştıklarını, dünya tarihinde kendilerine nasıl bir şekil verdiklerini, ne işler yaptıklarını ve insanların onlar hakkında neler düşündüklerini incelemeyi tasarlamış bulunuyoruz. Yani, **kahramanlar** ve onların insanlar tarafından nasıl karşılanıp, ne gibi bir rol oynadıkları konusunu ele aldık. Bu benim, **kahramanlara tapınma** ve toplum olaylarında kahramanlık adını verdiğim bir konudur. Hiç şüphesiz geniş bir konu; şimdi burada yapabilmeyi umduğumuzdan daha başka türlü işlenmeye değer bir konu. Gerçekten de bu, **dünya tarihi** kadar geniş, sınırsız bir konudur. Çünkü bence **dünya tarihi,** insanlığın bu dünyada başardığı işlerin tarihi, esasında burada, yeryüzünde çalışıp çabalamış olan **büyük adamların tarihi**dir. Onlar insanlara önderlik etmiş, insan kitlesinin yapmaya çalıştığı şeylerin veya ulaşmaya uğraştığı hedeflerin geniş anlamda yaratıcıları ve örnekleri olmuşlardır. Yeryüzünde başarılmış olan her şey, meydana getirilmiş bütün eserler, dünyamıza gönderilmiş olan **büyük adamlar**daki fikirlerin maddî sonuçlarından, gerçeklik ve varlık kazanmasından ibarettir. Hiç tereddütsüz diyebiliriz ki, bütün dünya tarihinin ruhu onların tarihidir.

Böyle bir konunun burada tam hakkını veremeyeceğimiz açıkça bellidir.

Ancak bir tesellimiz var ki, o da **büyük adamların**, kendilerine nasıl yaklaşılırsa yaklaşılsın, birlikte bulunmakla yararlanacağımız kişiler olmalarıdır. Bir büyük adamla ne kadar üstünkörü ilgilensek de mutlaka ondan bir şeyler kazanırız. O canlı bir ışık pınarıdır. Onun yanında bulunmak daima yararlı ve güzeldir. Dünyanın karanlıklarını aydınlatan, aydınlatmış olan bir ışık. Üstelik insan eliyle yakılmış bir fener değil, Tanrı vergisi tabiî bir parıltı. Mertlik ve kahramanca bir asaletle, tabiî sezgilerle dolup taşan bir ışık pınarı. Bu pınarın aydınlığında bütün ruhlar kendilerini iyi hissederler. Hangi şartlar altında olursa olsun, böyle insanların çevresinde bir süre dolaşmaktan şikâyetçi olmayacaksınız. Birbirinden oldukça uzak ülke ve çağlardan seçilen ve dış görünüşleri açısından her noktada birbirinden ayrılan bu altı değişik türdeki **kahramanlar** dikkatle incelendiğinde size pek çok şey öğretebilirler. Eğer onları iyice görebilseydik dünya tarihinin özünü biraz olsun aydınlığa çıkarabilirdik. Böyle anlarda size kahramanlığın anlamını, her çağda bir **büyük adamı** diğer insanlara bağlayan ilâhî (diyebileceğim) ilişkiyi bir ölçüde göstermeyi ve böylece konumu tüketmeyi değilse bile biraz olsun açabilmeyi ne kadar isterdim! Bu beni öylesine mutlu kılacaktı ki! Ama ne olursa olsun, hiç değilse bir kere denemeliyim.

Haklı olarak denir ki, bir insanın dinî, onunla ilgili gerçeklerin en önemlisidir. Bu, bir insan için olduğu kadar bir millet için de geçerlidir. Ancak burada benim dinden maksadım bir insanın bağlı olduğu kiliseyle ilgili inancı, imzalayacağı veya sözle veya herhangi bir şekilde kabul edeceği inancın şartları değildir. Ben tam mânâsıyla bunu kastetmiyorum, hele birçok durumlarda onunla hiç ilgilenmiyorum. Çeşitli dinlere mensup insanların, bu dinlerin her birinde veya herhangi birinde değer veya değersizliğin hemen bütün derecelerine ulaştıklarını görüyoruz. Benim din dediğim şey,

insanın dış dünyasına ve onun yalnız düşünen ve bir yargıya varan bölümüne bağlı olan o açık kabul veya tasdik değildir. Bu böylesine derin olsa bile. Fakat bir insanın gerçekten inandığı, hem de değil başkalarına, kendisine bile açıklamaya gerek görmeksizin inandığı, yürekten bağlandığı, bu esrarengiz evren ile olan hayatî ilişkilerini ve bu evrendeki görevini ve amacını ilgilendiren konularda mutlak gerçek saydığı şey... Her zaman onun için en başta gelen ve geri kalan her şeyi yaratan ve belirleyen şey... İşte onun dinî budur. Ya da katıksız şüpheciliği ve dinsizliği; **görünmez dünya** veya **olmayan dünya** ile var olan manevî bağlarını duyuş tarzı. Ve ben diyorum ki, bana bunun ne olduğunu söylerseniz, bana insanın ne olduğunu ve ne gibi işler yapacağını büyük ölçüde öğretmiş olursunuz. Dolayısıyla biz bir insan veya bir milletle ilgili olarak her şeyden önce şunu soruyoruz: Dinî neydi? Puta tapıcılık mı? Yani, hayatın esrarını gözle görülebilen varlıkların temsil ettiği ve böylece maddi gücün başlıca unsur olarak tanındığı çok-tanrıcılık mı? Yoksa Hıristiyanlık mıydı? Yani, sadece gerçek olarak değil, tek mutlak gerçek olarak bir **görünmeze**, en kısa anlarıyla birlikte sonsuzluğa dayalı **zamana**, Puta-tapıcı gücün saltanatını yıkıp onun yerini alan daha soylu bir üstünlüğe, **kutsallığa** olan inanç mı? Yoksa **şüphecilik** miydi? Görünmez bir dünyanın ve çılgın bir kargaşanın dışında bir hayat esrarının bulunup bulunmadığı konusundaki bir kararsızlık ve araştırma. Bütün bunlardan şüphelenmek ve belki de inançsızlık ve açık inkâr. Bu soruyu cevaplandırmak. Bize bir insan veya millet tarihinin ruhunu vermektedir. Onların düşünceleri yaptıkları hareketlerin, duyguları ise düşüncelerinin ana kaynağıydı: İçlerindeki manevî güç, onların dış görünüşlerini ve fiiliyatlarını belirliyordu. Söylediğim gibi, onların dinî, onlarla ilgili en büyük gerçekti. Her ne kadar sınırlı da olsa, bu tartışmalarımızı daha çok konunun, dinî yönünde toplamamız yararlı olacaktır. Ve bu bir kere anlaşıldıktan sonra her şey anlaşılmış demektir. Dizinin ilk kahramanı olarak **İskandinav Puta-tapıcılığının** başlıca siması olan **Odin**'i seçmiş bulunuyo-

ruz. O bizim için çok geniş bir nesneler ülkesinin sembolüdür. Kahramanlığın ilk ve en eski biçimi olan **Tanrı-kahramanı** biraz inceleyelim:

❋

Muhakkak ki bu puta-tapıcılık çok garip görünen bir şey. Hele günümüzde onu anlayabilmemiz hemen hemen imkânsız. Bütün hayat sahasını kaplayan, içinden çıkılmaz, balta girmemiş bir yanılgılar, kargaşalıklar, sahtelikler ve saçmalıklar ormanı! Bizi hayretler, hatta –eğer bunu söylemek mümkünse– inançsızlık içinde bırakan bir şey. Çünkü, aklı başında insanların soğukkanlılıkla ve kendilerini kaybetmeksizin böyle birtakım inançlara bağlanmaları ve onlarla yaşamalarını anlayabilmek gerçekten pek kolay değil. İnsanların kendi zavallı hemcinslerine, hatta sadece onlara da değil, ağaçlara ve taşlara, canlı-cansız her türlü cisme tapmış ve kendilerine **evren nazariyesi** olarak böylesine tutarsız bir hayaller kargaşası yaratmış oldukları inanılmaz bir şey, adeta bir efsanedir. Yine de böyle yapmış oldukları doğrudur, açık bir gerçektir. Tıpkı bizim gibi yaratılmış olan insanlar korkunç bir batıl inanç, gerçek dışı tapınmanın batağına saplanmış ve bu inançlara rahatça, hiçbir şeyi yadırgamaksızın yaşamışlar. Garip bir şeydir bu. Evet, insanın içindeki derin karanlıklar karşısında bir an sessizce ve üzüntüyle durabiliriz. Ama eğer onun ulaşmış olduğu yüceliklere, açık görüşlülüklere erişmek mutluluğuna kavuşmuşsak... Böyle şeyler insanda vardı, şimdi de var. Bütün insanlarda, bizlerde de.

Bazı düşünürler, **Puta-tapıcılığı** izah için kolay bir yol bulmuşlardır: Puta-tapıcılık şarlatanlıktan, düzenbazlıktan, putperest rahiplerin uydurmasından ibarettir, derler. Aklı başında insanlar buna asla inanmamışlardır. Puta-tapıcılık sırf aklı başında sıfatına lâyık olmayan insanları kandırmak için uydurulmuştur. Fakat, insanlık tarihi ve insanlık davranışlarıyla ilgili bu gibi varsayımları reddetmek çok zaman bi-

zim görevimiz olacaktır. Ve ben burada, daha başlangıçta, Puta-tapıcılık da dahil olmak üzere, insanın bir süre için, bu dünyada ilerleyebilmek amacıyla kendine rehber edindiği bütün **izm**ler ile ilgili bu tür düşünceleri reddediyorum. Zira bütün bu izm'lerde bir gerçek bulunmaktaydı, aksi halde insanlık onları benimsemezdi. Dinlerde, özellikle dinlerin yozlaşma dönemi olan ileri safhalarda şarlatanlık ve düzenbazlığa pek sık rastlanır. Fakat bu gibi şeylerde şarlatanlık asla onları yaratan, meydana getiren bir etkiye sahip değildir. Şarlatanlık onlara can ve sağlık veren unsur değil, tam tersine onların birer hastalık ve nihayet ölüm belirtisidir. Bunu hiçbir zaman unutmamalıyız. Şarlatanlığın vahşi insanlarda bile herhangi bir inanca hayat verebileceği görüşü bana daima son derece talihsiz bir düşünce olarak görünmüştür. Şarlatanlık hiçbir şeye hayat vermez, her şeyi öldürür. Eğer sadece şarlatanlıkları dikkate alacak olursak hiçbir şeyin özünü, gerçek yanını görmemiz mümkün olmayacaktır. Eğer şarlatanlıkları, düşünce ve fiillerimizden söküp atmamız gereken hastalıklar, bozukluk ve yozlaşmalar olarak tamamen reddetmezsek, bunu bizim ve bütün insanlığın bir görevi kabul etmezsek, gerçeği görmemiz yine mümkün olmayacaktır. İnsan her yerde yalanın doğuştan düşmanıdır. Ben Büyük **Lama** dininde bile kendine göre bir gerçeğin bulunduğu görüşündeyim. **Bay Turner**'in "*Sefaretimin Hikâyesi*" adlı, o ülkeyle ilgili açık görüşlü ve oldukça şüpheci eserini okuyun ve görün. O zavallı **Tibet** halkının da kendilerine göre bir inançları vardır. Tanrı'nın her nesil için yeryüzüne bir temsilcisini, O'nun özüyle vücut bulmuş bir varlığı gönderdiğine inanırlar. Bu esasında bir çeşit Papa'dır, buna benzer bir inançtır. Hatta bir **büyük adam** bulunduğuna, onun keşfedilebilir olduğuna ve bir defa keşfedildikten sonra da ona kayıtsız şartsız itaat edilmesi gerektiğine olan inanç! İşte büyük **Lama** dininin gerçeği budur. Tek yanılgısı ise bu "keşfedilebilirlik" meselesidir. **Tibetli** din adamlarının kimin en **büyük adam** olduğunu, kimin hepsine hükmetmeye lâyık olduğunu keşfetmekte kendilerine has metodları vardır. Kötü

metodlardır bunlar. Ama acaba bunlar, belli bir soyun daima ilk çocuğunu **büyük adamı** olarak kabul etmek şeklinde uygulanan bizim metodlarımızdan daha mı kötüdür? Ne yazık ki böyle bir şey için iyi metodlar bulmak çok güç! Puta-tapıcılığın, taraftarlarınca bir zamanlar gerçekten inanılan bir şey olduğunu kabul edecek olursak, işte o zaman onu anlamak fırsatını bulmuş olacağız. İnsanların Puta-tapıcılığa bağlanmış olduğunu kesinlikle kabul edelim. Hem de tıpkı bizim gibi, uyanık, aklı başında insanların. Öyle ki, onların yerinde olsak biz de aynı inançlara sahip olacaktık. Bir defa bunu böyle kabul ettikten sonra sorabiliriz: Puta-tapıcılık neydi, nasıl bir şeydi?

Bundan biraz daha saygıdeğer bir düşünce tarzı ise bu gibi şeyleri temsili hikâyelere (allegori) bağlamaktadır. Bu düşünce tarzını savunanlar bütün bunların şair ruhlu kişilerin kafasından çıktığını, onların bu evreni duyup kavrarken birtakım hayallere, sembollere, temsili hikâyelere başvurduklarını ve bunlara kişilik, maddî varlık kazandırdıklarını söylerler. Şunu da ilâve etmektedirler: Bu olay, daha az önemli konularda olmakla birlikte, insan tabiatının her yerde geçerli olan başlıca yasalarından biriyle uyuşmaktadır: İnsan kuvvetle hissettiği şeyi kendi dışında bir varlık olarak anlatmaya, onu gözle görülür bir biçimde, bir çeşit hayat ve tarihî gerçekliğe sahipmişcesine düşünmeye çalışır. Böyle bir yasanın bulunduğu ve bunun insan tabiatının en köklü yasalarından biri olduğu şüphesizdir. Ayrıca onun bu konuda ne kadar geçerli olduğundan da şüphe etmemiz yersizdir. Puta-tapıcılığı tamamen veya büyük ölçüde buna bağlayan varsayımı ben biraz daha saygıdeğer buluyorum. Yine de ona "doğru" bir varsayım diyemem. Düşünün bir kere: Bir temsili hikâyeyi, bir şair eğlencesini kendimize hayat-rehberi olarak alabilir, ona inanabilir miyiz? Bize eğlence değil, ciddiyet gerek. Bu dünyada yaşamak en ciddi şeydir ve ölmek bir insan için eğlence olamaz. İnsan hayatı, insan için hiçbir zaman eğlence

olmamıştır. Yaşamak katı bir gerçek, tam mânâsıyla ciddi bir konudur.

Dolayısıyla ben bu temsil düşünce tarzını savunanları, gerçeğe giden yolda bulundukları halde, henüz ona ulaşmış kabul etmem. Gerçi Puta-tapıcılık dinî aslında bir temsili hikâye, insanın evren hakkındaki duygu ve bilgisinin bir sembolüdür. Zaten bütün dinler bu duygu ve bilgiyle değişen sembollerden oluşurlar. Ama bana öyle geliyor ki, konuyu bu şekilde ele almak, yani sonucu, çıkış noktası, sebep olarak göstermek büyük bir yanılgı, hatta konuyu tersyüz etmektir. İnsanlar güzel temsili hikâyeler, mükemmel şiir sembolleri istemiyorlardı. Onların istediği, bu evren hakkında neye inanacakları, orada hangi yolu takip edecekleri, bu bilinmezlerle dolu hayatlarında neye umut bağlayıp nelerden korkacakları, ne yapacakları ve neyi yapmaktan kaçınacaklarını öğrenmekteydi. "*Pilgrim's Progress*" bir temsili hikâyedir. Hem de güzel, doğru ve ciddi bir temsili hikâye... Fakat **Bunyan**'ın bu hikâyesinin, temsil ettiği **inanç**tan önce meydana getirilmiş olduğunu bir düşünün! Bu mümkün mü? İnanç, ancak temsili hikâyeden önce oluşmuş, herkes tarafından benimsenmiş olmalı ki, **ondan sonra** temsil bir gölge halinde ortaya çıkabilsin. İşte o zaman ona, şairane bir şekilde temsil etmeye çalıştığı katı gerçeğe ve ilmî kesinliğe kıyasla ve bütün ciddiyetine rağmen eğlenceli bir gölge, tam bir hayal oyunu diyebiliriz. Temsili hikâye, kesin bir düşünce tarzının ürünüdür, üreticisi değil. Ne **Bunyan**'ın hikâyesinde, ne de başkalarında. Dolayısıyla, Puta-tapıcılıkta daha araştırmamız gereken şeyler var: Böylesine şaşırtıcı semboller, yanılgı ve karışıklıklar yığınının kaynağı olan ilmî kesinlik nereden ortaya çıktı? Nasıldı? Neydi?

Puta-tapıcılık gibi, katı bir toprak ve gerçekler ülkesinden çok, uzak, sisli, karışık bir bulut yığınını andıran bir olayı burada veya herhangi bir yerde "açıklamaya" çalışmak muhakkak ki budalaca bir deneme olurdu. Bu artık bir ger-

çek olmaktan çıkmıştır, ama bir zamanlar öyleydi. Şunu anlamalıyız ki, bu bulut yığını, bu sisler ülkesi bir zamanlar gerçekti. Bir şiir sembolü; hele kaynağı bakımından düzenbazlık ve aldatmaca hiç değildi. Ben diyorum ki, insanlar hiçbir zaman boş sözlere inanmamışlar, ruhlarını temsili hikâyelere bağlamamışlardır. İnsanlar her zaman ve özellikle o ilk ciddiyet dönemlerinde şarlatanları ortaya çıkarmak ve onlardan kaçınmak konusunda sağlam bir içgüdüye sahiptiler. Şarlatanlık ve temsili hikâyelerle ilgili görüşleri bir kenara bırakalım ve Puta-tapıcılık çağlarının o uzaklardan gelen karışık uğultusuna sıcak bir ilgiyle kulak verelim. Belki böylece onların da özünde bir gerçek bulunduğuna, onların da yalancı ve çılgın olmayıp kendi zavallılıkları içinde dürüst ve aklı başında olduklarına bir parça inanabiliriz.

❄

Eflâtun'un, karanlık bir yerde büyüyen ve sonra birden açık havaya, güneşin doğuşunu görmek üzere çıkarılan adamla ilgili hikâyesini hatırlarsınız. Bu adam bizim her gün ilgisizlikle seyrettiğimiz manzara karşısında nasıl bir hayranlık ve şaşkınlık duyardı kimbilir! Bir çocuğun hür ve katıksız duygularına karşılık, sahip olduğu yetişkin bir insan kavrayışı ile, bu manzara karşısında yüreğine ateş düşer, onun ilahî niteliğini fark eder ve bütün ruhuyla ona tapınmak için yere yığılırdı. İşte ilkel toplumlarda da böyle çocuksu bir büyüklük vardı. İlkel insanlar arasındaki ilk putperest düşünür, düşünmeye başlayan ilk insan tam anlamıyla **Eflâtun**'un bu **Çocuk-adamı**'ydı. Basit, bir çocuk kadar sade, buna karşılık yetişkin bir insan kadar özlü ve güçlü. Tabiat onun için henüz bir isme sahip değildi. Bugün bizim topluca evren, tabiat veya benzeri isimler altında andığımız ve böylece daha fazla uğraşmak gereğini duymadığımız görüntüler, sesler, şekiller ve hareketler onda henüz bir tek isim altında birleşmemişti. Bu vahşi, fakat derin bir öze sahip insan için henüz her şey

yeniydi. Birtakım isimlerin veya düzenli sıralamaların ardına gizlenmemişti. Oracıkta, onun karşısında çıplak, gözkamaştırıcı bir halde duruyordu. Güzel, dehşet verici ve tarifi imkânsız bir şekilde... Bu insan için tabiat, düşünür ve peygamber için daima olduğu gibi, olağanüstüydü. Bu yeşil, çiçekli, kayalık yerkabuğu; ağaçlar, dağlar, ırmaklar, çağıltılı denizler; başımızın üzerinde dalgalanan, rüzgârların süpürdüğü bu engin mavilikler denizi; kâh ateş, kâh dolu, kâh yağmur getirerek göklerde toplanıp dağılan kara bulutlar... Bunlar nedir? Evet, ne? Aslında ne olduklarını henüz bilmiyoruz, hiçbir zaman da bilmeyeceğiz. Biz güçlüklerden onlarınkinden daha üstün sezgilerimizle değil, onlarınkinden daha fazla olan hafifliğimiz, dikkatsizliğimiz ve vurdumduymazlığımızla kurtuluyoruz. Hayranlık ve merak duymayışımızın sebebi, artık düşünmekten vazgeçmiş oluşumuzdur. Düşünceden yoksun oluşumuzdur. Çevremizde, yarattığımız bütün kavramları tamamen kuşatan bir duvar meydana gelmiş. Geleneklerden, söylentilerden, basit kelimelerden oluşan bir duvar. O kara fırtına bulutlarının ateşine "elektrik" diyor, onun hakkında bilgiçlik taslayan sözler ediyor, camdan ve ipekten onunkine benzer kıvılcımlar çıkartıyoruz. Peki ama o nedir? Onu yaratan nedir? Nereden gelir? Nereye gider? İlim bize büyük hizmetlerde bulunmuştur. Fakat derinliğine hiçbir zaman inemediğimiz ve yüzeyinde bütün bilgilerin ince bir tabaka halinde yüzdüğü, **bilinmez**in o engin, büyük ve kutlu sonsuzluğunu bizden saklayan zavallı bir ilimdir bu! Bütün ilim ve bilgilerimize rağmen bu dünya bizim için hâlâ bir mucize olmaya devam ediyor. Harikulâde, esrarlı, büyüleyici ve üzerinde düşünen için bunların da ötesinde bir şey.

Bir başka bilinmezliğin bulunmadığı yerde o büyük **zaman** bilinmezi başlı başına bir mucize değil mi? **Zaman** adı verilen o sınırsız, sessiz, durmadan akıp giden, okyanus dalgaları gibi her şeyi kucaklayan ve üzerinde bizim ve bütün evrenin bir sis gibi; bir var olan, bir yok olan görüntüler gibi

yüzdüğü şey ebediyen ve kelimenin tam mânâsıyla bir mucizedir. Bizi hayretten konuşamaz hale getirir, sessizliğe mahkûm eder. Çünkü onun hakkında söyleyecek bir tek sözümüz yoktur. Bu evren hakkında vahşi insanın bildiği ne olabilir ki? Onun hakkındaki bilgimiz nedir ki? Bütün bildiğimiz onun bir **güç**, binlerce gücün birleşmesinden oluşan bir **kuvvet karmaşığı** olduğudur. Bizim dışımızda, bizden meydana gelmeyen, bizden tamamen ayrı bir **güç.** Her yerde karşılaşılan bir şeydir bu. Biz de onun ortasında bulunan esrarengiz bir **güç**üz. "*Yol üzerinde çürüyen bir tek yaprak yoktur ki güçten yoksun olsun. Aksi halde nasıl çürüyebilirdi ki?*" Evet, bir Tanrı-tanımaz düşünür için bile –eğer böyle bir düşünür olabilirse tabii– **gücün** bizi her yerde saran, sonsuzluk kadar yüce, ebediyet kadar eski, büyük, sınırsız ve bitmez-tükenmez kasırgası muhakkak ki bir mucizedir. Nedir bu kasırga? Bu soruya dindar insanlar şu cevabı veriyor: Tanrı her şeye kadir, Tanrı'nın eseri! Tanrı-tanımaz ilim ise bir konuda boş sözler ediyor. Bu sanki Leyden[1] şişelerine konup tezgâhlarda satılabilecek zavallı cansız bir şeymiş gibi birtakım özel ilmî terimlerden, deneylerden ve daha kimbilir nelerden söz ediyor. Fakat her çağda insanın sağduyusu, dürüstçe kullanıldığında, bunun canlı bir şey olduğunu, hem de tarifsiz, ilâhî bir şey olduğunu herkese açıklıyor. Öyle ki, bütün bu bilgileri bile edinmeksizin, onun karşısında takınmamız gereken en iyi tavır, korkuyla karışık bir saygı, tam bir tevazu ve boyun eğme, sözle değilse bile sessizce tapınma hali oluyor.

Fakat şimdi ben daha ileri gidiyor ve şunu da kaydediyorum: Bizim çağımız gibi bir dönemde, böyle bir zamanda bize bu değersiz dinsizce kalıplardan, özel terimlerden ve ilmî söylentilerden arınmayı öğretecek bir **peygamber** veya **şair** gereklidir. Oysa eski çağlarda, insanın henüz bu gibi şeylerle engellenmemiş olan saf ruhu bunu kendiliğinden yapıyordu.

[1] Leyden şişesi: 1745'te Hollanda'nın Leyden kentinde icat edilen elektrik bataryası şişesi. (Y.N.)

Bugün ancak seçkin insanların gözünde ilâhî olan dünya, o zamanlar bakışlarını bu dünyaya çeviren herkes için ilahiydi. İnsan onun karşısında bütün açıklığı ile yüz yüze gelmişti. *"Her şey ilâhi. İnsan onun karşısında bütün açıklığı ile yüz yüze gelmişti. "Her şey ilâhi idi ya da her şey Tanrı idi."* **Jean Paul** onu hâlâ öyle görüyor. Dev **Jean Paul**! Söylentilerden kendini kurtarmak gücüne sahip olan **Jean Paul**! Ama o zamanlar bu söylentiler yoktu ki! Çölün üzerinde bir elmas parlaklığıyla (o vahşi, ruha benzeyen mavi parlaklığıyla, şimdiye kadar görmüş olduğumuz her şeyden daha büyük bir parıltıyla) yanan Süheyl yıldızı vahşi İsmail çocuğunun yüreğine işler, çölde ona yol gösterirdi. O büyük, derin sonsuzluktan İsmail çocuğuna bakan bu Süheyl yıldızı onun tüm duygularla dolu, fakat hiçbir duyguyu anlatacak sözü bulunmayan vahşi yüreğine küçük bir göz gibi gelebilir, ona derinlerdeki ihtişamın kapılarını açabilirdi. Biz bu insanların Süheyl yıldızına nasıl taptıklarını, bizim **Sabalılar** adını verdiğimiz, yıldızlara tapan insanlar haline nasıl geldiklerini anlayamaz mıyız? Bence **Puta-tapıcılığın** bütün biçimlerinin sırrı bundadır. Tapmak, yüce şeyler karşısında sınır tanımaz, ölçüsüz bir hayranlıktan ibarettir. İlk insanlar için yanı başlarında varolduğunu gördükleri her şey ilâhiydi, bir Tanrı'nın örneğiydi.

Ve bunda hakikatin o ölümsüz dokusu vardı. Bizim için de, zihnimizi toplayıp gözlerimizi açacak olursak, her yıldızın ve her bitki yaprağının arasından bir **Tanrı** görünmez mi? Biz artık bu şekilde tapınmıyoruz. Ama her şeyin içinde ilahî bir güzellik bulunduğunu, her şeyin "Sonsuzluğa bakabildiğimiz bir pencere" vazifesi gördüğünü kabul etmek bizim için de hâlâ bir meziyet, "şair tabiatı" adını verdiğimiz şeyin bir delili sayılmıyor mu? Nesnelerin güzelliğini sezebilen kişiye şair, ressam, dâhi, yetenek sahibi, sevilen insan diyoruz. O zavallı **Sabalılar** ise onun yaptığının aynısını yapıyorlardı. Kendi metodlarına göre. Fakat nasıl yaparlarsa yap-

sınlar, bu bir meziyetti. Bir budalanın, at ve devenin yaptığından, yani hiç yoktan iyiydi.

Fakat şimdi, eğer bütün gördüklerimiz **Yüce Tanrı**'nın benzerleri ise, ben şunu da ilave etmeliyim ki, bunların arasında en yüce benzerlik insanın kendisidir. **Sen Krisostom**'un, İbranilerce Tanrı'nın tecellisi sayılan "Sekine" ya da "Ahit Sandığı" hakkındaki meşhur sözünü duymuşsunuzdur: "*Gerçek Sekine insandır!*" Gerçekten de bu böyledir, boş bir söz değildir. Varlığımızın özü, kendine "Ben" adını veren içimizdeki bilinmez, –ah, böyle şeyler için ne garip kelimelerimiz var– Tanrı'nın bir soluğu, **evrendeki en yüce varlığın insanda tecelli etmesidir.** Bu beden, bu zihni güçler, bu hayatımız, bütün bunlar o adsız için birer elbiseden ibaret değil midir? Dindar **Novalis,** *"Evrende sadece bir tek mabet vardır ve bu da insan bedenidir,"* der. "*Hiçbir şey bu yüce şekilden daha kutsal değildir. İnsan karşısında eğilmek, beden şeklindeki (Tanrı'nın Tecellisine) gösterilen saygıdır. Bir insan bedenine dokunduğumuzda Tanrı'ya dokunmuş oluruz!*" bunlar insana sadece güzel söylenmiş sözler gibi geliyor, ama öyle değildir. Eğer üzerinde düşünülecek olursa ilmi bir olayın –mevcut kelimelerin elverdiği ölçüde– bir ifadesi olduğu anlaşılır. *Biz* mucizesiyiz, Tanrı'nın çözülmek sırrıyız. Onu anlayamayız. Ondan nasıl söz etmemiz gerektiğini bilemeyiz. Ama eğer istersek, bunun gerçekten böyle olduğunu hissedip kavrayabiliriz.

Bu gerçekler bir zamanlar bugün olduğundan daha kolay hissedilmişlerdi. Ruhlarında genç çocukların saflığını ve ağırbaşlı insanların derinliğini taşıyan dünyanın ilk nesilleri **yerdeki** ve **gökteki** nesnelere birer ilmî isim vermekle işlerinin bitmediğine inanır ve onlara saygıyla karışık bir korku ve hayranlıkla bakmaya devam ederlerdi. Onlar insan ve tabiattaki ilâhîliği daha iyi hissetmekteydiler. Çılgınlığa kapılmadan tabiata ve tabiatta her şeyden daha fazla insana tapabilmekteydiler. Tapınma, yukarıda da söylemiş olduğum gibi, sınırsız bir hayranlıktır. Ve onlar bütün zihni güçlerini

kullanarak ve bütün kalpleriyle bunu yapabiliyorlardı. Ben, **kahramanlara tapınma**yı bu eski düşünce sisteminin en büyük değiştirici unsuru olarak görüyorum. Benim, Puta-tapıcılığın balta girmemiş ormanı adını verdiğim şey, denilebilir ki, birçok kökten doğmuştur: Her hayranlık, bir yıldıza ya da bir tabii nesneye yönelen her tapınma bir kök ya da bir kök dokusuydu. Fakat **kahramanlara-tapınma** bu köklerin en derinidir. Bütün diğer kökleri besleyen ve büyüten ana kök!

Ve eğer şimdi bir yıldıza tapınmakta bile bir anlam varsa, bir **kahramana** tapmak herhalde çok daha büyük bir anlam taşır. Bir kahramana tapınmak bir **büyük adama** duyulan sınırsız hayranlıktır. Ben büyük adamların hâlâ hayranlık uyandırdıklarını, esasında onlardan başka hayranlık duymaya değer hiçbir şeyin bulunmadığını söylüyorum. İnsan yüreğinde, kendinden daha yüce bir varlığa duyulan hayranlıktan daha asil bir duygu olamaz. Şimdi ve her zaman için insan hayatındaki en yaratıcı etki budur. Ben dinin bu temel üzerine kurulmuş olduğu görüşündeyim. Hem de yalnız Puta-tapıcılığın değil, çok daha yüce ve hakiki dinlerin; şimdiye kadar bilinen bütün dinlerin en soylu ve ilahî bir insan şekline yöneltilen tapınma, sonsuz, sınırsız, yürekleri yakan bir hayranlık ve boyun eğme: Hıristiyanlığın tohumu da bu değil midir? Bütün **kahramanların** en büyüğü burada adını vermediğimiz biridir. Bu kutsal konuyu kutsal bir sessizlik içinde düşünelim. Onu insanlık tarihinin her köşesinde varolan bir esasın en mükemmeli olarak bulacaksınız.

Daha basit ve kolay anlaşılır bir dille konuşmak gerekirse, **sadakat** denilen şey tam mânâsıyla dinî inanca benzeyen bir şey değil midir? İnanç, ilham dolu bir öğreticiye, manevi bir **kahramana** olan bağlılıktır. Öyleyse, toplumun hayat soluğu olan bu bağlılık, bu sadakat **kahramanlara-tapınmanın** bir uzantısı, gerçekten büyük olana karşı duyulan hayranlıktan başka nedir? Toplum, kahramanlara-tapınma üzerine kurulmuştur. İnsan toplumunun dayanakları olan bütün büyük rütbeler **Heroarşi** diyebileceğimiz kahramanlar saltanatını

oluşturur ya da bir hiyerarşiyi; zira bu da kendi başına yeteri kadar kutsaldır. Dük, *Dux* demektir; yani önder, kral ise **Könning** ya da **Kan-ning** demektir ve bu da bilen ya da yapabilen, gücü yeten adam anlamındadır. Toplum, her yerde yavaş yavaş değişen bir kahramanlara-tapınmanın, gerçekten büyük ve bilge olan insanlara gösterilen saygı ve itaatin, pek de katlanılamayacak kadar yanlış olmayan, bir sembolüdür. Pek de katlanılmayacak kadar yanlış olmayan, dedim! Toplumdaki rütbe sahiplerinin hepsi de banknotlar gibidir: Altını temsil ederler. Fakat ne yazık ki bunların birçoğu daima sahtedir. Birkaç sahte banknota, hatta hatırı sayılır miktarda sahte banknota göz yumabiliriz. Fakat hepsi ya da çoğu sahte olan banknota değil! Hayır; o zaman ihtilâller başgösterir; her yandan demokrasi, hürriyet, eşitlik ve daha kimbilir ne çığlıkları yükselir. Banknotların hepsi sahte olduğu ve bunların karşılığında altın verilmediği için halk umutsuzluk içinde altının olmadığını ve hiçbir zaman da böyle bir şey bulunmadığını haykırmaya başlar. Oysa "Altın", yani kahramanlara-tapınma gerçekten vardı; her zaman ve her yerde, insan var oldukça o da olacaktır.

Gayet iyi biliyorum ki, bugünlerde kahramanlara-tapınma, daha doğrusu benim kahramanlara-tapınma dediğim şey zayıfmış ve nihayet ortadan kalkmışa benziyor. Çağımız, bir gün araştırılması yararlı olabilecek sebeplerden dolayı, büyük adamların varlığını kabul etmediği gibi onları istememektedir de. Tenkitçilerimize bir büyük adam, örneğin bir **Luther** gösteriniz. Hemen onu –kendi deyimleriyle– "değerlendirmeye" kalkışırlar! Ona tapınacaklarına onun ölçülerini alırlar ve neticede onun küçük bir adam olduğunu ortaya koyarlar! Söylediklerine göre o **zamanın** yaratığıdır. **Zaman** onu öne çıkarmış, her şeyi **zaman** yapmıştır; o ise hiçbir şey! Biz küçük tenkitçiler de kimbilir neler yapardık! Bu bana çok acınacak bir şeymiş gibi geliyor. Onu **zaman** çağırmış ve öne çıkarmış? Heyhat, biz büyük adamları yüksek sesle çağıran, ama bu çağrıya yanıt alamayan çok zamanlar gördük! Büyük adam gelmedi. Tanrı onu göndermemişti. En yüksek

sesiyle onu çağıran zaman, büyük adam bu çağrıya karşılık verdiğinden, kargaşalık içinde çökmeye mahkûmdu.

Ama düşünecek olursak, yeteri kadar büyük, akıllı ve iyi bir adam bulan hiçbir **zaman** çökmeye mahkûm olmamıştır. Zamanın gerçekten ihtiyaç duyduğu şeyin ne olduğunu kavrayabilecek bir **akıl** ve onu doğru yoldan götürmeye yarayan **cesaret**... İşte herhangi bir zamanın kurtuluşu bundadır. Bir de, sıradan, ruhsuz zamanlar vardır. İnançsızlıkları, tedirginlikleri, kararsızlıkları, belirsiz ve şüpheli özellikleri ve sıkıntılı şartlarıyla çaresizlik içinde aşınıp ufalanarak gitgide daha büyük felaketlere uğrar, nihai yıkıma doğru giderler. Ben bütün bunları, tutuşmak için göklerde çakacak şimşeği bekleyen kuru çalı çırpıya benzetirim. İşte **büyük adam**, doğrudan doğruya Tanrı'dan aldığı hür iradesiyle bu şimşektir. Onun sözleri herkesin inanabileceği hayırlı sözlerdir. Bir kere çevresindekilere çarptı mı, hepsini birden kendininkine benzer ateşler içinde tutuşturur. Bu şimşeği çağıranın o kuru, çürümüş çalı çırpı olduğu düşünülür. Onlar bu ateşe elbette ki şiddetle muhtaçtırlar. Ama onu çağırmaya gelince... "Bakın ateşi meydana getiren kuru dallar değil mi?" diye bağıranlar, bence dar görüşlü tenkitçilerdir. Bir adam kendi küçüklüğü hakkında, büyük adamlara inançsızlık kadar acınacak bir delil veremez. Ve bir nesil için, yalnızca kuru bir çalı çırpı yığınına inanarak o manevi şimşeği görememek kadar acınacak bir belirti düşünülemez. Bu, inançsızlığın dikâlâsıdır. Dünya tarihinin bütün çağları bize **büyük adamın** daima kendi çağının vazgeçilmez kurtarıcısı olduğunu göstermektedir.

Çalı çırpının onsuz asla tutuşamayacağı şimşektir o. Daha önce de söylediğim gibi, dünya tarihi, **büyük adamların** hayat hikâyesidir.

Küçük tenkitçiler inançsızlığı ve evrensel manevi felci yaymak için ellerinden geleni yapıyorlar. Fakat neyse ki her zaman tam mânâsıyla başarılı olamıyorlar. Her çağda insanın, onların ve görüşlerinin kuruntu ve örümcek ağlarından

ibaret olduğunu anlayacak kadar büyümesi, gelişmesi mümkündür. Ve şurası da dikkate değer ki, bunlar yaşayan insanların **büyük adamlara** duydukları saygıyı, içten hayranlığı, bağlılık ve tapınma hissini hiçbir dönemde yüreklerden tamamen silememişlerdir. Bu duygular her ne kadar zayıf ve çarpık olsa da, kahramanlara-tapınma insan var oldukça yaşayacaktır. **Boswell** 18. yüzyılda bile **Johnson**'una tapınır. İnançsız Fransızlar **Volter**'lerine inanırlar ve onu hayatının son perdesinde "güller altında boğarken" çevresinde kahramanlara-tapınmanın çok garip bir örneğini verirler. Bu **Volter** örneği bana daima son derece garip gelmiştir. Eğer Hıristiyanlık, kahramanlara-tapınmanın gerçekten en yüce örneği ise, bu takdirde **Volterizm** de onun en aşağılık örneklerinden biridir! Hayatı bir çeşit Deccal (İsa düşmanı)'dan farksız olan **Volter** bu yönden de yine garip bir çelişki ortaya koymaktadır. Bir şeye hayranlık duymak eğilimi hiçbir millette bu **Volter**'in Fransızlar'ı kadar zayıf olmamıştır. *Alaycılık*, tüm ruhlarının özelliğiydi. Burada tapınma diye bir duyguya yer yoktu. Yine de bakın! **Ferney**'in o yaşlı adamı (Volter) Paris'e geliyor. Seksen dört yaşında sarsak, hastalıklı bir ihtiyardır. Onun da bir çeşit **kahraman** olduğunu hissediyorlar. Bu adam bütün hayatını hata ve haksızlıklara karşı çıkmaya, Calaslar'ı kurtarmaya, yüksek mevkilerdeki ikiyüzlülerin maskelerini yırtmaya adamıştır. Kısacası, o da, alışılmadık bir şekilde olsa bile, yiğitçe dövüşmüştür. Bir şey daha hissediyorlardı: Eğer *alay etmek* büyük bir şey idiyse, onun gibi bir *alaycı* hiç görülmemişti. O her birinin gerçekleşmiş ülküsüydü. Hepsinin olmak istediği şey. Bütün Fransızlar arasında en katıksız Fransız. Onlar için tam bir Tanrı; onlara göre onlara yaraşır bir Tanrı... İşte bunun için Kraliçe Antuanet'den Sen Denis Kapısı'ndaki gümrük kolcusuna kadar herkes ona tapmıyor mu? Seçkin insanlar meyhane garsonu kılığına girerler. Posta arabasının sahibi ağır bir küfür savurarak araba sürücüsüne buyurur: "Ağır git, Bay **Volter**'i götürüyorsun." Paris'te onun arabası "kuyruğu bütün sokakları dolduran bir kuyruklu yıldızın başıdır". Kadınlar kutsal

bir hatıra olarak saklamak için onun kürkünden birkaç tüy koparırlar. Fransa'da en yüce, en güzel, en soylu hiçbir şey yoktu ki bu adamın daha yüce, daha güzel, daha soylu olduğunu hissetmesin.

Evet, Kuzeyli **Odin**'den İngiliz **Samuel Johnson**'a, Hıristiyanlığın ilahî kurucusundan Ansiklopedizm'in solgun Ruhani Başkanı'na kadar, her zaman ve her yerde **kahramana** tapılmıştır. Ve daima tapılacaktır. Hepimiz büyük adamları severiz. Onlara saygı duyar ve karşılarında itaatle baş eğeriz. Başka bir şeyin önünde samimiyetle boyun eğmek mümkün müdür? Her dürüst insan kendisinden gerçekten üstün birinin önünde eğilmekle kendisini de yücelttiğini hissetmez mi? İnsanın yüreğinde bundan daha asil ve kutsal bir duygu bulunamaz. Ve beni en sevindiren şey, çeşitli etkiler altında bulunan herhangi bir **zaman**ın hiçbir şüpheci mantığının veya birtakım genel saçmalıkların, samimiyetsizlik ve yavanlığının insandaki bu doğuştan var olan asil bağlılık duygusunu ve tapınma eğilimini yok edemeyişidir. Kısa zamanda ihtilâl dönemlerine dönüşmeye mahkûm inançsızlık çağlarında birçok şey yıkıma uğrar, acı dolu bir çürümüşlük ve çöküntü gözle görülür hale gelir. Ben, kendi hesabıma, bugünlerde, kahramanlara-tapınma dininin bu yıkılmazlığında ihtilâle ait karışık enkaz yığınının ezmeye gücü yetmediği ölümsüz elması görür gibiyim. Bu ihtilâlci çağlarda karışık yıkıntılar daha da ufalanacak, çatırdayacak, hatta çevremizde her şeyi altüst edecek, fakat belirli bir seviyeden daha derine inemeyecek. Kahramanlara-tapınma öyle bir ölümsüz temel taşıdır ki, yıkılan şeyler yeniden onun üzerine kurulabilir. Yeter ki insanoğlu, şu veya bu şekilde, kahramanlara tapsın. Ve hepimiz onlara daima ve mutlaka saygı duyalım. Bu benim için bütün yıkıntılara karşı, tüm çöküntülerin ortasında duran canlı bir kayadır. Dipsiz ve kıyısız çağdaş ihtilâl tarihindeki tek sabit nokta!

❄

Eski milletlerin puta-tapıcılığında, eski ve çağdışı bir biçimde, fakat hâlâ sağlam bir ruha sahip olarak bulunan gerçek payı budur. Burada tabiat hâlâ ilâhîdir, Tanrı'nın eserleri niteliğindedir ve **kahraman** henüz gelişmekte olan, yeni belirmiş zayıf şekiller altında hâlâ tapınılmaya değer bir varlıktır. Bütün **Puta-tapıcı** dinlerin var güçleriyle savundukları, yerleştirmeye çalıştıkları daima bu **kahraman** olmuştur. Ben İskandinav Puta-tapıcılığının burada bizim için bütün diğerlerinden daha ilgi çekici olduğunu sanıyorum. Bir kere, bu hepsinin sonuncusudur; Avrupa'nın bu bölgelerinde 11. yüzyıla kadar yaşamıştır: Daha sekiz yüzyıl önce Norveçliler hâlâ **Odin**'e tapıyorlardı. Bu ayrıca babalarımızın inancı olarak da ilgi çekicidir. Çünkü babalarımızın kanı hâlâ damarlarımızda akıyor ve hiç şüphesiz birçok yönden onlara benziyoruz. Ama gariptir; onlar nelere inanıyorlardı, biz nelere inanıyoruz. Birçok sebepten dolayı şu zavallı Kuzey dinine bir gözatalım. Bunu yapmak için elimizde oldukça kullanışlı araçlar vardır. Çünkü bu İskandinav Mitolojileri'nin bir diğer ilgi çekici yanı da çok iyi muhafaza edilmiş olmalarıdır.

Jeologların söylediğine göre ateşin etkisiyle denizin dibinden fışkıran lâvlardan ve çıplak kayalardan oluşan, her yılın birçok ayında karanlık fırtınalarla kasıp kavrulan, yine de yazın vahşi parlak bir güzelliği olan, Kuzey Denizi'nde, karlı tepeleri, gürüldeyen kaynarcaları, kükürt gölleri ve korkunç yanardağ uçurumlarıyla **buz** ve **ateşin** uçsuz-bucaksız ve karmakarışık savaş alanı gibi vahşi ve acımasız yükselen o garip İzlanda Adası'nda –bizim edebiyat ve yazılı hatıra aramayı en az aklımıza getirebileceğimiz bir yerde– bütün bunların kayıtlarını bulduk. Bu vahşi kara parçasının kıyı kesiminde yeşil bir ülke vardı. Burada hayvan yetiştiriliyor ve insanlar bu hayvanlar ve denizin verdiği şeyler sayesinde yaşıyorlar. Öyle görünüyor ki, buranın insanları derin düşüncelere sahip olan ve bu düşüncelerini müzikal bir şekilde ifade eden şair ruhlu kimselermiş. Eğer İzlanda, denizden fışkırmış ve Kuzeylileı tarafından keşfedilmiş olmasaydı bu büyük bir

kayıp olacaktı. Eski Kuzey şairlerinin birçoğu İzlanda'nın yerlileriydi.

Oradaki ilk Hıristiyan papazlarından olan ve belki de Puta-tapıcılığa karşı hâlâ biraz sevgi duymaya devam eden **Saemund** eski putperest şarkılarından bazılarını, ortadan kaybolmakta oldukları bir dönemde toplamıştı. Bunlar çoğunlukla tam bir dinî özelliğe sahip efsane kabilinden ve kehanetlerle dolu şiirler ve şarkılardı: Kuzeyli tenkitçilerin eski veya ölçülü **Edd** adını verdikleri şeyler. Belirsiz bir kaynağa sahip olan **Edda** kelimesinin ata anlamına geldiği sanılmaktadır. **Saemund**'un torunu tarafından eğitilmiş olan ve son derece dikkate değer bir kişiliğe sahip bulunan İzlandalı beyefendi **Snorro Sturleson** ondan neredeyse bir asır sonra, yazdığı diğer birçok kitap arasında bir de bütün mitolojinin bir çeşit metin halindeki özetini derlemeye çalışmış ve bunu eski şiirlerden aldığı yeni parçalarla açıklığa kavuşturmuştur. İnsanın bilinçsiz sanat olarak nitelendirebileceği, katıksız bir yetenek ve gerçekten büyük bir ustalıkla meydana getirilmiş, bugün bile zevkle okunabilecek, kolay anlaşılır bir eser... İşte bu *yeni* veya **Edda** adı verilen eserdir. Gerek bunlar gerekse –çoğu İzlanda'ya ait– diğer sayısız destan ve bunların İzlandalılar veya başkaları tarafından hâlâ hararetle yapılmakta olan yorumları sayesinde bugün de Kuzey'in o eski inanç sistemi hakkında bazı dolaysız sezgiler edinmek ve onunla adeta yüz yüze gelmek mümkündür. Ama onun batıl bir din olduğunu unutmalı ve ona eski bir düşünce gözüyle bakmalıyız. Ona biraz olsun yakınlık duyup duyamayacağımızı araştıralım.

Bence, bu eski Kuzey mitolojisinin başlıca özelliği, gözle görülebilen tabiat olaylarının kişileştirilmesidir. Maddi tabiat olaylarının tam mânâsıyla mucizevi, harikulâde ve ilâhî bir şey olarak kabulüdür. Bizim bugün ilim konusu olarak incelediğimiz şeyler onları hayrette bırakıyor, onların önünde korkuyla karışık bir saygı ile eğildikleri bir din konusu olu-

yordu. Tabiatın karanlık, düşman güçleri onlar için **Jötun**lar, yani devler ve şeytanca özelliklere sahip kaba tüylü, iri yaratıklardı. Don, ateş, deniz fırtınası: Bunlar **Jötunlar**'dı. Yaz sıcağı, güneş gibi dost güçler ise Tanrılar'dı. Bu evren ülkesi işte bu iki güç arasında paylaşılmıştı. Birbirinden uzak yaşarlar, sonsuz ve kahredici bir savaşı sürdürürlerdi. Tanrılar yükseklerde, Asen veya Tanrılar Bahçesi adı verilen **Asgard**'da yaşarlardı. **Jötunlar**'ın yurdu ise uzak, karanlık, karmakarışık bir ülke olan **Jötunheim**'dı.

Aslına bakacak olursak bütün bunların boş ve anlamsız değil, merak uyandırıcı şeyler olduğunu görürüz. Örneğin biz ateş veya alevin gücüne sıradan bir kimyasal isim vermekle her şey gibi ateşte de bulunan o harika temel özelliği kendimizden gizlemiş oluruz. Oysa eski Kuzeyliler için ateş **Loke** adında, **Jötun**lar soyundan son derece hızlı ve kaypak bir şeytandır. **Ladrones Adaları** vahşileri için de, daha önce hiç görmemiş oldukları ateş (bazı İspanyol gezginlerinin söylediğine göre) dokunduğunuz zaman sizi ısıran ve kuru odunla beslenen bir şeytan veya Tanrı'ydı. Eğer budalalık eden şeyden yardım görmeseydi hiçbir **kimya** alevin bir harika olduğunu bizden gizlemeyecekti. Alev nedir? Eski Kuzey kâhinine göre **Don**, korkunç bir beyaz (saçı sakalı ağarmış) **Jötun, Thrym, Hrym** veya **Rime** adlı devdir. Burada hemen hemen hiç kullanılmayan bu eski kelime, İskoçya'da yaşamakta ve don anlamına gelmektedir. **Rime** o zamanlar şimdi olduğu gibi ölü bir kimyasal madde değil, canlı bir **Jötun** veya **şeytan**dı. Bu korkunç **Jötun Rime** geceleri atlarını eve götürür, oturup "onların yelelerini tarardı." Bu atlar *Dolu Bulutları* veya hızlı *Don Rüzgârları*'ydı. İnekleri, ama hayır onunkiler değil, onun bir akrabası olan **Dev Hymir**'in **İnekleri** *Buzdağları*'dır. Bu **Hymir** şeytan gözüyle "kayalara bakar" ve bu bakışla kayalar yarılırdı.

O zamanlar gökgürültüsü de elektrikten ibaret değildi; aynı zamanda hayırlı yaz sıcağının tanrısı olan **Thor** veya

Tanrı Donner'di. Gök-gürültüsü bu Tanrı'nın öfkesi, kara bulutların toplanması ise onun öfkeyle kaşlarını çatmasıydı. Şimşek onun salladığı ezici çekiç, yıldırımlar onun hızla sürdüğü arabasının dağ başlarındaki yankılarıydı. Gazaba geldiği zaman "kırmızı sakalı içinde öfkeyle solurdu." Bu da gök-gürültüsü başlamadan önce çıkan fırtınaydı.

Beyaz Tanrı Balder ise güzel, adil ve iyiliksever olan (ilk Hıristiyan misyonerlerin İsa'ya benzettikleri) güneştir. Bizim bütün gökbilimlerimize ve takvimlerimize rağmen hâlâ gözle görülen şeylerin en güzeli, en harikuladesi ve en ilâhîsi olan güneş! Ama bizim şimdiye kadar işittiğimiz Tanrılar'ın en dikkate değer olanı belki de Alman Dilbilgini **Grimm**'in izlerini bulduğu Tanrı **Wünsch** veya **Wish** (dilek)tir. Bize bütün istediklerimizi verebilen Tanrı! İnsan ruhunun en içten, fakat en kaba, en ilkel sesi bu değil midir? İnsanın şimdiye kadar ortaya koyduğu bu en vahşi, en ilkel ülküsü bugün manevi kültürümüzün en yeni biçimlerinde bile kendini göstermektedir. Daha ince dikkatlerin bize **Tanrı Wish**'in gerçek bir Tanrı olmadığını öğretmesi gerekir.

Diğer **Tanrı** veya **Jötunlar**'dan etimoloji (kelime kök bilgisi) hatırı için söz edeceğim sadece. Deniz fırtınası çok tehlikeli bir Jötun olan **Aegir**'dir. Öğrendiğime göre, bizim Trent Irmağı'nda suların kabarması, tehlikeli kaynama ve anaforlar meydana getirmesine Nottingham kayıkçıları **Eager** adını veriyorlar ve "Dikkat, Eager geliyor!" diye bağırıyorlar. Böyle bir kelimenin tıpkı sulara gömülmüş bir ülkenin en yüksek doruğu gibi su yüzünde kalıp yaşaması ne garip! Çok eski Nottingham kayıkçıları da **Tanrı Aegir**'e inanmışlardı. Gerçekte bizim İngiliz kanımızın da hatırı sayılır bir kısmı Danimarkalı, Kuzeyli ve Sakson arasındaki fark pek önemsizdir. Hıristiyanlık ile Puta-tapıcılık ve benzeri arasındaki fark gibi... Adamızın bir ucundan diğerine saf kan Danimarkalılar'la büyük ölçüde karışmış bulunuyoruz. Bunun nedeni sürekli istilâlardır. Doğu kıyılarımız boyunca bu

karışım tabii ki daha da büyük ölçülerde olmuş ve benim tespit ettiğime göre Kuzey Bölgesi'nde en yüksek seviyesine ulaşmıştır. Humber'den kuzeye doğru, bütün İskoçya'da basit halkın dili hâlâ alışılmamış bir derecede İzlanda diline benzemekte ve Cermenliğinde özel bir Kuzey etkisi bulunmaktadır. Onlar da "Norman"dırlar, yani Kuzeyliler! Eğer bu çok güzel bir şeyse tabii.

Baştanrı **Odin**'den az sonra söz edeceğiz. Şimdilik İskandinav Puta-tapıcılığı'nın, daha doğrusu bütün putperestliğin esasına işaret etmekle yetinelim: Bu, tabiat güçlerini ilâhî harikulâde kişiler, Tanrılar ve şeytanlar olarak tanımaktan ibarettir. Ama bu bizim anlayabileceğimiz bir şey değil. Böyle şeyler harikalarla dolu evrene korku ve hayranlıkla gözlerini açan ilk insanın çocuksu düşünceleridir. Bence bu Kuzey sisteminde çok içten, çok büyük ve çok erkekçe bir şey vardır. Eski Yunan Putperestliğinin inceliğinde, zarafetinden çok farklı olan büyük bir sadelik ve o köylülere has tabiilik bu İskandinav sistemini diğerlerinden ayırır. Bu, çevrelerindeki nesneleri derin, saf ve ciddi bir ruhla inceleyen insanların düşünce sistemidir. Her çağda olumlu düşüncenin başlıca özelliği sayılması gereken, nesneleri dolaysız bir şekilde ve içtenlikle inceleyen bir görüş. Bunda Yunan Puta-tapıcılığındaki o yarı eğlence kabilinden hafiflik ve zarafet değil, sıcak bir dürüstlük, bir köylü güçlülüğü, derin ve saf bir samimiyet göze çarpar. Bizim o güzel **Apollon** heykellerimizden ve parlak, güleryüzlü efsanelerimizden sonra **Kuzey Tanrıları** ile karşılaşmak insana garip gelir. O Tanrılar ki, denizler Jötun'u Aegir'e şölen vermek için bira yaparlar ve **Tanrı Thor**'u Jötunlar ülkesinden kazan getirmeye gönderirler. Thor birçok maceradan sonra kazanı büyük bir şapka gibi başına geçirir, kazanın kulpları ayaklarına kadar inmiş ve onun içinde kaybolmuş bir halde yola koyulur. Kuzey sisteminin özelliği boş bir irilik, büyük, hantal bir devliktir. Hiç eğitilmemiş, büyük ve kararsız adımlarla yürümeye çabalayan muazzam bir güç! Onların sadece yaratılış efsanesini ele alın. Tanrılar, "sıcak rüzgâr" ve birçok karışık işlem sonucu

don ve ateşin çatışmasından ortaya çıkarılan **Dev Hymir**'i öldürdükten sonra ondan bir dünya meydana getirmeye karar veriyorlar. **Ymer**'in kanından deniz, etinden kara, kemiklerinden kayalar, kaşlarından Tanrılar'ın yurdu Asgard, kafasından sonsuzluğun büyük mavi kubbesi, beyninden ise bulutlar oluşuyor. **Gulliver**'in devler ülkesine lâyık muazzam bir iş! Ama bu muazzam, devlere has, eğitilmemiş düşünce, zamanı gelince **Shakespeareler**'in, **Goetheler**'in o ilâhî ve devlikten daha güçlü, yoğun büyüklüklerine dönüşecektir. Bu insanlar, bedenen olduğu kadar ruhen de bizim atalarımızdır.

Ben onların **İgdrasil Ağacı** tasvirini de severim. Onlar bütün hayatı bir ağaç olarak tasvir etmişlerdir. Varlık ağacı olan **İgdrasil,** yani, **Dişbudak, Hela** veya ölüm ülkesinde derin köklere sahiptir. Gövdesi göğe kadar yükselir, dallarını bütün evrenin üzerine yayar. Bu varlık ağacıdır. Dibindeki ölüm ülkesinde **Üç Norma**, yani **Kader Tanrıçası** oturur: Geçmiş, bugün ve gelecek. Kutsal kaynaktan aldıkları suyla ağacın köklerini sularlar. Tomurcuk ve yapraklarıyla ağacın dalları –yani olaylar, çekilen acılar, yapılan işler, felâketler– bütün ülkeler ve çağlar boyunca uzayıp gider. Onun her yaprağı bir hayat hikâyesi, her dokusu bir hareket veya söz değil midir? Bu ağacın dalları milletlerin tarihleridir. Yapraklarının hışırtısı, ta eski çağlardan beri insan varlığının uğultusudur. Bu ağaç insan ihtirasının soluklarıyla hışırdayarak, tüm Tanrılar'ın sesi gibi uluyan fırtınaların altında büyür. Bu **İgdrasildir**: Varlık ağacı! Geçmiştir, bugündür, gelecektir. Yapılmış olan, yapılmakta olan, yapılacak olandır: *Yapmak* fiilinin sonsuz çekimidir. İnsani şeylerin nasıl ayrılmaz bir biçimde birbirine bağlı olarak hareket ettiğini –ve bugün sizinle konuşurken kullandığım kelimeleri nasıl yalnız İncil mütercimi **Ulfila Moesegoth**'dan değil de, konuşmaya başlayan ilk insandan beri gelip geçen bütün insanlardan aldığımı– düşünecek olursak, bu ağaçtan daha doğru bir benzetme yapılamayacağını kabul ederiz. Güzel; tam mânâsıyla güzel

ve büyük bir şey. Bir de bunu "Evren Makinesi" deyimiyle kıyaslayın!

Tabiat hakkındaki eski İskandinav görüşleri de oldukça gariptir. Bizim tabiatla ilgili görüşlerimizden hayli farklıdır. Bu görüşün özellikle nereden geldiğini bütün incelikleriyle anlatmak zorunda kalmak hiç de hoş bir şey olmasa gerek. Ancak bir şey söylenebilir: Bu görüşler Kuzeyliler'in düşüncelerinden doğmuştur. Öncelikle, kendine has bir düşünme gücüne sahip olan ilk kuzeylinin fikirlerinden. Bizim deyimimizle "*deha sahibi*" ilk İskandinav'dan... Bu evrenden, hayvanların da aynı şeyleri hissedebileceği mânâsız bir suskunluk ve hayretle, ya da sadece insanlara has acı dolu, verimsiz bir merakla sayısız insan gelip geçmiştir. Ta ki ifade olunmuş düzenli fikirleri bütün insanların uyuklayan güçlerini uyandırarak düşünceye dönüştüren o büyük düşünür, o yaratıcı adam, o kâhin gelinceye kadar... Düşünürün, manevi kahramanın yolu daima budur. Onun söyledikleri, bütün insanların söylemek istedikleri, özlemini çektikleri sözlerdir. Hepsinin düşünceleri acı dolu, büyülü bir uykudan uyanırcasına harekete geçer, onun düşüncesi çevresinde toplanarak, "Evet, aynen böyle!" diye karşılık verirler. Bu onlar için gecenin gündüze dönüşmesi kadar sevindirici bir olaydır. Gerçekten de bu onlar için yokluktan varlığa, ölümden hayata uyanış değil midir? Biz böyle bir insana hâlâ büyük saygı gösteriyor, ona şair, dâhi ve benzeri isimler veriyoruz. Fakat bu vahşi insanlar için o tam bir sihirbaz, onlara beklenmedik iyilikler veren bir mucize yaratıcısı, bir Peygamber, bir Tanrı'ydı! Bir kere uyandırılan düşünce bir daha uyuklamaz. İnsandan insana, nesilden nesile gelişir. Ta ki en gelişmiş halini alıncaya kadar... Böyle bir düşünce sistemi ise daha fazla büyüyemez. Yerini bir başkasına bırakmak zorundadır, artık.

Biz şimdi, **Odin** adı verilen ve Kuzey Tanrıları'nın başı olan adamın böyle bir insan olduğunu sanıyoruz. Çevresinde uyandırdığı hayranlık duygusu bütün alışılmış ölçüleri aşa-

rak tapınmaya dönüşen değeri ölçülmez bir kahraman, bir öğretmen, ruhların ve bedenlerin hakimi... **Odin**'de düzenli, mantıklı düşünme gücü ve o zamana kadar mucizevi sayılan daha birçok güç yok mudur? Evet o haşin İskandinav yüreği de bunu derin bir minnet hissiyle duymuştur. **Odin** onlar için bu evrenin büyük sırrını çözmüş, onlara bu evrendeki kaderleri hakkında teminat vermiş değil midir? Onun sayesinde burada artık ne yapmak gerektiğini ve daha sonra ne yapabileceklerini biliyorlar. Varoluş onun sayesinde anlamlı ve hoş bir şey olmuştur. Hayatı ilk defa o yaşanılır bir hale getirmiştir! Biz **Odin**'e Kuzey Mitolojisi'nin kaynağı diyebiliriz: **Odin,** ya da diğer insanlar arasında yaşayan bir insan olarak o ilk İskandinav düşünürünün o zamanlar taşıdığı ad ne ise... Onun evren hakkındaki görüşü açıklandıktan sonra bütün zihinlerde benzeri görüşler belirdi, büyüdü ve inanılır olduğu sürece de büyümeye devam ediyor. Bütün zihinlerde yazılı duruyor. Fakat görünmez, renksiz bir mürekkeple yazılı olarak. Ancak onun sözleriyle herkesçe görünür bir hale gelmeye başlıyor. Dünyanın her çağında bütün diğer olayları doğuran o büyük olay, yeryüzüne bir **düşünür**ün gelişi değil midir?

Bir noktayı daha unutmamalıyız. Bu, **Kuzey Eddaları**'nın karışıklığını biraz olsun açıklığa kavuşturacaktır: Bunlar kendi içinde tutarlı bir düşünce sistemi olmayıp, birbirini takip eden birkaç sistemin toplamıdır. **Edda**'da bize aynı kâğıda yapılmış resimler gibi görünen bu eski İskandinav inancı gerçekte hiç de böyle değildir. İnancın başlangıcından beri birbirini takip eden nesiller içinde çeşitli uzaklık ve derinliklere dağılmıştır. Başından itibaren bütün İskandinav düşünürleri bu sisteme sürekli olarak yeni katkılarda bulunmuşlar ve bu böylece hepsinin ortak eseri olmuştur. Düşünürlerin peş peşe katkılarıyla bu, **Edda**'da gördüğümüz son şeklini alıncaya kadar nasıl bir geçmişe sahip olmuş, arada ne gibi şekiller almıştır? Bunu artık kimse bilemeyecek. Onun **Trabzon** ve **Trent**'de toplanan Kilise Meclisleri, **Athanasyuslar**'ı,

Danteler'i, **Lutherler**'i hiç yankılanmadan gecenin karanlıklarına gömülmüştür. Bütün bildiğimiz onun da böyle bir tarihi bulunduğudur. Ama nerede bir düşünür belirmişse, onun düşündüğü konularda bir katkı, kabul, bir değişim veya inkılâp olmuştur. Ne yazık ki, en büyük inkılâp, insan **Odin** tarafından gerçekleştirilmiş olan hareket de bütün diğerleri gibi bizim için karanlıklara gömülmüştür. **Odin**'in nasıl bir tarihi vardır? Onun bir tarihi olduğunu bile düşünmek garip! O kaba Kuzey lisanı ve tavırlarıyla, vahşi gözleri, sakalı ve kıyafetiyle, üzüntüleri ve sevinçleriyle tıpkı bizim gibi, bize benzeyen bir adam nasıl olabilir? Ve sonra böyle bir işi nasıl yapabilir? Ama eseri büyük bir kısmıyla kaybolmuştur. Eserin yaratıcısının ise ismi bile kalmamıştır. İnsanlar yarın "Çarşamba, Odin'in günü!" diyecekler. Ama **Odin** ile ilgili ne bir tarih vardır ne de bir belge. Onun hakkında tekrara değer bir tahmine bile sahip değiliz.

Snorro, *"Heimskringla"* adlı eserinde, **Odin**'in kahraman bir Prens olduğunu, Karadeniz Bölgesi'nde oniki prensliğe ayrılmış küçük bir ülkedeki büyük bir milletin başında nasıl yaşadığını sade ve özlü bir biçimde anlatır. Onun **Asenler**'i (Asyalılar'ı) nasıl Asya dışına götürdüğünü, onları Avrupa'nın Kuzey kısımlarına nasıl yerleştirdiğini, edebiyat, şiir vesaireyi icat edişini ve zamanla İskandinavlar'ın kendisine **Baştanrı** olarak tapınmaya başladıklarını, yanındaki oniki prensin de onun oniki oğlu durumuna sokulup tanrılaştırıldıklarını hikâye eder. **Snorro**'nun bu konuda hiç şüphesi yoktur. Onunla aynı yüzyılda yaşamış çok dikkate değer bir Kuzeyli olan **Saxo Grammaticus** daha da kesin bir tutum takınmaktadır: Her bir efsanede bir tarihi gerçek görmekten çekinmez ve onu Danimarka'da veya başka bir yerde cereyan etmiş dünyevi bir olay olarak kaydeder. Bilgili ve tedbirli olan **Torfaeus** ise birkaç yüzyıl sonra ince hesaplar sonucu bunun için bir tarih tespit etmiştir: **Odin**, Avrupa'ya milattan önce 70 yıllarında gelmiştir, der. Birtakım şüpheli söylentilere dayandığı için bugün savunulması mümkün olma-

yan bütün bunlar hakkında ben bir şey söylemek gereğini duymuyorum. Bu olay 70 yılından çok daha eskilere dayanır. **Odin**'in zamanı, maceraları, yeryüzünde tüm tarihi, görüntüsü ve çevresi binlerce bilinmez yıl içinde ebediyen kaybolup gitmiştir.

Hatta Alman Arkeoloğu Grimm, **Odin** diye birisinin hiç yaşamamış olduğunu iddia edecek kadar ileri gider. Bunu etimolojiye (kelime kök bilgisine) dayanarak ispatlar: Baştanrıları'nın adı olarak bütün **Töton Kavimleri** arasında her yerde yayılmış bir kelime olan *Wuotan*, **Odin** kelimesinin aslıdır. Bu kelime, **Grimm**'e göre, Latince *vadere*, İngilizce *wade* ve benzeri kelimelerle bağlantılıdır ve başlıca anlamı hareket, hareket kaynağı ve güçtür. Herhangi bir insana değil, en yüce Tanrı'ya uygun bir isimdir. **Grimm**'e göre bu kelime eski Sakson, Cormen ve bütün Töton Kavimler'i arasında **Tanrı** demektir. Aynı kökten türemiş olan bütün sıfatlar da *ilâhî*, *yüce* gibi boş Tanrı'nın özellikleriyle ilgili anlamlar taşırlar. Akla yakın bir açıklama tarzı! Etimolojik konularda **Grimm**'e boyun eğmek zorundayız. *Wuotan* kelimesinin *Wading*, hareket gücü anlamına geldiğini kabul edelim. Ama yine de bunun bir Tanrı'nın olduğu kadar bir kahramanın ve hareket adamının ismi olmasını ne önleyebilir ki? Bundan türetilmiş sıfatlara ve diğer kelimelere gelince: İspanyollar da *Lope*'a karşı duydukları evrensel hayranlık dolayısıyla "bir *Lope* çiçek," "bir *Lope* kadın" demeyi âdet edinmemişler miydi? Böylece o çiçeğin veya kadının çok güzel olduğu anlaşılıyordu. Eğer bu âdet sürüp gitseydi, *Lope* bir gün İspanya'da *ilâhî* anlamını taşıyan bir sıfat haline gelebilirdi. Nitekim **Adam Smith**, *"Dil Üzerine Deneme"* adlı eserinde, bütün sıfatların aynen bu şekilde meydana getirilmiş olmasını mümkün görür; örneğin, rengiyle dikkati çeken yeşil bir nesne bu özelliği dolayısıyla *Yeşil* adını almış ve onu takiben bu niteliğiyle göze çarpan diğer bir şeye, sözgelişi bir ağaca *yeşil* ağaç adı verilmiştir. Hâlâ kullandığımız "*buhar* arabası," "dört atlı araba" ve benzeri deyimler gibi... **Smith**'e göre, bü-

tün temel sıfatlar böylece oluşturulmuşlardı ve başlangıçta isim ve nesneydiler. Böyle etimolojilerle bir insanı yok edemeyiz! Muhakkak ki bir zamanlar bir ilk öğretmen ve başbuğ yaşamıştır. Muhakkak ki bir zamanlar elle tutulur, gözle görülür bir **Odin** vardı. Hem de bir sıfat değil, etten kemikten oluşmuş gerçek bir **kahraman!** Tüm geleneğin sesi, tarih veya tarihin yankısı, düşüncenin bize bu konuda bütün öğrettiklerine uymakta ve bu gerçeği doğrulamaktadır.

İnsan **Odin** nasıl olmuş da bir Tanrı, Baştanrı sayılmıştır? Bu, kimsenin üzerinde kesinlikle konuşup yazamayacağı bir konudur. **Odin**'in kavminin ona duyduğu hayranlıkta hiçbir ölçü tanımadığını söylemiştim. Bu insanların elinde hayranlıklarını ölçebilecek bir ölçek yoktu. Siz de kendi sevgi dolu yüreğinizin büyük bir insan için bütün sınırları aşarak kabardığını, bütün düşünce alanınızın bile bu sevgiyle dolup taştığını düşünün! **Odin** adlı bu adamda, nereden geldiği bilinmeyen ve kendisi için tam bir bilinmez, hatta bir çeşit dehşet ve hayret sebebi olan bir ilham, esrarlı bir görüş ve itici bir gücün baskısına maruz büyük bir ruh olduğuna göre, kendisinin de ilâhî olduğunu, **Wuotan**, *hareket*in, o yüce güç ve Tanrı'nın bir parçası olduğunu hissetmiş olabilir. **Odin**, içinde bulunduğu o coşkunluk haliyle bütün tabiatı korkunç bir alev görüntüsü olarak kavrayabiliyordu. **Wuotan**'ın bir parçasının orada, kendi içinde bulunduğuna inanıyordu. Belki de yanılıyordu, ama yalan söylemiyordu: Bildiği en doğru şeyi söylemekteydi. Büyük bir ruh, samimiyet dolu bir ruh, kendisinin ne olduğunu bilmez. En büyük yüceliklerle en derin uçurumlar arasında gidip gelir. Her şeyin içinde en az ölçebildiği kendisidir. İnsanların onun hakkındaki düşüncesi ve onun kendisinin ne olduğu hakkındaki tahminleri birbirini garip bir şekilde etkiler ve bunların belirlenmesine karşılıklı yardımcı olurlar. Bütün insanların kendisine taparcasına hayranlık duyduğunu, vahşi ruhunun asil ateşler ve sevgilerle, karmakarışık, karanlık kasırgalarla ve yeni, muhteşem bir ışıkla dolduğunu ve çevresinde ilâhî

bir evrenin tanrılara has bir güzellikle parıldadığını gören ve böyle bir şeyin başka kimseye nasip olmadığını bilen bir insan kendisini başka ne sanabilirdi ki? "Wuotan?" diye sordu ve bütün insanlar onu "Wuotan!" diye cevaplandırdılar.

Bir de, böyle durumlarda zamanın da gücünü dikkate almak gerekir: Hayattayken büyük olan bir insan ölünce on kat daha büyür. Gelenek, atalardan nakledilen rivayetler fotoğraf büyütmeye yarayan muazzam bir karanlık oda gibidir. Sevgi, tapınma ve insan yüreğindeki bütün duyguların teşvikiyle hafızadaki, insan hayalindeki şey kat kat büyür. Ve karanlıkta, o kara cehalette ne bir tarihe veya belgeye, ne bir kitaba ve ne de bir **Arundel Kitabesi**'ne rastlanmaz. Sadece şurada burada birkaç dilsiz kurgan göze çarpar. Hiç kitap bulunmayan bir yerde ve onu tanıyan bütün çağdaşları öldükten sonra, otuz-kırk yıl içinde her büyük adamın efsaneleşmesi mümkündür. Ya üçyüz yıl sonra, hele üçbin yıl sonra kimbilir neler olacaktır?.. Böyle konularda nazariye kurmaya çalışmanın pek az yararı vardır: Bunlar düşünce tarzının kural ve şemalar haline getirilemeyen ve mantık tartışmalarıyla çözümlenmesi mümkün olmayan meselelerdir. Bu muazzam karanlık oda hayalinin merkezinde parıldayan küçücük bir hakikat ışığının varlığını çok uzaklardan seçebilmek ve bu merkezin çılgınlık ve yokluk değil, sağlık ve bir varlık olduğunu anlamak bize yeter.

Kuzey ruhunun ışık bekleyen, karanlık fakat canlı, büyük girdabında yanan bu ışık bence her şeyin merkezidir. Böyle bir ışık sonradan dışa yansıyacak ve bin katlı harikulâde bir açılışla şekil şekil, renk renk çevreye yayılacak. Ama bu olay ne ona ve ne de onu alan milli ruha bağlı değildir. Işığınızın renkleri ve şekilleri aracılığıyla yansıyacak olduğu **billur**un renk ve şekilleri olacaktır. Her insan için en doğru olan bir olayın, bir gerçeğin insan tabiatı tarafından nasıl şekillendirildiğini düşünmek çok garip! Hemcinsleriyle konuşan ciddi bir insanın daima kendisi için bir gerçek, hakiki bir

tabiat görüntüsü olarak kavranan şeyi öne sürmek zorunda kaldığını söyledim. Fakat böyle bir görüntü veya gerçeğin şekillenme tarzı –yani onun için bunun nasıl bir gerçek olduğu– onun kendi düşünce yasalarına göre değişir. Derin, ince, fakat evrensel ve her zaman için geçerli yasalardır bunlar. Her insan için tabiat alemi onun kendi kendisinin hayâlidir. Bu âlem onun "kendi rüyasının katmerli hayali"dir. Bütün bu putperest efsaneleri, aldıkları şekilleri ruhi yasaların kimbilir ne anlatılmaz inceliklerine borçludurlar! Onikinin bütün sayılar arasında en bölünebilir sayı olması, ikiye, dörde, üçe, altıya bölünebilmesi, oniki burcu, **Odin**'in oğullarının sayısını ve daha birçok onikiyi belirlemeye yetmiştir. Herhangi bir belirsiz sayıda bile oniki rakamı olarak kesinleşme eğilimi bulunmuştur. Diğer meselelerde de insanlar tamamen şuursuz bir şekilde, ne yaptıklarının farkına bile varmaksızın temsili hikâyeler (allegori'ler) meydana getirirler. Fakat bu ilk çağların taze ve açık görüşleri nesnelerin gizli ilişkilerini kavramak ve onlara kesinlikle itaat etmek konusunda pek titizdi. **Shiller** *"Venüs Kuşağı"*nda, her güzelliğin tabiatına ait ölümsüz bir estetik gerçek bulur. Fakat ne gariptir ki, eski Yunan efsane-yaratıcılarının "Tenkit Felsefesi" hakkında ders verebilecek kişiler olduğunu ima etmekten bile dikkatle kaçınmıştır. Kısacası, bu sınırsız bölgeleri terk etmek zorundayız. **Odin**'in bir gerçek olduğunu düşünemez miyiz? Evet, gerçekten birtakım yanlışlar olabilir. Kuyruklu yalanlara, aslı olmayan masallara, önceden tasarlanmış temsili hikâyelere gelince: Biz babalarımızın böyle şeylere bağlanmış olduklarına inanamayız.

Odin'in *Run*'ları onun mânâlı bir özelliğidir. *Run*'lar ve onun bu "*Run*"lar aracılığıyla yarattığı büyü mucizeleri Kuzey geleneğinde önemli bir yer tutar. *Run*'lar İskandinav alfabesini oluştururlar. **Odin**'in bu insanlar için büyünün olduğu kadar yazının da mucidi olduğunu bir düşünün! Kafasındaki görünmez fikirleri yazılı harfler aracılığıyla kaydetmek insanın en büyük buluşudur. Bu, konuşmanın en az

onun kadar mucizevi olan bir ikinci şeklidir. Peru Kralı (Atahualpa'nın, hayret ve şüpheciliğini hatırlarsınız. Bu kral kendisini korumakla görevlendirilmiş olan İspanyol askerinden başparmağının tırnağı üzerine *Dios* kelimesini yazmasını istemiş ve bu yazıyı diğer muhafıza okutmadan böyle bir mucizenin varlığına inanmak istememişti. Eğer, yazıyı halkına öğreten **Odin** ise, yeteri kadar mucize yaratmış demektir.

Run Yazısı Kuzeyliler'e has bir özellik taşır. Bu örneği bir Fenike alfabesi değil, öz be öz İskandinav alfabesidir. **Snorro** daha da ileri gitmekte ve **Odin**'in mucizevi Run yazısından başka insan konuşmasının müziği demek olan şiiri de icat ettiğini söylemektedir. Kendinizi milletlerin ilk çocukluk çağında, Avrupamız'ın ilk güzel sabah aydınlığı içinde, her şeyin doğan güneş altında taze bir aydınlığa bürünerek uzandığını ve Avrupamız'ın ilk defa düşünmeye ve varolmaya başladığı çağlarda tasavvur edin! Hayranlık ve umut... Bu güçlü kuvvetli insanların yüreğinde genç bir çocuğun düşünceleri gibi umut ve hayranlığın sonsuz parıltısı vardı. Tabiatın kuvvetli çocuklarıydı bunlar. Ve bu arada, yapılması gereken şeyi o vahşi, parıltılı gözleriyle anlamaya çalışan ve o arslan yüreğiyle onun üstesinden gelen bir vahşi **başbuğ** ve savaşçı yetişiyordu. Ama bu aynı zamanda bir şair –hem de kelimenin tam anlamıyla bir şair– bir peygamber ve bütün **büyük adamlar** gibi gerçek bir **düşünür** ve **mucit**ti. Bir kahraman her yönüyle kahramandır. Özellikle ruh ve düşünce yönünden. Bu **Odin**'in, o kaba saba tavırları ve yarım-yamalak ifadesiyle söyleyecek bir sözü vardı. O bu büyük evreni ve insan hayatını kucaklayacak büyük bir yüreğe ve bu konuda söylenebilecek büyük bir söze sahipti. Ama dediğim gibi, kaba saba yaratılışı içinde bir **kahraman**, akıllı, kabiliyetli, asil bir insandı o. Eğer biz bugün bile böyle bir insana hayranlık duymaktan kendimizi alamıyorsak, ilk defa düşünmeye başlayan o vahşi Kuzeyli ruhu kimbilir ne duygular beslemiştir! Onlar için bu adam, henüz ismi konmamış olmakla birlikte, soylu, hem de çok soyluydu; kahramandı,

peygamberdi, Tanrı'ydı, **Wuotan**'dı, hepsinin en büyüğüydü. Adı ya da yazılışı nasıl olursa olsun düşünce düşüncedir. Ben **Odin**'in aslen en büyük adamlar türünden birisi olduğuna inanıyorum. O büyük vahşi yüreğinde büyük bir düşünce yatmaktadır. İfade ettiği kaba saba sözler bugün hâlâ kullandığımız İngilizce kelimelerin kökleri değil midir? İşte **Odin** bu karanlık unsur içinde böyle çalışıyordu. Ama onun içinde parıldayan bir ışık gibiydi o. Kaba bir soyluluk ve zekâ ışığı. Elimizdeki tek ışık. Dediğim gibi, bir kahraman. Görevi parlamak ve kendi kahramanlık varlığını biraz olsun aydınlatmak olan bir kahraman. Hepimizin de görevi bu değil midir?

Biz onu tipik bir Kuzeyli, soyunun en seçkin evlâdı, en üstün vasıflı **Töton** olarak düşünüyoruz. O haşin Kuzeyli yürekleri onun çevresinde ölçüsüz bir hayranlık ve tapınmayla dolup taşar. O birçok büyük şeyin kökü gibidir. Meyvesinin, binlerce yıl içinden büyüyüp geldiğini, **Töton** hayatının bütün alanlarına yayıldığını gördüğümüz bir kök... Bizim kendi "Çarşamba"mız hâlâ "Odin Günü" değil midir? Wednesday (çarşamba), Wednesbury, Wansborough, Wanstead, Wansworth: Odin büyüyerek İngiltere haline gelmiştir. Bu yapraklar yine o kökten çıkmışlardır! O bütün **Töton** kavimlerinin Baştanrı'sı, örnek Kuzeyli'ydi. Onlar örnek Kuzeyli'ye olan hayranlıklarını işte böyle göstermişlerdi. Ve **Odin**'in yeryüzündeki nasibi buydu.

Böylece insan Odin'in kendisi tamamen kaybolmuşsa bile, onun o büyük gölgesi hâlâ milletinin bütün tarihini kaplamaya devam etmektedir. Çünkü, Odin'in **Tanrı** olduğu kabul edildiğinde bütün İskandinav tabiat düzeni ya da o karanlık düzensizlik kolayca anlaşılabilir. Bunun, daha önceki durumu ne olursa olsun, artık tamamen başka bir biçimde gelişmek ve yeni bir şekilde büyümekte olduğu da kavranabilir. Odin'in gördüğü ve kendi harfleri ve şiirleriyle öğrettiği şeyi Töton kavmi yüreğine nakşetmiş ve ileri götürmüştür. Onun düşünce biçimi Tötonlar'ın düşünce biçimi olmuştur. Yeni şartlara göre de her büyük düşünürün tarihi

budur. Geçmişin ölü derinliklerinden yansıyan, bir karanlık oda gölgesine benzeyen ve bütün Kuzey göğünü kaplayan karışık, dev gibi çizgileriyle İskandinav Mitolojisi insan Odin'in bir çeşit portresi değil midir? Onun tabii çehresinin dev görüntüsü bir mitoloji içinde, yarı okunur yarı okunmaz bir halde mevcuttur. Söylediğim gibi, düşünce daima düşüncedir. Hiçbir **büyük adam** boş yere yaşamaz. *Dünya tarihi büyük adamların hayat hikâyesinden ibarettir.*

Benim için kahramanlığın bu ilkel çehresinde çok dokunaklı bir şey vardır. Bu kahramanın hemcinsleri tarafından karşılanışı da son derece basit ve zavallıca, fakat bir o kadar da samimiyet doludur. Görünüşü ne kadar zavallıca olsa da, bu, duyguların en asili ve en ölümsüzüdür. En az insan kadar ölümsüz. Uzun zamandan beri kuvvetle hissettiğim bu duygunun insanlığın en hayati unsuru ve tarihin ruhu olduğunu bir ölçüde göstermeyi başarabilseydim, bu şimdi anlatmakta olduğum konunun başlıca faydasını sağlardı. Artık büyük adamlarımıza **Tanrı** demiyor ve onlara ölçüsüz bir hayranlık duymuyoruz. Ama bize ölçülü bir hayranlık da yeter! Fakat eğer hiçbir **büyük adama** sahip olmayıp kimseye hayranlık duymasaydık, o zaman durum daha da kötü olurdu.

İskandinavlar'ın bu zavallı **kahramanlara-tapınma** dini, Kuzeyliler'in evrene bakış açısı ve ona uyum sağlaması bizim için yıkılmaz bir değer taşır. Tabiattaki ve insandaki ilahîliği kaba ve çocuksu bir şekilde, fakat samimiyetle, sağlam ve dev boyutlarda kavramak! Ama bu, çocuğun büyüdüğünde nasıl bir **dev adam** olacağını gösterir. O bir zamanlar gerçekti, ama şimdi değil. Bu, çok zaman önce toprağa verilmiş nesillerin, bizim öz babalarımızın bizlere, damarlarında hâlâ onların kanını taşıyan insanlara, çağların derinliğinden ulaşan o boğuk seslerine benzemiyor mu? "İşte bizim hakkında düşündüğümüz, işte hayat ve evrenin o büyük bilinmezliği hakkında edinebildiğimiz bütün hayâl ve bilgi. Onu hor görmeyin. Siz onu çoktan aştınız, daha yücelere ulaştınız; geniş, hür bir görüş alanına kavuştunuz. Ama hayır, sizin bilgileri-

niz de ne kadar geniş olursa olsun, bölük pörçük ve eksiktir. Bu öyle bir konudur ki, ne zamanla ne de zamanın dışında hiçbir insan onu asla kavrayamayacaktır. Binlerce yıllık sürekli, yepyeni gelişmelerden sonra bile hâlâ onu kısmen anlamaya çalışır bir durumda bulacaktır kendini. Çünkü bu insan aklının alamayacağı, kavrayamayacağı kadar büyüktür. Sonsuz bir şeydir!"

Bütün putperest mitolojileri gibi İskandinav Mitolojisi'nin de temeli, tabiatta ilâhî niteliğin tanınması ve insanın, çevresindeki alemde faaliyette bulunan esrarengiz güçlerle samimiyetle bütünleşmesine dayanır. Diyebilirim ki, bu İskandinav Mitolojisi'nde benim bildiğim diğer bütün mitolojilerde olduğundan daha samimi şekilde yapılmaktadır. Samimiyet, İskandinav Mitolojisi'nin en büyük özelliğidir. Onun bu üstünlüğü, eski Yunan zarafetinin gerektirdiği bütün özelliklerin yerini tutar. Samimiyet bence zarafetten üstündür. Öyle hissediyorum ki, bu eski Kuzeyliler tabiata dikkatli bir gözle bakmaktaydılar. Son derece ciddi ve dürüsttüler. Çocuksu olmalarına karşılık yine de yetişkin birer insandılar. Büyük bir samimiyete, derinlik ve tazeliğe sahiptiler. Seven, hayranlık duyan, korkusuz ve doğru insanlardı. İnsan soyunun yiğit ve eski bir nesliydiler. Tabiatın bu tarzda tanınmasında **Puta-tapıcılığın** başlıca unsuru yer alır. Oysa insanı ve onun ahlâki görevini tanıma unsuru, ancak dinin daha saf biçimlerinde başlıca unsuru teşkil etmektedir. İnsan inançları arasındaki büyük farkı, çağlara göre beliren ayrı özellikleri ve insanlığın dinî gelişmesindeki büyük sınır çizgisini işte burada aramak gerekir. İnsan önce tabiat ve onun güçleriyle ilişki kurar, onlara hayranlık duyar ve tapınır. Ve ancak bunu takip eden çağda, bütün gücün ahlâktan ibaret olduğunu ve kendisi için asıl meselenin iyilik ve kötülük, *yapmalısın* ve *yapmamalısın* arasındaki farkı kavramak olduğunu anlar.

Edda'daki bütün o abartılı masal unsurları hakkında şunu da kaydetmek isterim ki, daha önce de ima edilmiş olduğu gibi, bunlar çok kuvvetli bir ihtimalle daha yakın tarihle-

rin ürünüdürler. Onların daha başlangıçtan beri eski Kuzeyliler'e oranla boş şeyler, bir çeşit manzum eğlence olarak görünmüş olması da pekâlâ mümkündür. Yukarıda da belirttiğim gibi, temsili hikâyeler ve manzum tasvirler dinî inancı yaratamazlar. Önce inancın doğması gerekir. Ancak ondan sonradır ki, ruhu saran uygun bir beden gibi, inancın çevresinde de birtakım temsili hikâyeler meydana gelecektir. Şunu kolayca tahmin edebilirim ki, Kuzey inancı da, diğer inanışlar gibi en hareketli dönemini, tamamen sessiz olduğu, kendisi hakkında henüz söyleyeceği pek bir şey bulunmadığı günlerde yaşamıştır.

Bu gölgeli **Edda** unsurları arasında, o inanılması güç ülküler ve gelenekler yığını ortasında ve müzikal mitolojiler içinde insanın gerçekten inanmış olabileceği şeyler **Valkyrler, Odin**'in **Sarayı,** değişmez bir **kader** ve bir insan için en gerekli şeyin **cesaret** olduğu gibi hususlardan ibarettir. **Valkyrler** şehitleri seçen kızlardır: Değiştirilmesi, yumuşatılması mümkün olmayan kader, öldürülecek olanları önceden belirler. Bu, Kuzey inancının en önemli noktasıdır. Bu her yerdeki ciddi insanlar için, bir **Muhammed,** bir **Luther,** hatta bir **Napolyon** için bile böyledir. Bu inanç bu gibi insanlar için hayatın temelidir, bütün düşünce sisteminin örgüsü bundan oluşmuştur. **Valkyrler**, şehitleri seçenler cesurları **Odin**'in göklerdeki sarayına götürürler. Alçaklar ise bir başka yere. Ölüm Tanrıçası Hela'nın ülkesine atılırlar. Bence bu husus bütün Kuzey inancının özünü oluşturmaktadır. Onlar mutlaka cesur olmak gerektiğini, aksi halde **Odin**'in onlara hiç itibar etmeyeceğini, onları hor görerek red edeceğini kuvvetle hissediyordu. Bunun bir anlamı olup olmadığını düşünmeliyiz! Cesur olmak, günümüzde bile geçerli olan ebedi bir görevdir. Yiğitliğin hâlâ büyük bir değeri var. Bir insanın başlıca görevi *korku*yu yenmektir. Korkudan kurtulmalıyız. Bunu yapıncaya kadar harekete geçemeyiz. Korkuyu yeninceye kadar bir adamın bütün yaptıkları aşağılık işlerdir, gösterişten ibarettir. Böyle bir adamın düşünceleri bi-

le sahtedir. O ancak bir köle ve korkak gibi düşünür. Gerçek özüne inebildiğimiz takdirde **Odin**'in inancı bugün için bile doğrudur, geçerlidir. Bir insan mutlaka cesur olmalıdır. Yüce güçlerin rıza ve takdirine kesinlikle güvenerek ileri atılmalı, bir insan olduğunu ortaya koymalı, kısacası hiç korkmamalıdır. Bir insanın korkuya karşı kazanacağı zaferin mükemmelliği onun ne ölçüde bir adam olduğunu belirleyecektir.

Eski Kuzeyliler'in cesareti hiç şüphesiz pek vahşi bir şeydi. **Snorro** onların savaşta ölmemeyi büyük bir ayıp ve talihsizlik olarak gördüklerini anlatıyor. Ecellerinin geldiğini hissettiklerinde, **Odin** kendilerini savaşta ölmüş kişiler gibi karşılasın diye, vücutlarında bıçakla yaralar açarlardı. Ölmek üzere olan yaşlı krallar ise kendilerini bir gemiye koydururlar, gemi yelkenleri açılmış ve içinde ağır bir ateş yakılmış olarak denizin dalgalarına bırakılırdı. Enginlere açıldığında birden alevler içinde yanıp tutuşması, ihtiyar kahramanı şanlı bir biçimde göklere ve denize gömmesi için. Vahşi ve kanlı bir cesaret örneği! Ama yine de bir çeşit cesaret ve hiç yoktan iyi bir şey! O yaşlı deniz krallarında bile ne tükenmez bir güç varmış! Onları, eşsiz kahramanlıklarından habersiz, o canavarlarla dolu vahşi okyanusa, bütün insanlara ve her şeye, sessizce, sıkılmış, dudaklarla meydan okurken gözlerimin önüne getiriyorum. Bu adamlar bizim **Blakeler**'imizin, **Nelsonlar**'ımızın atalarıdır! Hiçbir **Homer** bu Kuzeyli deniz krallarının destanını anlatmamıştır. **Agamemnon**'un cüreti ve başarılarının sonuçları bunlardan bazılarının cesareti yanında hiç kalır. Örneğin, Normandiyalı **Hrolf**'un yanında! **Hrolf** ya da Normandiya Dükü **Rollo**'nun bugün bile İngiltere yönetimine katkısı vardır.

Nesiller boyu sürdürülen o vahşi deniz akınlarının ve savaşlarının boş yere yapılmadıkları muhakkaktır. En güçlü insan soyunun hangisi olduğunun ve kimin kimi yöneteceğinin ortaya konması gerekiyordu. Kuzeyli hükümdarlar arasında **oduncu** ünvanını kazanan ve ağaç kesen krallar vardı.

Bu önemli bir husustur. Sanırım bunlar aslında savaşçı oldukları kadar ormancıydılar da. Ne var ki, eski İskandinav ozanları daha çok savaşçılardan söz ederler. Bizi yanıltan tenkitçiler ise bu konuda hiçbir şey söylemezler. Oysa hiçbir insan topluluğu sadece savaşarak yaşayamaz. Savaş insan geçimini tamamen sağlayacak kadar kazançlı bir iş değildir. Ben iyi bir savaşçının aynı zamanda iyi bir oduncu ve her türlü işte iyi bir yenilikçi, kavrayıcı, yapıcı ve meydana getirici olduğuna inanıyorum. Çünkü yırtıcılıktan farklı bir şey olan gerçek *cesaret* her şeyin temelidir. Tabiatı bizim için fethetmek amacıyla balta girmemiş ormanlara, vahşi, karanlık tabiat güçlerine karşı verilen savaşta cesaret daha da haklılık kazanır. Onların soyundan gelen bizler de aynı yönde ilerlemekte değil miyiz? Dilerim bu cesareti hiçbir zaman kaybetmeyelim!

Bu kahramanın yüreği ve sesiyle konuşan **Odin** adlı insanoğlu milletine *cesaretin* ne kadar önemli olduğunu ve böylece insanın nasıl tanrılaştığını anlatmış, milleti de buna yürekten inanarak onun bu haberinin göklerden geldiğini düşünmüş ve onu da bu haberi kendilerine ilettiği için bir **Tanrı** olarak görmüş olabilir. Bu bence Kuzey dininin atılan ilk tohumudur ve bütün mitolojiler, temsili törenler, düşünce tarzları, şiirler, şarkılar ve destanlar bundan türemiştir. Türemek; ne garip! Oysa ben ona Kuzey karanlıklarının o muazzam girdabında şekillenen, parıldayan küçük bir ışık demiştim. Ama bu karanlık başlı başına canlı bir şeydi; bunu unutmayalım. Bu bütün Kuzey kavimlerinin henüz eğitilmemiş, bir düzene konmamış olan beyniydi. Fakat gelişmek, gittikçe daha çok gelişmek ve düzenli bir hale gelmek için yanıp tutuşan bir beyin! Yaşayan doktrin büyüyor, büyüyor. Tıpkı bir tuba ağacı gibi... Önemli olan ilk tohumdur; yere inerek toprağa saplanan her dal yeni bir kökü oluşturuyor. Ve böylece sonsuz bir karmaşıklık içinde koskoca bir orman, balta girmemiş bir orman meydana geliyor: Bir tek tohumdan ortaya çıkan bir orman! Böylece bütün Kuzey dini bir

bakıma "bu adamın hayalinin o muazzam gölgesi" dediğimiz şey değil midir? Tenkitçiler, yaratılış ve benzeri bazı İskandinav efsanelerinde Hint Mitolojisi'nin izlerini bulurlar. "Kayalardaki buzları yalayan" Adumbla ineğinde gerçekten de bir Hindu özelliği vardır: Buzlarla kaplı ülkelere getirilmiş bir Hint ineği. Bu gibi şeylerin en uzak ülkeler ve en eski çağlarla bir yakınlığı olabileceği kolayca söylenebilir. Çünkü düşünce ölmez, sadece değişir. Gezegenimizde ilk düşünmeye başlayan insan kimse, her şeyi başlatan da odur. Ve onu bir ikinci, sonra bir üçüncü insan takip eder. Evet, bugüne kadar gelip geçmiş her *gerçek düşünür* bir çeşit **Odin**'dir. Kendi düşünce biçimini insanlara öğretir. Dünya tarihinin bütün kesimleri üzerine kendi hayalinin bir gölgesini yayar.

Kuzey Mitolojisi'nin manzum özelliklerinden veya değerinden bahsedecek kadar yerim yok. Ayrıca bu bizi pek ilgilendirmez de. Elimizde, **Eski Edda**'daki **Völuspa** gibi, coşkun, ateşli ve kadınca izler taşıyan bazı gelişigüzel kehanetler vardır. Fakat bunlar konuyu hafife almış olan son İskandinav ozanlarının eserin aslına yapmış oldukları nisbeten anlamsız katkılardır. Ve bugüne kadar gelebilmiş olanlar daha çok bunlardır. Sanırım bu ozanlar daha sonraki asırlarda, çağdaş ressamlarımız gibi, yaptıkları şeyi yürekten hissetmeksizin güzel güzel anlatmaya ve manzum semboller meydana getirmeye devam etmişlerdir. Bu hiçbir zaman unutulmamalıdır.

Herhalde, **Gray**'in Kuzey bilgisi parçaları bize bu konuda fikir veremeyecektir. **Homer** kadar bile. Orası bize **Gray**'in anlattığı gibi kara mermer bloklardan yapılmış, dehşet ve korkunun kol gezdiği loş bir saray değil; Kuzey kayalıkları, İzlanda'nın buzlarla kaplı toprakları gibi vahşi bir yerdir. Bununla birlikte, bu korkunç şeyler arasında bir sıcaklık, sevimlilik, hatta bir çeşit uysallık ve sağlıklı bir neşe sezilir. Eski Kuzeyli'nin o güçlü duyguları tiyatro sahnelerine yakışan yüceltmelere itibar etmezdi; onların titremeye

vakti yoktu. Ben onların bu sağlıklı sadeliklerinden, doğru sözlülüklerinden ve sağlam fikirlerinden pek hoşlanırım. **Thor** tam bir Kuzeyli öfkesiyle "kaşlarını çatar" ve "parmaklarının eklem yerleri bembeyaz kesilecek bir şekilde çekicini sımsıkı kavrar." Onda güzel, katıksız bir acıma duygusunun izleri de vardır. Güzel, hayırsever "**Beyaz Tanrı**," Güneş Tanrısı **Balder** ölür. Onu iyileştirmek için bütün tabiata başvururlar. Ama o ölmüştür artık. Annesi Frigga onu getirmesi veya görmesi için Hermoder'i gönderir. Hermoder dokuz gün dokuz gece loş derin vadilerde, bir karanlıklar lâbirentinde at sürer ve altın tavanlı köprüye varır. Bekçi ona, "Evet, Balder buradan geçti," der. "Ama ölüm ülkesi ilerde, kuzeye doğru çok uzaklardadır." Hermoder atını sürmeye devam eder. Cehennem kapısını, Hela'nın kapısını aşar, Balder'i görür ve onunla konuşur: Balder'in kurtarılması mümkün değildir. Katıyürekli Hela, ne Odin ne de başka bir Tanrı'nın hatırı için onu bırakmayacaktır. Güzel ve iyi olan hep orada kalmak zorundadır. Karısı onunla gitmek, onunla birlikte ölmek istemiştir. Ebediyen orada kalacaklardır. Balder yüzüğünü Odin'e, eşi Nanna da yüzüğünü Frigga'ya hatıra olarak gönderir. –Ne acıklı değil mi!–

Çünkü gerçekten cesaret, insandaki bütün yüce ve iyi şeyler gibi acıma duygusunun da kaynağıdır. Bu tasvirlerdeki Kuzeyli yüreğinin sağlam ve canayakın gücü insanı kendine öyle bir bağlar ki... **Thor** ile ilgili güzel bir deneme yazmış olan **Uhland** şöyle der: "Eski Kuzeyli yüreğinin gökgürültüsü Tanrısı'nda kendine bir dost bulması, onun gürleyişlerinden korkup çekinmemesi, yaz sıcağının, o güzel ve soylu yaz mevsiminin bir de gökgürültüsüne sahip olması gerektiğini kabul etmesi dürüst, temiz bir gücün belirtisi değil midir?" Kuzeyli yüreği **Thor**'u ve onun şimşek-çekicini sever ve onunla şakalaşır. **Thor**, yaz sıcağıdır. Gökgürültüsünün olduğu kadar barışçı çalışkanlığın da Tanrısıdır. Köylünün dostudur. Onun sadık yardımcısı ve hizmetkârı ise **Thialfi,** yani el emeğidir. **Thor,** kendisi de her türlü kaba elişini yapar.

Hiçbir işi hor görmez. Sık sık **Jötun** ülkesine seyahat eder. O karmakarışık buz-canavarlarını hırpalar, onlara baş eğdirir. En azından onları zor durumda bırakır, zarara sokar. Bu olayların bazılarında güçlü bir mizah anlayışı görülür.

Thor, yukarıda da görmüş olduğumuz gibi, Tanrılar'ın bira yapabilmesi için **Jötun** ülkesine Hymir'in kazanını getirmeye gider. O koca dev Hymir, kır sakalları buz tutmuş bir halde içeri girer, bir bakışıyla direkleri çatlatır. **Thor,** bir hayli karışıklıktan, patırtı ve gürültüden sonra, kazanı yakalayıp başına geçirir. "Kazanın kulpları topuklarına kadar iner." Eski Kuzey ozanları **Thor**'u sevgi dolu bir şakacılıkla ele alırlar. Tenkitçilerin ortaya çıkardığına göre, bu Hymir'in hayvan sürüleri denizlerde dolaşan buzdağlarıdır. O devler ülkesinin iri, cahil dâhisi ise **Shakespeareler, Danteler, Goetheler** haline gelmek için sadece eğitilmeyi beklemektedir. O eski Kuzey eseri şimdi tamamen ortadan kaybolmuştur. Gökgürültüsü Tanrısı Thor, dev öldüren **Jack**'a dönüşmüştür. Ama onu yaratmış olan beyin hâlâ yerindedir. Nesnelerin büyümesi, ölmesi veya ölmemesi ne garip bir olaydır! Kuzey inancına ait o büyük dünya ağacının bugün hâlâ izlerine rastlanan ince dalları vardır. Çocuk masallarının şu zavallı **Jack**'ı, sihirli papuçları, karanlıklar kadar koyu renk elbisesi ve keskin kılıcıyla bunlardan biridir. İskoç şarkılarındaki **Hynde Etin** ve –daha da büyük bir kesinlikle– **İrlandalı Red Etin**'in kökleri İskandinavya'dadır. **Etin**'in bir **Jötun** olduğu açıkça bellidir. Ayrıca, **Shakespeare**'in "*Hamlet*" de aynı dünya ağacının bir dalıdır. Buna hiç şüphe yok. Bence **Hamlet, Amleth** gerçekten efsanevi bir kişiliğe sahiptir. Uyurken kulağına akıtılan zehirle öldürülen baba ile ilgili trajedi ve diğer olaylar da bir İskandinav efsanesinden ibarettir. İhtiyar **Saxo** her zaman yaptığı gibi bunu bir Danimarka hikâyesi haline getirmiş. **Shakespeare** ise **Saxo**'nun hikâyesini bildiğimiz hale sokmuştur. Bu, dünya ağacının tabii bir şekilde veya kazara büyümüş olan bir dalıdır.

Gerçekte bu eski Kuzey şarkılarında, sadece geleneklerle, atalardan nakledilen rivayetlerle çok uzun zaman muhafaza edilebilen bütün şeylerde olduğu gibi, bir gerçek, ölümsüz, özlü bir gerçek ve büyüklük vardır. Bu sadece bedeni ve devce bir irilik değil, katıksız bir ruh yüceliğidir. Bu eski ruhlarda sessiz, şikâyetsiz, yüce bir hüzün görülür. Düşüncenin derinliklerine yöneltilmiş hür bir bakış: Bu cesur eski Kuzeyliler derin düşüncenin her çağda insanlara neler öğretmiş olduğunu anlamışa benzerler. Bu dünyanın gerçek bir şey olmadığını, gösteriden, bir görüntüden, bir hayalden ibaret bulunduğunu bütün yüce ruhlar anlamışlardır: Hindu Mitoloji bilgini, Alman düşünürü, **Shakespeare** ve nerede olursa olsun bütün ciddi düşünürler:

"Biz rüyaların meydana geldiği unsurdan yapılmışız!"

Thor'un Utgard'a (Dış Bahçe, Jötun ülkesinin merkezi) yaptığı gezilerden biri bu açıdan çok dikkate değer bir nitelik taşır. Bu geziye Thialfi ve Loke da katılmışlardı. Birçok maceradan sonra devler ülkesine girmişlerdi. Ovalarda, işlenmemiş vahşi topraklarda, taşlar ve ağaçlar arasında dolaştılar. Akşam olduğunda gözlerine bir ev çarptı. Evin bir yüzünü baştan başa kaplayan kapısı açıktı. İçeri girdiler. Bu bomboş, geniş bir salondan oluşan basit bir evdi. Orada kaldılar. Fakat sonra birden, gecenin sessizliğinde şiddetli gürültülerle yerlerinden fırladılar. **Thor** çekicini kaptı ve kavgaya hazır bir halde kapıya dikildi. Arkadaşları ise dehşet içinde oraya buraya kaçışmaya ve boş salondan çıkacak bir delik aramaya başladılar. Nihayet küçük bir oda bulup oraya sığındılar. Fakat Thor'un bir kavgaya girişmesine gerek kalmadı. Çünkü sabah olduğunda gördüler ki, duyulan gürültü o yakınlarda mışıl mışıl uyuyan Skrymir adlı çok büyük, fakat zararsız bir devin horultusudur. Ev zannettikleri şey de onun bir kenara fırlattığı eldiveniydi. Kapı, eldivenin ağzı, Thor'un arkadaşlarının saklandıkları yer ise eldivenin başparmağıydı.

Ne eldiven! Bunun bizimkiler gibi beş parmaklı olmayıp bir parmaklı oluşu ve diğer bölümünün tek parça halinde bulunması da ayrıca dikkate değer: Çok eski, köylü işi bir eldiven!

Skrymir bütün gün onların yüklerini taşımaktadır artık. Fakat Thor'un kendine göre bazı şüpheleri vardır. Skrymir'in davranışlarından hoşlanmamaktadır. Gece, uyurken onun işini bitirmeye karar verir. Çekicini kaldırarak devin başına kayaları yaracak güçte bir şimşek darbesi indirir. Ama bu devi sadece uyandırmaya yarar. Skrymir yanağını ovuşturarak "Acaba bir yaprak mı düştü?" der. Yeniden uykuya daldığında Thor öncekinden daha şiddetli bir darbe indirir. Fakat dev, "Bu bir kum tanesi mi acaba?" diye mırıldanmakla yetinir. Thor üçüncü darbede iki elini birden kullanır (herhalde bu sefer parmaklarının eklem yerleri bembeyaz kesilmiş olacak) ve Skrymir'in yüzünde derince bir iz bırakır. Ama dev sadece horlamasını keser ve "Bu ağaçta serçeler yuva yapmış olacak. Yüzüme ne düşürdüler acaba?" der.

Utgard kapısında (burası öyle yüksek bir yerdi ki "tepesini görebilmek için boynunuzu iyice gererek başınızı arkaya atmanız" gerekiyordu) Skrymir onlardan ayrılıp kendi yoluna devam etti. Thor ve arkadaşları içeri alındılar ve yapılmakta olan oyunlara katılmaya çağrıldılar. Thor'a bir içki-boynuzu uzattılar ve bunun içindekini bir yudumda bitirmenin herkesçe başarılan bir iş olacağını söylediler. Thor büyük bir hırsla bunu denemek istediyse de peş peşe üç yudumda bile pek bir şey beceremedi. Ona zayıf bir çocuk olduğunu söylediler. Acaba şurada gördüğü kediyi kaldırabilir miydi? Bu görünüşte pek kolay bir işti. Ama **Thor**'un o ilâhî gücü bile buna yetmedi. Hayvanın sırtını çökertti, fakat ayaklarını yerden kaldıramadı. Bütün yapabildiği yalnızca bir ayağını yerinden oynatmak oldu. **Utgardlılar,** "Siz adam değilsiniz," dediler. "Şu kocakarı sizinle görüşecek!" Thor büyük bir utanç ve öfkeyle bu bitkin görünüşlü kocakarıyı yakaladı, ama sırtını yere getiremedi.

Utgard'dan ayrılırlarken **Jötunlar**'ın başı onları nezaketle uğurladı ve **Thor**'a şunları söyledi: "Yenildiniz. Ama bunda fazla utanacak bir şey yok. Siz bir görünüşe aldandınız. Boşaltmayı denediğiniz boynuz **deniz**di. Onun biraz çekilmesini sağladınız. Ama böylesine engin bir suyu kim içebilir ki! Yerinden kaldırmaya çalıştığınız kedi **Midgard Yılanı**'ydı: Kuyruğunu ağzına alarak tüm yaratılmış dünyayı saran ve muhafaza eden büyük dünya yılanı. Eğer siz onu yerinden kaldırabilmiş olsaydınız bütün dünya yıkılırdı! Kocakarıya gelince, o **zaman**dı. Yaşlılık ve süreklilikti. Onunla kim başa çıkabilir? Ne bir insan ne de bir Tanrı! O Tanrılar'ın da insanların da üstündedir. Sonra indirdiğiniz şu üç darbeye gelelim: Şu üç vadiye bakın. Onları sizin darbeleriniz meydana getirdi!" Thor onlara eşlik eden **Jötun**'a baktı: Bu **Skrymir**'di! Kuzeyli tenkitçilerin söylediklerine göre Skrymir, yaşlı ve kayalık toprağın ta kendisiydi. O eldiven-ev ise bir mağara! Fakat Skrymir ortadan kayboluvermişti. Thor onları ezmek amacıyla çekicini kavradığında Utgard da, o göklere yükselen kapılarıyla, birden yok oldu. Sadece devin alaycı sesi duyuluyordu: "Jötunheim'a bir daha gelmeseniz iyi olur!"

Bu hikâye, gördüğümüz gibi, kehanet ve inanç bütünlüğü dönemine değil, bir yarı oyun ve temsili hikâyeler dönemine aittir. Fakat bir efsane olarak bunda gerçek ve eski bir Kuzey cevheri yok mudur? Sanat örsünden kaba saba bir halde çıkmış olsa da, bunda, çok daha iyi işlenmiş birçok ünlü Yunan efsanesindekinden daha çok hakiki maden mevcuttur! Bu Skrymir'de gerçek bir mizah anlayışının o geniş, dev tebessümü vardır: Gökkuşağının karanlık fırtınalara yaslanması gibi ciddiyet ve hüzne dayanan bir neşe. Bu sadece dürüst, yiğit bir yüreğin kârıdır. Bu, bizim **Ben Johnson**'un, o eşsiz sevgili **Ben**'imizin acımasız mizahıdır. Ben (bu mizah anlayışının) kanımızda bulunan bir özellik olduğuna inanıyorum. Çünkü bunun izlerine, bir başka biçimde de olsa,

Amerika'nın o yarı ıssız ormanlık bölgelerinde bile rastlamak mümkündür.

Bu, Ragnarok, bütünleşme veya Tanrılar'ın alacakaranlığı ile ilgili çok dikkate değer bir görüştür. Bu, Völuspa şarkısındadır ve anlaşıldığına göre çok eski ve kehanet kabilinden bir fikirdir. Tanrılar ve Jötunlar, ilâhî güçler ve canavarlar, uzun bir çatışmadan ve Tanrılar'ın yarım kalan zaferinden sonra bütün dünyayı saran son bir evrensel savaşta karşılaşırlar. Dünya yılanının Thor'a, gücün güce karşı olduğu bir imha savaşıdır bu! Alacakaranlık karanlığa dönüşür, yaratılmış olan evreni yutar. Yaşlı evren, Tanrısıyla birlikte batmıştır. Ama bu son ölüm değildir. Yeni bir evren, yeni bir dünya, daha yüce bir Tanrı doğacak ve insanlar arasında adalet hüküm sürecektir. Ne garip; bu değişim yasası –ki bu aynı zamanda insanın en derin düşüncelerine nakşolunmuş bir yasadır– bu eski düşünürler tarafından ve onların o ilkel metodlarıyla çözümlenmiştir. Ve onlar her şeyin, hatta Tanrılar'ın bile öldüğünü gördükleri halde her ölümün bir Anka Kuşu ölümü olduğunu ve daha büyüğe, daha iyiye bir yeniden doğuş olduğunu anlamışlardır. Bu, zamanla sınırlanmış bir yaratığın, bu umut dünyasında yaşayan bir varlığın temel varlık yasasıdır. Bütün ciddi insanlar bunu anlamışlardır ve hâlâ da anlayabilirler.

Ve şimdi bununla ilgili olarak **Thor**'un göründüğü son efsaneye bir göz atalım ve bu konuya son verelim. Sanırım bu, bütün masalların tarih itibariyle sonuncusudur. Muhafazakâr bir Putperest tarafından Hıristiyanlığın gelişmesi karşısında yükselen acıklı bir protesto... **Kral Olaf,** Hıristiyanlığın gelişmesi konusunda gösterdiği büyük çabalar yüzünden ağır suçlamalara uğramıştır. Fakat bu konuda daha az çaba göstermiş olsaydı bu sefer de ben onu daha ağır bir biçimde suçlayacaktım. Ama bu ona pahalıya mâl oldu: 1033 yılında, Drontheim yakınındaki Stickelstad'da, kendi Putperest halkının ayaklanması sonucu çıkan bir savaşta öldü. Burada

yüzyıllardan beri duran ve onun hatırasına **Sen Olaf** adını taşıyan Kuzeyin en büyük Katedrali yükselir. **Thor** hakkındaki efsane de bununla ilgilidir. Hıristiyan Reform Kralı **Olaf** yanında yeteri kadar muhafızla denize açılmış, Norveç kıyıları boyunca ilerlemekte, limandan limana uğramakta, adalet dağıtmakta ve diğer krallık görevleriyle uğraşmaktadır. Bir limandan ayrıldıkları sırada gemiye ciddi görünüşlü, kırmızı sakallı, iri yarı bir yabancının girmiş olduğu anlaşılır. Kral'ın yanındakiler onunla konuşurlar. Yabancının verdiği cevaplardaki derin anlam onları şaşırtır. Sonunda Kral'ın yanına çıkartılır. O güzel kıyı boyunca yol aldıkları sırada yabancının konuşmaları yine çok ilgi çekicidir. Fakat bir süre sonra **Kral Olaf**'a şöyle hitap eder: "Evet Kral Olaf, bu parıldayan güneş, yeşil, verimli, size lâyık bir yurt. Hepsi çok güzel. Fakat bunları bu hale getirene kadar **Thor** çok acı günler geçirdi, kayalık Jötunlar'ıyla birçok vahşi kavgalar verdi. Ve sen şimdi **Thor**'u bir kenara itmeye kararlı görünüyorsun. **Kral Olaf**, dikkatli ol!" Yabancı bunları kaşlarını çatarak söylemişti. Bir daha aradıklarında onu hiçbir yerde bulamadılar. Bu, **Thor**'un dünya sahnesindeki son görünüşüdür.

Masalın, herhangi bir kimsenin gerçek dışı katkısı olmaksızın nasıl doğduğu iyice anlaşılıyor değil mi? Birçok **Tanrı** bu yoldan insanlar arasında görünmüşlerdir. Dolayısıyla, Pindar zamanında "Nemea Oyunları'nda bir kere görünmüş olan Neptün'de "Soylu, ciddi görünüşlü bir yabancı"dan, görülmeye değer birinden başka kim olabilirdi ki! Benim için Putperestliğin bu son sesinde dokunaklı, acıklı bir şey vardır. Thor ortadan kaybolmuştur, tüm Kuzey dünyası ortadan kaybolmuştur. Hem de bir daha geri gelmemecesine... En yüce şeyler hep böyle geçip giderler. Bu dünyada bulunmuş, bulunan veya bulunacak olan her şey kaybolup gitmeye mahkûmdur. Onlara hüzünle veda etmekten başka yapabileceğimiz bir şey yoktur.

Bu İskandinav dini, kaba bir şekilde fakat samimiyetle ve sert bir etkinlikle yapılan *Cesaretin Yüceltilmesi* (diyebileceğimiz şey) o eski yiğit Kuzeyliler'e yetiyordu. Cesaretin yüceltilmesi fena bir şey değildir! Onu şimdiye kadar olan şekliyle mutlaka iyi bir şey sayacağız. Babalarımızın bu eski Putperestlikleriyle ilgili bazı şeyler bilmenin de yararı yok değildir. Bu şuursuz bir biçimde ve diğer yüce şeylerle birleşmiş bir halde hâlâ içimizdedir; o eski inanç! Bunu şuurlu bir şekilde tanımak bizi geçmişle, geçmişe sahip olduğumuz öz varlıklarımızla daha yakın ve açık bir ilişkiye sokar. Çünkü bütün geçmiş, tekrar tekrar söylediğim gibi, bugünün malıdır. Geçmişte daima bir gerçek payı vardır ve bu çok değerli bir mirastır. Bu, bir başka yerde, bir başka zamanda kendini geliştirmekte olan bizim ortak insan tabiatımızın bir başka yönüdür daima. Bugünün gerçeği bütün bunların toplamıdır. İnsan tabiatında bugüne kadar meydana gelen gelişmeleri bunların hiçbiri tek başına ortaya koyamaz. Onların hepsini tanımak gerekir. Meister,[1] öğretmenine sorar: "Bu üç dinden özellikle hangisine taraftarsınız?" öteki "Her üçüne de!" diye cevap verir. "Her üçüne de. Çünkü onların birleşmesiyle ilk defa gerçek din meydana gelir."

[1] *Meister* : 1300 ve 1500 yılları arasında müzik ve şiiri geliştirmek amacıyla Alman şehirlerinde kurulan çeşitli işçi derneklerinin üyelerine verilen isim. (Y. N.)

İKİNCİ BÖLÜM

PEYGAMBER OLARAK KAHRAMAN:

MUHAMMED : İSLÂM[1]

(Cuma, 8 Mayıs 1840)

Kuzey'de, İskandinavlar arasındaki Puta-tapıcılığın o ilk kaba dönemlerinden çok farklı bir kavmin çok farklı bir din çağına geçiyoruz: Araplar'daki **Muhammedilik**. Büyük bir değişiklik, insanın evrensel durumunda ve düşüncelerinde olan çok büyük bir değişiklik ve gelişme karşısındayız.

Artık **kahraman**, hemcinsleri arasında bir **Tanrı** olarak değil de, Tanrıdan ilham almış bir insan, bir **Peygamber** olarak tanınmaktadır. Bu **kahramanlara-tapınma** dininin ikinci safhasıdır. Birinci veya en eski safhanın bir daha geri gelmemek üzere kaybolmuş olduğunu söyleyebiliriz. Dünya tarihinde bundan böyle hiçbir insan, ne kadar büyük olursa olsun, hemcinsleri tarafından Tanrı olarak tanınmayacaktır. Hatta şunu da sormak mantıken mümkündür: Acaba herhangi bir insan topluluğu yanıbaşında durduğunu gördüğü adamın bir Tanrı olduğunu ve bu dünyanın yaratıcısı olduğunu gerçekten düşünmüş müdür? Belki de hayır. Bu daha çok hatırladıkları veya bir zamanlar görmüş oldukları bir adamdı. Ama artık bu da mümkün değildir. **Büyük adam** bundan böyle **Tanrı** olarak kabul edilmeyecektir.

[1] Yazarın koyu bir İngiliz muhafazakârı olduğu okuyucu tarafından gözden uzak tutulmamalıdır. (Y. N.)

Büyük adamın bir Tanrı olarak kabul edilmesi büyük bir hataydı. Yine de şunu belirtmek gerekir ki, onun ne olduğunu veya onu nasıl değerlendirmek ve karşılamak gerektiğini bilmek hangi çağda olursa olsun güç bir şeydir. Bir çağın tarihindeki en anlamlı özellik, bu çağın bir **büyük adam** karşılama şeklidir. Ve insanların gerçek içgüdüleri büyük adamda daima ilâhî bir şeyler bulmuştur. Onu bir Tanrı mı, peygamber mi, ne olarak karşılayacaklardır? Bu daima önemli bir soru olmuştur. Ve bu sorunun cevaplandırılma şekli, bize bu insanların manevi durumlarının özünü –tıpkı küçük bir pencereden gösterircesine– verecektir. Çünkü aslında büyük adam tabiatın elinden çıktığı şekilde, hep aynı türden bir yaratıktır: **Odin, Luther, Johnson, Burns.** Bütün bu adamların, yaradılışta aynı dokudan olduklarını, ancak dünyanın kendilerini karşılama tarzı ve aldıkları şekillere göre birbirlerinden mukayese kabul etmez bir biçimde ayrıldıklarını göstermeye çalışacağım. **Odin**'e tapınma bizi şaşırtmaktadır: Bir **büyük adam** karşısında çılgınca bir sevgi ve hayranlık duyarak onun önünde yerlere kapanmak ve onun semavi bir varlık, bir Tanrı olduğunu yürekten hissetmek! Bu hatalı bir davranış sayılır. Fakat, bizim bir **Burns**'ü karşılama şeklimiz acaba pek mi mükemmeldir? Göğün yeryüzüne sunduğu en değerli armağan bizim deyimimizle bir "dâhi," bize iletilmek üzere Tanrı'nın bir mesajını taşıyan ve göklerden gönderilen bir insan ruhu... İşte bizim eğlence niyetine, donanma fişekleri gibi boş yere harcadığımız ve küllere, yıkıntılara ve hiçliğe dönüştürdüğümüz şey budur. Bir **büyük adamın** bu şekilde karşılanmasını da ben pek mükemmel olarak nitelendiremem. Meselenin özüne bakıldığında, insan belki de bu **Burns** örneğini daha çirkin bir olay, İskandinav tarzından daha acınacak kusurlara sahip bir insanlık metodu olarak görebilir. Akıl dışı bir davranışla çılgınca bir sevgi ve hayranlığa kapılmak iyi bir şey değildir, ama akıl dışı bir kibir ve sevgi yoksunluğu belki bundan da kötüdür. **Kahramanlara tapınma** sürekli olarak değişen bir şeydir; her çağda başkadır ve her çağda iyi bir şekilde uygulanması

güçtür. Gerçekten de, denilebilir ki, çağın en önemli meselesi onu iyi uygulamaktır.

Biz **Muhammed**'i peygamberlerin en önde geleni olduğu için değil, kendisinden en serbestçe söz edebileceğimiz peygamber olduğu için seçtik. O hiçbir surette peygamberlerin en hakikisi değildir, ama bence hakiki bir, **peygamber**dir. Ayrıca, aramızda kimsenin Müslümanlığı kabul etmesi gibi bir tehlike bulunmadığından onun bütün iyiliklerini dosdoğru söylemek istiyorum. Onun sırrına varmanın yolu budur: Onun dünyadan ne anladığını kavramaya çalışalım. Böylece dünyanın ondan ne anladığı ve ne anlamakta olduğu daha kolay cevaplandırılabilir bir soru halini alacaktır. **Muhammed**'in entrikacı bir sahtekâr, hatta şeytanın ta kendisi olduğu ve dininin bir şarlatanlık ve ahmaklık yığınından ibaret bulunduğu şeklindeki teorimizin artık kimse için tutarlı tarafı kalmamaya başlamıştır. İyi niyetli çabalar sonucu bu adamın çevresine yığılan yalanlar sadece bizim için utanç verici olmaktan öteye gidemez. **Pococke, Grotius**'a "Muhammed'in kulağında bezelye taneleri aramaya alıştırılan ve ona Tanrı'dan emir getiren bir melek olarak kabul edilen güvercine ait hikâyenin delili neredeydi?" diye sorduğunda, **Grotius** bunun bir delili bulunmadığını söylemişti. Bütün bunları artık dikkate almamanın zamanı gelmiştir. Zira bu adamın söylediği sözler bin iki yüz yıldan beri yüz seksen milyon insana hayat rehberi olmuştur. Bu yüz seksen milyon insan da, tıpkı bizim gibi, Tanrı tarafından yaratılmıştır. Şu anda **Muhammed**'in sözlerine inanan Tanrı'nın yaratıkları, başka sözlere inananlardan sayıca daha fazladır. Her şeye gücü yeten Tanrı'nın bunca yaratığının uğrunda yaşayıp öldükleri bu inancın sefil bir manevi düzenbazlık olduğunu nasıl düşünebiliriz? Ben kendi hesabıma böyle bir şeyi kabul edemem. Her şeye inanırım, fakat buna inanamam. Eğer düzenbazlık böylesine gelişmiş ve kabul görmüş olsaydı bu dünya hakkında ne düşüneceğimizi hiç bilemezdik.

Bu gibi düşünceler çok acınacak şeylerdir. Eğer Tanrı'nın gerçek eseri hakkında biraz bilgi edineceksek bu düşünce tarzlarını tamamen reddetmeliyiz. Onlar bir şüphecilik çağının ürünleridirler, çok talihsiz bir manevi kötürümlüğe ve insan ruhunun ölümüne delalet ederler. Bu dünyada şimdiye kadar böylesine tanrısız bir düşünce tarzının ortaya atılmış olduğunu sanmıyorum. Bir düzenbaz nasıl bir din kurabilir? Bir düzenbazın tuğladan bir ev kurması bile mümkün değildir! Eğer harcın, pişmiş tuğlanın ve kullandığı diğer malzemenin özelliklerini doğru bir şekilde bilmez ve inceleyemezse yaptığı şey bir ev değil, ancak bir moloz yığını olacaktır. Böyle bir yapı yüz seksen milyon kişiyi barındırmak üzere on iki asır ayakta duramaz, hemen yıkılır. Bir insanın kendini tabiat yasalarına uydurması, tabiat ve eşya ile gerçekten bütünleşmesi gerekir. Aksi halde tabiat ona, "Hayır, hiçbir zaman!" diye karşılık verecektir. İçi kof, fakat gösterişli şeylerin yine de gösterişli oldukları –ne yazık ki!– doğrudur. Bir **Cagliostro**, birçok Cagliostro ve dünyanın önde gelen kişileri şarlatanlıklarıyla kısa süreli başarılar elde etmemiş değillerdir. Ama bu bir sahte banknot gibidir. Değersiz eller tarafından piyasaya sürülür ve bunun ceremesini kendileri değil, başkaları çekerler. Tabiat ateş püskürüyor, Fransız İhtilâli ve benzeri hareketler sahte banknotların sahte olduklarına ait o korkunç gerçeği ilân ediyor.

Ama **büyük adam**a gelince, şunu kuvvetle iddia ediyorum ki, onun doğru, hakiki olduğundan başka bir şey olduğuna inanılamaz. **Büyük adam**ın ve onda bulunabilecek her şeyin başlıca temeli bence budur. Yapacağı işi gerçekten ciddiye alarak, özünü sözüne uydurarak işe başlamamış bir **Mirabo**, bir **Napolyon,** bir **Burns,** bir **Cromwell** düşünülemez. Samimiyet; derin, büyük, katıksız bir samimiyet herhangi bir şekilde kahraman olan kişilerin başlıca özelliğidir. Ama samimiyetten kastım, samimiyeti kendinden bilen bir samimilik değildir. Böyle bir samimilik boş bir böbürlenmeden, kendini, beğenmişlikten ibarettir. **Büyük adam**ın sami-

miliği ise onun sözünü edemediği, hatta farkında bile olmadığı bir özelliğidir. Sanırım şu dahi söylenebilir ki, o daha ziyade yokluğundan şüphelenmektedir. Gerçekten de bir gün bile olsun hakikat yasasına tam mânâsıyla uymayı kim başarabilir ki? Hayır, **büyük adam** samimiyetiyle övünmez, hatta belki de böyle olup olmadığını kendi kendine bile sormaz. Şunu söyleyebilirim ki, onun samimiyeti ona bağlı olan bir şey değildir. Zira o samimi davranmaktan kendini alamaz! Varoluş gerçeği onun için yücedir. Ne kadar kaçarsa kaçsın, bu gerçeğin o korkunç varlığından kurtulamaz. Onun zihin yapısı budur ve onun büyüklüğü her şeyden önce buradadır. Bu evren onun için korkunç ve harikulâdedir; hayat kadar, ölüm kadar gerçektir. Bütün insanlar onun gerçekliğini unutacak ve boş bir gösteriye katılacak olsalar dahi o bunu yapamaz. Alevden hayâl her an onun karşısındadır, inkâr edilmez bir biçimde oradadır... Sizden, bunu benim büyük adamla ilgili başlıca tarifim olarak kabul etmenizi istiyorum. Bu bir **küçük adam**da da bulunabilir. Tanrı'nın yarattığı her insan böyle duygulara açıktır. Ama bir **büyük adam** onsuz olamaz.

Biz böyle bir adama **yaratıcı insan** adını veriyoruz. O bize ilk elden, doğrudan doğruya ulaşır. O bize haberler getiren, meçhul sonsuzluktan gönderilmiş bir habercidir. Biz ona şair, peygamber, Tanrı diyebiliriz. Onun ağzından çıkan sözlerin diğer hiçbir kimsenin sözlerine benzemediğini şu veya bu şekilde hepimiz hissederiz. Doğrudan doğruya eşyanın iç gerçeğinden çıkarak onunla her gün bütünleşerek yaşar, yaşamak zorundadır. Söylentiler bu gerçeği ondan gizleyemez. O, söylentiler karşısında kördür, sağırdır, yoksuldur, öksüzdür. Gerçek, parıldayan gözlerle ona bakar. Gerçekte onun sözleri bir çeşit "vahiy" değil midir? Buna başka ne isim verebiliriz ki? Bu onun çıktığı alemin özünden gelmektedir. O (**büyük adam**) ise eşyanın temel gerçekliğinin bir parçasıdır. Tanrı şimdiye kadar pek çok vahiy yollamıştır. Fakat bu insan da Tanrı'nın yolladıklarının sonuncusu ve en

yenisi değil midir? "Yüce Tanrı'nın ilhamı **ona** zekâ bahşetmiştir." Öyleyse her şeyden önce onu dinlemeliyiz.

Dolayısıyla, biz **Muhammed**'i asla bir batıl, bir göstermelik, zavallı ve haris bir entrikacı olarak görmek istemiyoruz. Onu bu şekilde düşünmemiz imkânsızdır. Getirdiği o basit mesaj da gerçekti; bilinmez derinliklerden gelen ciddi ve belirsiz bir ses! Onun ne sözleri, ne de eserleri sahteydi. Batıl ve taklit değillerdi. Tabiat-ananın o geniş göğsünden fışkırmış ateşten bir hayat külçesi! Dünyanın yaratıcısı ona dünyayı tutuşturmasını emretmişti. **Muhammed**'e yüklenen kusurlar, noksanlar, samimiyetsizlikler gerçekten ispatlanabilmiş olsalardı bile onun hakkındaki bu temel gerçeği yıkamazlardı.

Genellikle biz kusurları büyütüyoruz. Meselenin ayrıntıları onun gerçek özünü gözlerden gizliyor. Kusurların en büyüğü, diyebilirim ki, onların farkında olmamaktır. Sanırım bunu herkesten çok **İncil** okuyucuları iyi bilirler. Orada kimin için "Tanrının gönlüne göre adam" denir? İbrani Kralı **Davut** yeterince günah işlemiştir, en ağır suçları işlemiştir. Ve işte bunun üzerine inançsızlar dudak bükerek sorarlar: "Tanrı'nın gönlüne göre olan adamınız bu mudur?" Şunu söylemeliyim ki, bu dudak bükme bence pek üstünkörü bir davranıştır. Derinliğindeki sır, pişmanlık, günaha kışkırtma ve çok zaman yolundan saptırılan fakat asla sona ermeyen o hakiki mücadelesi unutulduktan sonra, bir hayatın kusurları, dış ayrıntıları ne ifade edebilir ki? "Yürüyen adama kendi adımlarını yönlendirme gücü verilmemiştir." Bir insan için bütün davranışlar içinde en ilâhîsi pişmanlık duymak değil midir? Bence en ağır günah, kendini günahsız bilmekten doğan gururdur. İşte ölüm budur. Böylesine bir yürek samimilik, alçakgönüllülük ve gerçekten soyunmuş ve ölmüştür. Cansız, kuru kumlar kadar "saf"tır. Ben **Davut**'un hayat ve tarihini –kendi **Mezamir**'inde bizim için yazılmış olduğu şekliyle– yeryüzündeki bir insanın manevi gelişme ve savaşı-

nın en gerçek örneği olarak görürüm. Bütün dürüst ruhlar da bunda iyiye, en iyiye doğru giden katıksız bir insan ruhunun inançlı mücadelesini bulacaklardır daima. Bu çok zaman yolundan saptırılan, acı bir şekilde hüsrana uğratılan, hatta tam bir yıkımla sonuçlanan, yine de asla sinmeyen, gözyaşlarıyla, pişmanlıkla, gerçek bir yenilmez iradeyle yeniden başlatılan bir mücadeledir. Zavallı insan tabiatı! Gerçekte bir insanın yürüyüşü daima bir "Düşüp kalkmalar zinciri"nden ibaret değil midir zaten? İnsanın elinden başka bir şey gelmez. Bu hayatın vahşi cevheri içinde savaşarak ilerlemek zorundadır. Düşecek, en derin çukurlara yuvarlanacak, ama daima gözyaşlarıyla, pişmanlıkla, kanayan kalbiyle ayağa kalkacak ve daha da ileri gitmek için yine savaşacak. Bütün mesele bunun inançlı, yenilme kabul etmez bir mücadele olmasıdır. Eğer bir şeyin özü doğru ise onun birçok kötü ayrıntısına katlanacağız. Zira ayrıntılar, onun bize ne olduğunu kendi başlarına asla öğretemezler. Ben **Muhammed**'in, kusurlarını, kusurlar olarak dahi yanlış değerlendirdiğimize inanıyorum. Onun sırrına bunlar üzerinde durularak varılamaz. Biz bütün bunları geride bırakacak ve onun amacının gerçek olduğuna inanarak, bunun ne olduğunu veya ne olabileceğini samimiyetle soracağız.

❋

Muhammed'in içinden çıktığı Araplar hiç şüphesiz dikkate değer bir kavimdir. Ülkeleri de aynı şekilde dikkate değer bir ülkedir ve böyle bir ırka uygun bir yurttur. Vahşi, erişilmez kayalık dağlar, güzel yeşil vahalarla birbirinden ayrılan büyük vahşi çöller... Su olan her yerde yeşillik, güzellik, hoş kokulu kına çiçekleri, hurma ve günlük ağaçları vardır. Yaşanabilir bir bölgeyi diğerinden ayıran bu boş, sessiz kum denizini, uçsuz-bucaksız kum ufkunu gözünüzün önüne getirin. Orada yapayalnız, evrenle baş başa bırakılmışız. Gündüz dayanılmaz bir sıcaklıkla parıldayan yakıcı bir gü-

neş, geceleri yıldızlarla dolu uçsuz-bucaksız bir gök... Böyle bir ülke ancak eli çabuk, fakat geniş yürekli bir insan soyuna uygundur. Arap karakterinde çok çevik, hareketli, ama aynı zamanda derin düşünce ve heyecanlara elverişli bir özellik vardır. Acemlere Doğu'nun Fransızlar'ı derler. Biz de Araplar'a Doğu'nun İtalyanlar'ı diyeceğiz. Yetenekli, soylu bir kavim; güçlü, vahşi duygulara ve bu duyguları dizginleyebilen demir gibi bir iradeye sahip insanlar: Yüce bir ruh ve dehanın başlıca özellikleri. Vahşi Bedevi, en amansız düşmanı bile olsa, yabancıyı, orada bulunan her şey üzerinde hakkı bilinen bir insan olarak çadırına kabul eder. Onun için tayını keser. Ona kutsal bir misafirseverlik anlayışıyla üç gün hizmet eder ve onu selametle uğurlar. Sonra da yine bunun kadar kutsal bir yasa gereğince, elinden gelirse onu öldürür. Hem sözle, hem silahla. Araplar konuşkan bir kavim değillerdir; daha çok sessizdirler. Ama konuştuklarında güzel sözler söylerler, bu konuda yeteneklidirler. Ciddi ve dürüst bir insan soyundan gelmektedirler. Bildiğimiz gibi Yahudiler'le akrabadırlar. Fakat Yahudiler'in o ağır, korkunç ciddiyetine Yahudi özellikleriyle ilgisi bulunmayan zarif, parlak bir şeyler katmışlardır. **Muhammed** zamanından önce aralarında "Manzume yarışmaları" düzenlemekteymişler. **Sale**'in anlattığına göre, Güney Arabistan'da bulunan Okadh'da yıllık panayırlar kurulur ve alışveriş sona erdikten sonra ozanlar ödül kazanmak için yarışırlar. Bedeviler de onları dinlemek için başlarına toplanırmış.

Araplar'da, birçok üstün vasfın ürünü olarak kendini gösteren bir Yahudi özelliği de sofuluk adını verebileceğimiz şeydir. Araplar eskiden beri, idrak ettikleri şeyler ölçüsünde, kuvvetli bir tapınma eğilimine sahip olmuşlardır. Sabalılar gibi yıldızlara ve sonra birçok tabiat unsuruna tapınmışlar, onları tabiatı yaratanın sembolleri, dolaysız meydana çıkmaları olarak görmüşlerdir. Bu yanlış bir şeydi, ama yine de tam mânâsıyla batıl değildi. Tanrı'nın bütün eserleri bir bakıma Tanrı'nın sembolleridirler. Benim de belirtmiş oldu-

ğum gibi, bütün tabiat unsurlarında derin bir mânâ, bir çeşit "şairane güzellik" bulmayı hâlâ bir meziyet saymıyor muyuz? Bunu bulan, söyleyen veya güzel güzel anlatan bir insana şair diyor, saygı gösteriyoruz. Şairin de yaptığı bir çeşit tapınmadır. Tapınmanın değişik, hafifletilmiş bir şekli.

Araplar'ın pek çok peygamberi vardı. Her biri kendi bilgisi ölçüsünde kendi kabilesinin öğretmeniydi. Gerçekten de bunun delillerinin en eskisi ve soylusu bugün hâlâ elimizde bulunmuyor mu? Şehirlerden uzak bölgelerde yaşayan bu düşünce sahibi kavimlerin nasıl bir sofuluk ve ruh yüceliğine sahip olduklarını bilmiyor muyuz? **İncil** tenkitçileri bizim *'Eyyûb'un Kitâbı*'mızın dünyanın bu bölgesinde yazılmış olduğu konusunda fikir birliği etmiş görünüyorlar. Ben bu kitabı, onun hakkındaki görüşleri bir yana, şimdiye kadar kaleme alınmış en büyük eserlerden biri sayarım. Gerçekten de onda soylu yurtseverlikten ya da mezhepçilikten öylesine değişik bir soylu evrensellik vardır ki, insanın bunun bir Yahudi ürünü olduğuna inanmayacağı gelir. Bir yüce kitaptır bu; bütün insanların kitabıdır! O bizim asla sona ermeyen davamızın ilk ve en eski ifadesidir. İnsanın kaderi ve Tanrı'nın bu dünyada insanı ele alış tarzı ile ilgili davamızın. Ve bu öylesine serbest, akıcı bir ûsluba, öylesine içten ve yalın bir yüceliğe, öylesine destani bir ahenge ve birleştirici bütünleyici bir sakinleştiriciliğe sahip bir eserdir ki... İşte gören göz, anlayan yürek budur. Her yönden doğrudur. Maddeyi de mânâyı da, her şeyi çok iyi gören bir bakış: At için: "Boynuna *gökgürültüsü* mü taktın?" – "mızrağın sallanışına *gülüyor!*" Şimdiye kadar böylesine canlı benzetmeler yapılmamıştır. Yüce bir keder, yüce bir sakinlik; insanlığın yüreğinden çıkmışçasına en eski koro ahengi. Denizleri ve yıldızlarıyla bir yaz gecesi dünyası kadar yumuşak ve büyük! Bence ne **İncil**'de, ne de başka bir kitapta bu edebi değere ulaşabilen bir yazı daha yoktur.

Puta-tapıcı Araplar için en eski ve genel tapınma aracı, bugün hâlâ Mekke'de Kâbe adı verilen binada muhafaza edilen Karataş (Hacer-ül Esved)tır. **Diodorus Siculus** bu Kâbe'yi, yanılmaya imkân vermeyen bir kesinlikle, zamanın en eski ve en kutsal mabedi olarak tanıtır. Yani, bizim çağımızdan (milattan) yarım yüzyıl kadar öce, **Silvestre de Sacy**'ye göre Karataş'ın bir göktaşı olması mümkündür. Eğer öyleyse, herhangi birisi onu gökten düşerken görmüş olabilir. Karataş şimdi Zemzem Kuyusu'nun yanında bulunmaktadır. Kâbe her ikisinin üzerine kurulmuştur. Bir kuyu, nerede olursa olsun, sert topraktan hayat gibi fışkıran güzel ve etkileyici bir şeydir. Hele suyun hayat demek olduğu sıcak, kurak ülkelerde. Zemzem Kuyusu, adını suların çıkardığı *zem-zem* sesinden alır. Araplar bunun, **Hacer**'in küçük **İsmail**'iyle birlikte çölde dolaşırken bulduğu kuyu olduğuna inanırlar. Göktaşı ve kuyu kutsal sayılıyor ve binlerce yıldan beri üzerlerinde bir **Kâbe** bulunuyor. Bu **Kâbe** çok dikkate değer bir şeydir! Şu anda bile orada, Sultan'ın her yıl gönderdiği siyah örtüsü altında duruyor. "Yirmiyedi dirsek yüksekliğinde", çevresi kandiller ve eski süs eşyalarıyla kaplı çift keçeli sütunlardan bir kemer. Kandiller bu gece, yıldızların altında parıldamak üzere yine yakılacak. En eski bir geçmişin gerçek bir parçası! Bütün **Müslümanlar'ın kıblesi**dir bu: Delhi'den ta Fas'a kadar, bugün ve her gün beş vakit namaz kılan, dua eden sayısız insanın gözlerini çevirdikleri yer! İnsan mekânının en dikkate değer merkezlerinden biri!

Mekke bir şehir olarak gelişmesini **Kâbe Taşı** ile **Hacer Kuyusu**'nun kutsal sayılmasına ve bütün Arap kabilelerinin burayı ziyarete gelmelerine borçludur. Şimdi çok harap bir halde bulunmasına rağmen bir zamanlar büyük bir şehirdi. Bir şehir olarak hiçbir tabii üstünlüğe sahip değildir. Denize uzak bir yerde, çıplak, çorak tepelerin ortasında kumluk bir çukurun içindedir. Bütün ihtiyaçlarını, hatta ekmeğini bile dışarıdan getirmek zorundadır. Fakat birçok hacının da yatacak yere ihtiyacı vardır. Bütün hac yerlerinin ticaret yeri ha-

line gelmesi kaçınılmaz bir gelişmedir. Hacılar bir araya geldikleri anda tüccar da bir araya gelir. İnsanlar bir şey için bir yere toplandıklarında, toplu halde başarabilecekleri daha birçok şeyin bulunduğunu görürler. Mekke böylece bütün Arabistan'ın alışveriş merkezi haline gelmişti. Ve bunun bir sonucu olarak da, Hint ve Batı ülkeleri, Suriye, Mısır ve hatta İtalya arasında yapılan bütün ticaretin merkezi ve ticaret mallarının başlıca deposu ve mağazası halini almıştır. Bir zamanlar nüfusu yüz bine ulaşmıştı. Bu, Batı ve Doğu ürünlerini satın alanlardan, ihraç edenlerden ve kendi ihtiyaçları için yiyecek ve hububat ithal edenlerden oluşmaktaydı. Hükümet, teokrasinin izlerini taşıyan düzensiz bir çeşit **aristokratik cumhuriyetti**. Büyük bir kabileden gelişigüzel seçilmiş onikisi Mekke'yi yönetmekte ve Kâbe'yi koruma görevini üstlenmekteydi. Muhammed zamanında en önemli kabile, Muhammed'in ailesinin de mensup olduğu Kureyş kabilesiydi. Kavmin geri kalan kısmı ise parçalanmış ve çöllerde birbirinden ayrılmış bir haldeydi. Hepsi de birbirine benzer ataerkil yönetim şekillerine sahiptiler. Çobanlık, kervancılık, ticaret, hatta sık sık soygunculuk yaparlar ve çok zaman birbirleriyle savaşırlardı. Arap Puta-tapıcılığının bütün şekillerini kapsayan Kâbe'deki müşterek toplantılar ve bu toplantıların gerçekleşmesini sağlayan o kopmaz kan ve dil birliği dışında aralarında elle tutulur hiçbir bağ yoktu. Araplar uzun çağlardan beri dünyanın dikkatini çekmeden böyle yaşamışlardı. Üstün özelliklere sahip bu kavim bütün dünyanın dikkatlerini çekeceği günü farkında olmadan beklemekteydi. Putperestlikleri yıkılmak üzereydi. Aralarında pek çok karışıklıklar ve yeni heyecanlar başgösteriyordu. Bu dünyanın gelmiş geçmiş en önemli olayına ve yeryüzündeki bütün kavimler için o muazzam değişikliğin hem belirtisi, hem sebebi olan Yahudiler'deki ilâhî insanın hayatı ve ölümüne dair anlaşılması güç haberler yüzyılların akışı içinde Arabistan'a da ulaşmış ve orada da kendiliğinden bir galeyana yol açmıştı.

❋

İşte **Muhammed**, bu şartlar altındaki Arap kavmi içinde Miladın 570'inci yılında doğdu. Daha önce de belirtmiş olduğumuz gibi Kureyş kabilesinin Haşimi ailesindendi. Yoksul olmasına rağmen ülkenin ileri gelenleriyle akrabalığı olan bir aileydi bu. Doğduktan hemen sonra babasını, altı yaşındayken de, güzelliği ve iyi huylarıyla tanınmış bir kadın olan annesini kaybetti. Yüz yaşında bir ihtiyar olan büyükbabasının elinde kaldı. Ama bu ihtiyar, iyi bir insandı. Muhammed'in babası Abdullah onun çok sevdiği en küçük oğluydu. O, asırlık, yaşlı gözleriyle bu çocukta kaybetmiş olduğu Abdullah'ını görüyordu. Bu küçük yetimi çok sevmekteydi. Bu küçük güzel çocuğa iyi bakılması gerektiğini ve aile içinde ondan daha değerli bir varlık bulunmadığını söylemeyi âdet edinmişti. Ölürken, henüz iki yaşında bulunan Muhammed'i amcalarının en büyüğü olan ve kendisinden sonra ailenin başına geçmesi gereken **Ebu Tâlib**'e emanet etti. Tam mânâsıyla doğru ve aklı başında bir insan olduğu anlaşılan bu amca **Muhammed**'i en iyi Arap usulleriyle yetiştirdi.

Muhammed biraz büyüdüğünde amcasına, ticaret ve benzeri nedenlerle yapılan yolculuklarda arkadaşlık etmeye başladı. Onsekiz yaşına geldiğinde amcasıyla birlikte harbe katılan bir savaşçı olmuştu. Fakat bütün bu yolculuklarının belki de en mânâlısı bu tarihten birkaç yıl kadar önce Suriye çarşılarına yapılan bir seyahattir. Delikanlı burada ilk defa kendisine tamamen yabancı bir dünya, kendisi için son derece önemli olan bir yabancı unsurla karşılaşmıştır: Hıristiyan diniyle. **Ebu Talib** ve yeğeniyle birlikte kaldıkları söylenen Nesturi Keşişi **Sergius** hakkında nasıl bir yargıya varılabileceğini bilemiyorum. Böylesine genç bir insana bir keşiş ne kadar şey öğretebilir ki? Muhtemelen bu Nesturi Keşişi konusu fazla büyütülmüştür. Muhammed o tarihlerde henüz ondört yaşındaydı ve ana dilinden başka dil bilmiyordu. Suriye'de gördüğü pek çok şey herhalde onun için garip ve anlaşılması güç bir karışıklıktan ibaretti. Ama yine de uyanık bir çocuktu. Hiç şüphesiz birçok şey kapıyor ve bütün bunlar şimdilik bir bilinmez olarak, ama bir gün garip bir biçim-

de görüşlere, inançlara ve sezgilere dönüşmek üzere olgunlaşmayı bekliyordu. Suriye'ye yapılan bu yolculuklar herhalde **Muhammed** için pek çok şeyin başlangıcıydı.

Unutulmaması gereken bir nokta daha var: **Muhammed**'in hiç okula gitmemiş ve bizim okul bilgisi dediğimiz şeyden hiç nasibini almamış oluşu. O tarihlerde yazı Arabistan'a henüz girmişti. Muhammed'in okuma-yazma bilmediği hakkındaki görüşün doğru olmaması için hiçbir sebep yok. Onun görmüş olduğu bütün eğitim çöl hayatından ve bu hayatın tecrübelerinden ibarettir. Karanlık köşesinden kendi gözleri ve düşünceleriyle bu sonsuz evren hakkında ne kavrayabilmişse bütün bildiği de o kadardır. Eğer üzerinde düşünülecek olursa hiç kitap okumamış olmak bize garip gelecektir. Issız Arabistan çölünde kendi gözüyle görebildiği ya da belirsiz bazı söylentiler yoluyla işittikleri dışında bir şey bilemezdi. Kendisinden öncekilerin ve kendisinden uzakta bulunanların bilgilerini de **Muhammed** için yok saymak gerekirdi. Çeşitli ülkeler ve çağlar ötesinden işaret kuleleri vazifesini gören o büyük kardeş ruhlardan hiçbiri bu yüce ruhla doğrudan doğruya ilişki kuramaz. O orada, çölün derinliklerine gömülmüş olarak yapayalnızdır. Ve öylece büyümek zorundadır. Tabiat ve kendi düşünceleriyle baş başa.

Muhammed küçük yaştan beri düşünceli bir insan olarak tanınmaktadır. Arkadaşları ona "**El-Emin- Güvenilir**" adını vermişlerdir. Gerçekten de doğru ve emin bir insandır. Düşüncelerinde de böyledir, sözlerinde ve fiillerinde de. Her hareketinde mutlaka bir mânâ olduğu dikkati çekmektedir. Çok konuşmaz. Söylenecek bir şey olmadığında susar. Ama konuştuğu zaman akıllıdır, içtendir. Daima konuyu aydınlatıcı sözler söyler. Konuşmaya değer tek konuşma tarzı da budur zaten! Hayatı boyunca metin, şefkâtli, temiz bir insan olarak tanınmıştır. Ciddi ve samimi, buna karşılık sevimli, dost canlısı, hatta neşeli ve şakacı bir karaktere sahiptir. Çok tatlı bir gülüşü vardır. Her şeyleri gibi gülüşleri de sahte

olan, gülmeyi beceremeyen insanlara hiç benzemez. **Muhammed** yakışıklılığıyla da ün salmıştır; güzel, zeki, dürüst bir yüz; esmer, sağlıklı bir ten; parlak kara gözler. Kızdığı zaman alnında kabarıp morlaşan damarı da nedense hoşuma gider benim. Tıpkı **Scoot**'un *Redgauntlet* adlı eserindeki "*at nalı* damarı" gibi. Bu, alındaki mor kabarık damar, Haşimi ailesinin bir özelliğidir ve anlaşıldığına göre **Muhammed**'de daha belirgin bir hâl almıştır. İçinden geldiği gibi davranan, ateşli, fakat doğru, iyi niyetli bir insan! Katıksız bir zekâyla, ateş ve ışıkla, işlenmemiş yeteneklerle dolu; çölün derinliklerinde hayatının görevini yapan bir adam.

Muhammed'in zengin bir dul olan **Hatice**'nin hizmetine nasıl girdiği ve bu hizmet nedeniyle tekrar Suriye çarşılarına seyahat edişi, görevini nasıl bir bağlılık ve ustalıkla yaptığı, Hatice'nin ona olan minnettarlık ve saygısının nasıl arttığını ve nihayet evlenmelerinin hikâyesini Arap yazarları açık ve güzel bir üslûpla anlatırlar. Bu sırada **Muhammed** yirmibeş yaşındaydı. Hatice ise kırk. Buna rağmen hâlâ güzel bir kadındı. Muhammed bu nikâhlı velinimetiyle sevgi ve sükûnet dolu bir evlilik hayatı yaşamış ve sadece onu sevmiştir. Gençlik çağlarını böylesine özel, böylesine sakin ve alçak gönüllü bir şekilde geçirmiş oluşu, onun bir sahtekâr olduğu teorisini büyük ölçüde baltalar. Kırk yaşına gelinceye kadar ilâhî bir görev aldığından hiç söz etmemiştir. Kendisine yüklenilen –gerçek veya gerçek dışı– bütün düşkünlükler, Muhammed elli yaşına geldikten ve Hatice öldükten sonra başlar. Buna göre, o zamana kadar Muhammed'in bütün "ihtiras"ı dürüst bir hayat geçirmekten ibaretmiş. İyi bir şöhret, ve onu tanıyanların kendisi hakkındaki iyi düşünceleri o tarihe kadar ona yetiyormuş. Yani, "dünya nimetlerinden yararlanmak" için yaşlanmayı gençlik ateşinin sönmesini ve dünyanın kendisine bir iç huzurundan başka verecek bir şeyi kalmamasını beklemiş ve sonra da artık tadını çıkaramayacağı bir zevki elde etmek için bütün geçmişini ve karakterini

inkâr edercesine sefil bir şarlatan olmuş!.. Ben kendi hesabıma böyle bir şeye kesinlikle inanamam.

Hayır! Bu parlak siyah gözlü, toplumu düşünen yüce ruhlu çöl çocuğunda şahsi ihtirasın ötesinde birçok düşünce vardı. Sessiz, yüce bir ruh. O, dürüst ve ciddi davranmaktan kaçınamayan ender insanlardandı. Tabiat ana onu samimi olmak üzere yaratmıştı. Diğer insanlar birtakım kalıplar ve söylentilerle hareket eder ve bununla yetinirken, bu adam kendini hazır reçetelere, birtakım kalıplara uyduramazdı. O kendi ruhu ve eşyanın gerçekliği ile baş başa kalmış bir insandı. Daha önce de söylediğim gibi, o büyük varoluş bilinmezi bütün dehşet ve gösterişiyle parıldıyordu. Hiçbir söylenti bu sözü edilemez gerçeği ondan gizleyemezdi: "İşte ben buradayım!" Böylesi bir samimilik –biz buna samimilik adını veriyoruz– gerçekten ilâhî bir şeye şahipti. Böyle bir adamın sözü doğrudan doğruya tabiatın özvarlığının sesiydi. İnsanlar bu sözü dinlerler. Dinlemelidirler de. Başka hiçbir şeyi dinlemedikleri gibi... Çünkü bundan başka her şey, bununla kıyaslandığında boş lâftan ibarettir. Ta eskiden beri bütün kutsal ziyaret ve seyahatlerinde bu adamda binlerce düşünce yaşamıştır: Ben neyim? İnsanların evren adını verdikleri, içinde yaşadığım bu sırrına varılmaz şey nedir? Hayat nedir? Ölüm nedir? Hıra Dağı'nın, Sina Dağı'nın sarp kayalıkları, vahşi ıssız çöller bu sorulara hiçbir cevap vermiyordu. Mavi parıltılarla yanan yıldızlarıyla başının üzerinde sessizce uzanan o büyük gökyüzü de bunlara cevap vermiyordu. Hiçbir cevap yoktu. Bu sorulara ancak Tanrı ilhamıyla dolu olan insanın kendi ruhu cevap verebilirdi.

Bu her insanın kendi kendine sormak zorunda olduğu bir sorudur. Biz de bunu sormak ve cevaplandırmak zorundayız. İşte bu çöl insanı da bunun ne kadar önemli olduğunu ve bütün diğer şeylerin onun yanında hiçbir öneminin kalmadığını hissediyor. Tartışma meraklısı Yunan tarikatlarının anlaşılmaz dilinden, Yahudiler'in belirsiz geleneklerinden,

Arap putperestliğinin budalaca törelerinden bir cevap beklemek boşunaydı. Şunu tekrar belirtmeliyim ki, bir **kahramanın** başlıca özelliği, onu herkesten ayıran özelliği, yani bütün kahramanlığı onun eşyanın özüne inebilmesidir. Gelenek ve görenek, saygıdeğer sözler, saygıdeğer kurallar; bunların hepsi iyi veya kötü olabilir. Ama bütün bunların ardında ve ötesinde öyle bir şey vardır ki, bütün bunların onunla uyuşması, onun bir görüntüsünü oluşturması gerekir. Yoksa hepsi de ciddi bir ruh için taklit ve küfürden başka bir şey ifade etmeyen, Tanrılığa özenen kara odun parçalarından ibaret kalırlar. İşte bu yüzden Kureyş reislerinin yönettiği o son derece parlak putperest ayinleri bile bu insanı hiç etkilemez. Bütün insanlar bu putlara tapsa da ne çıkar? O büyük gerçek karşıda durduktan sonra... O bunun cevabını vermek, ya da umutsuzluk içinde yok olmak zorundadır. Şimdi, hemen şimdi, ya da hiçbir zaman! Cevap ver. Buna **sen** bir cevap bulmalısın.

İhtiras? Bütün Arabistan bu insana ne verebilir ki? Yunanlı **Heraklius**'un tacı, İran şahlarının tacı ve dünyadaki bütün taçlar onun için ne ifade eder ki? Onun duymak istediği şeyler yeryüzüne değil, yukarıdaki cennete ve aşağıdaki cehenneme aittir. Bütün taçlar ve saltanatlar birkaç yıl içinde nerede olacaklardır? Mekke veya Arabistan şeyhi olmak ve eline yaldızlı bir tahta parçası almak insanı kurtarmaya yeter mi? Eminim ki hayır! **Muhammed**'in bir sahtekâr olduğu fikrini inanılması imkânsız olduğu için tamamen bir kenara iteceğiz. Hatta bu inanmak bir yana, hoş görülecek bir iddia dahi değildir ve bize yakışan onu kesinlikle reddetmektir.

Muhammed her ramazan ayını aynı yalnızlık ve sakinlik içinde geçirmeyi âdet edinmişti. Bu, her şeyden önce onun gibi bir adama tabii ve yararlı görünen, övgüye değer bir Arap geleneğiydi. Dağların sessizliğinde kendi yüreğini dinlemek, sakinlik içinde "hafif düzenli sesler"e kulak vermek; bu elbette ki doğru ve tabii bir gelenekti! **Muhammed** kırk

yaşına girdiği yılın Ramazan'ında Hıra Dağı'nın bir mağarasına çekilmiş, bu ayı dua ve derin konular üzerinde düşüncelere dalarak geçirmeye başlamıştı. O yıl bütün ev halkıyla onun yanında –veya yakınında– bulunan karısı Hatice'ye bir gün şunları söyledi: Tanrı'nın tarifi imkânsız özel bir lütfu sonucu bütün bilinmezleri artık halletmiş, şüphe ve karanlıklardan kurtulmuş, her şeyi apaçık görmeye başlamıştı. Bütün putlar ve töreler sefil tahta parçalarından ibaret boş şeylerdi. Hepsinin üzerinde bir tek **Tanrı** vardı. Bütün putlar terk edilmeli ve yüzler ona çevrilmeliydi. Bu Tanrı yüceydi, onun kadar yüce hiçbir şey yoktu! Tahta putlar gerçek değildi, ama o gerçekti. O, gerçeğin ta kendisiydi. Bizi o yaratmıştı, o koruyordu. Biz ve her şey O'nun bir gölgesinden ibaret-tik: Ebedi ihtişamı örten iğreti bir elbise! "Allah-u Ekber –Allah en büyüktür," İslâm da öyle! Tanrı'ya boyun eğmek gerekir. Bizim bütün gücümüz onun bütün iradesine kesinlikle boyun eğmektedir. O bize ne yaparsa yapsın razı olmalıyız. Bu dünyada ve öbür dünyada! Onun bize verdiği ölüm de olsa, ölümden de beter bir şey olsa, bu bizim için yine iyidir, her şeyin en iyisidir. Kendimizi Tanrı'ya teslim etmeliyiz.

"Eğer İslâm buysa" der **Goethe**, "Biz hepimiz İslâm'ı yaşıyoruz." Evet, manevi bir hayata sahip olan herkes İslâm'ı yaşıyor. Bir insan için en yüce bilgelik zorunluluğa baş eğmek değildir, –zira zorunluluk karşısında bunu nasıl olsa mecburen yapacaktır,– Zorunluluğun gerektirdiği kaçınılmaz şeyin en akıllıca, en iyi ve en çok istenen şey olduğunu bilmek ve buna inanmaktır. Tanrı'nın bu büyük dünyasını kendi küçücük beyniyle ölçmek gibi çılgınca bir hevesten vazgeçmek, onun ölçülmez bir şey olduğunu kabullenmekle birlikte adil bir yasanın varlığına ve bunun özünün, ruhunun iyi olduğuna gerçekten inanmak... Buradaki, bunun içindeki kendi rolünü bu genel yasaya uymak ve onun hükümlerini kabullenmek, sessizce, sorgusuz–sualsiz itaat etmekten ibaret saymak...

Bence şimdiye kadar bilinen tek gerçek ahlâk budur. Bir insan ancak bütün oluş kuralları, geçici görünüşleri, kâr ve zarar hesaplarını bir yana bırakarak dünyanın bu köklü ve büyük yasasına uyduğunda dürüst, yenilmez, erdemli ve başarılı olabilir. Ve ancak bu büyük anayasa ile işbirliği ederek zafere ulaşabilir. Onunla işbirliği yapmak veya onun hükmü altına girmek için ilk şart onun varlığına ve iyiliğine yürekten inanmaktır. İşte bu İslâm'ın ruhudur. Tıpkı Hıristiyanlığın ruhu gibi. Zira İslâm'ı Hıristiyanlığın değişik bir şekli olarak tanımlamak mümkündür: Eğer Hıristiyanlık olmasaydı o da olmayacaktı. Hıristiyanlık da her şeyden önce bize Tanrı'ya teslim olmamızı buyurmaktadır. Et ve kemiğin arzularına, birtakım uydurma sözlere, boşuna elem ve dileklere kulak asmamalıyız. Hiçbir şey bilmediğimizi kabul etmeli, bize çok kötü ve zalimce gelen şeylerin gerçekte öyle olmadıklarına inanmalı, başımıza ne gelirse bunu teslimiyetle karşılamalıyız. Ve daima Tanrı'nın iyiliğine, yaptıklarının doğruluğuna ve yüceliğine iman etmeliyiz: "Canımı da olsa ben yine ona güvenir, ona sığınırım." İslâm bu anlamda benliğin inkârı, benliğin yok edilişidir. Bu, Tanrı'nın yeryüzüne ilham ettiği en yüce hikmettir.

Bu, vahşi Arap ruhunun karanlıklarını aydınlatmak üzere inen bir nurdur. Bir ölüm tehdidi taşıyan çölün o büyük karanlığına yansıyan hayatın ve Tanrı'nın gözkamaştırıcı parıltısı. Muhammed ona vahiy ve Cebrail adını verdi. Ona nasıl bir isim verileceğini kim bilebilirdi ki? Bu, "bize akıl veren yüce Tanrı'nın ilhamı"dır. Anlamak; herhangi bir şeyin içyüzünü, gerçek yanını anlamak daima tasavvufa ait bir iştir. En kuvvetli mantık bile ancak onun yüzeyine dokunup saçmalamaktan başka bir şey yapamaz. **Novalis**, "En büyük mucize Tanrı'yı haber veren inanç değil midir?" der. **Muhammed**'in bu büyük gerçeğin aleviyle tutuşmuş ruhunun bu olayda önemli bir şey, daha doğrusu önemli olan tek şeyi sezmiş olması çok tabidir. Tanrı ona gerçeği ilham etmek ve onun ruhunu ölümden, karanlıklardan kurtarmakla ona eş-

siz bir şeref vermiştir. Öyleyse o da aynı şeyi diğer yaratıklara yapmakla görevlidir: "Muhammed Tanrı'nın peygamberidir" sözü işte bunu anlatmaktadır ve gerçekten anlamlı bir sözdür.

İyi yürekli **Hatice**'nin onu önce hayret ve şüpheyle dinlemiş olduğunu gözümüzün önüne getirebiliriz. Fakat nihayet şöyle konuşmuştur: Evet, **Muhammed**'in dediği doğrudur. Yine şunu da tahmin edebiliriz ki, **Muhammed** bunun için ona karşı büyük bir minnet hissi duymuştur. Hatice'nin kocası için yaptığı en büyük iyilik onun ağzından çıkan bu heyecanlı sözlere inanmasıdır. "Şurası muhakkak ki" der **Novalis**, "bir başkası da ona inandığında benim inancım sonsuz bir güç kazanır." **Muhammed** bu iyi yürekli Hatice'sini hiçbir zaman unutmadı. Çok sonraları, genç ve sevgili karısı **Ayşe**, Müslümanlar arasında üstün vasıflarıyla gerçekten kendini göstermiş olan bu zeki genç kadın bir gün ona şunu sordu: "Ben Hatice'den daha iyi değil miyim? O bir dul kadındı, yaşlıydı, güzelliğini kaybetmişti. Beni ondan daha çok seviyorsun, değil mi?" Muhammed, "Allah için hayır!" diye cevap verdi. "Bana kimsenin inanmadığı bir zamanda o inandı. Bütün dünyada bir tek dostum vardı. O da Hatice'ydi." Bundan başka Muhammed'e ilk inananlar kölesi **Zeyd** ve amcası Ebu Talip'in oğlu genç **Ali**'ydi. Muhammed'in Müslüman yaptığı ilk insanlar bunlardı.

Muhammed inançlarını ona buna anlatmaya başladı. Fakat bu insanların çoğu onu alayla karşılıyor, anlattıklarına ilgisiz kalıyorlardı. Üç yılda ancak onüç taraftar kazanabildi. Ağır bir gelişmeydi bu. Böyle bir durumdaki bir insanın çevresinden daha fazla destek görmesi mümkün değildi. Nihayet üç yıllık önemsiz başarılardan sonra başlıca yakınlarından kırk kişiye bir şölen verdi ve bu şölende ayağa kalkıp davasının ne olduğunu anlattı; kendisi bunu bütün insanlara yaymakla görevlendirilmişti. Bu, dünyanın en yüce ve tek gerçeğiydi. Aralarından kim onu takip edecekti? Çoğunluğun şüphe ve sessizliği karşısında dayanamayan **Ali** –henüz

onaltı yaşında bir çocuktu– ayağa fırladı, heyecanlı bir sesle onu takip etmeye hazır olduğunu söyledi. İçlerinde Ali'nin babası Ebu Talip'in de bulunduğu bu toplulukta **Muhammed**'e karşı bir düşmanlık beslenemezdi. Yine de okuması yazması olmayan olgun bir adamın onaltı yaşında bir çocukla birlikte bütün insanlığı içine alan böyle bir işe girişmesi onlara pek gülünç geldi. Kahkahalarla gülmeye başladılar. Ne var ki bunun hiç de gülünecek bir iş olmayıp, çok ciddi bir girişim olduğu zamanla anlaşılacaktı. Bu genç Ali'ye gelince... İnsan onu sevmekten kendini alamazdı. Gerek o zaman, gerekse ileride anlaşılacağı gibi, sevgi ve cesaretle dolu olan asil ruhlu bir insandı. Son derece yiğit, arslan gibi cesurdu. Buna karşılık Hıristiyan şövalyeleri kadar ince, doğru ve merhametliydi. Bağdad Camii'nde bir cinayete kurban gitti. Ölümüne, o şaşmaz adaleti ve başkalarının adaletine olan güveni sebep olmuştu. Vurulduktan sonra, eğer ölmezse suikastçıyı bağışlamaları, fakat eğer ölecek olursa bu takdirde onu da hemen öldürmeleri gerektiğini söylemişti. Aynı saatte Tanrı'nın huzuruna çıkabilmeleri ve bu kavgada hangi tarafın haklı olduğunun anlaşılması için gerekliydi bu.

Muhammed'in bu tutumuyla Kâbe'nin ve putların koruyucusu Kureyşliler'i gücendirmesi kaçınılmaz bir şeydi. Ancak bir-iki nüfuzlu kişi ona katılmıştı. Ağır da olsa bir gelişme vardı. Muhammed'in herkesi gücendirmesi tabiiydi: Bu adam kim oluyordu da onların hepsinden daha akıllı olduğunu iddiaya, onlara odunlara tapan budalalar diye çıkışmaya kalkıyordu! İyi yürekli amcası Ebu Talip onunla konuştu: Acaba bu konuda biraz dilini tutamız mıydı? İnançlarını kendine saklasa, uluorta konuşup herkesi tedirgin etmese, reisleri kızdırmasa, kendini ve yakınlarını tehlikeye atmasa olmaz mıydı? **Muhammed** bunlara şöyle yanıt verdi: Güneş sağında, ay solunda durup ona dilini tutmasını söyleseler bile bunu yapamazdı artık! Hayır! Bulmuş olduğu hakikatte tabiatın ta kendisi olan öyle bir şey var ki, bu, güneş, ay ya da tabiatın herhangi bir parçasıyla eşdeğerdeydi. Bu hakikat, yüce Tanrı izin verdiği sürece kendini açıklamaya devam edecekti.

Güneşe, aya, bütün Kureyşliler'e, bütün insanlara ve her şeye rağmen. Bundan başka yapılacak bir şey yoktu.

Muhammed amcasına bunları söyledikten sonra, rivayete göre, "ağlamaya başladı". Çünkü Ebu Talip'in onun iyiliğini istediğini, ama görevinin yufka yüreklilik kabul etmeyen çetin ve büyük bir iş olduğunu hissediyordu.

Muhammed kendisine kulak verenlere konuşmaya, Mekke'ye gelen hacılara inancını aşılamaya devam etti. Böylece şurada burada taraftar kazanıyordu. Buna karşılık sürekli bir direniş, nefret ve gizli-açık tehlikelere hedef olmaktaydı. Nüfuzlu yakınları **Muhammed**'i korumaktaydılar. Ama zamanla, bütün taraftarlar, onun tavsiyelerine uyarak, Mekke'yi terk etmek ve denizin ötesindeki Habeşistan'a sığınmak zorunda kaldılar. Kureyşliler'in öfkesi gittikçe büyüyordu. **Muhammed**'i kendi elleriyle öldürmek için plânlar yapıyorlar, bu konuda ant içiyorlardı. Ebu Talip ölmüştü, iyi yürekli Hatice ölmüştü. Muhammed insanların sevgisine muhtaç değildi, ama o sıralarda büyük tehlikelere uğramaya çok müsaitti. Mağaralara saklanmak, kılık değiştirerek oradan oraya kaçmak zorundaydı. Yeri yurdu belli değildi, hayatı her an tehlikedeydi. Birkaç kere her şeyin sonu gelir gibi oldu. Birkaç defa onu takip eden atlılardan birinin hayvanının ürkmesi ve buna benzer çok basit görünen şeyler Muhammed'in inancı ile birlikte yeryüzünden silinmesini önledi. Zira bu işin böyle sona ermemesi gerekiyordu.

Görevinin onüçüncü yılında **Muhammed** düşmanlarının kendisine karşı birleştiklerini, her kabileden bir kişi olmak üzere kırk adamın kendisini öldürmeye ant içtiklerini ve artık kendisi için Mekke'de kalmanın mümkün olmadığını görerek o zamanlar Yesrib adı verilen bir yere kaçtı. Şimdi **Medine** ya da Peygamber Şehri (Medinetünnebi) adı verilen bu ülkede bazı taraftarlar edindi. Medine, Mekke'den 200 mil kadar uzakta, kayalar ve çöllerle çevrili bir yerdi. **Muhammed,** kolayca tahmin edebileceğimiz bir ruh hali içinde

ve büyük bir güçlükle oraya sığındı. Bütün Doğu için bu olay bir tarihin başlangıcını oluşturur ve **Hicret** adını alır. Hicri tarihin birinci senesi, Miladi tarihin 622. yılına ve Muhammed'in elliüçüncü yaşına rastlar. **Muhammed** artık yaşlanmakta, dostları birer birer çevresinden kaybolmaktadır. Yolu ıssız ve tehlikelerle doludur. Eğer kendi yüreğinde bir ümit ışığı olmasa, gelişmeler hiç de cesaret verici değildir. Ama onun durumundaki her insan için durum aynıdır. Şimdiye kadar **Muhammed**, dinîni yalnız vaaz ve telkin yoluyla yaymaya çalışmıştır. Ama artık, doğduğu yeri terk etmek zorunda bırakılmıştı. Adaletsiz kişiler onun Tanrı'dan getirdiği o çok önemli habere ve onun kalbinin sesine kulak vermiyor ve üstelik bunu yaymaya devam ettiği takdirde kendisine hayat hakkı bile tanımamaya karar vermiş bulunuyorlardı. Öyleyse bu **çöl çocuğu** da kendini tam bir erkek ve Arap gibi savunacaktı. Madem Kureyşliler öyle istemişlerdi, öyle olsundu! Madem ki kendileri ve bütün insanlar için son derece önemli olan haberleri dinlemiyor; şiddete, kılıç ve cinayete yöneliyorlardı, öyleyse bu işi de kılıç halledecekti! Bundan sonra **Muhammed** on yıl boyunca hep savaştı, zorlu kavgalar verdi, büyük çabalar gösterdi. Ve bildiğimiz sonuca ulaştı.

Muhammed'in, dinîni kılıcın gücüyle yayması hakkında çok şey söylenmiştir. Ama bu hiç şüphesiz, kendisini barışçı bir yolla, yalnızca vaaz ve telkinle yaydığı için övündüğümüz Hıristiyanlık kadar soylu bir vasıtadır. Çünkü bu vasıtayı bir dinîn hak ya da batıl oluşu için bir ölçü olarak ele alırsak büyük bir hataya düşmüş oluruz. Evet, kılıç! Ama kılıcı nereden buluyorsunuz? Her yeni fikir başlangıçta bir kişiden oluşan bir azınlığın malıdır. Yalnızca bir tek insanın kafasında tutunabilmiştir. Koca dünyada ona bir tek kişi inanıyor: Bütün insanlara karşı bir kişi! Bu adamın eline bir kılıç alarak fikrini onunla yaymaya çalışması pek işe yaramaz. Ama önce kılıcı bulmak gerekir. Kısacası, bir fikir nasıl olursa öyle yayılır. Eline bir kılıç geçirdiğinde **Hıristiyan** dini de

onu kullanmaktan çekinmemiştir. Şarlman'ın, Saksonlar'ı Hıristiyan yapışı vaaz yoluyla olmamıştır. Ben bu kılıç meselesiyle pek ilgilenmem. Zira bu dünyada bir şeyin kendi varlığı için kılıçla, sözle ya da tedarik edebileceği diğer herhangi bir araçla savaşmasını hoş karşılarım. Bırakalım da vaaz versin, risaleler yayınlasın, dövüşsün, vargücüyle çabalasın, gagasını ve tırnaklarını ya da nesi varsa onu kullansın. Ama ne yaparsa yapsın, sonunda neyi kazanmaya hakkı varsa yalnızca onu kazanabileceği muhakkaktır. Kendisinden iyi olanı değil, yalnızca kötü olanı yok edebilecektir. Bu büyük kavgada hakem, tabiattır ve o hiçbir zaman yanılmaz. Çünkü tabiattaki en köklü ve en gerçek unsurdur sonunda büyüyüp gelişecek olan.

Ancak burada, **Muhammed**'in kendisinde ve kazandığı başarılarda gördüğümüz bazı şeylere bakarak tabiatın nasıl bir hakem olduğunu, onun nasıl bir yüceliğe, derinliğe ve hoşgörüye sahip olduğunu bir kere daha hatırlamamız gerekir. Toprağın bağrına serpmek için buğday alırsınız. Buğdayınıza kepek, saman çöpü, ambar süprüntüsü, toz ve aklınıza gelebilecek her türlü çerçöp karışmış olabilir. Ama bu hiçbir şeyi değiştirmez: İyi, adil toprak size istediğiniz buğdayı yetiştirecektir. Bütün o çerçöpü sessizce emer, içinde gizler ve onlardan hiç söz etmez bile! Orada buğday başakları büyümektedir. Diğerleri hakkında ise hiçbir şey söylemez toprak. Çünkü onlardan da sessizce yararlanmanın, onları da faydalı kılmanın bir yolunu bulmuştur. Şikâyetçi değildir. İşte tabiatta her şey böyledir! Daima doğru söyler, bir tek yalanı yoktur. Yine de bu doğruluğu içinde öylesine yüce, adil ve merhametlidir ki! Tıpkı bir ana gibi... O bir şeyde yalnızca asıl cevheri arar. Ancak bunu bulduğunda bağrını açıp onu korumasına alır. Onun koynunda barındırdığı her şeyde gerçeğin bir ruhu vardır. Heyhat; dünyaya gelen ya da şimdiye kadar gelmiş olan en yüce gerçeklerin hepsinin de tarihi bundan ibaret değil midir? Hepsinin de bedeni kusurdan, karanlıklarda bir ışık unsurundan ibarettir: Bize ulaşmaları için

katıksız bir mantık içinde, tam anlamıyla ilmi bir evren düşüncesi şekline girmeleri gerekir. Ama bu kusursuz olamaz. Bir gün eksik, yanlış olduğu görülür ve böylece silinip gider. Her gerçeğin bedeni bir gün ölür. Ama yine de şunu belirtmeliyim ki, hiçbir zaman ölmeyen, tıpkı insan gibi daima yeni ve daha soylu bedenlerde ölümsüzlüğe kavuşan bir ruh vardır. Tabiat böyledir işte. Gerçeğin özü asla ölmez. Tabiatın yargılamasında en önemli nokta onun gerçekliği ve tabiatın büyük derinliklerinden gelen bir ses oluşudur. Bizim saf ya da katışık dediğimiz şey onun için en önemli konu değildir. O size ne kadar saman çöpünüz olduğunu değil, buğdayınız olup olmadığını sorar. Bu saflık, temizlik konusunda birçok kimseye şunu söyleyebilirim: Evet, siz safsınız, yeterince temizsiniz. Ama saman çöpünden ibaretsiniz; samimiyetsiz teoriler, rivayetler ve âdetlerden ibaretsiniz. Evrenin o yüce kalbiyle asla ilişki kuramamışsınız. Siz tam mânâsıyla ne saf, ne de katışıksınız. Siz bir hiçsiniz! Tabiatın sizinle hiçbir alışverişi olamaz.

Muhammed'in dinîne bir nevi Hıristiyanlık demiştik. Bu dine olan inancın nasıl bir katıksız aşk ile dolu olduğunu ve yürekten benimsendiğini düşünecek olursak onu herhalde **Homoiousion** ve **Homoousion** gibi boş tartışmalarla uğraşan, kafası değersiz düşüncelerle dolu, yüreği boş ve ölü olan şu sefil Suriye mezheplerinin Hıristiyanlığından çok daha iyi türde bir inanç saymamız gerekir. İslam'ın gerçeği korkunç yalanlar ve yanılgılarla karıştırılmış olabilir. Ama ona bağlanılmasını, inanılmasını sağlayan onun bu tarafı değil, gerçek yanıdır. O bu gerçeği ile başarıya ulaşmıştır. Belki Hıristiyanlığın yozlaşmış bir türüdür. Ama yaşayan, canlı bir öze sahip, kısır mantık çalışmalarına girmeyen bir tür! Bütün bu Arap putperestliğinin saçmalıkları, Yunan ve Yahudi'nin tartışmalı teolojileri, gelenekleri, incelikleri, rivayet ve düşünceleri ve bütün bunların bitmez tükenmez münakaşaları arasından, ölüm kadar, hayat kadar ciddi olan o saf ve samimiyet dolu yüreği, o derin tabii sezgisi ve görüşleriyle bu vahşi

çöl çocuğu çıkmış, meselenin özüne nüfuz etmiştir. Putperestlik bir hiçtir. Tahtadan putlarını "yağ ve mumla parlatıyorsunuz, üzerlerine sinekler yapışıyor". Bunlar tahta parçalarından ibarettir diyorum size! Onların size hiçbir yararı yoktur. Küfürle dolu, aciz korkuluklardan ibarettirler. İçyüzleri dehşet ve tiksinti yaratır. Bir tek **Tanrı** vardı. Yalnızca O'dur güçlü olan! Bizi yaratan O'dur. Bizi öldüren de, yaşatan da O'dur: "Allah-u Ekber, Tanrı Uludur." Biliniz ki, O'nun iradesi sizin için en hayırlı olanıdır. O irade sizin et ve kemikten yaratılmış bedeninizi ne kadar büyük acılara sokarsa soksun, siz yine de O'nu en hayırlı, en akıllıca şey olarak kabul edeceksiniz. Buna mecbursunuz. Bu dünyada ve öbür dünyada yapabileceğiniz başka hiçbir şey yoktur.

Eğer çölün putperest vahşileri buna gerçekten inanmışlar ve onu ateşli yüreklerine bastırıp ibadete başlamışlarsa, bence bunda inanılmaya değer bir şey vardır. Hangi şekil altında olursa olsun, bu, bütün insanlarca inanılmaya değer tek şeydir. İnsan onun sayesinde **dünya mabedi**nin başrahibi olur. Dünyayı yaratanın buyruğu, iradesi ile uyuşur. Bununla işbirliği yaparak, boş yere akıntıya kürek çekmez: Ben bugüne kadar vazifenin bundan daha iyi bir tarifine rastlamış değilim. Dünyanın gerçek eğilimine uymak *doğru* olan her şeyi kapsar. Bu sayede başarılı, iyi ve doğru yolda olursunuz. Çünkü dünyanın eğilimi, arzusu da mutlaka gerçekleşecektir. *Homoiousion, Homoousion* gibi boş mantık gevezelikleri ile o zaman –ya daha önce, ya daha sonra ya da herhangi bir zamanda– ne isterse onu yapsın. Bu kavga, eğer bir şey ifade ediyorsa, varsın etsin. Zaten önemli olan birtakım soyutlamaların, mantık önermelerinin doğru veya yanlış ifade edilmiş oluşu değil; gözle görülen, elle tutulan, kısacası gerçekten yaşayan kişilerin, insanoğullarının ona yürekten bağlanmalarıdır. İslam bütün bu boş, geveze mezheplerin varlığını sona erdirmiştir ve bence bunda haklıdır da. **İslâm** doğrudan doğruya tabiatın bağrından çıkmış bir gerçektir. Arap putperestlikleri, Suriye töreleri ve onun gerçekliği karşısında ye-

tersiz kalan daha ne varsa hepsi de yanıp kül olmaya mahkûmdular. Tıpkı ateş karşısındaki kuru odun parçaları gibi...

❋

Muhammed, "**Kur'an**" (Okunacak Şey) adlı kutsal kitabını, bilhassa Mekke'den hicret ettikten sonra, kanlı savaşlar ve çatışmalar sırasında, aralıklı olarak yazdırmaya koyulmuştur. Bu eser, Muhammed ve taraftarlarının bütün dünyaya "Bu bir mucize değil mi?" diye sordukları ve çok önem verdikleri bir şeydir. Müslümanlar'ın **Kur'an**'a gösterdikleri saygıyı pek az Hıristiyan '**İncil**'e gösterir. Bu kitap bütün yasa ve uygulamaların temeli olmuştur. Düşünce ve davranışların rehberidir. Tanrı tarafından verilen bir ilham, bir vahiydir. Ona bütün dünyanın uyması ve ona göre davranması gerekir. Yargıçlar kararlarını bu kitaba göre verirler. Herkes onu okuyup incelemek ve hayatın ışığını onda aramak zorundadır. Onun her gün okunduğu camiler vardır. Buralarda otuz hafız onu, birinin kaldığı yerden diğeri başlamak üzere, sırayla, baştan sona okur. İşte buralarda bu kitabın sesi bin iki yüz yıldan beri sayısız insanın kulaklarında ve yüreklerinde yankılanmaktadır. Onu bir ömür boyu yetmiş bin kere okumuş Müslüman din adamları bile olduğu söylenir.

Milli zevk farkları üzerinde bir araştırma yapmış olsaydık hiç şüphesiz bunun en açık örneğini burada bulabilirdik. Biz de **Kur'an**'ı okuyabiliriz. **Sale**'in Kur'ân tercümesi aslına pek sadık olmakla ün salmıştır. Ancak şunu belirtmek zorundayım ki, benim en zahmet çekerek okuduğum kitaplardan biri de budur. Karışık, bıkkınlık verici bir düzensizlik, anlaşılması güç, bitmez-tükenmez tekrarlar, insanın soluğunu kesen uzunluklar, karmakarışık ifadeler; kısacası çekilmez bir saçmalık! Bir Avrupalı **Kur'an**'ı ancak bir vazife hissinin baskısı altında okuyabilir. Tıpkı devlet arşivlerindeki okunması güç evrak yığınları gibi. Bunların arasında dikkate

değer bir adam hakkında bazı ipuçları yakalamayı umuyoruz. Elimizdeki kitaptan pek yararlanacak bir durumda bulunmadığımız bir gerçektir. Zira Araplar onu çok daha metodik buluyorlar. Muhammed'in takipçileri onu ilk yazılmış olduğu şekliyle, parçalar halinde ele geçirmişlerdir. Söylendiğine göre, bu parçaların çoğu koyun kürek kemikleri üzerine yazılmış ve bir sandığın içine karmakarışık bir halde konmuştu. Onlar da bu parçaları kronolojik veya diğer herhangi bir sıralamaya tabi tutmaksızın, o karışık ve anlaşılmaz şekliyle yayınlamışlardı. Anlaşıldığına göre, bu yayın sırasında en önem verdikleri konu uzun bölümleri kitabın başına koymaktan ibaret kalmıştı. Böylece kitabın asıl başlangıcı aşağı yukarı sona gelmiştir. En eski parçalar en kısa olanlardır. Dolayısıyla, belki de kronojik bir sıralamayla okunduğu takdirde **Kur'an** daha bir anlam kazanacaktır. Söylendiğine göre, **Kur'an**'ın büyük bir kısmı ölçülüdür, aslı bir çeşit beste makamına sahiptir. Bu önemli bir nokta olabilir ve eserin tercüme edilirken çok şey kaybetmiş olması mümkündür. Fakat bütün bunlara rağmen ona gökte yazılmış bir kitap diyebilmek zordur. **Kur'an**'a iyi yazılmış kitap diyebilmek bir yana, herhangi bir kitap diyebilmek bile meseledir. Çünkü o daha çok makamla okunmak için yazılmış şiir parçalarına benzemektedir. Ama eğer ona ille kitap diyeceksek, bu takdirde onun iyi yazılmamış bir kitap olduğunu söylemek gerekecektir. Milli farklar ve zevk ayrılıkları hakkında söyleyeceklerimiz bundan ibarettir.

Yine de şunu söyleyebiliriz ki, Araplar'ın **Kur'an**'ı bu haliyle sevebilmiş olmalarında anlaşılmayacak bir şey yoktur. Eğer bir Kur'ân'ın o karışık metnini gözünüzün önünden biraz uzaklaştırır ve ona uygun bir mesafeden bakacak olursanız onun asıl özelliğini görmeye başlar ve onda edebi kıymetten apayrı bir değer bulunduğunu kabul edersiniz. Eğer bir kitap samimiyetle, yürekten yazılmışsa diğer kalplere girmenin yolunu da mutlaka bulacaktır. Yazarlık hüner ve sanatının buna pek az katkısı vardır. Denilebilir ki,

Kur'an'ın asıl özelliği katıksız gerçekliği ve taşıdığı iyi niyetidir, **Prideaux** ve diğerlerinin Kur'an'ı her bölümüyle yazarının peş peşe uzayan günahlarının mazur göstermek ve gizlemek için, onun ihtiras ve şarlatanlıklarını desteklemek için yazılmış bir sahtekârlık örneği olarak gösterdiklerini biliyorum. Fakat bütün bunları bir kenara itmenin zamanı gelmiştir. Ben **Muhammed**'in hayatının her anında samimilikle davranmış olduğu iddiasında da değilim. Bana, hayatının her anında samimilikle davranmış bir insan gösterebilir misiniz? Fakat şunu da kabul ederim ki, bu devirde **Muhammed**'i art niyetle, şuurlu bir samimiyetsizlikle ve sırf düzenbazlıkla suçlayan bir tenkitçiyi anlamak katiyen mümkün değildir. Onu tam ve şuurlu bir düzenbazlık ortamı içinde yaşamak ve Kur'an'ı bir sahtekârın ve düzenbazın yapabileceği bir şekilde yazmakla suçlamak benim aklımın almayacağı bir davranıştır. Sanırım her samimi göz Kur'an'ı tamamen başka bir şekilde görecektir. O büyük ve güçlü bir insan ruhunun karışık heyecanlarından doğmuştur. Vahşi, eğitilmemiş, hatta okuma-yazma bile bilmeyen, fakat kendisini kelimelerle anlatabilmek için var gücünü harcayan ateşli, samimi bir ruhun eseridir. Evet, gerçekten de soluk soluğa bir çabayla derdini anlatmaya uğraşır, karmakarışık düşüncelere boğulmuştur. O kadar çok söyleyecek şeyi vardır ki, bu yüzden hiçbir şey söyleyemez. Anlatmak istedikleri hiçbir düzen kabul etmemektedir. Hiçbir sıra, usûl veya derdini gözetmeden ifade olunurlar. Onun fikirleri katiyen bir şekil kazanabilmiş değildir. Düzensiz, karmakarışık bir halde ortaya atılmışlardır. Az önce bu konuda "saçmalık" deyimini kullanmıştım. Ama **Muhammed**'in kitabının özelliği katiyen tabii anlamında bir saçmalık olmayıp, daha çok tabii bir saflık, işlenmemişlik halidir. Çünkü o hitabet sanatından habersizdir. Aralıksız bir savaşın telâş ve baskıları içinde kendini hitabet sanatını kavrayacak kadar yetiştirmeye vakit bulamamıştır. Bir yaşama ve kurtuluş kavgasının soluk kesen heyecan ve ateşleri içinde çabalayan bir insandır O! Böyle bir ruh hali içindedir. Sonsuz bir telâş! Mânânın önemi onun kendisini sözle ifade et-

mesini engellemektedir. Bu ruh hali içindeki bir insanın yirmi üç yıllık bir savaşın cilveleriyle türlü biçimlere bürünmüş ifadesi bazen iyi, bazen de kötüdür. İşte **Kur'an** budur.

Çünkü biz bu yirmi üç yıl içinde **Muhammed**'i tamamen savaş içindeki bir dünyanın merkezi olarak görmek durumundayız. Kureyşliler ve putperestlerle çatışmalar, kendi ümmeti içinde beliren tartışmalar, kendi vahşi yüreğinin geçirdiği buhran ve bocalamalar... Bütün bunlar onu sürekli bir tehlike içinde tutuyor, ruhunun bir an bile huzura kavuşmasına imkân vermiyordu. Kolayca tahmin edilebileceği üzere, uykusuz gecelerinde bu kasırgalar içinde çırpınan ruhu kendisinde beliren herhangi bir ışığı Tanrı'nın gerçek bir ilhamı olarak karşılıyordu. Onun için son derece kutsal ve zorunlu sayılan bir karar, herhangi bir şeye aklı yatıp bir hükme varışı ona Cebrail'in bir ilhamı görünüyordu. Düzenbaz ve sahtekâr mıydı? Hayır, hayır! Büyük bir düşünce kazanı gibi kaynayıp duran bu ateşli yürek asla bir sahtekârın yüreği olamaz! Hayatı onun için yaşanılan bir gerçekti. Tanrı'nın evreni de öyle: Korkunç ve kaskatı bir gerçek... **Muhammed**'in bir hayli kusuru vardı. Eğitilmemiş, yarı vahşi bir tabiat çocuğuydu. Bedevilik'ten tamamen kurtulamamıştı. Fakat onu bir hiç uğruna böylesine çirkin bir düzenbazlık yapacak, ilahî belgeleri taklit edecek, yaratıcısına ve kendi benliğine sürekli ihanet edecek sefil bir sahtekâr, açgözlü ve kalpsiz bir hilekâr olarak görmek bizim için imkânsızdır.

Samimilik, her yönden bana Kur'an'ın en büyük özelliği olarak görünüyor. Onu vahşi Arap kavmi için böylesine değerli kılan da budur. Gerçekte bir kitabın en önemli özelliği onun samimiliğidir. Bütün diğer özellikleri doğuran odur. Hatta bütün diğer değer ve özelliklerin tek yaratıcısı sadece o olabilir. Kur'an'daki beddua, yakınma ve çeşitli hissi ifadelerin şekilsiz yığını arasında gerçek bir sezginin, hem de şiirli diyebileceğimiz bir sezginin varlığı göze çarpar. Kitabın ya-

pısı sırf hikâyelerden ve –eğer tabir yerindeyse– önceden tasarlanmamış, coşkun vaazlardan oluşmaktadır. **Muhammed**, Arap hafızasından hiç çıkmayan o eski peygamber hikâyelerine döner daima: Birçok peygamberin, **İbrahim**'in, **Hûd**'un, **Musa**'nın, İsa'nın ve diğer gerçek veya hayali peygamberlerin birbirini takiben nasıl şu veya bu kabileye geldiğini, insanları günahları konusunda uyardığını ve onların da aynen kendisi gibi karşılandıklarını –ki bu Muhammed için büyük bir teselli kaynağıdır– anlatır. Bunları on, belki yirmi kere tekrarlamakta ve bu can sıkıcı tekrarlardan bir türlü bıkıp usanmamaktadır. Öyle ki, cesur bir **Samuel Johnson**, o ıssız tavanarasında, yazarlar biyografisini bu şekilde ezberleyebilir! İşte Kur'ân'ın belkemiği budur. Fakat gariptir ki, bütün bunların arasında yer yer gerçek bir düşünür ve kâhinin varlığının izleri göze çarpmaktadır. **Muhammed** güçlü bir dünya görüşüne, sezgiye sahiptir: Kendi yüreğini açtığı her şeyi doğrudan doğruya ve büyük bir çabayla bizim yüreğimize de aktarmaktadır. Birçok kişinin göklere çıkardığı, onun Allah'la ilgili övgülerine ben pek değer vermem. Sanırım bunların çoğu İbraniler'den alınmıştır ve onlarda çok daha iyi örneklere rastlanır. Bence en ilgi çekici nokta, doğrudan doğruya eşyanın özüne yönelen ve onlardaki gerçeği gören bakıştır. Bu, yüce tabiat vergisidir ve herkese verilir. Fakat ancak insanların binde biri onu geri çevirmez. İşte benim görüş samimiyeti dediğim samimi bir yüreğin mihenk taşı budur.

Muhammed mucizeler yaratamaz. Çok zaman sabırsız bir tavırla şöyle cevap verir: Ben mucizeler yaratamam. Ben bütün yaratıklara bu dinî yaymaya görevli vaizim... Yine de dünya, gördüğümüz gibi, ta başından beri onun için büyük bir mucize olmuştur. Dünyaya bir bakın –der Muhammed,– Allah'ın eseri harikulâde bir şey değil mi? Eğer görmesini biliyorsanız o sizin için "bir işaret"tir! Bu dünyayı Tanrı sizin için yaratmıştır, orada sizin için yollar açmıştır. Orada yaşayabilir, oraya buraya gidebilirsiniz...

Kurak Arap ülkesinin bulutları da **Muhammed** için harikulâdedir; yukarıdaki sonsuzluğun bağrında doğan büyük bulutlar –der– nereden gelirler? Orada asılı duran bu büyük kara canavarlar "ölü bir toprağı canlandırmak için" sel sularını akıtırlar ve uzun yapraklı hurma ağaçları dal dal yemişler verir. Bu bir işaret değil midir? Hayvanlarınızı da yaratan Allah'tır. Bu yararlı dilsiz yaratıklar otu süte dönüştürürler. Giyeceklerinizi de bu çok garip yaratıklardan elde edersiniz. Akşam olduğunda sürüler halinde eve döner ve size saygınlık kazandırırlar. **Muhammed** sık sık gemilerden de söz eder: Büyük yürüyen dağlar bezden kanatlarını açarlar ve göğün rüzgârına uyarak suların üzerinde süzülürler. Bazen de hareketsiz kalırlar, çünkü Tanrı rüzgârı durdurmuştur. Ölü gibi yatar, yerlerinden kımıldayamazlar! Mucize mi istiyorsunuz? diye haykırır Muhammed, nasıl bir mucize? Sizden iyi mucize mi olur? Tanrı sizi yaratmış, "bir avuç topraktan yoğurmuştur." Bir zamanlar küçüktünüz, daha önce ise hiç yoktunuz. Oysa şimdi güzelliğiniz, gücünüz, düşünceniz var. Birbirinize karşı duyduğunuz bir sevgi var. Yaşlanıyorsunuz, saçlarınız ağarıyor, gücünüzü yitiriyorsunuz. Ve nihayet çöküyor ve yine yok oluyorsunuz...

"Birbirinize karşı duyduğunuz bir sevgi var": Bu söz beni çok etkilemiştir. Allah sizi birbirinize karşı duyduğunuz bu sevgiden yoksun kılabilirdi. O zaman ne olurdu! Bu büyük ve dolaysız bir düşünce, eşyanın gerçek özüne yönelmiş vasıtasız bir bakıştır. Bu insanda bir şair dehasının, en iyi ve en doğrunun izlerini görmemek imkânsızdır. İşlenmemiş fakat güçlü bir zekâ, kuvvetli görüş ve sezgiler, güçlü ve saf bir insan: Bir şair, kral, din adamı, kısacası her türde kahraman olabilecek birisi!

Onun gözünde bu dünyanın tamamen bir mucize olduğu muhakkaktır. Daha önce de söylediğimiz gibi, bütün büyük düşünürlerin, hatta vahşi İskandinavlar'ın şu veya bu şekilde görmeyi başardıkları şeyi o da görmüştür; böylesine elle tutulur bir görünüşe sahip bu maddi alemin, gerçekte bir

hiç olduğunu, Tanrı'nın güç ve varlığının bir görüntüsünden ibaret bulunduğunu ve onun sonsuz boşluğun bağrında asılı bir gölgesinden başka bir şey olmadığını o da anlamıştır. Dağlar –der– bu kayalık yüce dağlar da tıpkı bulutlar gibi dağılıp, göğün maviliğinde eriyecek yok olacaklardır. **Sale**'in anlattığına göre, **Muhammed**, Arap düşüncesine uygun bir biçimde, dünyayı geniş bir ova, yassı bir düzlük olarak düşünür. Dağlar ise bu ovayı yerinde tutmak için üzerine konulmuşlardır. Kıyamet gününde dağlar "Tıpkı bulutlar gibi" yok olacak; toprak, kasırgalar içinde altüst olup parçalanacak, toz ve buhar olup sonsuzluğa karışacaktır. Çünkü Allah elini ondan çektiğinde o artık yok olmaya mahkûmdur. Allah evrensel bir güçtür, her yerde hazır ve nazırdır. Tarifsiz bir güce, ihtişama ve dehşete sahiptir. Hakiki kuvvet ve her şeyin özü, gerçeği O'dur. **Muhammed** bundan bir an bile şüphe etmemiştir. Gerçekte bizim çağdaş deyimler kullanarak, tabiat güçleri, tabiat yasaları diye sözünü ettiğimiz şeyler de bundan başkası değildir. Belki biz bunları ilâhî nitelikleriyle düşünmüyor ve hatta onları alınıp satılır, ilgi çekici, buhar gemilerini yürütmeye yarayan bir hayli dünyevi şeyler olarak düşünüyoruz. İlimlerimiz ve ansiklopedilerimiz aracılığıyla laboratuvarlarımızda onların ilâhî özelliklerini unutmaya çalışıyoruz. Oysa unutmamamız gerek! Onu unuttuğumuz zaman hatırlamaya değer başka ne kalır ki? Sanırım o zaman ilimlerimizin çoğu ölü bir hale gelecektir. Ölü, kuru ve anlamsız! Tıpkı bir güz sonu dikeni gibi... Bu olmadıkça en iyi ilim bile kuru odundan farksızdır. Büyüyen bir ağaca ve ormana hiç benzemez. *İnsan, hangi görünüşte olursa olsun, tapınmayı bilmezse ilmi de bilemez. Bilgisi ukâlâlıktan ve kuru deve dikeninden ibaret kalır.*

Muhammed'in dinîne zevk düşkünlüğü hakkında pek çok haksız şey söylenmiştir. Onun göz yummak zorunda kaldığı düşkünlükler gerçekte onun eseri olmayıp, Arabistan'da çok eskiden beri uygulanan âdetlerdir. Onun bütün yaptığı bunları birçok yönleriyle kısıtlamak ve mümkün ol-

duğu kadar yasaklamak olmuştur. Onun dinî hiç de kolay bir din değildir; çetin oruçlar, abdestler, katı ve ayrıntılı kurallar, günde beş vakit namaz ve şarap içme yasağından oluşur. "Kolay bir din olarak başarıya ulaşmış" değildir. Esasen hiçbir din veya dinî dava bu biçimde başarıya ulaşamaz. *İnsanların kolaylıkla, zevklere ulaşmak ümidi, dünya veya ahirette mükâfatlandırılmak gibi basit sebeplerce kahramanca işlere girişebileceklerini söylemek, onlara yapılabilecek en büyük iftiradır.* En aşağılık insanın yüreğinde bile bundan daha asil bir şey vardır. Öldürtülmek üzere tutulmuş, bu yolda ant içmiş basit bir askerin bile askeri yönetmelikler ve aldığı gündelikle hiçbir ilgisi olmayan bir "*askerlik şerefi*" vardır. En zavallı insanoğlunun dahi gizliden gizliye özlemini çektiği şey dünya zevklerinin tadını çıkarmak değil. Tanrı'nın göğü altında Tanrı tarafından yaratılmış bir insan olarak doğru ve asil işler yapmaktır. Ona bunun yolunu gösterin, en aşağılık köle bile bir **kahraman** kesilecektir! İnsanın kolay bir hayat ve zevklerle elde edilebileceğini söyleyenler insana haksızlık etmektedirler. İnsan yüreğini asıl cezbeden güçlük, tok gözlülük, fedakârlık, şehitlik, ölüm gibi kavramlardır. Onun içindeki hayat verici ateşi bir kere tutuşturdunuz mu bütün aşağılık hesapları yakıp kül edecek bir aleve kavuşacaksınız. İstenen mutluluk değil, ondan çok daha yüce bir şeydir. Bunu en zevk düşkünü, en gayesiz görünen guruplarda bile "*şeref anlayışı*" ve benzeri kavramlarda bulmak mümkündür. Bir din, kaba iştahları, aşağılık arzuları kışkırtarak değil, bütün gönüllerde yatan **kahramanlık** duygusunu uyandırarak kazanabilir.

Hakkında pek çok şey söylenmiş olmakla birlikte **Muhammed** zevk düşkünü bir insan değildi. Eğer onu birtakım aşağılık zevk ve duyguların, hatta herhangi bir hazzın tatminini kendine gaye edinmiş adi bir zevk düşkünü olarak görürsek büyük bir hataya düşmüş oluruz. Son derece sade bir ev hayatı vardı Muhammed'in! Bütün yiyip içtiği arpa ekmeğinden ve sudan ibaretti. Bazen aylar boyu ocağında ateş

yandığı olmazdı. Çoraplarını kendisinin onardığı, hırkasını kendisinin yamadığı haklı bir gururla kaydedilir. Muhammed hep çalışıp çabalayan yoksul bir adamdı, aşağılık insanların amaçları onu hiç ilgilendirmezdi. Bence o hiç de fena bir adam değildi! Onda herhangi bir hırstan çok daha yüce bir şeyler vardı. Yoksa yirmiüç yıl onun buyruğunda, onunla omuz omuza dövüşen o vahşi Araplar ona böylesine saygı gösterirler miydi! Bunlar sık sık birbirleriyle çatışan, yırtıcı bir coşkunlukla birbirlerine düşen vahşi insanlardı. Gerçek bir yetenek ve yiğitliğe sahip olmayan kimse onları yönetemezdi. Ona peygamber mi diyorlardı? Evet! Karşılarında apaçık duran, hiçbir sır perdesiyle örtülü olmayan, herkesin gözü önünde hırkasını yamayan, savaşan, görüşmelerde bulunan bu adama **peygamber** diyorlardı. Kendisine ne isim verilirse verilsin, onun nasıl bir adam olduğunu elbette ki görmüşlerdi. *Başında taç bulunan hiçbir imparator kendi eliyle yamanmış bir hırka giyen bu adam kadar saygı görmemiştir!* Yirmiüç yıllık çetin bir deneme boyunca ona kesinlikle itaat edilmiştir. Böyle bir imtihandan ancak gerçek bir **kahraman** başarıyla çıkabilir.

Onun son sözleri bir duadır. Titrek bir ümit ışığıyla Tanrı'ya ulaşmaya çalışan bir ruhun çırpınışları... Dinînin onu daha fena değil, tam tersine, daha iyi bir insan yaptığı söylenebilir. Muhammed hakkında iyi şeyler anlatılır: Kızını kaybettiğinde söylediği sözler her yönüyle samimiyet doludur ve aşağı yukarı Hıristiyanlar'ın şu sözüne benzer: "Tanrı verdi, Tanrı aldı. Tanrıma hamdolsun." Muhammed kendine ilk inananlardan sevgili ve azatlı kölesi **Zeyd** için de aynı şeyleri söylemiştir. **Zeyd**, Muhammed'in Yunanlılar'la yaptığı ilk savaş olan **Tebük Savaşı**'nda şehit düşmüştü. Muhammed bunun hayırlı bir olay olduğunu, çünkü **Zeyd**'in Allah'ın emrini yerine getirip onun yanına gitmiş olduğunu söyledi. **Zeyd** için bu çok iyiydi... Ama **Zeyd**'in kızı onu ölünün üzerine kapanmış ağlarken buldu; ak saçlı ihtiyar adam göz-

yaşları içindeydi! "Neler görüyorum!" dedi kız. "Bir dostun bir dost için ağladığını..." dedi Muhammed.

Ölümünden iki gün önce son defa camiye gitti, kimseye zararı dokunup dokunmadığını sordu. Eğer dokunduysa sırtına kamçı vurulmasını söyledi. Sonra kimseye borcu olup olmadığını sordu. Bir ses: "Bana üç dirhem borcun var, filan tarihte almıştın" dedi. Muhammed bunun ödenmesini buyurdu. "Şimdi mahcup olmak, mahşerde mahcup olmaktan evlâdır"dedi. Hatice'yi ve "Allah için hayır!" sözlerini hatırlıyorsunuz. Bu gibi olaylar bize oniki yüzyıl ötesinden onun hakiki bir insan, müşterek anamızın öz oğlu olan bir kardeşimiz olduğunu anlatmaktadır.

Bütün bunların dışında ben **Muhammed**'i gösterişten tamamen temizlenmiş bir insan olduğu için severim. O kendi gücünden başkasına güvenmeyen vahşi bir **çöl çocuğu**dur. Şuna buna özenmez, neyse odur. Gösteriş ve kibirden hoşlanmaz, ama aşırı alçak gönüllülüğü de sevmez. Kendi elleriyle onardığı hırkası ve pabuçlarıyla olduğu gibi görünmeyi sever. Bütün İran şahlarına, Yunan krallarına neyi yapmaları gerekiyorsa, onu açıkça söyler. Kendini bilen bir insandır. Bunun için kendini herkese yeterince saydırır. Bedeviler'le yapılan bir ölüm-kalım savaşında vahşi, kanlı olaylardan kaçınılamaz. Ama yine de böyle bir savaşta bile bağışlama, acıma gibi soylu davranışlara rastlanır. **Muhammed** bu davranışların ne birincisini özürlü göstermeye çalışır, ne de ikincileri için övünür. Onların her biri de kendi hür iradesinin bir ürünü, o anda yapılması gereken davranışlardır. O bir yüze gülücü ya da işini gördürmek için tatlı dil kullanan insanlardan değildir. Gerektiğinde şiddet göstermesini bilir ve açık sözlüdür. **Tebük Savaşı**'ndan sık sık söz eder: Adamlarının büyük bir kısmı havanın sıcaklığını ve hasat mevsiminin gelmiş olduğunu öne sürerek düşmanın üzerine yürümek istememişti. **Muhammed** bu olayı hiç unutmamıştır. Hasat mı? Bu bir günlük bir iştir. Bütün ebediyet süresince alacağınız hasat ne olacak? Havanın sıcaklığına gelince; evet, hava sıcak

olmasına sıcaktır. Ama cehennem daha da sıcak! Bazen de acı, fakat alaycı bir dille konuşur. İnançsızlara şöyle der: **Mahşerde**, yaptığınız işlerin en adil bir şekilde hesabını vereceğinizden şüpheniz olmasın. Bunlar dikkatle ölçüye vurulacak, hakkınız yenmeyecektir!.. **Muhammed** her yerde gözünü gerçeğe diker, onu görür, yürekten hisseder. Ve onun yüceliği karşısında dili tutulmuş gibi olur. "*Şüphesiz*" der. Bu kelime Kur'ân'da bazen başlı başına bir cümle anlamında kullanılmıştır: "Şüphesiz."

Muhammed'de amatörce bir ilgiye rastlanmaz. Bu, onun için bir kurtuluş, bir zaman ve ebediyet davasıdır. Onu son derece ciddiyetle ele alır. Amatörce ilgi, varsayım, teori gerçeği amatörce arayış, gerçekle oynayıp cilveleşmek: Muhammed için bu büyük bir günahtır, düşünülebilecek bütün günahların anasıdır. Böyle bir durum insanın yüreğinin ve ruhunun gerçeğe açılmamış oluşundan, insanın boş bir gösteriş içinde yaşamasından doğar. Bu gibi insanlar sahte şeyler söylemek ve yapmakla kalmaz, kendileri de başlı başına birer sahtelik olurlar. Tanrı'nın bir parçası olan ve ahlâk ilkesi bu insanlarda çok derinlere gömülmüş, ölü gibi hareketsiz kalmıştır. Muhammed'in sahtelikleri bile böyle bir insanın gerçeklerinden çok daha hakikidir. Böylelerine samimiyetsiz denir. Bunlar gösterişli, dış yüzeyleri iyi cilalanmış, bazı zaman ve yerlerde itibara lâyık görülen kişilerdir. Bunlar kimseyi incitmez, kimseye sert davranmazlar. Çok temizdirler. Tıpkı ölüm ve zehir demek olan karbonik asit gibi...

Muhammed'in ahlâki özelliklerini göklere çıkaracak değiliz. Fakat onlarda daima iyiye doğru bir eğilim görülür. Adalet ve hakikati amaç edinen bir ruhun katıksız arzularıdır bunlar. Hıristiyanlığın o yüce bağışlayıcılığına, bir yanağa vurulduğunda diğerini çevirmek gibi bir anlayışa İslâm'da rastlanmaz. Müslüman için öç almak bir görevdir. Ama yine de bunda bile ölçülü davranmak, adil hareket etmek gerekir. Öte yandan İslâm, her büyük inanç sistemi ve insan ruhuyla ilgili her sezgi gibi, insanlar arasında eşitliği öngörür. Bir tek

inanç sahibinin yüreği bütün dünya saltanatlarından daha değerli olup, İslâm'a göre bütün insanlar eşittir. Muhammed sadakayı sadece iyi bir davranış konusu olarak değil, bir mecburiyet olarak görür. Ve bunu bir yasaya bağlar; böylece yoksullara ayıracağınız miktar ve bunu yapmadığınız takdirde sorumlu olacağınız belirlenir. Tutarı ne olursa olsun bir insanın yıllık gelirinin onda biri yoksulların ve muhtaçların hakkıdır. Bütün bunlar ne güzel kurallardır. İşte bu vahşi tabiat çocuğunun merhamet ve adalet hissiyle dolu olan kalbinin sesi: İnsanlığın sesi!

Muhammed'in cennetinin de cehenneminin de maddi zevk ve işkencelerle dolu olduğu doğrudur. Birincisinde de, ikincisinde de bizi manen yaralayan şeyler olabilir. Fakat şunu unutmamalıyız ki, Muhammed ortaya çıktığında bu gibi konulardaki Arap anlayışı zaten bu şekildeydi. Muhammed bu maddi görüşü mümkün olduğu kadar değiştirmeye, yumuşatmaya çalışmıştır. **İslâm**'ı bir maddi zevkler dinî olarak gösteren unsur Muhammed'in değil, kendisinden sonra gelenlerin, şeriat bilginlerinin eseridir. Aslında Kur'an'da cennetin zevkleri hakkında pek az şey vardır. Bunlardan sadece ima yoluyla söz edilir ve üzerinde fazla durulmaz. Ayrıca oradaki en büyük zevklerin manevi olduğu da belirtilmiştir. Bunların en yücesi Tanrı'nın huzuru olacaktır. Muhammed, "Sizin selamınız huzur olacaktır"der. **Selâm:** Tanrı size huzur versin! Huzur, aklı başında bütün insanların yeryüzünde boş yere aradıkları tek mutluluktur. "Birbirinizle yüz yüze oturacaksınız, bütün düşmanlık hisleri yüreğinizden çıkmış olacak. "Bütün düşmanlıklar, kinler, öfkeler! Birbirinizi rahatça seveceksiniz. Her birinizin gözlerinde, kardeşiniz için yeterince cennet bulunacak!

Maddi zevklerle dolu bir cennet ve **Muhammed**'in zevk düşkünlüğü iddiası bizim için çok üzücü bir konudur ve bu konuda söylenecek çok şey vardır. Fakat biz burada bunların üzerinde durmayı uygun bulmuyoruz. Ben yalnızca iki noktaya işaret edecek ve geri kalanını sizin iyi niyetinize bı-

rakacağım. Bu işaretlerden birini **Goethe**'de buldum. Bu bence kaydedilmeye değer bir konudur. Ona **Goethe**'nin "*Meister'in Seyahatleri*" adlı eserinde rastlıyoruz: Eserdeki kahraman çok garip âdetlere sahip bir topluma giriyor. Bu garip âdetlerden biri şöyle: Reis, "İstenen şudur" diyor, "toplumumuzun her ferdi kendisini belirli bir yönde baskı altına sokmalıdır." Yani, belirli bir konuda arzu ve isteklerini yenmesi, bunlara aykırı bir şey yapmamaya kendini zorlaması. Diğer konularda kendisine geniş bir serbestlik verilse bile bu konuda böyle davranmak zorundadır... Ben bunda büyük bir gerçek payı bulurum: İnsanın hoşlandığı şeylerin tadını çıkarmasında bir kötülük yoktur. Asıl kötülük, bu gibi şeylerin manevi benliğimizin bir köle durumuna gelmesine aracı olmalarıdır. Bir adamın gerektiğinde alışkanlıklarına hakim olabildiğini, onları dizginleyebildiğini, hatta onları terk edebildiğini gösterebilirsek ne âlâ! Öyleyse bu mükemmel bir yasadır. Müslümanlıktaki ramazan ayı ve gerek İslâm'da, gerekse Muhammed'in kendi kişiliğinde ortaya konmuş olan birçok şey de insanı bu yönde davranmaya zorlamaktadır. Bu, manevi gelişmeyi sağlamak maksadıyla düşünerek de yapılmış olsa, sağlıklı bir içgüdüyle de yapılmış olsa, aynı derecede hayırlıdır.

İslâm'ın cennet ve cehennemi hakkında söylenmesi gereken bir şey daha var: Bunlar ne kadar kaba ve maddi olurlarsa olsunlar ölümsüz bir gerçeğin örnekleridirler. O maddi zevklerle dolu cennet, o korkunç cehennem ve Muhammed'in ısrarla üzerinde durduğu o büyük mahşer günü, bizim "vazifenin büyük önemi" adını verdiğimiz, bilmek ve hissetmek zorunda olduğumuz o büyük manevi gerçeğin, gerçeklerin başlangıcının o vahşi Bedevi düşünce tarzında meydana gelmiş kaba bir gölgesi değil midir? İnsanın dünyada yaptığı işlerin kısacık hayatında sonsuz bir önemi bulunduğu, bunların asla bitip tükenmediği, insanın o küçücük varlığıyla cennete kadar yükseldiği veya cehenneme kadar alçaldığı ve altmış yıllık zaman parçası içinde dehşet ve hayret

verici gizli bir ölümsüzlük, ebediyet barındırdığı yolundaki gerçekler vahşi Arap kalbine ateşten harflerle işlenmişti. Ve orada yakıcı bir halde, korkunç ve tarifi imkânsız bir durumda bekliyorlardı. **Muhammed** coşkun bir samimilikle, vahşi bir samimiyetle onları anlatmaya çalışıyor, fakat ağzından kırık dökük kelimeler, yarım yamalak cümleler dökülüyordu. Böylece bildiğimiz cennet ve cehennem tasvirleri meydana geldi. Ama ne şekilde tasvir edilmiş olurlarsa olsunlar, bu, bütün gerçeklerin başlangıcıdır ve saygıdeğer bir özelliğe sahiptir.

İnsanın yeryüzündeki başlıca amacı nedir? İşte **Muhammed** bu soruyu cevaplandırmıştır. Hem de çoğumuzu utandıracak bir şekilde! O bir **Bentham**, **Paley** gibi doğru ile yanlışı alıp kâr ve zararı hesaplamıyor. Birinin ve diğerinin sağladığı toplam zevkleri dikkate almıyor. Bunların hepsini toplama ve çıkarma yoluyla hesaplayarak kesin bir sonuca varıyor ve size soruyor: "Neticede doğru, yanlıştan çok daha kârlı değil midir?" Hayır, biri diğerine göre daha hayırlı değildir. Çünkü bunlardan biri diğeriyle ölçülemez. Ölüm hayatla, cennet cehennemle ölçülebilir mi? Bunlardan birini katiyen yapmamak, diğerini ise mutlaka yapmak gerekir. Onları asla ölçmeye kalkışmayınız, çünkü onlar ölçülebilir şeyler değildir. İnsan için biri ebedi ölüm, diğeri ise ebedi hayattır. Bir yanda **Bentham**'ın faydacılığı, kâr ve zarar hesaplarıyla belirlenen fazilet, Tanrının dünyasını cansız bir buhar makinesine, sonsuz bir ilahîliğe sahip insan ruhunu da saman ve deve dikeni, zevk ve elem tartmaya yarayan bir ot terazisine dönüştüren teoriler; öte yanda ise **Muhammed**'in görüşleri vardır. Bana bunlardan hangisinin insan ve insanın evrendeki kaderi hakkında daha alçak ve sahte bir görüş olduğunu soracak olursanız, size "Herhalde Muhammed'inki değil!" diye cevap veririm.

Nihayet şunu tekrar edeceğiz ki, Muhammed'in dini bir nevi Hıristiyanlıktır. Manevi bir yüceliğin hakiki unsuruna

sahiptir. Şekille ilgili bütün kusur ve eksikliklere rağmen bu apaçık ortadadır. Bütün vahşi insanların Tanrı'sı olan İskandinav Tanrısı Wish, Muhammed tarafından geliştirilip büyütülmüş; inançla, hayırseverlikle, cesarat ve ilâhî bir sabır ile yerine getirilebilecek olan sembolik bir göreve dönüştürülmüştür. Gerçekten de bu böyle olmuştur: İskandinav Put-perestliğini ilahî bir sabır ile yerine getiribilecek olan sembolik bir göreve dönüştürülmüştür. Onun sahte olduğunu iddia edemezsiniz. Onun sahte yanlarına değil, gerçek yüzüne bakınız. Çünkü o son bir iki yüzyıl içinde insan soyunun beşte birinin dini ve yol göstericisi olmuştur. Hepsinden önemlisi, **İslâm**, yürekten bağlanılan bir din olmuştur. Araplar dinlerine gerçekten bağlıdırlar ve ona göre yaşamaya çalışırlar. İlk çağlardan beri hiçbir Hıristiyan –belki modern çağlardaki İngiliz Püritenleri hariç– Müslümanlar kadar kuvvetli bir inanca sahip olmamışlardır. Müslümanlar dinlerine yürekten bağlanmışlar ve onunla zamana ve sonsuzluğa meydan okumuşlardır. Bu gece Kahire sokaklarında bekçi, "Kimdir o?" diye bağırdığında, yolcunun ağzından gerekli yanıtla birlikte şu sözler de çıkacaktır: "Allah'tan başka Tanrı yoktur." "Allah-u Ekber," ve "İslam" kelimeleri bu milyonlarca esmer insanın ruhunda ve günlük hayatında derin yankılar uyandırmaktadır. Gayretli din görevlileri İslam'ı Malezyalılar, zenci Papualılar, vahşi putperestler arasında yayıyorlar. *İyi, kötüyü yeniyor, onun yerini alıyor.*

İslam, Arap kavmi için karanlıktan aydınlığa doğuştur. Arabistan onun sayesinde ilk defa canlılık kazanmıştır. Dünya yaratıldığından beri çöllerde başıboş dolaşan, kimsenin tanımadığı, çobanlıkla uğraşan zavallı bir kavim, inanılır bir sözle birlikte gökten gönderilen bir **peygamber-kahraman**a kavuşuyor. Kimsenin tanımadığı kavim, bütün dünyaya ün salıyor, dünya çapında büyüyor ve Arabistan bir yandan Granada'ya, öte yandan Delhi'ye kadar uzanıyor. Çevresine cesaret, ihtişam ve deha ışıkları saçarak yüzyıllar boyu dünyanın büyük bir kesimi üzerinde bir güneş gibi parıldıyor. Çünkü inanç, büyük, hayat veren bir şeydir. Bir kavim,

inanç sahibi olursa verimli, yüceltici bir tarihe kavuşur. Bu Araplar, bu Muhammed denen insan ve o bir tek asır; değersiz, kara bir kum yığınından ibaret görünen bir ülkeye düşen bir kıvılcımdan, bir tek kıvılcımdan başka ne olabilir bu? Ama hayır! Bu kum yığınının gerçekte bir barut yığını olduğu anlaşılmıştır. Delhi'den ta Granada'ya kadar gökleri tutuşturan bir patlayıcı madde yığını!

Daha önce de söylemiştim: **Büyük Adam**, daima gökten inen bir şimşektir. Bütün insanlar onu yakılmaya hazır şeyler gibi bekler ve o gelince de hep birden tutuşmuşlardır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ŞAİR OLARAK KAHRAMAN:

DANTE VE SHAKESPEARE

(Salı, 12 Mayıs, 1840)

Tanrı olarak kahraman ve peygamber olarak kahraman eski çağların ürünleridir. Yeni çağlarda bunların tekrar ortaya çıkması söz konusu olamaz. Onlar insanların görüşlerinde, ilmi bilgilerin gelişmesiyle ortadan kalkan belirli bir saflık ve ilkelliğe dayanmışlardır. İnsanın hemcinsine karşı duyduğu sevgi ve hayranlığın etkisiyle bu kahramanların birer Tanrı sesiyle konuşan varlık olarak kabul edilmeleri için her türlü ilmî şekilden yoksun bir dünyaya gerek vardır. Tanrı ve peygamber geçmişte kalmıştır. Şimdi kahramanımızı artık bir şair olarak görmek durumundayız. Bu sıfat, tanrılık ve peygamberlik kadar iddialı, gösterişli olmasa da, kesinlik kazanması daha kolay bir sıfattır. Zamana göre değişmeyen, her çağda var olabilen bir **kahraman** tipidir. En eski çağda, en yeni çağda şair yetiştirebilir ve –Tabiatın keyfine tabi olarak– yetiştirecektir de. Tabiat bir **kahraman** yarattığında bunun bir şair halini alması her zaman, her çağda mümkündür.

Kahraman, peygamber, şair... Bütün bunlar bizim çeşitli zaman ve yerlerde büyük adamlara –gözümüze çarpan ayırıcı özelliklerine ve içinde kendilerini gösterdikleri çevreye göre– verdiğimiz değişik isimlerdir. Aynı ilkeden hareket ederek daha başka isimler de verebilirdik. Şunu tekrar işaret et-

mek isterim ki, çevre farkı böyle bir ayrımın temelini oluşturur ve **kahraman**, içinde doğduğu dünyanın özelliklerine göre şair, peygamber, kral, din adamı veya bir başka şey olur. İtiraf edeyim ki, ben bütün bunları kişiliğinde toplayamayan gerçek bir **büyük adam** tanımıyorum: Bir sandalyeye oturup şiir yazmaktan başka bir şey yapamayan bir şairin mısraları büyük bir değer taşıyamaz. Böyle bir şair kendisi de kahraman bir savaşçı olmadıkça, bir kahraman savaşçıyı başarıyla temsil edemez. Bence onun şahsında aynı zamanda bir politikacı, bir düşünür, bir kanun koyucu, bir filozof da mevcuttur. O bir ölçüde bütün bu sıfatları taşır. Dolayısıyla, ben, meselâ bir **Mirabo**'nun o ateşli ruhuyla, gözyaşlarıyla, samimiyet dolu o coşkun duygularıyla manzumeler, şiirler ve trajediler yazmayışını bir türlü anlayamam. Eğer hayatın akışı ve aldığı eğitim onu bu yola sürükleseydi bunu mutlaka başarırdı. Gerçek bir büyük adamın başlıca özelliği işte budur. Meselâ **Napolyon**'un öyle sözleri vardır ki, *Austerlitz Savaşı*'na benzer. Aynı şekilde, **Ondördüncü Lui**'nin mareşalleri de bir bakıma şair kişilerdir. **Turenne**'nin bazı sözleri tıpkı **Samuel Johnson**'unkiler gibi zekâ ve hatta deha örnekleridir. Yüce bir ruh ve kuvvetli sezgiler; bütün mesele budur. Herhangi bir insan, herhangi bir meslekte bunlar olmaksızın başarı kazanamaz. **Petrark** ve **Bokkasiyo** siyasi yazılarında başarılı olmuşlardır. İnsan onların bu konudaki başarılarını kolayca kabul edebilir, zira söz konusu kişiler bundan daha zor işler de yapmışlardı. Kabiliyetli bir güfte yazarı olan **Burns**, belki de daha üstün bir **Mirabo** olabilirdi. **Shakespeare**'e gelince: Onun yapamayacağı, hem de en iyi şekilde yapamayacağı şeyin ne olduğunu kestirmek güçtür.

İnsanda tabiat vergisi bazı yeteneklerin bulunduğu bir gerçektir. Tabiat başkaları gibi büyük adamları da hep aynı kalıba göre yoğurmaz. Dolayısıyla insanlar yeteneklerine göre çeşitli türlere ayrılır. Ama bu konuda çevre şartları çok daha etkilidir ve çevrenin etkileri sonucu sayısız türlere ayrılan insanlar daha çok göze çarparlar. Tıpkı çeşitli zanaat dal-

larına ayrılan sıradan insanlarda olduğu gibi... Yetenekleri henüz kesinlik kazanmamış bir insan ele alıyorsunuz. Bu insan herhangi bir zanaati öğrenebilir; demirci, marangoz veya duvarcı olabilir. Eğer, **Addison**'un da yakındığı gibi, bazen sırtındaki yükün altında güçlükle yürüyen incecik bacaklı bir hamalın az ötesinde, incecik bir iğneyle bir kumaş parçası diken **Samson** gibi atletik vücutlu bir terzi görüyorsanız, elbette ki bu durumda tabiat vergisi bir yeteneğe göre işbölümü yapılmış olduğuna hükmedemezsiniz. Büyük adamı acaba hangi mesleğe sokmak gerekir? Kahramanımız fatih mi, kral mı, düşünür mü, yoksa şair mi olacaktır? Onunla dünya arasında yapılması gereken son derece karışık bir hesaptır bu. O dünyayı ve onun yasalarını okuyacaktır. Dünya, yasalarıyla birlikte okunmak için oracıkta durmaktadır. Dünyanın bu konudaki izni ve buyrukları, söylemiş olduğumuz gibi, dünya ile ilgili en önemli gerçektir.

*

Şair ve peygamber, bizim bunlar hakkındaki kaypak çağdaş kavramlarımız dolayısıyla birbirinden büyük ölçüde ayrılır. Oysa bazı eski dillerde bu iki kelime eş anlamlıdır: **Vates** hem peygamber, hem şair demektir. Gerçekten de her çağda peygamber ile şair arasında büyük bir mânâ yakınlığı olmuştur. Temelde onlar hâlâ aynıdırlar, özellikle şu önemli noktada: Her ikisi de –**Goethe**'nin "gizli olmayan sır" dediği– Evrenin kutsal sırrına ermişlerdir. "Gizli olmayan sır nedir?" diye sorar birisi. Gizli olmayan sır herkese açık olan, fakat hemen hemen kimse tarafından anlaşılmayan sırdır! **Fichte**'nin dediği gibi. Bütün dış görünüşlerin derinliğinde yatan, dünya ile ilgili ilâhî fikir! Bu ilâhî fikir her yerde, bütün varlıkların içinde mevcuttur. Yıldızlı göklerden tarlalardaki otlara kadar bütün görüntüler ve özellikle insanın ve onun eserinin görüntüleri birer örtüden, onu güzel görünür bir hale getiren birer cisimlenmeden başka bir şey değillerdir. Bu ilâhî sır her zaman ve her yerde mevcuttur, gerçekten

var olan bir şeydir. Ama birçok zaman ve yerde onu tanımazlar. Herhangi bir dilde "Tanrı'nın gerçekleşmiş, maddeye dönüşmüş düşüncesi" olarak tanımlanabilen, evreni önemsiz, faydasız, sıradan bir şey sayarlar. Bir hicviyecinin de dediği gibi, ona bir döşemecinin meydana getirdiği cansız bir eşya gözüyle bakarlar. Ama şimdi bu konuda daha fazla konuşmak gereksiz. Eğer bunu bilmiyorsak, bu gerçeğin şuuruyla yaşamıyorsak bize yazıklar olsun! Böyle bir hayat gerçekten çok alçak, çok acınacak bir şeydir.

Ama biz bu ilâhî sırrı unutsak da, **Vates**, yani peygamber veya şair onu bütün derinliğiyle kavramıştır. Zaten o bize bunu daha belirgin bir biçimde tanıtmak, bildirmek için yeryüzüne gönderilmiş bir insandır. Onun bildirisi, bize açıklamak istediği şey daima bu olmuştur; her zaman ve herkesten fazla birlikte yaşadığı o kutsal sırrı bize ulaştırmakla görevlidir. Başkaları onu unuttukları zaman dahi o unutmaz. Daha doğrusu onu unutmamak zorundadır. Bu onun iradesi dışında olan, zorunlu ve tabii bir yaşama biçimidir. Yine belirtelim ki, burada söylentilere yer yoktur. Doğrudan bir sezgi veya inanç vardır. Bu adam samimi davranmaktan kendini alamaz. Başkaları eşyanın görüntüleri içinde yaşayabilirler, ama onun için eşyanın gerçeğinde yaşamak bir yaratılış gereğidir. Başkaları evrenle bir oyun oynayabilirler, ama o evreni ciddiye almak zorundadır. O samimiyetle dolu olduğu için her şeyden önce bir **Vates**'dir. Dolayısıyla , 'gizli olmayan sırrı paylaşan şair ile peygamber tek bir bütündürler.

Aralarındaki farka gelince: **Vates** peygamber –diyebiliriz ki– bu kutsal sırrı daha çok ahlâki yönüyle, yani iyilik ve kötülük, görev ve yasak (yapılması gereken ve yapılmaması gereken) olarak ele almıştır. **Vates** şair ise, onu, Almanlar'ın deyimiyle, estetik yönüyle, yani güzellik ve benzeri açılardan ele alır. Bunlardan birine yapmamız gereken şeyi, diğerine de sevmemiz gereken şeyi açıklayan kişi diyebiliriz. Fakat gerçekte bu iki konunun sınırları belirsizdir ve birbirlerinden ayrılamazlar. Sevmek zorunda olduğumuz şeyi peygam-

ber de gözden uzak tutmaz. Aksi halde yapmak zorunda olduğumuz şeyi nasıl öğrenebilir ki? Bu dünyada işitilmiş olan en yüce ses şunu da söylemiştir; "Kırlardaki zambaklara bakın; onlar ne çalışırlar, ne de dönüp dolaşırlar. Oysa **Süleyman** bütün ihtişamına rağmen onlar kadar süslü değildir." İşte bu, güzelliğin derinliklerine yöneltilmiş bir bakıştır. Bakir topraklarda yetiştikleri halde dünya prenslerinden daha güzel süslenmiş olan zambaklar: Güzellik adı verilen o büyük iç denizin size bakan güzel gözleri! Eğer o kaskatı toprak, bütün kaba-sabalığa rağmen, özüyle güzel olmasaydı bunları nasıl yetiştirebilirdi? **Goethe**'nin birçok kişiyi şaşırtan bir sözü, bu görüş açısından anlamlı olabilir: "Güzel, iyiden daha yücedir: Güzel, iyiyi içinde taşır." Bir başka yerde de söylemiş olduğum gibi, güzelin gerçeği ile sahtesi arasındaki fark, cennetle cehennem arasındaki fark kadar büyüktür! Şair ile peygamber arasındaki ayrılık ve benzerlik konusunda söyleyeceklerimiz bundan ibaret.

Eski ve yeni zamanlarda mükemmel sayılan ancak birkaç şaire rastlıyoruz. Bunlarda kusur bulmak bir çeşit ihanet sayılmaktadır. Bu dikkate değer bir durumdur, ama özünü araştıracak olursak gerçeklerle bağdaşmaz. Çünkü mükemmel şair diye bir şeyin bulunmadığı muhakkaktır. Her insan yüreğinde, biraz şiir vardır, ama hiçbir insan tamamen şiirden yaratılmamıştır. Bir şiiri iyi şekilde okuduğumuzda hepimiz şairizdir. "**Dante**'nin cehennemi karşısında ürperen hayâl gücü" gerçekte **Dante**'ninkinden birkaç gömlek aşağı olan aynı hayal gücü değil midir? Hiç kimse "*Saxo Grammaticus*" dan **Shakespeare**'inki kadar başarılı bir *Hamlet* hikâyesi yaratamaz. Fakat herkes bundan kendine göre bir hikâye uydurabilir. Ama iyi, ama kötü. Tariflerle zaman kaybetmemiz gereksiz. Bir yerde daire ile kare arasında olduğu gibi, belirli bir fark bulunmadıkça, bütün tariflerin az çok keyfi olacağı muhakkaktır. Bir insanda şiir unsuru başkaları tarafından fark edilecek ölçüde geliştiğinde komşuları ona şair demekte gecikmeyeceklerdir. Bizim mükemmel şairler ola-

rak ele aldığımız dünya şairleri de eleştirmenler tarafından aynı şekilde belirlenirler. Şairlerin genel seviyesini aşarak yükselen bir insan bazı eleştirmenlere göre evrensel bir şairdir, dünya çapındadır. Fakat bu da keyfi bir ayrımdır ve böyle olması da kaçınılmaz bir şeydir. Bütün şairlerde, bütün insanlarda evrenselliğin birtakım izleri vardır. Ama buna karşılık hiçbir insan tamamen bundan yaratılmış değildir. Çoğu şair çabucak unutulur. Aralarında en soyluları olan **Shakespeare** veya **Homer** de ebediyen hatırlanacak değillerdir. Bir gün onlar da unutulup giderler!

Yine de şöyle söyleyebilirsiniz: Hakiki şiir ile hakiki nesir arasında bir fark bulunması gerekir. Bu fark nedir? Bu konuda özellikle Alman eleştirmenleri tarafından –bazıları ilk bakışta pek anlaşılmayan– birçok şey yazılmıştır. Bu eleştirmenler örneğin şöyle derler: Şairde bir *sonsuzluk* vardır; tasvir ettiği her şeye bir *Unendlichkeit*, yani belirli bir sonsuzluk, sınırsızlık özelliği getirir. Bu, pek kesin olmamakla birlikte, böylesine belirsiz bir konuyla ilgili olduğu için akılda tutulmaya değer bir hükümdür: Eğer üzerinde durup düşünülecek olursa yavaş yavaş birtakım anlamlar çıkarılabilir. Ben kendi hesabıma, şiiri, "içinde müzik bulunan ölçülü söz, güfte" şeklinde tanımlayan o eski ve basit tarifi oldukça anlamlı bulurum. Gerçekten de, eğer bu konuda derhal bir tarif yapmak zorunda kalsaydık herhalde her şeyden önce şu tanımlamayı tercih ederdik: Eğer tasvir yalnız kelimeleriyle değil, özü ve bütün varlığıyla, bütün fikir ve deyimleriyle ve bütün hükümleriyle gerçek bir müzikal niteliğe sahipse, bu tasvir bir şiirdir. Eğer bu niteliğe sahip değilse, hayır! Müzikal; bu kavramda neler yoktur ki! Müzikal bir düşünce, eşyanın ruhuna etki etmiş, onun en derin sırrını, yani içinde gizlenen nağmeyi, onun bu dünyadaki varoluş hakkını sağlayan iç ahengini keşfetmiş bir zekâ tarafından söylenen düşüncedir. Denilebilir ki, bütün kalbi şeyler ahenklidir ve kendilerini nağmeyle ifade ederler. Nağmenin anlamı derindir. Müziğin üzerimizdeki etkisini mantıklı sözlerle ifade et-

mek hiç mümkün müdür? O tarifi imkânsız, sırrına erilmez bir anlatım biçimidir. Bizi sonsuzluğun eşiğine götürür ve bir an için ona bakmamızı sağlar.

Fakat her sözde, her ifadede, hatta en bayağısında bile bu nağmeden bir şeyler vardır. Dünyada kendine has bir aksana sahip olmayan bir tek bölge yoktur; halk söyleyeceği sözü daima kendine has bir ahenk ve nağmeyle söyler. Aksan, bir çeşit nağmedir. Herkes karşısındakinin aksanını fark eder sadece; ama her insanın da kendine has bir aksanı vardır. Her heyecanlı ifadenin kendiliğinden bir müzikal nitelik kazandığına ve bunun basit aksandan daha ince bir müziği oluşturduğuna dikkat ediniz. Öfke içindeki bir insanın konuşması dahi bir nağme, bir şarkı halini alır. Bütün derin şeyler gerçekte nağmelerdir. Varlığımızın özü, temeli şu veya bu şekilde nağmeden ibaret olup, geri kalan her şey bir örtüden, dış kabuktan başka bir şey değildir. Bizde ve hatta her şeyde temel unsur budur. Eski Yunanlılar, "*Kürelerin Ahengi*" hikâyesini yaratmışlardı. Bu onların tabiatın iç yapısı hakkındaki duygularını anlatıyordu. Tabiatın bütün ses ve ifadelerinin ruhu mükemmel bir müzikti. Dolayısıyla biz şiire *müzikal düşünce* adını vereceğiz. İşte şair de bu şekilde (müzikal) düşünen kişidir. Gerçekte bu yine de zekâ gücüne gelip dayanır. Bir insanı şair yapan unsur, onun görüşlerindeki samimiyet ve derinliktir. Bakışlarınız derinlere gittikçe siz de müzikal, ahenkli bir görüşe kavuşacaksınız. Tabiat bütün cevheriyle müziktir. Yeter ki siz bunu kavrayacak güce sahip olun.

Vates peygamber ile kıyaslandığında, **Vates** şair, elinde tabiatın ahenkli kitabı ile aramızda pek de değerli olmayan bir yer işgal eder. Onun görevi ve bizim bu görevle ilgili olarak ona verdiğimiz değer oldukça önemsizdir. Tanrı olarak kahraman, peygamber olarak kahraman ve nihayet sadece şair olarak kahraman: Büyük adamlara verdiğimiz değer, çağlar birbirini takip ettikçe azalmakta değil midir? Onu önce

bir Tanrı, sonra da Tanrı'dan ilham alan bir insan olarak kabul ediyoruz. Ve nihayet şimdi de onu en mucizevi sözleriyle bile sadece bir şair, güzel satırlar yazan bir insan, bir dahi saymaktayız. Ama bu sadece görünüşte böyledir, gerçekte değil. Eğer bu konu üzerinde iyice duracak olursak, büyük adama karşı duyulan hayranlığın –büyük adama verilen isim ne olursa olsun– bugün her zamankinden daha derin olduğunu görmek mümkündür.

Diyebilirim ki, eğer bugün bir büyük adama ilâhî bir sıfat vermiyorsak, bu sadece o erişilmez ihtişam, zekâ ve kahramanlık kaynağı hakkındaki görüşlerimizin giderek yücelmesinden dolayıdır; hemcinslerimizde görülen bu üstün yeteneklere karşı duyduğumuz saygının gittikçe azalmasından değil. Bu üzerinde düşünülmeye değer bir husustur. Çağımızın başlıca derdi olan, fakat ebediyen devam etmesi mümkün görülmeyen şu şüpheci ve yüzeysel sanatseverlik her konuda olduğu gibi, insanlığın bu en yüce davasında da çok acınacak bir iş görüyor ve bizim büyük adamlara olan o topal, kör ve sakat saygımız tanınması güç, sefil bir hâl alıyor. İnsanlar büyük adamların dış görünüşlerine taparlar ve çoğu insan tapınmaya değer bir büyük adam gerçeği bulunduğuna inanmaz. Bu uğursuz, ölümcül inançsızlık insani değerlerden tamamen ümidini kesmek demektir. Ama örneğin **Napolyon**'u düşününüz! Korsikalı bir topçu teğmeni: Bu onun sadece dış görünüşüdür. Ve böyle olduğu halde kendisine dünyadaki bütün taç ve taht sahiplerinin hepsinden fazla itaat edilmiş ve tapınılmış değil midir? Yüce düşesler olsun, hanlarda çalışan seyisler olsun, **Burns** adlı İskoç köylüsünün çevresinde toplanıyorlar. Hepsinin de yüreğinde şimdiye kadar onun gibi konuşan birine rastlamadıkları ve aradıkları adamın o olduğuna dair garip duygular vardır. Şimdilik ifade edemedikleri belli belirsiz duygulardır bunlar: Bu köylünün kara kaşları ve güneş gibi parıltılı gözleriyle, insanı ağlatan ve güldüren garip sözleriyle diğer bütün insanlardan üstün, kimseyle kıyaslanamayacak biri olduğunu hissediyorlar. Biz

de aynı şeyi hissetmiyor muyuz? Ama şimdi, eğer yüzeysel meraklar, şüphecilik, saçmalık gibi alçakça düşüncelerden kurtulabilmiş –ki bir gün Allah'ın izniyle kurtulacağız– ve eşyanın dış görünüşü hakkındaki inançlardan arınıp eşyanın özüne doğru bir inançla bağlansaydık ve diğerlerini yok sayarak sadece bunun etkisiyle hareket edebilseydik, işte o zaman **Burns**'e karşı yepyeni ve daha canlı duygular beslenecektir.

Ama çağımızda bile, tanrılaştırılmamış olsalar da ermiş mertebesine yükseltilmiş iki şairimiz yok mudur? **Shakespeare** ile **Dante** şiirin ermişleridir. Eğer üzerinde düşünecek olursak onların gerçekten ermiş mertebesine yükseltilmiş insanlar olduğunu görürüz. Öyle ki adeta kutsal bir dokunulmazlık kazanmışlardır. Dünyanın bütün bu sapık engeller arasında işleyen rehbersiz içgüdüsü böyle bir sonuca varmıştır. **Dante** ve **Shakespeare** özel bir çifttir. Muhteşem bir yalnızlık içinde yaşarlar. Eşleri, benzerleri yoktur. Bu çift dünyanın duygu aleminde bir yücelik, mükemmel bir şan ve şeref örtüsüne bürünmüşlerdir. Papaların veya kardinallerin hiçbir katkısı olmadan ermiş mertebesine yükseltilmişlerdir. Çağların kahramanlıktan en yoksun bir döneminde bütün yozlaştırıcı etkilere rağmen kahramanlığa karşı beslediğimiz yıkılmaz saygı işte budur. Bu çifti, şair **Dante** ile şair **Shakespeare**'i biraz incelemeye çalışacağız. Ve şair olarak kahramandan burada ne kadar az söz etme imkânını bulsak da, bütün söylediklerimiz bu saygıya en uygun biçimde olacaktır.

Dante ve kitabı üzerine ciltler dolusu yorumlar yapılmış, fakat genellikle bu konuda önemli bir sonuca varılamamıştır. Onun hayat hikâyesi bir daha yerine konulamaz bir şekilde kaybolmuştur bizim için. Şurada burada dolaşan, kederli ve önemsiz bir adamdı, hayattayken kimse ona pek dikkat etmemişti. Bu hayatın büyük bir kısmı da aradan geçmiş olan uzun zaman parçası içinde kaybolup gitmiştir. O bu dünyada yazmaya ve yaşamaya son vereli beş yüzyıl geçmiş-

tir. Bütün yorumlardan sonra kitap onun hakkındaki bilgilerimizin başlıca kaynağıdır. Bu kitaba bir de **Giotta** tarafından yapıldığı söylenen portreyi ilave edebiliriz. Portreyi gerçekte yapan kim olursa olsun, insan ona bakarken gerçeğe uygun olduğunu düşünmekten kendini alamaz. Bence bu son derece dokunaklı bir yüzdür. Tanıdığım bütün yüzlerin belki de en etkileyicisi. Sanki boşluk üzerine resmedilmiş yapayalnız bir adam, başında defne dallarından sade bir çelenk; ölümsüz bir keder ve üzüntünün ve yine onlar kadar ölümsüz bir zaferin izleri: İşte **Dante**'nin bütün hayat hikâyesi! Sanırım bu, hakiki bir modelden yapılmış olan resimlerin en kederlisidir. Yürek parçalayıcı, acıklı bir yüz. Fakat yine de bu yüzde bir yumuşaklık, tatlılık, çocuksu bir şefkat vardır. Ancak bütün bunlar keskin bir çelişkiye, hakkından vazgeçmeye, yalnızlığa, gururlu ve ümitsiz bir acıya dönüşerek donmuş gibidir. Sanki kalın buzdan meydana gelmiş bir zindanın içinden sert, uzlaşmaz, sert bakışlarla bakan yumuşak, saydam bir ruh! Yine de bu sessiz ve küskün bir üzüntüdür: Kalbini kemirmekte olan şeye karşı dudak, ilahlara has bir küçümsemeyle kıvrılmıştır. Sanki o şey işkence etmek ve bunaltmak gücüne sahip olduğu insandan çok daha küçük, sefil ve önemsiz bir şeymiş gibi... Resimdeki yüz, dünyaya karşı tam bir isyan ve amansız bir savaş içindeki bir insanın yüzüdür. Bütün varlığıyla gücenmeye dönüşmüş bir sevgi; bir Tanrı'nınkini andıran ağır, dengeli, sessiz, ama dinmez bir öfke. Gözlerde bir çeşit hayret, merak okunuyor: Bu dünya neden böyledir, diye sorarcasına... Bu **Dante**'dir: On sessiz asrın sesi olan bu insan işte böyle bakıyor ve bize o sırrına erişilmez şarkısını söylüyor.

Dante'nin hayatı hakkında az da olsa bildiklerimiz bu portre ve kitaba hayli uyar. **Dante** 1265 yılında doğmuştur. Toplumun yüksek sınıfındandı. Aldığı eğitim, zamanın en iyisiydi: Büyük ölçüde ilâhiyat, Aristo mantığı ve ayrıca bazı Lâtin Klasikleri'ni okudu. Bazı konuları anlamakta oldukça derin bir sezgiye sahipti. Hiç şüphesiz ciddi ve zeki yaratılışı

ile öğrenilebilecek her şeyi en iyi şekilde öğrendi. Parlak, iyi işlenmiş ve çok ince bir zekâya sahipti. Onun bu dinî eğitimden elde ettiği en mükemmel ürün budur. O yakınında bulunan şeyin ne olduğunu kesinlikle ve gayet iyi bilir, ama basılı kitapların ve serbest tartışma ortamının mevcut olmadığı bir dönemde uzakta olan şeyin ne olduğunu iyice kestiremez: Yakındaki şeyler için son derece aydınlatıcı olan o küçük, ama parlak ışık uzaktakilere yetmemekte, onlar söz konusu olduğunda parlaklığını yitirmektedir. İşte **Dante**'nin okullardan öğrendiği buydu. O da hayatta alışılmış yollardan geçmişti: Floransa devleti için iki defa savaşa katıldı, elçilik görevlerinde bulundu, sonunda yararlılık ve kıdemin tabii bir sonucu olarak hükümetin en yüksek memurlarından biri oldu. Çocukken kendi yaş ve sınıfından **Beatris Portinari** adlı güzel bir kıza rastlamış, onunla uzaktan da olsa görüşerek büyümüştü. Dante'nin bu macerayla ilgili güzel ve dokunaklı hikâyesini, kız ve Dante'nin ayrılmalarını, Beatris'in başkasıyla evlenişini ve bundan kısa bir süre sonra kızın ölümünü bütün okurlar bilirler. Bu kadın Dante'nin şiirinde, hayatında da olduğu gibi büyük yer tutar... Öyle ki, dünyada ve karanlık sonsuzlukta ondan ayrılan bu kadın, Dante'nin varlıklar içinde bütün ruhuyla sevdiği tek insan olmuştur. Beatris öldü ve Dante de evlendi. Fakat anlaşılan hiç de mutlu olamadı. Sanırım bu ciddi ve haşin adamın, yüreğindeki o derin duygu ve heyecanlarla kolay kolay mutlu olması düşünülemezdi.

Ama biz Dante'nin üzüntülerinden yakınacak değiliz. Eğer her şey onun istediği gibi iyi gitseydi belki de **Dante** herkesin sevip saydığı o Floransalı yüksek memur olmayacak ve dünyada o zamana kadar söylenmiş ya da ifade edilmiş sözlerin o en güzelinden mahrum kalacaktı. Belki **Floransa** parlak bir belediye başkanı kazanacaktı, ama o dilsiz asırlar sessiz kalmakta devam edecek ve ona kulak verecek bir on asır daha (zira bu daha asırlar boyu dinlenecektir.) "*İlâhî Komedya*"nın sesini duyamayacaktı. Biz hiçbir şeyden

yakınacak değiliz. Çünkü onun için yüce bir kader takdir olunmuştu. Ve o ölüme ve çarmıha götürülen bir adam gibi çırpınacak, ama kaderin hükmünü önleyemeyecekti. Ondan mutluluğunu kendi eliyle seçmesini isteseydiler, o da tıpkı bizim gibi neyin gerçek mutluluk, neyin gerçek mutsuzluk olduğunu bilemeyecekti.

Dante görevdeyken Guelf-Ghibeline, beyaz siyah çatışması ve diğer bazı karışıklıklar öylesine artmıştı ki, **Dante**, önceleri diğerlerinden daha kuvvetli görünen partisi ve diğer arkadaşlarıyla birlikte ülkeden beklenmedik bir şekilde sürüldü ve ondan sonra ıstırap dolu başıboş bir hayat geçirmek zorunda kaldı. Bütün mal varlığına el kondu. Dante bunun hem Tanrı'nın, hem insanların gözünde tamamen haksız ve alçakça bir hareket olduğunu acı bir şekilde hissetmekteydi. Hakkını geri almak için düşünülebilecek her çareye başvurdu. Hatta elde silah, savaş hilelerinden yararlanmayı denedi, ama durumu daha kötü oldu. Sanırım, Floransa arşivlerinde Dante'nin yakalandığı yerde diri diri yakılmasını emreden bir belge vardır. Çok dikkate değer bir belge! Bundan bir hayli sene sonraki tarihi taşıyan bir diğer ilgi çekici belge ise Floransalı yargıçların kendisine yaptıkları uygun bir teklife yanıt veren Dante'nin mektubudur. Yargıçlar ona özür dilemek ve bir para cezası ödemek şartıyla ülkeye dönebileceğini bildiriyorlardı. **Dante** ise inatçı bir gururla onlara şöyle yanıt veriyor: "Eğer suçlu olduğumu kabul etmeden dönemeyeceksem, hiç dönmeyeyim daha iyi!"

Artık bu dünyada hiçbir yer Dante'ye yurt olamazdı. Kendi acı deyimiyle "yolun ne kadar çetin olduğunu" öğrenerek bir koruyucudan diğerine kapı kapı dolaştı. Sefiller pek de neşeli dostlar değillerdi. Yoksul bir sürgün olan **Dante** gururlu ve ciddi tabiatı, acı dolu ruh haliyle insanlarla kolayca uyuşabilen bir adam değildi. **Petrark**'ın kaydettiğine göre, Dante bir gün hüzünlü görünüşü ve hiç de konuşkan olmayışı yüzünden söz işitmiş ve buna bir saraylıya yakışır biçimde yanıt vermemişti. Bu sıradan **Can Della Scala**'nın

sarayında bulunmaktaydı ve **Della Scala** taklitçiler ve soytarılarla birlikte diğer saraylıların arasında oturuyordu. Bir ara çok eğlenen **Della Scala,** Dante'ye dönerek şöyle dedi: "Bu zavallı budalaların böylesine eğlenceli şeyler bulması ve buna karşılık sizin gibi akıllı bir adamın günlerce burada oturup bizi eğlendirecek en ufak bir şey bulamayışı garip değil mi?" Dante ona acı bir tavırla yanıt verdi: "Hayır, garip değil. Zat-ı âlileri şu vecizeyi hatırlarsınız: Dengi dengine!" Bir eğlendiricinin bulunduğu yerde mutlaka (ona denk) bir eğlenen de bulunmalıdır.

Gururlu sessizliğiyle, acıları ve alaylarıyla böyle bir adamın saray hayatında başarılı olması düşünülemezdi. Zamanla şunu anladı ki, kendisi için bu dünyada artık bir huzur bulacağı ya da fayda umacağı bir şey yoktur. Bu dünya onu başıboş dolaşmaya, durmadan dolaşmaya mahkûm etmiştir. Artık onu sevecek bir insan yüreği yoktur. Acı mutsuzluklarına burada teselli bulamayacaktır.

Bu durumda ebedi dünya fikrinin onu etkisi altına almasından daha tabii bir şey olamazdı. Zaman dünyası denilen şey Floransalılar'ı ve sürgünleriyle bu korkunç gerçek üzerinde dalgalanan gerçek dışı bir gölgeden ibaretti. Floransa'yı bir daha hiç göremeyeceksin! Ama cehennemi, Araf'ı ve cenneti mutlaka göreceksin!.. Floransa, Can Della Scala, dünya ve hayat nedir ki? EBEDİYET: Senin ve seninle birlikte bütün varlıkların gerçekliği ancak oradadır, başka yerde değil! Yeryüzünde yurtsuz kalan **Dante**'nin o yüce ruhu asıl yurdunu o korkunç öbür dünyada kurmaya başlıyordu. Bütün düşüncesi kendisi için tek önemli şey olan bu konu üzerinde toplanıyordu. Maddi bir varlık kazanmak olsa da olmasa da bütün insanlar için tek önemli gerçek buydu. Fakat o yaştaki Dante için bu ilmî bir kesinlikle değişmez bir maddî varlık kazanmıştı. İstanbul'a gittiğimiz takdirde bu kenti göreceğimizden nasıl şüphe etmiyorsak **Dante** de bir gün onu görebileceğinden şüphe etmiyordu. Dante'nin yüreği uzun zamandır onunla dolup taşmakta, onu ifade olunmamış bir fikir ve

alçak gönüllülükle korumaktaydı. Sonunda bu bir gün "sırrına erilmez bir nağme" olarak patlak verdi ve böylece çağdaş kitapların en önemlisi olan "*İlâhî Komedya*" meydana geldi...

Bu eser **Dante** için herhalde büyük bir teselli kaynağı olmuştur. Kolayca tahmin edilebileceği üzere sürgünde kimsenin yardımı olmaksızın böyle bir eser yaratabilmek onun için zaman zaman bir övünç kaynağı da olmuştur. Ayrıca **Dante** şunu da kısmen biliyordu ki, bu büyük bir eserdir ve onu ancak büyük bir adam meydana getirebilir. Böylece yalnızlık içinde kıvranan **kahraman** kendi kendine şöyle söyleyebilirdi: "Kendi yıldızını takip et, şanlı bir limana varmakta gecikmeyeceksin!" Bu kitabı yazmak için harcadığı çabaların onun için çok zahmetli ve büyük olduğunu görüyoruz. O bu kitap hakkında şöyle diyor: "Bu eser, benim yıllarca zayıf düşmeme neden olmuştur." Evet, bu tamamen doğrudur. O baştan sona üzüntü dolu ciddi bir çalışmanın ürünüdür. Zevk ve eğlence içinde, keyifle değil, acıyla yazılmıştır. Onun kitabı, iyi eserlerin çoğu gibi, birçok bakımdan "kalbin kanıyla" yazılmıştır. Bu kitap onun bütün hayat hikâyesidir. Dante onu tamamladıktan sonra, pek de yaşlı olmadığı halde, ellisekizinde ve anlatılanlara göre kalbi kırık öldü... Şimdi öldüğü şehirde, **Ravenna**'da gömülüdür. Floransalılar bir asır sonra onun ölüsünü geri almayı istediler, Ravenna halkı bu isteği kabul etmedi. *"Ben Dante, doğduğum yerden kovulmuş olarak burada yatıyorum."*

Dante'nin şiirinin bir nağme olduğunu söyledim. Ona "sırrına erilmez bir nağme" adını veren **Tieck**'dir ve gerçekten de o böyle bir özelliğe sahiptir. **Coleridge** bir yerde çok haklı olarak şunu söyler: Nerede müzik sesiyle ifade olunan ve gerçek bir uyum ve nağmeye sahip bir cümleye rastlarsanız orada derin ve sağlam bir anlam bulunduğundan da emin olabilirsiniz. Çünkü beden ve ruh, kelime ve fikir daima ve her yerde birlikte bulunur. Daha önce de söylediğimiz gibi, nağme, sözün kahramanlık unsurudur. Bütün eski şiirler, ya-

ni **Homer** ve diğerlerinin şiirleri gerçek ve katıksız nağmelerdir. Şunu kesinlikle söyleyebilirim ki, bütün gerçek şiirler böyledir. Güzel bir şekilde ifade edilmemiş şey tam mânâsıyla şiir olamaz. Bu sadece kulağı tırmalayan satırlarıyla dilbilgisi kurallarını bozan ve okuyucuyu son derece tedirgin eden düzensiz bir nesir parçasından ibarettir. Oysa bizim amacımız –eğer varsa– yazarın düşüncesini öğrenmektir. Bunu sade bir şekilde söylemek varken, eğri büğrü bir ifade tarzı kullanmak niye? Ancak yazarın kalbi gerçek bir ezginin tutkusuyla yanıp tutuştuğunda ve kelimeler –**Cleridge**'in de belirttiği gibi– düşüncelerin yüceliği, derinliği ve uyumuyla müziğe dönüştüğünde ona mısra yapmak ve güzel bir şekilde ifade etmek hakkı verilebilir. Bu kişiye biz şair deriz ve onu, sözü nağmeden ibaret olan bir **söz kahramanı** olarak dinleriz. Birçok kişi **şairlik** iddiasındadır. Fakat ciddi okuyucu için manzume okumak –tahammülü güç bir şey demeyelim– gerçekten hüzün verici, sıkıntılı bir iştir. İçten gelme hiçbir ihtiyaca dayanmaksızın mısralar dizmek yerine, anlatılmak istenen şey yalın bir biçimde söyleniverse herhalde çok daha iyi olur. Düşüncelerini sözle, kolayca ifade edebilen herkese şunu öğütlerim: Bunları güzel bir şekilde ifade etmeye kalkışmasınlar. Ciddi bir zamanda, ciddi insanlardan oluşan bir toplulukta şarkıya hiç gerek yoktur. Çünkü nağmelerin sahtesi kendini hemen belli eder ve insanlar hakiki bir nağme karşısında –tıpkı ilâhî bir şeyin karşısında olduğu gibi– nasıl büyülenirlerse sahte nağmelerden de öylesine iğrenirler. Onu bir tahtadan çıkan gürültüden farksız görür; boş, anlamsız, sahte ve rahatsız edici bir şey sayarlar...

"*İlâhî Komedya*"nın her bakımdan gerçek bir nağme olduğunu söylerken **Dante**'nin en büyük övgüye lâyık olduğunu da belirtmiş oluyorum. Eser baştan sona bir makam ile okunmaktadır. Hiç şüphesiz kullandığı dilin de Dante'ye bu konuda yardımı olmuştur. Şunu da eklemek gerekir ki, bunun aksi düşünülemezdi. Zira eser hem özüyle, hem yapısıyla tam bir uyuma sahiptir. Derinliği, coşkunluğu ve içtenliği

onu müzikal bir hale getirmiştir. Onu biraz derinliğine incelediğinizde müzikle dolu olduğunu görürsünüz. Esere mimari bir uyum diyebileceğimiz gerçek bir iç-simetri hakimdir ve bütün orantıları düzenleyen odur. Bu mimari düzenleme ona müzikal özelliğini verir. **Inferno, Purgatorio, Paradiso** (Cehennem, Araf, Cennet): Bu üç ülke büyük bir yapının bölümleri gibi birbirlerinin üzerinde yükselir. Vahşi, muhteşem ve korkunç bir görüntüye sahip çok büyük bir dünya katedrali: Dante'nin ruhlar alemi! Bu gerçekte şiirlerin en içtenidir. Burada da görmekteyiz ki, samimilik büyük bir değer ölçüsü teşkil ediyor. Eser, şairin yüreğinin derinliklerinden fışkırmış ve nesilden nesile aktarılarak bize ulaşmış, kalbimizin derinliklerine yerleşmiştir... Verona halkı onu sokakta gördüğünde "İşte cehenneme gitmiş olan adam!" diyordu. Gerçekten de cehennemde bulunmuştu Dante: Uzun ve zorlu mücadele ve acıların cehenneminde. Bütün diğer büyük adamlar gibi... İlâhî komedyalar zaten başka türlü ortaya konamaz. Düşünce ve gayret başlı başına, yüce bir fazilet ve acının ürünü değil midir? Düşünce, karanlık bir kasırgadan doğar ve kendini kurtarmaya savaşan bir tutsağın gerçek gayretine benzer. İşte düşünce bundan ibarettir. Tuttuğumuz bütün yollarda bize düşen "acı çekerek olgunlaşmak"tır. Fakat, dediğim gibi, benim bildiğim eserler arasında hiçbiri Dante'ninki kadar iyi işlenmiş değildir. Bu eser, **Dante**'nin ruhunun en kızgın ateşlerinde yoğrulmuştur. Onu yıllar boyu bedenen zayıf bırakmıştır. Yalnız bütünüyle değil, her parçasıyla işlenmiş, büyük ve ateşli bir çabayla duru bir gerçeklik kazanmıştır. Bu parçaların her biri diğerini tamamlar, diğeriyle bütünleşir. Her parça özenle yontulmuş ve cilalanmış bir mermer gibi yerine oturmuştur. Bu, Dante'nin ve Dante ile birlikte Ortaçağ'ın gözle görülür bir hale gelmiş olan uyum dolu ruhudur. Bu hiç de hafife alınacak bir iş değildir. Tamamlanmış, hakkıyla başarılmış bir iştir...

Dante'nin dehasına hakim özelliğin, çok şeyin ona bağlı olduğu derinlik, bir çeşit yoğunluk olduğu söylenebilir. Dan-

te bizim için hiç de ileri fikirli bir katolik değildir. O daha mutaassıp, hatta mezhepçi bir görüşe sahiptir. Bu kısmen onun çağının, mevkiinin ve biraz da yaratılışının bir sonucudur. Dante'nin yüceliği onun derinliğinde ve ateşli gayretlerindedir. Onun dünya çapında oluşu dünya kadar büyük oluşundan değil, dünya kadar derin oluşundandır. O bütün eşyanın ruhuna nüfuz etmiştir. Varlığın özüne inmiştir. Ben **Dante** kadar derinliğe sahip birini daha tanımıyorum. Örneğin onun bu özelliğinin dış gelişmesini ele alalım ve benzetmelerini inceleyelim. Dante'de büyük bir görüş gücü vardır. Bir şeyin aslını, özünü kavrar ve bunu göstermekle yetinir. Dite Sarayı'nı ilk defa nasıl gördüğünü hatırlarsınız; karanlıkların derinliğinde yanan bir kızıllık, kor haline gelmiş demirden sivri uçlu bir kule... Son derece açık seçik, hemen görülen ve bir daha hiç unutulmayan bir manzara! Bu Dante'nin dehasının bir örneği gibidir. Onda bir kısalık, özlü bir ifade biçimi vardır. **Tacitus** onun kadar yalın ve özlü değildir. Dante'deki bu özellik tamamen tabii, içten gelmedir. Çarpıcı bir söz, sonra sessizlik. Onun sessizliği sözlerden daha anlamlıdır. Bir konuyu gerçek yönüyle kavrayışı, kararlı ve kesin bir zarafetle bu gerçeği yakalayışı insanı şaşırtır: Sanki ateşten bir kalemle her şeyin özüne inmektedir. **Plutus**'un, şu kabadayılık taslayan devin, **Virjil**'in azarlamaları karşısında yıkılışına bakalım: Bu yıkılış "direği birdenbire kırılan gemilerin batışı" gibidir. Ya da "yanmış, kavrulmuş yüzü" ile zavallı Brunetto Latini; üzerlerine yağan "ateşten kar"; rüzgârsız, ama bitip tükenmez bir yağış! Ya da mezarların kapakları: Bu sessiz sarayda, içlerinde azap çeken bir ruhla yanan dört köşe taş lâhitler. Hepsinin de kapakları açıktır ve ancak mahşer gününde bir daha hiç açılmamak üzere kapanacaktır. Ve sonra Farinata'nın nasıl kalktığı, Cavalcante'nin –oğlundan söz edildiğini duyunca– nasıl düştüğü... Dante'de bütün bunlar, en ince hareketler bile kısa, kesin ve adeta askerce bir niteliğe sahiptir. Bu gibi tasvirler onun dehasının en derinlerdeki özünü yansıtır. **Dante**'nin kısa, sert

hareketlerle, sessiz öfkelerle dolu ateşli, ihtiraslı, tezcanlı İtalyan tabiatı bütün bunlarda kendini gösterir.

Bu **tasvir sanatı** insanın dışa dönük gelişmelerinden biri olmakla birlikte, tıpkı bütün diğer gelişmeler gibi bu da onun temel güçlerinden, yeteneklerinden doğmaktadır. Onun tüm yapısının bir parçasıdır. Size bir şeyi tasvir eden bir adam bulduğunuzda az çok değerli bir insan bulmuş sayılırsınız. Onun bu tasviri ne şekilde yaptığına dikkat edin; bu size onun temel özelliğini anlatacaktır. Her şeyden önce bu insan, tasvir ettiği şeyle arasında bir sempati kuramamış olsaydı, yani kendisinde başka şeylere uygulayabileceği bir sempati bulunmamış olsaydı, o şeyi ayırt etmeyi ya da onun hayati tipini görmeyi başaramazdı. Onun bu işte samimi olması da gerekmektedir. Hem samimi, hem sempatik. Değersiz bir insan herhangi bir şeyin tasvirini başarıyla yapamaz. Böyle bir insan tüm eşya karşısında bulanık, belirsiz bir dünyada, sahte ve aşağılık söylentiler içinde yaşar. Zaten zekâ bir şeyin ne olduğunu anlamak gücü değil midir? Bir insan zekâsının bütün gücü burada ortaya çıkar. Yapılması gereken bir iş, çözümlenmesi gereken bir meselede bile bu böyle değil midir? Kabiliyetli kişi sorunun özünü kavrar ve bütün diğer önemsiz ayrıntıları bir kenara iter. Böyle bir adamın asıl yeteneği, üzerinde çalıştığı şeyin sahte ve yüzeysel tasvirini değil, gerçek tasvirini ayırt etmekte kendini gösterir. Herhangi bir şey hakkındaki sezgimizde büyük ahlâki dersler vardır: "Göz, her şeyde ancak görmek gücünde olduğu şeyi görür." Sarılık hastası her şeyi sarı gördüğü gibi, adi bir göz de her şeyi adi görür. Ressamların söylediğine göre **Rafael** gelmiş geçmiş en iyi portre ressamıdır. En kabiliyetli göz bile bir şeyin anlamını tamamen kavrayamaz. En basit insan yüzünde bir **Rafael**'in görüp tasvir ettiğinden daha çok şey vardır.

Dante'nin tasvirleri yalnızca canlı, sade, doğru ve duru olmakla kalmaz. Daha geniş bir açıdan ele alındığında her yönüyle yüce bir ruhun ürünü olan soylu bir eser olduğu da görülür. Örneğin, Francesca ve sevgilisi çok üstün nitelikte tasvirlerdir. Onlar sanki sonsuzluğa uzanan karanlık bir zemin üzerine gökkuşağından örülmüşlerdir. İnce ve ağlamaklı bir flüt sesi duyulur ve bu ses kalbimizin derinliklerine işler. Bunda kadınsı bir incelik de vardı; *della bella persona, che mi fu tolta.* Derin acı uçurumunda bile onun (sevgilisinin) kendisinden (Francesca'dan) asla ayrılmayacağını bilmek büyük bir tesellidir. Ve bu karanlık havada ıstırap dolu rüzgârlar onları ebediyen üzüntüye boğmak üzere yeniden uzaklara sürükler.

Bunu düşünmek gariptir: **Dante** bu zavallı Francesca'nın babasının arkadaşıydı. Francesca küçük, masum ve güzel bir çocuk olarak şairin dizlerine oturmuş olabilir. Sonsuz bir merhamete karşılık yasaların amansızlığı da sonsuzdur: Tabiat böyle yaratılmıştır ve **Dante** tabiatı böyle görmektedir. "İlâhî Komedya"yı, bu dünyada başa çıkamadığı insanları öbür dünyada cehenneme sokmakla öç alan bir adamın zavallı ve güçsüz bir hiciv eseri olarak görmek çok bayağı bir anlayıştır. Oysa bence hiçbir insanın yüreği Dante'ninki kadar merhametle, ana şefkatine benzer bir acıma duygusuyla dolu değildir. Ama şiddeti bilmeyen bir insan, merhameti de bilemez. Böyle bir insanın merhameti korkak, bencil ve aşırı bir duygudan ibaret olacaktır. Ben dünyada Dante'ninkine benzer bir şefkat hatırlamıyorum. Bu derin, ince duygulu, hasret ve merhamet dolu bir sevgidir. Tıpkı rüzgârın gücüyle çalınan harpların tellerinden çıkan iniltiler gibi tatlı, bir çocuğun genç kalbi kadar yumuşak... Ve sonra o katı, acılarla katılaşmış yürek! **Beatris**'e duyduğu hasret, cennette buluşmaları, Dante'nin onu ölümle arınmış, değişmiş gözlerine bakışı; insan bütün bunları meleklerin şarkısına benzetir. Bu, sevginin bir insan ruhundan doğan en katıksız ifadelerinden biri, belki de gerçekten en saf, en temiz olanıdır.

Çünkü Dante, her şeyde şiddetlidir. Her şeyin özüne inmiştir. Dante'nin bir ressam ve bazen de bir düşünür olarak sezgisi ondaki her türlü şiddetin (derinliğin, yoğunluğun) bir sonucundan ibarettir. Ona her şeyden önce ahlâken yüce demek gerekir. Bu her şeyin başıdır. Onun öfkesi de, acısı da sevgisi kadar yücedir. Zaten bunlar onun sevgisinin karşılığı ya da zıddı değil midir? "A Dio spiacenti ed a nemici sui, Tanrı ve Tanrı'nın düşmanları tarafından nefrete lâyık" olan insanları alabildiğine küçümser, onlara büyük bir kin duyar. Ama sesini çıkarmaz: "*Non ragionam di lor*. Onlardan söz etmeyeceğiz, yalnızca bakıp geçeceğiz." Bir de şu sözünü dinleyin: "Onlarda ölmek ümidi yoktur. *Non han speranza di morte*." Dante'nin yaralı yüreğinde, kendisinin, o bitmiş tükenmiş, yorgun insanın bir gün mutlaka öleceğine dair bir his uyanmıştır. "Hatta kader bile onu ölümsüzlüğe mahkûm edemez." İşte onun böyle sözleri vardır... Şiddet, ciddiyet ve derinlik konusunda **Dante** çağdaş dünyada kimseyle kıyaslanamaz. Onun bir benzerini bulmak için **Tevrat**'a başvurmak ve orada çok eski çağların peygamberleriyle yaşamak gerekir.

İnferno'yu (Cehennemi), "İlâhi Komedya"nın diğer iki bölümünden çok üstün bulan çağdaş tenkitçilere ben pek katılmıyorum. Sanırım böyle bir tercih bizim zevk bakımından genellikle **Byron**'cu oluşumuzdan ileri gelmekte ve geçici bir duyguya benzemektedir. *Purgatorio* (Araf) ile *Paradiso*'nun (Cennet) ve hele birincisinin cehennemden daha mükemmel olduğu söylenebilir. Araf, "Arınma Dağı" çağımızın en soylu kavramının bir örneğidir. Eğer günah böylesine ağır bir şeyse, bu takdirde cehennemin de böylesine korkunç olması kaçınılmaz bir şeydir. Ama pişmanlık insanı temizler. Pişmanlık yüce bir Hıristiyan davranışıdır. **Dante** ondan çok güzel bir biçimde söz eder. Başıboş dolaşan çiftin üzerine güneşin ilk ışıkları serpilirken, bu temiz sabah ışığı altında okyanus dalgalarının "titreşmeleri" değişen bir ruh halini anlatır gibidir. Ümit şafağı sökmektedir. Hâlâ ağır bir kederle örtülü de olsa asla yok olmayan ümit! Şeytanların ve lânet-

lilerin karanlık ülkesi ayaklar altındadır. Oradan göklerde affedilme makamına kadar yumuşak ve tövbe soluğu yükseliyor. Istırap dağının bütün sakinleri "Benim için dua et" diyorlar ona. "Giovanna'ya... Galiba annesi beni artık sevmiyor!" O dolambaçlı yoldan sarp kayalığa güçlükle tırmanıyorlar. Bazıları "Bir binanın cumbaları gibi iki büklüm olmuşlar, gurur günahının yükü altında ezilmişler." Yine de belki yıllar, yüzyıllar ve çağlar sonra cennetin kapısı olan tepeye ulaşacaklar ve bağışlanarak oraya kabul olunacaklardır. Bunlardan birinin gidecekleri yere ulaşması hepsini sevindirir, bütün dağı sevince boğar. Ruhlardan biri günah ve yoksulluğu arkada bırakıp pişmanlık yolunun sonuna vardığında şükran ifade eden ilâhîler göğe yükselir... Ben bütün bunları doğru ve yüce bir fikrin asil bir örneği olarak görüyorum...

Ama gerçekte her üç bölüm de karşılıklı olarak birbirini destekler, birbirinden ayrılmaz biçimde bir bütün meydana getirir. Bence sessiz bir müzik parçası olan cennet, cehennemin karşılığıdır. Cennetsiz bir cehennem bütün gerçekliğini kaybeder. Bu üç bölüm, Ortaçağ Hıristiyanlığı'nın tasvir ettiği hakiki görünmez dünyayı meydana getirir. Bu bütün insanlar için unutulmaz bir gerçek özlü bir hakikattir. Belki de bu hiçbir insan ruhunda Dante'de olduğu kadar derin bir gerçekliğe sahip olarak resmedilmemiştir. Dante onu söylemek ve uzun zaman unutturmamak için gönderilmiş bir insandır. Onun açık bir sadelikle günlük gerçeklerden görünmez gerçekliğe geçişi çok dikkate değer bir olaydır. İkinci ya da üçüncü parçada kendimizi ruhlar dünyasında bulur ve orada sanki elle tutulur, varlıkları tartışılmaz şeyler arasında yaşarız. Onlar **Dante** için böyledir; –onun deyimiyle– gerçek dünya ve bu dünyanın olayları sonsuz yücelikte bir dünya gerçeğinin eşiğine açılan bir yoldan ibarettir. Gerçekte bunlardan biri en az diğeri kadar doğaüstü bir şeydir. Her insanın bir ruhu yok mudur? O daha şimdiden bir manevi varlıktır. Dante için bu gözle görülür bir olaydır. O bunu görür ve buna inanır. Ve onun sayesinde, onun şairidir. Şunu tek-

rar belirtmek isterim ki, samimilik, şimdi olduğu gibi her zaman kurtarıcı bir meziyettir...

Dante'nin cehennemi, Araf'ı ve cenneti bir semboldür. Dante'nin bu evrenle ilgili inancının sembolik bir tasviridir. Belki de ileride, yeni çağların bir tenkitçisi Dante gibi düşünmeyi çoktan terk etmiş olacak ve bütün bunları –tıpkı İskandinav efsaneleri gibi– temsili bir hikâye (allegori), hatta belki de tam bir masal olarak görecek. Oysa bu Hıristiyanlık ruhunun yüce –ya da en yüce– bir örneğidir. İyi ile kötünün bu evrenin iki karşıt unsuru olduklarını, bu iki unsuru ayıran şeyin iyinin kötüye olan üstünlüğü değil, aralarındaki kesin ve sonsuz çelişki olduğunu, birinin ışık ve cennet kadar güzel ve yüce, diğerinin ise cehennem gibi çirkin ve karanlık olduğunu **Hıristiyan Dante**'nin duygularıyla ve dünya çapında, büyük mimari sembollerle ifade eder. Ebedi adalet, kefalet ve ebedi merhamet; Dante'nin ve Ortaçağ'ın bütün Hıristiyanlığı bu eserde temsil olunmaktadır. Hem de –daha önce de söylediğim gibi– tam bir iyi niyet ve herhangi bir şeyi temsil ettiğinin farkında olmaksızın... Oysa cehennem, Araf ve cennet gerçekte semboller olarak düzenlenmemişti. Bizim çağdaş Avrupalı zihinlerimizde bunların birer sembol olduklarına dair en ufak bir düşünce bile yoktu. Bunlar hiç şüphesiz korkunç gerçekler değil miydi? İnsan yüreği onları yaşanılan gerçekler olarak kabul ediyor ve bütün tabiat da bunu her yerde doğrulamıyor muydu? Bu gibi konularda durum daima böyledir: İnsanlar temsili hikâyelere inanmazlar. Dante'nin eserini, hangi yeni düşüncenin ışığı altında olursa olsun, bir temsili hikâye olarak kabul edecek olan gelecek çağların tenkitçisi büyük bir hata işlemiş olacaktır: Biz Puta-tapıcılığı insanın evren hakkındaki korkulu duygularının gerçek bir ifadesi olarak kabul ettik. Bu duygu bir zamanlar gerçekti ve bugün de bizim için tamamen değersiz sayılmaz. Ama burada Hıristiyanlık ile Puta-tapıcılığın arasındaki büyük fark dikkate alınmalıdır: **Puta-tapıcılık** başlıca doğa olaylarını, bu dünyadaki eşya ve insanın kaderini, çaba-

larını, düzen ve değişimlerini sembolleştiriyordu. Oysa **Hıristiyanlık** insanın görev ve ahlâk yasasını sembolleştirmektedir. Birincisi insanın duygu yanına hitap etmekteydi. İnsanın ilk düşüncesinin kaba ve güçsüz bir ifadesiydi. Onun tanıdığı başlıca meziyet cesaretti, korkunun yenilmesiydi. Oysa ikincisi insanın duygularına değil, ahlâki yanına hitap etmektedir. Yalnızca bu yönde bile olsa bu ne büyük bir gelişmedir!..

❋

İşte böylece on sessiz asır **Dante**'de, çok garip bir biçimde, kendisine bir ses bulmuştur. "İlâhi Komedya," Dante'nin eseridir. Ama gerçekte bu eser Hıristiyanlığın on asrına aittir ve yalnızca tamamlanmasını Dante'ye borçludur. Zaten bu gibi şeyler daima böyledir: Örneğin bir zanaatkâr; madenleri, aletleri, ustaca metodlarıyla bir demirciyi ele alalım. Onun yaptıklarının ancak pek azı doğrudan doğruya kendi eseridir. Geçmişin bütün mucitleri onunla birlikte çalışırlar. Gerçekte her şeyde ve hepimiz için aynı durum söz konusudur. Dante Ortaçağ'ın sözcüsüdür. O çağın insanlarını yaşatan fikirler ebedi bir musiki halinde onun ağzından çıkmıştır. Dante'nin bu yüce fikirleri –bu korkunç ve güzel düşünceler– ondan önce yaşamış bütün iyi insanlara ait **Hıristiyan** düşüncesinin bir ürünüdür. Değerli düşünceler! Ama Dante de değerli değil midir! Eğer o konuşmamış olsaydı çok şey dilsiz kalacaktı. Ölü değil, ama sessiz yaşayan varlıklar halinde...

Kısacası, bu mistik nağme hem yüce bir insan ruhunun, hem de Avrupa'nın o zamana kadar kendisi için gerçekleştirdiği en yüce şeyin bir ifadesidir. Dante'nin anlattığı **Hıristiyanlık**, haşin İskandinav ruhundaki **Putperestlik**'ten farklı bir şeydir. Yediyüz yıl önce Arabistan çöllerinde yarım yamalak ifadesini bulan "Yozlaşmış Hıristiyanlık"tan da farklıdır. Şimdiye kadar insanlar arasında gerçeğe dönüştürülmüş

olan en soylu fikir en soylu insan tarafından anlatılmış ve sürekli bir sembol haline getirilmiştir. Şu veya bu anlamda ona sahip olmak bizim için memnunluk verici değil midir? Tahminlerime göre bu eser daha binlerce yıl yaşayabilir. Çünkü bir insan ruhunun derinliklerinde ifadesini bulan şey, aynı ruhun yüzeyinde ifade olunan şeyden çok farklıdır. Yüzey, şekilciliğin hükmüne bağlı günlük, geçici bir şeydir. Sonsuz ve hızlı değişmelerle yitip gider. Oysa derinlik dün neyse bugün de odur. Ebediyen aynı şeydir. Dünyanın Dante'yi okuyacak bütün nesillerindeki hakiki ruhlar onda bir kardeşlik, fikirlerinde derin bir içtenlik, dert ve ümitlerinde samimiyet bulacaklar ve ona büyük bir yakınlık duyacaklardır.

Napolyon, Sen Helen adasında ihtiyar **Homer**'in sevimli dürüstlüğüne hayran kalmıştır. Giyim kuşam açısından bize hiç benzemeyen en eski İbrani Peygamberi bile bir insan yüreğiyle konuştuğu için bugün de bütün insanların kalbine hitap ediyor. Uzun zaman hafızalarda kalmanın tek sırrı budur. **Dante** de o büyük içtenliği yönünden bir eski çağ peygamberine benzer. Sözleri, tıpkı onların sözleri gibi, yürektendir. Onun şiirinin Avrupa'nın şimdiye kadar meydana getirdiği şeylerin en süreklisi olduğunu söyleyenlere şaşmamak gerekir. Çünkü hiçbir şey gerçeğe uygun olarak söylenmiş bir söz kadar kalıcı değildir. Tunç ve taştan yapılmış bütün katedraller, papalık sarayları ve sadece dış düzenlemelerden ibaret diğer yapılar ne kadar uzun ömürlü olurlarsa olsunlar bunun gibi sırrına erilmez bir kalp nağmesi yanında hiç kalırlar. Bütün bunlar tanınmaz yeni düzenlemeler içinde varlıklarını kaybettiklerinde bile Dante'nin o ebedi nağmesi yaşamaya devam edecektir. İnsanlar için bütün önemini koruyarak yaşayacağı hissini vermektedir. Avrupa şimdiye kadar çok şey meydana getirmiştir: Büyük kentler, büyük imparatorluklar, ansiklopediler, inançlar, fikir ve uygulama sistemleri... Fakat Dante'nin düşüncesi ayarında pek az şey yaratabilmiştir. Gerçi **Homer** hâlâ aramızdadır, kendisine açık olan ruhlarımızla yüz yüze var olmaya devam etmektedir,

ama Yunanistan nerededir? Binlerce yıldan beri ıssız bir yıkıntı halindedir. Hayat ve varlığını yitirmiş bir taş ve moloz yığını. Tıpkı bir rüya gibi, Kral Agamemnun'un toz haline gelmiş kemikleri gibi uçup gitmiştir. Yunanistan bir zamanlar vardı, ama şimdi –söylemiş olduğu sözlerden başka– hiçbir yerde yoktur.

Dante'nin sağladığı yararlar mı? Onun "yararları" hakkında çok şey söyleyemeyeceğiz. Nağmenin o temel unsuruna girmiş ve orada güzel bir şey söylemiş bir insan ruhu, varlığımızın derinliklerinde çalışmış ve insandaki mükemmel değerlerin hayat köklerini uzun zaman beslemiş demektir. Hem de faydacıların değerlendiremeyeceği bir şekilde!... Biz güneşi bize sağladığı ışığın miktarına göre değerlendirmeyiz. Aynı şekilde **Dante** de ya değeri ölçülemez, ya da tamamen değersiz biridir. Burada şair olarak kahraman ile peygamber olarak kahraman arasındaki zıddiyete dair bir düşüncemi söyleyeceğim: Görmüş olduğumuz gibi Muhammed bir yüzyıl içinde Araplar'ı ta Granada'ya ve Delhi'ye götürdü, oysa Dante'nin İtalyanlar'ı hâlâ oldukları yerde sayıyorlar. Dolayısıyla, Dante'nin yeryüzündeki etkisinin buna kıyasla daha az olduğunu mu söyleyeceğiz? Hayır. Çünkü Dante'nin hareket alanı çok daha sınırlıdır. Fakat buna karşılık daha soylu, daha aydınlıktır. Ve belki de diğerinden daha önemlidir. Muhammed büyük insan kitlelerine, onların anlayacağı kaba bir dille hitap eder. Çelişkiler, tutarsızlıklar ve ölçüsüzlüklerle dolu bir dildir bu. Bununla yalnız büyük kitleler harekete geçirilebilir ve burada iyi ile kötü garip bir biçimde birbirinin içine girmiştir. Oysa **Dante** her yerde ve her zaman soylu, temiz ve büyük kişilere hitap etmektedir. Bu yüzden hiçbir zaman eskimez, çağ dışı olmaz. Dante gökkubbede yerini değiştirmeyen parlak bir yıldız gibi yanar. Her çağın bütün yüce ve soylu insanları onun ateşiyle aydınlanırlar. O dünyanın bütün seçkin insanlarına aittir. Hem de sınırsız bir zaman için. İnsan onun Muhammed'den daha uzun yaşayacağı-

nı düşünebilir. Belki de böylece denge yeniden kurulmuş olacaktır.

Fakat bir insanın ve eserinin değeri her şekilde o eserin üzerindeki etkisine ve o etki hakkında vardığımız yargıya bağlı değildir. Etki? Fayda? Bırakın, insan eserini yaratsın; onun meyveleri kendisini değil, bir başkasını ilgilendirecektir. Eser kendi meyvesini yetiştirecek ve bütün sabah ve akşam gazetelerini ve –bir çeşit özümlenmiş gazete demek olan– bütün tarihleri doldurarak **Halife Tahtları** ve **Arap Fetihleri** şeklinde cisimlenecektir. Ama böyle olmasa dahi ne fark eder? Onun gerçek meyvesi bu değildir ki! Arap Halifesi ancak bir şeyler yapabildiği ölçüde bir şey ifade eder. Eğer Tanrı'nın dünyası üzerinde insanın ve onun eserinin büyük davası Arap Halifesinden hiçbir yarar sağlayamazsa onun ne kadar asker çıkardığı ne kadar altını olduğu ve bu dünyada ne kadar ün kazandığı hiç de önemli değildir. Böyle bir insan gösterişli bir hiçten ibarettir ve gerçekte var olmamıştır bile. Sessizliğin o yüce imparatorluğunu bir kere daha saygıyla selamlayalım! Ceplerimizde şıngırdatmadığımız, insanların önünde ortaya çıkarıp saymadığımız o paha biçilmez hazineyi! Bu belki de şu gösterişe düşkün çağımızda hepimiz için yapılması gereken en yararlı iştir.

❋

İtalyan **Dante** Ortaçağ'ın dinini, modern Avrupa'nın iç hayatını müzikal bir biçimde cisimlendirirken Shakespeare de yiğitlikleriyle, nezaket ve zarafetiyle, tutkularıyla, düşünce, davranış ve dünya görüşleriyle Avrupa'nın dış hayatını cisimlendirir. **Homer**'de eski Yunanistan'ı nasıl görebiliyorsak, **Shakespeare** ve **Dante**'de de binlerce yıl sonra o günkü Avrupa'mızın inanç ve uygulama yönünden nasıl olduğunu görmek mümkün olacaktır. Dante bize inanç ya da ruh vermiştir, Shakespeare ise –asalette diğerlerinden aşağı kalmayan bir biçimde– uygulama ya da vücut. Bu da diğeri kadar ge-

rekliydi bizim için. Şövalyelere has yiğitçe bir hayat tarzının olgunluk dönemine ulaştığı ve şimdi her yerde gördüğümüz gibi ağır ya da hızlı bir çöküntüye sürüklendiği bir zamanda bu büyük şairin gören gözü ve ölümsüz anlatımıyla onu kaydetmeye ve o, hayatın uzun süre yaşayacak bir tasvirini yapmaya gönderilmişti. İki güçlü adam: Dünyanın merkezindeki ateş kadar yakıcı ve derin bir **Dante** ve güneş gibi, dünyanın ışığı gibi engin, sakin ve ileri görüşlü bir **Shakespeare.** Bu dünya seslerinden birini İtalya yarattı. Diğerini yaratma şerefi ise biz İngilizler'e ait.

Bu insanın, bize adeta bir tesadüf eseri gelmiş oluşu hayli garip bir olaydır. Bence bu büyük, sakin, kendine yeten ve mükemmel insanı Warwickshire'in sahibi geyik hırsızlığı ile suçlamasaydı, ondan bir şair olarak söz edildiğini belki de hiç işitmeyecektir. Ormanlar ve gökler ve Stratford'un köy hayatı bu adama yetecekti. Ama gerçekte bizim bütün İngiliz varlığımızın o garip gelişmesi **Elizabeth** çağında kendiliğinden meydana gelmemiş midir? "Tuba Ağacı" bizim göremeyeceğimiz kadar derin birtakım yasalarla tomurcuklanır ve kurur. Onun her dalı ve yaprağı değişmez ebedi yasalara tabidir. Bir **Sir Thomas Lucy** bile önceden belirlenmiş bir saatte ortaya çıkar. Her şeyin bütün diğer şeylerle işbirliği içinde oluşu garip, ama yeterince üzerinde durulmamış bir konudur. Yol üzerinde çürüyen bir tek yaprak yoktur ki, güneş ve yıldızlar sisteminin ayrılmaz bir parçası olmasın. Aynı şekilde bir tek insan düşünce, söz ve hareketi yoktur ki bütün insanlardan doğmasın ve ergeç –görülür ya da görülmez biçimde– bütün insanları etkilemesin. Bunların hepsi bir ağaçtan ibarettir; bitki özsuyu ve bütün etkileriyle ağacın her yanında dolaşır. En küçük yaprak bile en derindeki kökün ucuyla, bütünün en büyük ya da en küçük parçalarıyla sürekli bir ilişkide bulunur. Bu, kökleri ölüm ülkesinde, dalları en yüce göklerde bulunan tuba ağacıdır.

Bir anlamda o parlak Elizabeth Çağı'nın da, o tarihe kadar gelip geçmiş her şeyin meyvesi ve çiçeği olan Shakespe-

are'iyle, Ortaçağ katolikliğine bağlanabileceğini söylemek mümkündür. Dante'nin nağmesine konu olan Hıristiyan inancı, Shakespeare'in anlatacağı yaşanılan hayatı da yaratmıştı. Çünkü din her zaman olduğu gibi o zaman da insan hayatının ruhu ve temel gerçeğiydi. Sonra şunu da dikkate almak gerekir ki, Ortaçağ katolikliği en soylu ürünü olan Shakespeare doğmadan önce ortadan kaldırılmıştı. Hiç değilse, parlamento kararıyla yürürlükten kaldırılması öngörülmüştü. Yine de Shakespeare'in ortaya çıkması önlenemedi. Zaman geldiğinde doğa, parlamentonun çıkardığı yasaları pek dikkate almaksızın onu –Katolik inancıyla ya da gerekli olan neyse onunla birlikte– dünyaya getirdi. Kral Henry'ler, Kraliçe Elizabeth'ler gibi doğanın da kendine göre takip ettiği bir yol vardır. Çıkardıkları bütün gürültüye rağmen parlamento kararları genellikle önemsiz yasalardır. Shakespeare'i hangi parlamento kararı, hangi Sen Stephen tartışması yaratabilirdi ki? Farmasonlar Lokantası'nda yemek yemek, bağış listeleri düzenlemek, hisse senedi satmak ya da birtakım gerçek ya da sahte çabaların ve diğer boş gevezeliklerin bu olayla hiçbir ilgisi olamaz! **Elizabeth Çağı,** bütün asalet ve kudsiyetiyle habersiz ve hazırlıksız gelivermiştir. Değerine paha biçilmez Shakespeare, doğanın bir armağanıydı. Sanki pek önemsiz bir şeymişçesine sessizce verilen ve sessizce alınan bir armağan! Oysa bu, kelimenin tam anlamıyla paha biçilmez bir şeydi. Konunun bu yönünü de incelemek gerekir.

Bu Shakespeare hakkındaki bazı aşırı hayranlık dolu görüşler gerçekte belki de yerindedir. Bence yalnız İngiltere'nin değil, genellikle bütün Avrupa'nın en isabetli hükmü şudur ki; Shakespeare, şimdiye kadar gelmiş geçmiş şairlerin en büyüğüdür. Dünyanın edebiyat dalında en unutulmaz eserlerini vermiş olan en büyük zekâsıdır. Kısacası, ben ondaki görüş gücünü, düşünce yeteneğini başka hiç kimsede bulamıyorum. Onda eşsiz bir derinlik ve huzur, değişmez bir neşe ve güç vardır. Bu samimiyet dolu yüce ve parlak ruhta doğan hayaller sakin ve derin bir denizden çıkmış gibi-

dirler. Shakespeare'in dramlarının yapısında bütün öteki üstünlüklerinin yanı sıra **Bacon**'un "Novum Organum" adlı eserinden aşağı kalmayan bir zekânın izleri görülür. Bu bir gerçek olmakla birlikte, herkesin görebileceği bir özellik değildir. Eğer herhangi bir insan, **Shakespeare**'in kullandığı dramatik unsurlar ile nasıl bir sonuç alınabileceğini düşünmüş olsaydı bu gerçeği daha iyi anlardı. Yapıda her şey öylesine yerli yerindedir ki, –nasıl olması gerekiyorsa öyledir; sanki kendine has yasalar ve eşyanın doğasına uygun bir biçimde kendiliğinden oluşmuşcasına– bu yapının bir taşocağının karışık ve düzensiz ortamı içinde yaratıldığını unuturuz. Doğa eliyle meydana getirildiğini düşündüren yapının mükemmelliği mimarın değerini gözlerden gizler. O hangi şartlar altında çalıştığını, elindeki malzemenin nelerden ibaret bulunduğunu, kendi gücünün ve o malzeme ile ilgisinin ne olduğunu adeta bir içgüdüyle anlar ve bilir. Onun yaptığını anlamak için geçici bir sezgi şimşeği yeterli değildir. Bütün konuyu aydınlığa kavuşturan parlak bir ışığa, sükûnetle gören bir göze, kısacası büyük bir zekâya gerek vardır. Bir insan şahit olduğu büyük bir şeyden nasıl bir hikâye çıkarır, bunu ne gibi tasvirlerle canlandırır? Bir insanın zekâ derecesini anlamak için bundan daha iyi bir ölçü yoktur. Hangi durum hayati bir önem taşımakta ve hikâyede ön plana çıkmaktadır? Önemsiz bölümler nelerdir? Çıkarılıp atılması gereken şeyler nedir? Gerçek başlangıç, gerçek olaylar dizisi ve gerçek son hangisidir? Bunu anlamak için insandaki bütün sezgi gücünü harekete geçirmek gerekir. Onun görevi tasvir edeceği şeyi anlamaktır. Vereceği yanıtın isabet derecesi anlayışının gücü ile orantılı olacaktır. Onu böylece sınamış olursunuz. Acaba benzeri şeyler birbiriyle birleşmekte midir? Acaba bu karışıklığı düzene dönüştüren bir metod fikri var mıdır? Acaba bu adam da "Işık var olsun" diyerek kaostan bir dünya yaratmak gücüne sahip midir? Muhakkak ki, kendi içinde var olan ışık ölçüsüyle bunu başarabilecektir.

Ya da diyebiliriz ki, Shakespeare'in büyüklüğü benim portre ressamlığı adını verdiğin insan ve eşya –özellikle eşya–

tasvirindedir. Onun bütün büyüklüğü hiç şüphesiz buradadır. Shakespeare'in o sakin ve yaratıcı zekâsı bence eşsiz bir şeydir. Onun baktığı şey bize kendisinin şu ya da bu yönünü değil, kalbinin en gizli köşesini ve yaratılış sırrını verir. O şey bu insanın karşısında adeta bir ışık haline girer ve böylece Shakespeare onun bütün iç yapısını görmek, anlamak imkânını bulur. Shakespeare için yaratıcı sıfatını kullandık. Şiirde yaratıcılık eşyayı yeterince görebilmekten başka nedir ki? Bir insan bir şeyi açık ve belirli bir biçimde görürse o şeyi tasvir eden kelime kendiliğinden ortaya çıkıverecektir. Shakespeare'in ahlâkı, cesareti, dürüstlüğü, içtenliği, hoşgörüsü ve bütün engelleri aşan gücü ve büyüklüğü burada da kendini göstermez mi? O dünya kadar büyüktür! Eşyaları eğri büğrü yansıtan zavallı bir dışbükey ya da içbükey ayna değildir, tamamen düz bir aynadır. Yani her insan ve eşya ile doğru, güvenilir ilişkiler kuran iyi bir adam. Bu yüce ruhun her türde insan ve eşyayı, bir *Falstrff*'ı, bir *Othello*'yu, bir *Juliet*'i, bir *Koriolanus*'u nasıl kavradığını ve hepsini o kaypak bütünlükleri içinde nasıl önümüze serdiğini görmek gerçekten muhteşem bir manzaradır. "*Novum Organum*" ve **Bacon**'da bulabileceğimiz bütün zekâ onunla kıyaslandığında ikinci derecede kalır. Çağdaş kişiler arasında ise onun seviyesine ulaşabilen hemen hiç kimse gösterilemez. Bence yalnız **Goethe**'de onu andıran bir şeyler vardır. Onun da "eşyayı gören" bir insan olduğu söylenebilir. Onun **Shakespeare** için söyledikleri ise şöyle: "Onun yarattığı kişiler kadranı kristalden saydam saatlere benzerler. Hem saatin kaç olduğunu gösterirler, hem de iç yapılarını gözler önüne sererler."

Gören göz! Eşyanın iç uyumunu ortaya koyan, doğanın amacını ve çok zaman kaba saba bedenler içinde gizlediği uyumlu düşünceyi açığa vuran odur. Doğa bir şey söylemek istemiştir. Gören gözün bunu seçmesi olasıdır. Bunlar, sefil, aşağılık şeyler midir? Onlara gülebilir, ağlayabilirsiniz. Şu ya da bu şekilde onlarla bir yakınlık kurabilirsiniz. Hiç değilse onlara karşı sakin bir tutum alabilir, yok edilecekleri, sönüp

gidecekleri âna kadar onlardan yüz çevirebilirsiniz. Yeterli bir zekâya sahip olmak bütün insanlar gibi şairin de en önemli yeteneğidir. Eğer buna sahipse şair olacaktır: Söz sahasında şair. Ya da, daha iyisi, hareket alanında şair. Eğer yazacaksa her şeyi yazacaktır. Yazacağı şeyin nazım ya da nesir olması bazı tesadüflere bağlı olacaktır: Belki de kendine anlatmayı öğreten bir öğretmeni olduğu için, belki de çocukken kendisine anlatmayı öğrettikleri için. Ama kendisine eşyanın özünü ve orada yaşayan uyumu görmeyi sağlayan yetenek (çünkü var olan her şeyin özünde bir uyum vardır, aksi halde o şey bütünlüğünü sürdürüp var olmaya devam edemez) birtakım alışkanlıklar ve tesadüfler sonucu olmayıp bir doğa vergisidir ve bu hangi türden olursa olsun bir **kahraman**ın başlıca silahıdır. Herkes gibi şaire de her şeyden önce GÖR diyoruz. Eğer bu yapılamazsa kâfiye dizmekte ve kendinize şair adını vermekte hiçbir yarar yoktur. Ama bunu becerebiliyorsanız, hem düşüncede, hem fiiliyatta her türlü başarı ümidine sahip olabilirsiniz. Huysuz ve ihtiyar öğretmen kendisine yeni bir öğrenci getirdiklerinde şöyle sorardı: "Bu çocuğun kafasız olmadığından emin misiniz?" Aynı şekilde, biz de herhangi bir iş için teklif edilen kişi hakkında aynı soruyu sormalı ve bunu yapılması gereken tek soruşturma saymalıyız: "Onun kafasız olmadığından emin misiniz?" Zira bu dünyada böyle bir insandan daha kötüsü olamaz.

Bence bir insandaki görüş derecesi o insanı değerlendirebilmek için iyi bir ölçüdür. Eğer **Shakespeare**'in yeteneğini anlatmak zorunda kalsaydım, onun üstün zekâlı olduğunu ve gerçeği birkaç kelime içinde ifade ettiğini söylemekte tereddüt etmezdim. Gerçekte yetenek nedir? Biz yeteneklerden birbirinden ayrı, birbirinden ayrılması mümkün şeylermiş gibi söz ederiz; sanki bir insanın elleri, ayakları gibi bağımsız bir zekâsı, hayal gücü olabilirmiş gibi... Bu çok büyük bir hatadır. Aynı şekilde, bir insanın "zihni tabiat"ından, "ahlâki tabiat"ından söz edildiğini duyar ve bunların nasıl bölünebileceklerini ve ayrı ayrı var olabileceklerini merak etmeyiz. Dilin yarattığı zorunluklar belki de bizi bu

gibi ifade biçimlerine başvurmaya yöneltir. Böyle konuşmak gerekmektedir; bunun gerekli olduğunu ben de biliyorum. Ama kelimeleri katılaştırarak onları maddi varlıklara dönüştürmemeliyiz. Bana öyle geliyor ki, bizim bu konuyu kavrayış biçimimiz temelinden yanlıştır. Bu ayrılıkların gerçekte birtakım kelime ve isimlerden ibaret bulunduğunu bilmemiz ve bunu hiç aklımızdan çıkarmamamız gerekir. İnsanın manevi yapısının, kendi içinde bulunan hayati gücün temelde bir ve bölünmez olduğunu; zekâ, hayal gücü vs. adını verdiğimiz şeylerin aynı sezgi gücünün, birbirine bağlı, birbirinden ayrılmaz çeşitli biçimleri olduğunu hiç unutmamalıyız. Hatta ahlâk bile, insanın ahlâki tabiatı dediğimiz şey bile onu var eden ve yaşatan hayati gücün bir diğer yüzünden ibarettir. İnsanın yaptığı her şey onun temel varlığının bir ifadesinden ibarettir. Bir insanın şarkı söyleyişine bakarak onun nasıl dövüşeceğini anlayabilirsiniz. Onun yürekliliği ya da yüreksizliği onun vurduğu darbeler kadar, ağzından çıkan sözlerde ve ileri sürdüğü fikirlerde de görülür. İnsan tek bir bütündür ve daima aynı benliğin gereklerini yerine getirir.

Elsiz bir adamın ayakları bulunabilir ve bu adam pekâlâ yürüyebilir de. Ama ahlâktan yoksunsa bu takdirde zekâya da sahip olamaz. Tamamen ahlâksız bir insan hiçbir şey bilemez. Bir şeyi bilmek, tanımak için her şeyden önce onu sevmek, onunla bir duygu yakınlığı, ahlâki bir bağ kurmak gerekir. Eğer bir insan gerektiğinde kendi bencilliğini bir yana bırakmak dürüstlüğüne, gerçeklerden yana olmak yürekliliğine sahip değilse, herhangi bir şeyi nasıl bilebilir, tanıyabilir? Onun bütün faziletleri bu bilgide yer alacaktır. Tabiat gerçeği kötü kişiler, benciller ve yüreksizler için daima kapalı bir kutu olarak kalacaktır. Böyle kişilerin tabiat hakkında edindiği bilgiler bayağı; yüzeysel ve sınırlıdır; ancak günlük bazı ihtiyaçları karşılayabilir. Bir tilki bile tabiat hakkında bazı bilgilere sahip değil midir? Elbette; kazların nerede bulunduğunu ondan iyi kimse bilemez! Dünyada pek çok bulunan insan kılığındaki tilkiler bundan ve buna benzer şeyler-

den başka ne bilebilirler ki? Ama şunu da düşünmek gerekir ki, eğer tilkide de bir çeşit tilki ahlâkı bulunmasaydı kazların nerede olduğunu ve onları nasıl yakalayacağını bilemeyecekti. Ve eğer bu tilki yalnızca kendi sefaletine, tabiat, talih ve diğer tilkilerin hainliğine uğradığına dair bazı sıkıntılı düşüncelerle zamanını harcasaydı; cesaret, sürat, pratik zekâ gibi bazı meziyetlere sahip bulunmasaydı, bir tek kaz bile yakalamaya gücü yetmeyecekti. Tilki hakkında da şunu söyleyebiliriz: onun ahlâkı ile sezgisi aynı ölçüdedir ve bunlar onun hayatındaki iç yapı bütünlüğünün iki ayrı yüzüdür. Bu gerçeklerin böylece doğru bir şekilde ifade olunması gerekir. Zira bu konudaki yanlışlar zamanımızda son derece yıkıcı ve zararlı etkiler yaratmaktadır. Bunların gerekli sınırlama ve değişikliklerini sizin iyi niyetinize bırakıyorum.

Dolayısıyla ben **Shakespeare** için "zekâların en büyüğü" derken onun hakkındaki bütün bilgimi söylemiş oluyorum. Ama Shakespeare'in zekâsında şimdiye kadar görmüş olduğumuzdan daha fazla bir şeyler vardır. Ben buna şuursuz zekâ adını veriyorum. Bu zekâdaki üstünlük **Shakespeare**'in farkında olduğu zekâ derecesinden daha fazladır. Yani Shakespeare kendi zekâsındaki üstünlüğün ancak bir dereceye kadar farkındadır. **Novalis,** Shakespeare'in dramlarının çok derin birtakım tabiat ürünleri olduğunu söyleyerek Shakespeare hakkında çok güzel bir teşhiste bulunmuştur. Bu sözde bence çok büyük bir gerçek vardır. Shakespeare'in sanatı yapmacık bir sanat değildir. Onun en soylu yanı bir plân ya da ön tasarı da değildir. Bu sanat tabiatın derinliklerinden doğmuş ve tabiatın sesi olarak bu yüce ruhun içinde büyüyüp gelişmiştir. En yeni nesiller bile Shakespeare'de kendi insan varlıklarının yeni anlamlarını ve ışıklarını bulacaklar, "onunla evrenin ebedi yapısı arasında yeni uyumlara, yeni fikirleri onun düşünceleri arasındaki yakınlıklara, insanın büyük güçleri ve duygularıyla onun kişiliği arasında benzerliklere" rastlayacaklardı. Bu herhalde üzerinde düşünülmeye değer bir konudur. Doğru, samimi ve yüce bir ruha tabiatın verebileceği en büyük mükâfat onu kendisinin bir parçası hali-

ne koymasıdır. Böyle bir insanın eserleri görünüşte dikkatli ve şuurlu bir çalışma ve plânın mahsulü olsalar bile, gerçekte onun kendi içindeki meçhul derinliklerden kendiliğinden –şuursuz bir şekilde– doğmuşlardır. Meşe ağacının toprağın bağrında büyümesi, dağlar ve suların oluşması gibi tabiatın kendi yasaları üzerine kurulmuş bir simetriye göre ve bütün gerçeklere uygun olarak gelişirler. Shakespeare'de gizli kalmış öyle çok şey vardır ki... Yalnız kendisinin bildiği acılar, sessiz mücadeleler... Hatta bir çoğunu kendisi bile bilmezdi. Bunlar toprak altında işleyen kökler, bitki özsuları gibi ifade olunamayan güçlerdi. Söz gümüşse, sükût altındır!..

Buna rağmen Shakespeare'in o neşe dolu sükûneti dikkate değer bir özelliktir. Ben içinde bulunduğu düşkünlükten dolayı Dante'yi ayıplayacak değilim. Bu, zafere ulaşmamış bir savaşa benzer, ama yine de gerçek bir savaştır. Her şeyden önce yapılması gereken, kaçınılmaz bir şey... Yine de ben **Shakespeare**'i savaşmış ve zafere ulaşmış olduğu için **Dante**'den daha üstün görürüm. Ama hiç şüphesiz onun da kendine göre ıstırapları vardı. "Sonne"leri onun ne derin sular içinde bocaladığının ve hayatını kurtarmak için nasıl savaştığının en açık delilleridir. Zaten onun gibi insanların hangisi, Shakespeare'in yaptıklarını yapmak zorunda kalmamıştır ki? Shakespeare'in dala konan bir kuş gibi hür ve kaygısız öttüğü ve başka insanların geçirdikleri bunalımları tanımadığı konusundaki yaygın düşünce bence çok yanlıştır. Durum aslında böyle değildir, hatta hiçbir insan için böyle olamaz. Bir adam kaçak geyik avcılığından onun gibi trajedi yazarlığına yükselirken hiç acı çekmemiş olabilir mi? Bir "Hamlet", bir "Macbeth", bir "Koriolanus" ve daha nice ıstırap dolu kahramanlar yaratan bir adam hiç acı çekmemiş olabilir mi? Ve şimdi bir de bunların tam tersini, onun neşesini, gülmek konusundaki samimi ve coşkun tutumunu düşünün. Onun kahkahadan başka hiçbir şeyde aşırılığa düşmemiş olduğu söylenebilir. Shakespeare'de öfkeli saldırılara, yürek yakıcı kelimelere rastlayabilirsiniz. Ama bunlar onda daima ölçülüdür. O hiçbir zaman **Johnson**'un deyimiyle "yete-

ri kadar kinci" olamamıştır. Ama gülüşü dalga dalga yayılan bir kahkaha tufanı halindedir. Alaya almak istediği kişiyi bütün gülünç takma isimlerle anar, her türlü kaba taşlamalarla hırpalar. Ve siz onun bütün kalbiyle güldüğünü söylersiniz. Onun gülüşleri her zaman güzel olmasa da daima sevimlidir. Çünkü o hiçbir zaman bir insanın güçsüzlüğüne, düşkünlüğüne ya da yoksulluğuna gülmez. Zaten gülmesini gerçekten bilen bir insanın böyle şeylere güldüğü görülmemiştir. Bunu yapanlar gülmek isteyen ve komedyen sıfatını kazanmaya heveslenen zayıf karakterli kişilerdir. Kahkaha, sempati demektir. Güzel kahkaha "kabın altındaki dikenlerin çatırdayışı" değildir. Shakespeare budalalık ve sahtelikler karşısında bile sempatiyle güler. "Dogberry" ile "Verges" bizi kahkahalarla güldürürler, ama bizi güldürdükleri için bu zavallı adamları daha da çok sever ve onların işlerinin rast gitmesini, şehir muhafız başkanlığı görevlerinin devam etmesini dileriz. Derin sular üzerindeki gün ışığını andıran böyle kahkahalar benim için çok güzel bir şeydir.

❄

Shakespeare'in eserleri hakkında belki daha çok şey söylenmesi gerekiyor, ama biz onlardan ayrı ayrı söz edecek kadar yere sahip değiliz. Onun bütün tiyatro eserlerine, örneğin **Wilhelm Meister**'de Hamlet için yapıldığı şekilde bir göz atmak çok yararlı olabilirdi. Ama herhalde bu bir gün mümkün olacaktır.

August Wilhelm Schlegel'in onun "*Beşinci Henri*" ve diğer tarihi piyesleri hakkında hatırlanmaya değer bir sözü vardır. **Schlegel** bunların bir çeşit milli destan olduklarını söyler. Hatırlarsınız: **Marlborough,** İngiliz tarihi hakkında Shakespeare'den öğrendiklerinden başka bir şey bilmediğini söylerdi. Eğer düşünecek olursak gerçekten de onlar kadar hatırlanmaya değer pek az tarihi olay vardır. İngiliz tarihinin dönüm noktaları gayet iyi kavranmış, her şey uyum ve tutar-

lılık içinde belirtilmiş ve tasvir olunmuştur. Bu eserler **Schlegel**'in de dediği gibi birer destandır. Tıpkı büyük bir düşünür tarafından yaratılan bütün tasvirler gibi... Bütün bunlar güzel parçalardan oluşmuşlardır ve bir araya gelerek güzel bir bütün meydana getirirler. Örneğin, şu "*Agincourt Savaşı*" bence Shakespeare'in eserleri içinde eşsiz bir mükemmelliğe sahip olan bir parçadır. İşte iki ordunun tasviri: İngilizler bitkin bir haldedirler. O büyük an gelmiştir. Kaderleri belirlenecektir. Savaş başlamak üzeredir. İşte tam bu sırada o ölümsüz yiğitliğin sesi duyulur: "Bütün uzuvlarıyla İngiltere'de yaratılmış iyi askerler!" Bunda asil bir yurtseverlik vardır. Ara sıra Shakespeare'e yüklenilen "kayıtsızlık"tan çok başka bir yurtseverlik... Bütün bunlarda gerçek bir İngiliz yüreğinin güçlü ve sakin atışlarını hissederiz. Bu hiç de gürültücü ve gösterişli değildir. Ama böylesi daha iyi. Onda çeliğin çınlamasına benzer bir ses vardır. Eğer iş oraya varsaydı bu adamın iyi bir savaşçı olacağı da muhakkaktı.

Fakat genellikle Shakespeare'in eserleri hakkında şunu söyleyebilirim ki, bunlardan onun kişiliği hakkında tam bir ipucu elde edebilmek mümkün değildir. Hatta bu, sıradan bazı insanlar hakkındaki görüşlerimiz kadar bile değildir. Eserleri bize onun iç dünyasının bazı ışıklarını yansıtan pencereler gibidir. Bunların hepsi de nisbeten zorlayıcı şartlar altında, çarçabuk yazılmış ve tam mânâsıyla olgunlaşmamış eserler olarak görünürler. Shakespeare'in o mükemmel ifadesine ise ancak yer yer rastlanabilir. Ama öyle parçalar da vardır ki, insana gökyüzünden fışkırmış ışıklar gibi gelirler. Tasvir olunan şeyin özünü aydınlatırlar ve siz bunun karşısında şöyle dersiniz: "Bu öyle bir gerçektir ki ancak bir kere ifade edilir ve ebediyen yaşar. Ona açık bir insan ruhunun bulunduğu her yerde ve her zaman bu bir gerçek olarak bilinecektir!" Yine de bu gibi parıltılar bize çevrelerinin aydınlık olmadığını ve onların kısmen geçici ve basmakalıp şeyler olduklarını hissettirirler. Ne yazık ki, **Shakespeare**, Globe Tiyatrosu için piyes yazmak zorundaydı ve o yüce ruhu bir öl-

çüde ezilip bu kalıba uymaktan kaçınamıyordu. Tıpkı bizler gibi o da birtakım kayıt ve şartlara bağlıydı. Aynı şekilde bir heykeltıraşın önümüze koyduğu şey de onun hür düşüncesi değil, fakat o düşüncenin elindeki taş ve aletler aracılığıyla bize aktarılmış şeklidir. Herhangi bir şair veya insanın eserinde de ancak onun bazı parçalarını bulabiliriz.

❋

Shakespeare'e anlayışlı bir gözle bakan kişi, onun da kendine göre bir peygamber olduğunu anlayacaktır. Ayrı bir dil kullanmasına rağmen ondaki sezgi gücü bir peygamberinkine benzer. Tabiat onun gözünde de ilâhî bir niteliğe sahipti. Cehennem kadar derin ve tarifsiz, cennet kadar yüksekti. "Biz rüyaların meydana geldiği unsurdan yapılmışız!" Westminster Manastırı'ndaki bu kitabede derin bir mânâ vardır, ama bunu pek az kişi anlayabilir. Fakat Shakespeare vaaz vermiyordu, anlatıyordu. Yine de buna müzikal bir vaaz adı verilebilir. Dante'ye Ortaçağ katolikliğinin uyumlu rahibi dedik. Shakespeare'e de hakiki katolikliğin, geleceğin ve her zamanın "Evrensel Kilise"sinin daha da büyük bir ahenk dolu rahibi diyemez miyiz? Onda batıl inançlara, sert bir çilekeşliğe, hoşgörü yoksunluğuna, katı bir taassup veya sapık inançlara rastlanmaz. O, tabiatın büyük bir güzellik ve ilâhiliğe sahip olduğuna ve bütün insanların istedikleri gibi tapınmakta serbest olduklarına inanır. Shakespeare'in eserlerinde evrensel bir ahenk vardır ve bu en kutsal ilâhîlerin yanında yer almaya lâyıktır.

Ben **Shakespeare**'e bazılarının yaptığı gibi "şüpheci" adını veremem. Onun, çağının inanç ve din tartışmalarına karşı kayıtsız kalması bu tenkitçileri yanıltmıştır. Shakespeare yurtseverlikten ve inançtan fazla söz etmemekle birlikte vatansız ve şüpheci değildi. Bu "Kayıtsızlık" daha çok onun büyüklüğünün bir ürünüydü. Shakespeare'in yüreği (eğer tabir yerindeyse) kendi büyük tapınma âlemi içinde gizliydi. Baş-

kaları için hayati bir önem taşıyan bu tartışmalar onun için önemli değildi.

Fakat buna ister tapınma, ister başka bir şey deyiniz, Shakespeare'in bize getirdiği parlak bir şey, veya parlak bir şeyler dizisidir. Ben kendi hesabıma böyle bir insanın dünyaya gönderilmesinde bir çeşit kutsal nitelik görüyorum. O hepimiz için gören bir göz, göklerden gönderilmiş kutsal bir ışık taşıyıcısı değil midir? Kendisindeki değerlerin hiçbirinden haberi olmayan bu insanın yüklendiği ilâhî görevden de habersiz bulunması neticede daha hayırlı olmamış mıdır? Onun Muhammed gibi kendini sırf iç alemin ihtişamlarını görmek için yaratılmış bir "Tanrı'nın Peygamber'i" olarak hissetmeyişi daha da büyük bir yücelik değil midir? Evet, o bu yönden daha yüce ve daha başarılıdır. Zaten Muhammed'in kendi peygamberliği hakkındaki bilgisi bir hataydı ve bu bize kaçınılmaz hatalarla dolu olarak nakledilmiş ve peşi sıra öyle söylentiler, uydurmalar, iftiralar ve yobazlıklar getirmiştir ki, benim Muhammed'e yükselme hırsıyla dolu bir şarlatan, sapıklık ve sahtekârlık örneği demeyip gerçek bir Tanrı sözcüsü demiş olmamı tartışma götürür bir iddia haline koymaktadır. Tahminimce, Muhammed bir gün Arabistan'da bile yıpranıp eskiyecek, fakat **Shakespeare** ve **Dante** daima kalacaklar ve Shakespeare sonu olmayan bir gelecekte insanlığın, Arabistan'ın ve her yerin rahibi olmaya devam edecektir.

Shakespeare bilinen herhangi bir konuşmacı veya ozan ile, hatta Aşil (Aschylus) veya Homer ile kıyaslandığında, doğruluğu ve evrenselliği ile en az onlar kadar ebedidir. Shakespeare onlar kadar samimiyetle doludur. Evrensel ve ebedi konularda onlar kadar derinlere etki eder. Muhammed'e gelince; bana kalırsa, onun kendi peygamberliği hakkında böylesine şuurlu bir bilgiye sahip olmaması daha hayırlı olurdu. Ne yazık ki, bütün bu bilgi hatalı, boş ve yüzeysel şeylerden ibaretti. Ondaki gerçek büyüklük onun şuursuz yanıydı: O, Arabistan çölünün vahşi bir aslanıydı. Gökgürültüsünü andıran bir sesle konuşuyordu. Fakat, zannettiği gibi, büyük

olan ağzından çıkan sözler değil, yaptığı işler, yarattığı duygular ve yazdığı tarihti. Onun **Kur'an**'ı uzun ve anlamsız bir mantıksızlık derlemesidir. Biz onun gibi bu kitabı Tanrı'nın yazdığına inanmıyoruz. **Büyük adam** her zaman olduğu gibi burada da bir tabiat gücüdür; onda gerçekten büyük olan ne varsa tarifsiz derinliklerden fışkırır.

İşte bizim zavallı Warwickshire köylüsü! Herkese el açmadan yaşamak için bir tiyatronun yöneticiliğine yükselmişti. Southampton Kontu ona biraz yakınlık göstermiş, Sir Thomas Lucy ise onu kürek cezasına göndermek istemiştir. Bunun için **Sir Thomas**'a şükran borçluyuz. Bizimle birlikte yaşayan bu insanı **Odin** gibi tanrılaştırmadık. Ama bu konuda söylenecek çok şey vardır. Bense şunu söylemek, daha doğrusu tekrarlamak isterim: **Kahramanlara tapınma** olayının zamanımızda çok acınacak bir seviyeye düşmüş olmasına rağmen **Shakespeare**'in aramızda neler kazanıp, ne kadar yüceldiğini incelemek gerekir. Bizim olan bu topraklarda yetişen hangi İngiliz'i –milyonlarca İngiliz'i– bu Stratford köylüsü için feda etmeyiz ki? Onu İngiltere'nin en seçkin kişilerine bile tercih etmekten çekinmeyiz. O, İngiltere'nin şimdiye kadar yetiştirmiş olduğu kişilerin en değerlisidir. Yabancı milletler arasında en büyük övünç kaynağımız, İngiliz yurdunun en değerli süsü ondan başka ne olabilir? Bize şöyle sorulduğunu düşünün: Ey İngilizler, Hint İmparatorluğu'nu mu, yoksa Shakespeare'i mi? Bu ikisinden birini terk etmek zorunda kalsanız, nasıl bir seçim yapardınız? Bu gerçekten yanıtlandırılması çok güç bir soru olurdu. Resmi yetkililerin buna resmi bir dille yanıt verecekleri muhakkaktır. Ama biz kendi hesabımıza herhalde şöyle derdik: Hint İmparatorluğu nasılsa bir gün elimizden çıkacak, **Shakespeare** ise ebediyen bizimle kalacaktır. Biz onsuz yapamayız! Ondan vazgeçemeyiz.

Maneviyatı bir yana bırakıp onu elle tutulur bir gerçek, pazarlanabilen, yararlı bir mülk olarak görelim. Topraklarımız, bu İngiliz Adaları, kısa bir zaman sonra İngilizler'in ancak küçük bir kısmını barındırır hale gelecek; Amerika'da,

Yeni Hollanda'da, Avustralya ve Yeni Zelanda'nın doğusunda ve batısında dünyada büyük bir yer kaplayan bir Sakson ülkesi doğacaktır. Bütün bu insanları tek millet halinde tutabilecek, birbirleriyle savaşmalarını önleyip onları barış ve kardeşlik içinde yaşatacak, aralarındaki dayanışma ruhunu kuvvetlendirecek şey ne olabilir? Bu çözüm bekleyen en önemli sorun, bütün hükümdar ve hükümetlerin başarmak zorunda olduğu en büyük iştir. Bunu kim yapacak? Parlamentolar ve başbakanlar bu işin üstesinden gelemezler. Amerika bizden ancak parlamentonun ayırdığı ölçüde ayrıdır. Beni hayalperestlikle suçlamayın, çünkü bunda büyük bir gerçek payı vardı; şunu açıkça iddia ediyorum ki, ne zamanın, ne zeminin, ne de parlamento ya da parlamentolar birliğinin tahtından indiremeyeceği bir İngiliz Kralı vardır! **Shakespeare** adlı bu kral bütün birlik ve beraberlik unsurlarının en soylusu, en iyi yüreklisi, aynı zamanda en güçlüsü olarak taçlı bir hükümdar gibi ihtişam içinde parıldamıyor mu? Bu görüş açısından o bütün diğer vasıta ve çarelerden daha değerli değil midir? Onun bin yıl sonra bile bütün İngiliz Milletler Topluluğu'nu aydınlatacağını kolayca tahmin edebiliriz. Paramatta'dan New-York'a her yerde İngiliz erkek ve kadınları birbirlerine şöyle diyecekler: "Evet, **Shakespeare** bizimdir. Onu biz yarattık. Onun aracılığıyla konuşuyor ve düşünüyoruz. Biz onunla aynı kandan, aynı soydanız." Sağduyu sahibi siyaset adamının bunun üzerinde düşünmesi gerekir.

Gerçekten de bir millet için böyle bir sese sahip olmak, duyguları böylesine özlü bir biçimde ifade eden bir insan yetiştirmek büyük bir başarıdır. Örneğin İtalya, parçalanmış, kolu kanadı kırık bir halde bulunuyor. Hiçbir görüşme ve antlaşma siyasi birliğini ortaya koyamıyor. Ama gerçekte soylu İtalya tek bir bütündür: İtalya, **Dante**'sini yaratmıştır, bir dile sahiptir! Buna karşılık Rus Çarı sayısız silahı, Kazak askerleri ve topları sayesinde güçlüdür. Büyük bir ülkeyi siyasi birlik içinde yönetebilmek önemli bir başarıdır. Ama o henüz konuşamamaktadır. Bir büyüklüğe sahip olduğu mu-

hakkak. Ama bu dilsiz bir büyüklüktür. O bütün insanlar ve çağlar tarafından duyulacak bir deha sesi çıkarmayı başaramamıştır. Konuşmayı öğrenmek zorundadır. Şimdiye kadar dilsiz bir yaratık olarak kalmıştır. Rusya'nın topları ve Kazakları çürüyüp yok olduklarında Dante'nin sesi yine duyulmaya devam edecektir. Dante gibi birisine sahip bir millet, dilsiz bir Rusya'dan çok daha güçlü bir bir birliğe sahiptir.

Şair-kahraman hakkındaki sözlerimize burada son vermek zorundayız...

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

DİN ADAMI OLARAK KAHRAMAN:

LUTHER: Reform Hareketi - NOKS: Püritenlik

(Cuma, 15 Mayıs 1840)

Bugünkü konuşmamız, din adamı şeklindeki kahramana ait olacaktır. Birkaç kere anlatmaya çalıştığımız gibi, her türden **kahraman** gerçekte aynı hamurdan yoğrulmuştur. Hayatın ilâhî mânâsına açık bir ruh doğduğunda, bu mânâdan sürekli olarak söz etmeye, onu anlatmaya hazır, onun için çalışıp çabalamaya müsait bir insan yaratılmış demektir. Artık dış görünüşü zamana ve içinde yaşadığı ortama bağlı bir **kahramanımız** vardır. Bence **din adamı** da bir çeşit peygamberdir. Onda da –bizim deyimimizle– bir ilham ışığı vardır. O halkın ibadetine başkanlık eder. Onları görünmez kutsallıkla bütünleştirir. Din adamı halkın ruhani reisidir. Tıpkı peygamberin emrinde birçok reis bulunan manevi bir kral oluşu gibi... O bu yeryüzünde aklı başında bir rehber olarak insanlara cennetin yolunu gösterir. Onun ülküsü de göklerden gelen bir ses olmaktır. Tıpkı peygamberin yaptığı gibi Tanrı buyruklarını yorumlar ve bunları insanlara daha teklifsiz, daha sade bir biçimde izah eder. Görünmez Tanrı'yı, evrenin pek az kişi tarafından görülebilen "gizli olmayan sırrını" halka gösteren O'dur. **Din adamı** o ürkütücü ihtişamdan arınmış, günlük hayatın bir aydınlatıcısı gibi hoş ve ölçülü bir ışıkla yanan bir çeşit peygamberdir. Bir din adamının ülküsü budur. Geçmişte, bugün ve her zaman bu böyle

olmuştu, böyle olacaktır. İnsan şunu gayet iyi bilir ki, yaşanılan hayatta ülkülerden az çok fedakârlık yapılır. Bu konuda çok geniş bir hoşgörüye gerek vardır. Fakat böyle olmayan, böyle olmak istemeyen ya da böyle olmak için çaba göstermeyen din adamı öyle ayrı bir özellik taşır ki, biz burada ondan söz etmemeyi tercih ediyoruz.

Luther ve **Noks** (Knox) açık bir yaratılış özelliğiyle din adamı olmuşlar ve bu görevi tam mânâsıyla başarmışlardır. Buna rağmen bizim burada onları tarihi karakterlerine göre, din adamından ziyade reformcu olarak incelememiz daha yerinde olacaktır. Gerçi daha sakin çağlarda ibadet rehberliği görevlerini aynı derecede başarıyla yerine getirmiş, halkın günlük hayatını ilâhî ışıkla aydınlatmayı başarmış başka din adamları da bulunabilir. Ama bu iş çetin bir mücadele, kargaşalık ve tehlikelerle dolu bir görev halini aldığında bu savaşı yöneten manevi komutan bizler için herkesten daha önemli bir insan olur. O artık savaşan, dövüşen bir din adamıdır. Halkı, sakin dönemlerin dürüst çalışmalarına değil, şiddet ve kargaşalık günlerinin çetin ve kahramanca mücadelesine sevk eder. Bu, din adamı için diğerlerinden daha yüksek bir görev olmasa da herhalde daha tehlikeli ve hatırlanmaya değer bir iştir. Biz bu iki insanı en başarılı reformcularımız olmaları dolayısıyla en iyi din adamlarımızdan sayacağız. Hatta şunu bile sormam gerekir ki: Her hakiki reformcu yaratılış itibariyle her şeyden önce bir din adamı değil midir? O yeryüzünün görünür kuvvetine karşı Tanrı'nın görünmez adaletine başvurur. Ve bilir ki tek ve gerçek kuvvet bu görünmez güçtedir. O eşyanın ilâhî gerçeğine inanır. Eşyanın dış görünüşüne kapılmaz, onun özünü görür. Bu özdeki gerçeğin tapınıcısıdır. Tek kelimeyle bir din adamıdır. İyi bir reformcu olmak için her şeyden önce bir **din adamı** olmak gerekir...

Şimdiye kadar dinler kuran, yeryüzündeki insan varlığıyla ilgili kahramanlık biçimleri yaratan, bir **Dante** ve bir **Shakespeare** tarafından anlatmaya değer hayat düşünce ve

uygulamaları meydana getiren çeşitli büyük adam gördük. Şimdi de bunun aksini görelim; ki bu da gereklidir ve aynı kahramanca davranışlarla gerçekleştirilebilir: Şairin yaydığı o tatlı, yerini reformcunun şimşeğine bırakmak zorundadır. Çünkü reformcu da tarihte varlığı kaçınılmaz bir şahsiyettir. Gerçekte yumuşak ve tatlı şair, o sert reformun yerleşmesi sonucu doğabilmiştir. Onun bir ürünüdür. Vahşi Sen Dominikler ve Thebaid Keşişleri olmasaydı o ahenk sembolü Dante de olmayacaktı. Aynı şekilde, İskandinavya veya bir başka yerde Odin'den Valter Raley (Walter Raleigh)'e, Ulfila'dan Cranmer'e kadar birçok insanın büyük çabaları, mücadeleleri sonucudur ki, Shakespeare bir dile sahip olmuştur, konuşabilmiştir, olgunluğa erişmiş, mükemmel bir şair, çağının da olgunluğa erişmiş olduğunun ve bu tamamlanmış çağın yeni çağlara ve reformculara gebe olduğunun bir belirtisidir.

Eski zaman insanlarının Orfe'leri tarafından yönetilmeleri gibi bizim de daima müzik yolundan yürümemiz ve şairlerimiz tarafından eğilip aydınlatılmamız elbette daha iyi olurdu. Böyle ahenk ve müzik dolu bir yol bulamasak da, düz ve doğru bir yola kavuşarak sakin ruhlu din adamları tarafından her gün daha iyiye yöneltilmek bile bir mutluluk sayılabilirdi. Ama ne yazık ki durum böyle değildir. Hatta şu ikinci dileğimiz bile bugüne kadar gerçekleşmemiştir. Savaşan reformcunun zaman zaman ortaya çıkması kaçınılmaz bir olaydır. Hayat yolunda engeller hiçbir zaman eksik olmaz. Bir zamanlar ileri adımlar olan şeyler giderek birer engel halini alırlar ve bunların yıkılmaları, aşılmaları gerekir. Bu da çok zaman güç bir iştir. Bir zamanlar bütün evreni saran ve dünyanın en büyük dehalarından olan **Dante**'yi tatmin etmiş olan bir düşünce veya bir başka deyişle manevi bir düşüncenin, bir başka asırda orta zekâlı insanlar için bile şüpheli ve inanılmaz bir hale gelişi dikkate değer bir durumdur. Aynı şey Odin teorisi için de –hatta daha da kolaylıkla– söylenebilir. İnsan varlığı ve insanı Tanrı'ya ulaştıran yollar **Dante** için Araf ile temsil edilmişti. Ama **Luther** için bu pek de öyle değildir. Bu nasıl oluyordu? **Dante**'nin katolikliği ni-

çin devam edemiyor ve bunu **Luther**'in protestanlığı takip ediyordu? Ne yazık ki, hiçbir şey ebediyen devam edemez.

Günümüzde sözü edilen "Türler'in Evrimi" teorisine ben pek değer vermem. Sizin de buna fazla önem vereceğinizi sanmıyorum. Bu konuda söylenen sözler genellikle pek garip ve karışık bir niteliktedir. Bununla birlikte söz konusu olayı kendi başına yeterince kesinliğe sahiptir. Bunun kaçınılmaz gerekliliğini eşyanın tabiatında görebiliriz. Bir yerde de daha önce söylemiş olduğum gibi, her insan yalnız bir öğrenci değil, aynı zamanda bir yapıcı, uygulayıcıdır. Zekâ gücü sayesinde olup bitenleri, mevcutları öğrenir. Aynı zekânın yardımıyla daha da ileri gider, kendine göre bir şeyler yaratıp icat eder. Hiçbir insan büyükbabasının inandığı şeylere aynen inanmaz, inanamaz. Az çok yaratıcı olmayan bir tek insan yoktur. O, evrenle ilgili görüşünü ve bunun sonucu kendi evren düşüncesini yeni keşiflerle geliştirir. O evren ki, aslında sonsuzluktur ve hiçbir gelişme veya yeni görüş onu tam mânâsıyla ve kesinlikle karşılamaya yetmez. Kendi evren düşüncesini geliştirirken öyle bir keşifte bulunur ki, bu ona inanılmaz gelir. Aynı şey belki onun büyükbabası için hiç de inanılmaz olmayacaktır. Fakat onun için yanlıştır, gerçekdışıdır. Çünkü onun yeni bilgileriyle bağdaşmamaktadır. İşte her insanın tarihi bundan ibarettir. İnsanlık tarihi de bunların toplamından meydana gelir; devrimler, yeni çağlar... birbirini takip eder. **Dante**'nin Araf Dağı, **Kolomb**'un seyahatinden beri "diğer yarımkürenin okyanusunda" yükselemiyor. İnsanlar diğer yarımkürede böyle bir şeye rastlamamışlardır. Böyle bir şey yoktur orada. Onun varlığına inanmaktan artık vazgeçmek gerekiyor. Bu dünyadaki bütün inançlar, bütün inanç ve ibadet sistemlerinin kaderi budur.

Eğer şu acı gerçeği de belirterek, inançlar zayıflayınca ibadetin de bir hükmü kalmayacağını, hatta, haksızlık ve sefaletin alıp yürüyeceğini kabul edecek olursak, bir ihtilâl için gerekli ortam kendiliğinden doğmuş olmayacak mıdır? Bir

insanın her şart altında samimiyetle hareket etmesi için kuvvetli bir inanca sahip olması gerekir. Bir insan eğer her fırsatla başkalarının fikrini sormak gereğini duyuyorsa, başkalarının fikrine önem vermeksizin kendi bildiği yolda gidemiyorsa güçsüz bir insandır ve kendisine verilen görevi başaramayacaktır. Böyle bir adam kaçınılmaz bir yıkımın gündelikçisidir. Yapılacak işin sadece dış görünüşüne bakarak samimiyetsizce meydana getirdiği şey, şu veya bu insana karşı işlenen bir suç, yeni bir sefaletin kaynağıdır. İşlenen bu suçlar, yapılan bu saldırılar dayanılmaz bir hale gelene kadar sürer ve nihayet korkunç bir patlama ile yok olurlar. Dante'nin artık düşünce olarak inanılmaz hale gelmiş ve samimiyetsiz, şüpheli, aşağılık bir uygulama yüzünden kirlenmiş olan yüce katolikliğin Luther tarafından parçalanması kaçınılmaz olmuştu. Shakespeare'in soylu feodalizmi eskiden ne kadar güzel görünmüş olursa olsun, bir Fransız İhtilâli ile sona ermek zorundaydı. Birbirini takip eden, peş peşe işlenen suçlar, yapılan saldırılar kelimenin tam mânâsıyla bir patlamaya neden olur. Bir yanardağ patlaması gibi her şey darmadağın olur ve her şey yeniden eski sakin haline dönünceye kadar uzun kargaşalık dönemlerinden geçilir.

Konunun sadece bu yönüne bakarak insanların bütün fikir ve düzenlemelerinin ne kadar belirsiz, geçici ve ölümlü olduğu sonucuna varmak hayli acıklı bir olaydır. Fakat gerçekte bu böyle değildir. Ölüm ancak bedeni mahveder, özü veya ruhu değil. Aynı şekilde kanlı bir ihtilâl sonucu veya bir başka şekilde beliren her yıkım aslında büyük ölçüde bir yeniden yaratılıştan başka bir şey değildir. **Odincilik** yiğitlik demekti, **Hıristiyanlık** ise yiğitliğin, cesaretin daha soylu bir türü olan alçakgönüllülüğe dayanır. İnsan yüreğinde, gerçekliğine samimiyetle inanılarak yaşatılmış hiçbir düşünce yoktur ki, Tanrı gerçeğinin dürüst bir sezgisi olmasın, içinde bütün değişmelere karşı sürüp giden ve hepimizin ebedi varlığını oluşturan bir temel gerçeği muhafaza etmesin. Öte yandan, bütün eski çağlar ve ülkelerde yaşamış bütün insanların

–Putperestler'i, İskandinavlar'ı ve Müslümanlar'ı– büyük bir günahkârlık içinde bulunmuş olduklarını düşünmek ve bunun sırf bizim gerçek ve kesin bilgiye ulaşmamız için gerekli olduğuna inanmak gerçekten pek acıklıdır. Öyle ki, bugünkü neslin küçük bir bölümünün kurtuluşu ve hak kazanması uğruna bütün insan nesillerinin yanıldıklarına ve bu yüzden mahvolduklarına inanmak gerekiyor. Dünyanın ilk kurulduğu günden beri yeryüzünden gelmiş geçmiş bunca insan soyu –Schweidnitz Kalesi'ndeki Rus askerleri gibi– sadece cesetleriyle çukurları doldurmaya ve bizim onların üzerinden yürüyerek kaleyi zapt etmemize yaramışlardır. Bu inanılmaz bir iddiadır.

Biz böylesine inanılmaz teorileri geçerli kılabilmek için çılgınca çabalar harcandığını gördük. Şu veya bu zavallı, peşinden kendisine inanan bir sürü insanla cesetleri çiğneyerek yürümüştür. Ama kendisi de teorisiyle, kesin ve yanılmaz sandığı inanç ve ilkeleriyle aynı çukura düşüp, ayaklar altında çiğnenen bir ceset haline gelmiştir. Bir insanın kendi sezgilerinin kesinliğine inanması insan tabiatının önemli bir yanıdır. O daima bu şekilde, buna uygun olarak hareket edecektir. Yaratılışının bir gereğidir bu. Ama yine de bu, sözünü ettiğimiz teoriden daha anlamlı, daha akıllıca bir şekilde olmalıdır. Bütün dürüst insanlar Tanrı'nın buyruğu altında aynı orduya gönüllü olarak katılmış silah arkadaşları değiller midir? Birbirimizi tanımayışımızın, sırf üniforma ayrılığı yüzünden, düşmanla uğraşacağımıza, birbirimizi boğazlamamızın sebebi nedir? Asıl düşman karanlıklar ve kötülükler ülkesidir. Cesur insanların sırtında bulunmak şartıyla bütün üniformalar iyidir. Her türden silah, Arap sarığı ve çelik palası, Thor'un Jötunlar'ın başını ezen ağır çekici bizim için makbuldür. **Luther**'in savaş çığlığı, Dante'nin marşı... Bütün bunlar bize karşı değil, bizim yanımızdadırlar. Hepimiz bir tek komutanın buyruğundaki silah arkadaşlarıyız.

Şimdi Luther'in savaşına bir göz atalım. Bunun nasıl bir savaş olduğunu ve onun bu savaştaki harekâtını yakından gö-

relim. Luther de bizim manevi **kahramanlarımızdandır**. Vatanı ve çağı için bir peygamberdir.

*

Bu konuya girerken **puta-tapıcılık** hakkında birkaç söz söylemek belki de gerekli olacaktır. Gerçekte bütün peygamberlere has olan Muhammed'in başlıca özelliklerinden biri de puta-tapıcılığa karşı gösterdiği amansız düşmanlıktır. Peygamberlerin daima üzerinde durdukları konu şudur: Cansız putlara Tanrı diye tapınmak onların tamamen önüne geçemedikleri, fakat sürekli olarak lânetledikleri, en büyük günah saydıkları şeydir. Bu dikkate değer bir husustur. Biz burada puta-tapıcılığı bir teoloji meselesi olarak inceleyecek değiliz. Put gözle görünen bir şeydir, bir semboldür. Tanrı değil, Tanrı'nın bir sembolüdür. Bu noktada şöyle bir soru sorulabilir: Acaba en saf insan bile puta sembolden başka bir gözle bakmış mıdır? Bence insan, kendi elleriyle yaptığı o zavallı tasvirin Tanrı olduğuna bir an bile ihtimâl vermemiştir. Bunun sadece Tanrı'yı temsil ettiğine, Tanrı'nın şu veya bu şekilde onda tecelli ettiğine inanmıştır. Dolayısıyla şimdi şöyle bir soru sorulabilir: Her tapınma gerçekte semboller veya gözle görülen şeyler vasıtasıyla Tanrı'ya tapınma değil midir? En ateşli Püriten'in bile kendine göre bir inanç göstergesi ve ilâhî şeyleri kendine göre bir düşünce ve fikri vardır. Böylece tapınma bunların vasıtasıyla mümkün hale gelmektedir. İnsandaki dinî hisleri tatmin eden bütün inanç, ayin, tapınma biçimleri, düşünceler bakımından putlar, gözle görülen şeyler niteliğini taşırlar. Her türlü tapınmanın bu yüzden semboller, putlar vasıtasıyla yapılması kaçınılmaz bir olaydır. Şunu söyleyebiliriz ki, bütün putperestlikler kıyaslanmalıdır ve puta-tapıcılığın en kötüsü diğerlerinden biraz daha putperest olanıdır.

Öyleyse **puta-tapıcılığın** asıl kötülüğü neresindedir? Çünkü eğer bir yanında büyük bir kötülük bulunmasaydı

bunca peygamber onu böylesine lânetlemeye kalkışmazlardı. Peygamberler puta-tapıcılığı acaba neden bu kadar kötü görmektedirler. Bence, bu zavallı sembollere tapınılmasında peygamberi en çok kızdıran, bütün benliğini isyan ve nefretle dolduran, bu putların ifade ettiği temel düşünce değildir. Süheyl Yıldızı'na veya Kâbe'deki Karataş'a tapan ilkel insan herhalde hiçbir şeye tapmayan hayvandan daha yüksek bir seviyededir. Bu zavallı tapınma şeklinde üstelik meziyet sayılacak bir şeyler de vardı. Bugün bile şairlerin yıldızlar ve diğer bazı tabiat varlıklarında bir çeşit ebedilik, ilâhî güzellik veya ilâhî mânâ bulmalarını bir yetenek saymıyor muyuz? Peygamber onu neden böyle acımasızca mahkûm etsin? Puta tapan o en zavallı insan bile, kalbi onunla dolu olduğu sürece bizim için ancak bir acıma ve alay konusu olabilir, nefret konusu değil. Bırakın ona içtenlikle bağlansın, karanlık ve dar görüşleri onunla aydınlansın. Bu durumda onu rahat bırakmalı, ona gücenmemelisiniz.

Fakat **puta-tapıcılığın** kötü yanı burada karşımıza çıkmaktadır: Peygamberler çağında hiçbir insan ruhu artık kendi put veya sembolüyle dürüst bir şekilde dolu değildir. Putun sadece bir tahta parçasından ibaret olduğunu peygamber ortaya çıkıncaya kadar herhalde birçok kimse de fark etmişti. Mahkûm edilmesi gereken putperestlik, samimi olmayan putperestliktir. Şüphe onun kalbini kemirmektedir: İnsan ruhunun, artık bir hayalden ibaret olduğunu hissetmeye başladığı Ahit Sandığı'na titrek ellerle sarıldığı görülmektedir. Ruhlar artık putlarla dolu olmaktan çıkmıştır, fakat hâlâ buna kendilerini inandırmak istemektedirler. "İnanmıyorsunuz" diyordu **Coleridge** "sadece inandığınıza inanıyorsunuz." Bu her türlü tapınma ve sembolizmde son sahneyi oluşturur. Ölümün yaklaştığına dair kesin bir belirtidir. Bu bizim formülcülük ve formüllere tapınma dediğimiz şeyden farksızdır. İnsanın yapabileceği en büyük ahlâksızlıktır. Bu her türlü ahlâksızlığın başıdır. Daha doğrusu, bundan böyle herhangi bir ahlâklı davranışın yapılması imkânsızlaşır. Çün-

kü artık ahlâkın en derin ve içten yanı felce uğramış, bir ölüm uykusuna dalmıştır. İnsanlar artık samimi değillerdir. Dürüst insanın bu durumu büyük bir nefretle reddetmesine, suçlayıp mahkûm etmesine hiç şaşmamak gerek. Onun buna karşı amansız bir savaş açması kaçınılmazdır. Kötü putperestlik, sahte putperestliktir. Ama bu sahtelikte bile samimi olunabilir: Üzerinde durulmaya değer bir konu! Her çeşit tapınma bu hareket ile son bulur.

Bence **Luther** de tıpkı bir peygamber gibi putları kırmıştır. Kureyşliler'in tahta tanrılarının Muhammed'de uyandırdığı nefret Tetzel'in koyun derisi ve mürekkepten oluşan günah bağışlama kâğıtlarının Luther'de uyandırdığı tiksintiden daha büyük değildi. Her zaman, her yerde ve her şart altında gerçeğe dönmek, eşyanın dış görünüşüne değil, özüne dayanmak bütün **kahramanların** müşterek bir özelliğidir. Kahraman, eşyanın o korkunç gerçekliğine derin bir sevgi ve saygıyla bağlı olduğundan eşyanın boş görüntüsüne –Kureyşliler veya Konklavlar'ın bu eşyaya sağladığı saygı ve mükemmelliğe rağmen– tahammül edemez ve onu nefretle reddeder. Protestanlık da bir peygamberin eseridir. Bir 16. yüzyıl peygamberinin eseri. O, zamanla sahteleşmiş olan eski bir tapınma usulüne, samimiyetsiz putperestliğe indirilmiş olan ilk namuslu darbedir. Yeni bir ilâhîliğe temel hazırlayan bir harekettir.

Protestanlık ilk bakışta, kahramanlara-tapınma dediğimiz ve gerek dini gerekse sosyal bütün iyiliklerin temeli olarak gördüğümüz şeyi yıkan bir inanç düşüncesini uyandırır. Çok zaman protestanlığın dünyanın o güne kadar görüp geçirdiği çağlardan temelden ayrılan yeni bir dönem, bir "şahsi muhakeme" dönemi açtığı söylenir. Papa'ya isyan, her insanı kendi kendinin papası haline getirmiş ve onlara başka bir takım şeylerle artık hiçbir papaya veya manevi lidere, kahramana inanmamayı öğretmiştir. Protestanlığın kurduğu manevi birlik o tarihten beri insanlar arasında her türlü hiyerarşi ve boyun eğmeyi imkânsız kılmamış mıdır? Protestanlığın manevi hükümdarlıklara, papalara ve başkalarına karşı bir is-

yan hareketi olduğunu inkâra gerek yoktur. Hatta şu bile söylenebilir ki, dünyevi hükümdarlıklara karşı bir isyan demek olan **İngiliz Püritenliği** bu hareketin ikinci bölümüdür.

Üçüncü bölüm ise bütün maddi ve manevi hükümdarlıkların sonu olan büyük **Fransız İhtilâli**'dir. Protestanlık kendisinden sonraki Avrupa tarihinin kollarını besleyen ana köktür. Çünkü manevi tarih daima insanlığın maddi tarihinde bir varlık kazanır. *Maddiyatın başlangıcı maneviyattır.* Şimdi her yerde halk kral, oy sandığı ve seçme hakkı yerine, hürriyet, eşitlik ve bağımsızlığı savunuyor, bu kelimeleri haykırıyor. Gerek maddi, gerekse manevi hayatta **hükümdar-kahramana** boyun eğme devrinin geçtiği, bu gibi itaatkâr davranışların dünya yüzünden tamamen kalktığı zannediliyor. Eğer bu gerçekten böyleyse ben bu dünyadan tamamen ümidimi keserdim. Ben şuna kesinlikle inanmaktayım ki, bu hiç de böyle değildir. "Hükümdar" adına gerçekten lâyık dünyevi ve ruhani liderlerden yoksun bir dünyada kargaşalıktan başka bir şey olamaz. Ve bu en arzu edilmeyen bir durumdur. Yine ben, protestanlığın kargaşalık yaratan bir demokrasi meydana getirdiği halde, onun yeni ve samimi bir hâkimiyet ve düzenin başlangıcını oluşturduğu inancındayım. Bence **protestanlık** sahte hükümdarlara bir başkaldırmadır. Hakiki hükümdarların ortaya çıkmaları gibi atılmış zorlu ve kaçınılmaz bir adımdır. Bu konunun biraz daha açıklanması gerektiğine inanıyorum.

Önce şunu belirtmeliyiz ki, "kişisel yargı" aslında dünyanın ilk defa karşılaştığı bir şey değil, fakat sadece bu çağ için yeni bir şeydir. Reform hareketinde gerçekte yeni veya özel hiçbir şey yoktur. O bütün samimi gelişme ve eğitim hareketleri ve taklitten doğrulara ve gerçeğe bir dönüştür. "Kişisel yargı" hürriyeti dünyanın her devrinde varolması gereken bir hürriyet şeklidir. **Dante** gözlerini kapatmamış, ellerini, ayaklarını zincirle bağlatmamıştı. Bağlı bulunduğu ka-

tolik dünyasında hiçbir yabancılık duymuyordu. Oysa bugün aynı dünyada Hogstraten, Tetzel ve Dr. Eck gibi zavallılar birer köle durumuna düşmüşlerdir. Hiçbir zincir, hiçbir dış kuvvet bir insanı bir şeye inanmaya veya inanmamaya zorlayamaz. **Yargı**, yani düşünüp bir şey hakkında bir hüküm varma insanın asla sönmeyen ışığıdır. O ancak, Tanrı'nın ihsanı ile varolur ve devam eder. Körü körüne inanç ve pasif bir itaati savunan safsatacı **Bellarmin**'in, önce kendi inanç hürriyetini ikna yoluyla ortadan kaldırması gerekir. Onun "kişisel yargı"sı onu bu inancın en akıllıca görüş olduğu sonucuna ulaştırmıştır. Dürüst ve gerçek insanların bulunduğu yerde "kişisel yargı" hakkı da bütün varlığıyla bulunacaktır. Hakiki bir insan bir şeye ancak inceleme yoluyla, zekâ gücüyle inanır. Sahte bir insan ise; "inandığına inanmaya" çalışan bir kimse ise, elbette ki bir başka yola sapacaktır. Protestanlık böylelerine "Yazık!" diğerlerine ise "Aferin!" der. Gerçekte bu hiç de yeni bir şey değildir, daima söylenmiş olan eski sözlere bir dönüştür. Tabii olun, samimi olun: İşte bunun bütün anlamı budur. Muhammed bütün aklı ile inanmaktaydı. **Odin** ve onun bütün takipçileri de... Hepsi de kendi kişisel yargıları sonucu bu hükme varmışlardı: İnanıyorlardı.

Şimdi de şunu söylemek cesaretini göstereceğim ki, özel incelemenin, samimiyetle kullanılması bizi, hiçbir şekilde bencil bir bağımsızlık ve yalnızlığa değil, bunun tam tersi bir sonuca ulaştırır. Kargaşalığı yaratan şey dürüst bir soruşturma olamaz. Onu yaratan, hata, samimiyetsizlik, yarım yamalak inançlar ve hakikatten yoksunluktur. Hatalara, yanlışlara başkaldıran insan, kendisini hakikate inanan bütün insanlara kavuşturacak bir yol üzerindedir. Yalnızca söylentilere inanan kişiler arasında herhangi bir birleşme imkânı olamaz. Çünkü bunların hepsinin de yüreği cansızdır, eşyaya karşı bile yakınlık duymak gücünden yoksundurlar. İşte böyle oldukları için olaylara değil, söylentilere inanmaktadırlar. Eşyaya bile yakınlık duymayan bir kimse insanlara karşı ne duyabilir ki! Böyle bir insan hemcinsleriyle birlik kuramaz. O,

kargaşalıkların adamıdır. Birlik yalnızca samimi insanlarla dolu bir dünyada gerçekleşebilir.

Bu araştırmada çok zaman gözden uzak tutulan, hatta hiç görülmeyen bir şeye dikkatinizi çekmek isterim; bir insanın inanacağı, samimiyetle bağlanmak zorunda kalacağı gerçeği mutlaka kendisinin bulması gerekmez. Bir **büyük adam** daima samimi olmuştur. Onun varlığının temel şartı budur. Ama bir insanın "samimi" olması için mutlaka "büyük" olması gerekli değildir. Bu, tabiatın ve her çağın bir gereği değil, fakat sadece şanssız bazı dönemlerin yarattığı bir mecburiyettir. Bir insan başkasından aldığına bütün samimiyetiyle inanabilir ve onu benimser. Hatta bunu aldığı insana karşı derin bir minnet de duyabilir. *Yaratıcılığın değeri yenilikte değil, samimiyettedir. İnanan insan yaratıcı insandır.* İnandığı şey ne olursa olsun, ona başkası için değil, kendisi için inanır. Her insan bu anlamda samimi bir insan, yaratıcı bir insan olabilir. Hiç kimse samimiyetsizliğe mahkûm edilmemiştir. İnanç çağları dediğimiz dönemlerin hepsi de yaratıcıdır. O dönemlerde insanlar büyük bir çoğunlukla samimi kişiler olmuşlardır. Büyük ve verimli çağlardır bunlar! Her alanda çalışan insan dış görünüş üzerinde değil, madde ve öz üzerinde çalışan insandır. Böylece her çalışma bir sonuca varır. Böyle bir çalışmanın genel toplamı büyüktür. Çünkü her şey, samimi olduğu sürece tek bir gayeye yönelir. Orada her şey çoğaltıcı, üreticidir; hiçbir şey tüketici, azaltıcı değildir. İşte gerçek birlik, gerçek hükümdarlık ve gerçek sadakat; bu zavallı dünyanın insanlar için hazırlayabildiği bütün hakiki ve değerli şeyler!

Kahramanlara-tapınma dinîne gelince... Kendi kendini yaşatmak gücüne sahip, yaratıcı ve samimi bir insanı başkaları tarafından telkin edilmiş gerçeklere inanmaya zorlamak doğru değildir. Bu, onu sadece başka insanların hazır reçetelerine, anlattıklarına ve gerçek dışı sözlerine asla inanmamaya zorlar. Bir insan gerçeği kendi gözleriyle ve gözleri açık olduğu için benimser. Ona gerçeği öğreten kişiyi sevmesi için gözlerini kapaması mı gerekmektedir? Kendisini karanlıklar-

dan kurtaran ve aydınlıklara kavuşturan **öğretmen-kahramanı** o ancak derin bir minnet ve dürüst bir ruh sadakati ile sevebilir. Böyle bir insan her türlü saygıya lâyık gerçek bir kahraman, tam bir hakikat savunucusu değil midir? Bu dünyada bizim en büyük düşmanımız olan sahtelik, o kara canavar, onun cesareti karşısında yere serilir. Bu dünyayı bizim için fetheden bu kahramandır. **Luther** de gerçek bir papa veya manevi bir peder gibi büyük saygı görmemiş midir? **Napolyon**, Fransız İhtilâli'in getirdiği o büyük kargaşalık ortamında kral olmuştur. **Kahramanlara-tapınma** dinî asla yıkılmaz, yıkılamaz. Sadakat ve hâkimiyet ebedidir. Bunlar birtakım boş sözler ve taklitler üzerine değil, gerçeklik ve samimiyet üzerine kurulurlar. Ama bu, gözlerimizi ve şahsi düşünce gücümüzü kullanılmaz hale getirmekle değil, tam tersine, onları var gücümüzle kullanmakla ve görecek bir şeye sahip bulunmakla olur. **Luther**'in görevi bütün sahte papa ve hükümdarları ortadan kaldırmak ve samimi olan yeni papa ve hükümdarlara –uzaktan da olsa– hayat ve güç vermekti.

Dolayısıyla bütün bunları, yani hürriyet, eşitlik, seçme hakkı, bağımsızlık vesaireyi katiyen son olay saymayacak, onları geçici birer hadise olarak göreceğiz. Fakat uzun süre devam etmeleri ve bizi hayli karışık ve güç durumlara düşürmeleri ihtimaline rağmen, onları eski günahların kefareti ve ileride ortaya çıkacak paha biçilmez iyiliklerin değerli birer karşılığı saymalıyız. Tutulan bütün yollarda insanların taklitlerden yüz çevirmeleri ve gerçeklere dönmeleri gerekir. Ne pahasına olursa olsun mutlaka böyle davranmak zorunludur. İnsanları hile ve yalanla hükümleri altına almak isteyen şarlatanlarla, sahte papalarla, şahsi düşünme gücünden yoksun inanç sahipleriyle ne başarılabilir ki! Bunun sonucu yoksulluk ve felakettir. Samimiyetsiz kişilerle işbirliği yapılamaz. Bir yapıyı kurmak için çekül[1] ve düzeç[2] gibi araçlara gerek vardır. Protestanlığın doğuşundan bugüne kadar ortaya çıkan o vahşi ihtilâl eserinde son derece kutsal bir sonu-

[1] *Çekül:* Ucuna küçük bir ağırlık bağlanmış iple oluşturulan, yer çekiminin doğrultusunu belirtmek için sarkıtılarak kullanılan bir araç. (Y. N.)

[2] *Düzeç:* Bir yüzeyin eğiklik derecesini anlamaya yarayan araç, tesviye aleti. (Y. N.)

cun hazırlanmakta olduğunu görüyorum. Bu sonuç, **kahramanlara-tapınma** dininin ortadan kalkması değil, aksine, bir kahramanlar dünyasının kurulmasıdır. Eğer kahraman, samimi adam demekse, neden hepimiz de birer kahraman olmayalım? Geçmiş günler, samimi bir dünya, inanç sahibi bir dünya örneğiyle doludur. Bu, gelecekte de gerçekleşecek ve buna kimse engel olamayacaktır. Gelecek nesiller kahramanların en samimi tapınıcıları olacaklar. Gerçekten iyi olan bir şey ancak her şeyiyle doğru ve iyi olan bir dünyada saygı görebilir. Ama artık **Luther** ve hayatını bir an önce incelemeliyiz.

❋

Luther'in doğum yeri Saksonya'da Eisleben'dir. Orada 10 Kasım 1483'de dünyaya gelmiştir. Eisleben bu şerefi bir tesadüfe borçludur. Bu bölgenin Mohra köyünde yoksul maden işçileri olan Luther'in ana-babası Eisleben'deki kış panayırına gelmişlerdi. Panayırın gürültülü ortamında Bayan Luther'in doğum sancıları tuttu. Oralardaki yoksul bir eve sığındı ve Martin Luther adını verdikleri bir erkek çocuk doğurdu. Üzerinde durulması gereken garip bir olaydır bu. Zavallı Bayan Luther kocasıyla birlikte alışverişe gitmişti. Belki de küçücük kulübesinde kış için gerekli ufak-tefeği sağlamak için eğirdiği yünü satacaktı. O gün belki de dünya yüzünde bu maden işçisiyle karısı kadar önemsiz bir çift yoktu. Fakat bütün imparatorlar, papalar ve hükümdarlar onlarla kıyaslandığında ne ifade edebilirler ki? Dünya bir kere daha güçlü bir insanın doğumuna sahne oluyordu. Yaydığı ışık asırlar ve çağlar boyu insanlığı aydınlatmaya devam edecekti. Bütün dünya ve tarih onu beklemekteydi. Garip, ama garip olduğu kadar da büyük bir olaydı bu. Bizi 1800 yıl öncesine, bir başka doğum anına götüren bir olay... Ama ondan hiç söz etmememiz ve onu sessizce düşünmemiz daha yerinde olacaktır. Çünkü ne söyleyebiliriz ki! Ama mucizeler çağı geçmiş değildir, mucizeler çağı ebediyen yaşamaktadır!

Luther'in yoksul bir insan olarak doğuşu ve büyük bir yoksulluk içinde yetişmesi bence onun bu dünyadaki görevine gayet iyi uyan ve ona, bize ve her şeye hakim olan Tanrı'nın bu amaca uygun olarak aldığı bir tedbirdir. O çağların bütün yoksul okul çocuklarının yaptığı gibi onun da dilenmesi, şarkı söyleyerek kapı kapı dolaşması, sadaka ve ekmek toplaması gerekmişti. Zorlu bir hayat ve şiddetli ihtiyaçlar bu zavallı çocuğun tek arkadaşıydı. Hiç kimse, hiçbir şey **Martin Luther**'i övgülere boğmak için yüzüne bir sevimlilik maskesi takmaya gerek görmemişti. Bu yüzden o eşyanın dış görünüşleriyle değil, katı gerçekleriyle büyümek zorunda kaldı. Sağlam bir yapısı olmasına rağmen aslında pek sağlıklı değildi. Türlü yetenek ve duygulara sahip aç bir ruhu vardı. Çekmediği acı kalmadı. Fakat gerçeklerin şahidi olmak ve ne pahasına olursa olsun öyle kalmak onun asıl göreviydi. Bütün dünyayı gerçeklere yöneltmek görevini üstlenmişti, zira bu dünya uzun zamandan beri birtakım sahte görüntülerle oyalanmaktaydı. O, soğuk kasırgalar, ıssız karanlıklar ve türlü güçlükler içinde yetişmiş bir gençti. Fırtınalı dünyasından hakiki bir erkek, hatta bir Tanrı kadar güçlü bir Hıristiyan **Odin** çıksın, çirkin Jötunlar'ı ve dev yaratıkları şimşek çekiciyle bir kere daha ezecek hakiki bir Thor yaratılsın diye!

Luther'in hayatının dönüm noktası belki de arkadaşı **Alexis**'nin Erfurt kapısında yıldırım çarpması sonucu ölmesi olmuştur. Luther bütün çocukluğunu çalışıp çabalamakla geçirmiş, bütün engelleri aşacak bir zekâ gücü ve öğrenme yeteneği göstermişti. Babası oğlunun başarılı olabileceğini düşünerek onu hukuk öğrenimi yapması için teşvik etti. Yükselmek için iyi bir yoldu bu. Luther'in herhangi bir mesleğe karşı özel bir merakı yoktu, bunun için babasının arzusuna uydu. O sıralarda ondokuz yaşındaydı. Bir gün arkadaşı **Alexis** ile birlikte Mansfeldt'deki yaşlı ailesini görmeye gitti. Dönüşte, Erfurt yakınlarında hava bozdu, fırtına koptu. Bir yıldırım çarpması sonucu **Alexis, Luther**'in ayakları dibine düştü, öldü.

Şu hayat denen şey nedir? Sonsuzluğun bir beyaz sayfası; bir anda uçup bir kâğıt parçası gibi yanıp kül oluyor! Yüksek mevkiler, hükümet başkanlıkları, krallıklar... Bütün bunlar nedir ki? Hep birden yıkılıveriyorlar. Ayakları altındaki toprak açılıyor ve hepsini bir anda yutuyor, yok ediyor. Ama sonsuzluk daima vardır. Luther bundan böyle kendini Tanrı'ya ve onun hizmetine adamaya karar vermiştir. Babasının ve diğerlerinin itirazlarına rağmen Erfurt'taki Augustin Manastırı'na girip keşiş oluyor.

Luther'in ilk defa kesin bir biçimde ortaya koyduğu bu saf irade muhtemelen onun hayatının ilk aydınlık noktasıdır. Ama şimdilik tamamen karanlıklardan ibaret bir unsurdaki tek ışık noktasıdır. O bu yüce davranışın, gerçeği bulmak için yapılmış olduğunu ve kendisinin samimiyetle, büyük güçlüklerle çalışıp çabalayan sofu bir keşiş olduğunu söyler. Fakat bu pek az yararlı olmuştur. Yoksulluktan kurtulamamıştır. Luther manastırda bir çömez olarak sırtına yüklenen angaryalardan ve her türlü aşağılık işlerden yakınmıyordu, yüce ruhu birçok karanlık şüphe ve tereddütlerden ıstırap çekiyordu. Yakında ölümden beter durumlara düşebileceğinden korkmaktaydı. O sıralarda bir türlü yenemediği bir yoksulluğun dehşeti içinde yaşıyor, ebediyen lânetlenmiş olduğunu düşünüyordu. Ama alçakgönüllü ve samimi insan yaratılışı zaten bundan ibaret değil miydi? O kim oluyordu ki cennete kabul edilsin! Yoksulluk ve kölelikten başka bir şey tanımamış bir insan için haberler inanılmayacak kadar güzeldi: Bir insan ruhunun perhizler, çekilen çileler, ayinler ve dualarla kurtulabileceğine hiç aklı yatmıyordu. Karanlık bir ümitsizliğe düşmüştü. Dipsiz bir ümitsizlik uçurumunun kenarında düşe-kalka dolaşmaya mahkûm edilmişti.

Luther'in işte bu sıralarda Erfurt Kütüphanesi'nde bulduğu eski bir Latince İncil onun için son derece mutlu bir keşiftir. Kitabı daha önce hiç görmemişti. **İncil** ona perhizler ve çilelerden daha başka bir şey öğretti. Bu konuda keşiş kardeşlerinden daha bilgili bir insanın da Luther'e yardımı do-

kunmuştur. Böylece anladı ki, insanı kurtaracak olan ayinler değil, Tanrı'nın sonsuz yardımlarıdır. Bu herhalde daha inanılabilir bir düşünceydi. Bu kanaat Luther'de zamanla kesin bir inanç halini aldı. Kendisine bu kutsal yardımı sağlayan **İncil**'e saygı duyması tabiiydi. Tanrı sözünün onun gibi bir insan tarafından nasıl anlaşılması gerekiyorsa o da **İncil**'i öyle anlıyordu. Ölünceye kadar ona bağlanmaya karar verdi ve gerçekten de bu kararına sonuna kadar sadık kaldı.

Öyleyse bu olay için, onun karanlıklardan kurtulmasını, karanlıklara karşı kesin zaferini sağlayan, dinî hayatının dönüm noktasını temsil eden en önemli dönemde diyebiliriz. Bu tarihten itibaren **Luther** her gün sakin ve aydınlık içinde yücelmeye başlamış, güçlü yetenek ve büyük yeteneklerini gittikçe geliştirerek manastırında ve yurdunda önemli bir kişi haline gelmiş, faydalı bir unsur olmaya başlamıştır. Bu, vardığı kararların tabii bir sonucuydu. Augustin keşişleri, Luther'i, kendisine verilen işleri hakkıyla başaran ehliyetli ve dürüst bir insan olarak tanıyor ve onu önemli bazı görevlere gönderiyorlardı. Bilge adı verilen ve gerçekten de bilge ve adaletli bir insan olan Saksonya Prensi Griedrik, onun değerli bir insan olduğunu anlamış ve Luther'i Wittenberg Üniversitesi'ne hoca, aynı bölgedeki kiliseye de vaiz olarak tayin etmişti. O zamana kadar bulunduğu bütün görevlerde olduğu gibi Luther bu iki görevde de başarı kazandı ve günlük hayatın sakin ortamında bütün iyi insanların takdirini topladı.

Luther, Roma'yı ilk defa yirmiyedi yaşında gördü. Oraya manastır yönetimi tarafından bir görevle gönderilmişti. Papa İkinci Julius ve Roma'da olup bitenler Luther'i büyük bir hayrete düşürmüş olmalı. Çünkü buraya, kutsal bir kente, Tanrı'nın yeryüzündeki en yüce din adamının tahtına gittiğini düşünerek gitmişti. Oysa orada bilinen durumla karşılaştı. Bu durum muhakkak ki Luther'e birçok düşünceler uyandırmıştır. Ama bunlar öyle düşüncelerdir ki, bugün bunlar hakkında en ufak bir belgeye sahip değiliz ve belki de

kendisi bile bunları nasıl ifade edeceğini bilememişti. Bu Roma, kutsal bir güzellikten çok uzak, sahte din adamlarıyla dolu bir kentti. Ama bu Luther'i ilgilendirmezdi ki! O basit bir insandı, bütün dünyayı nasıl düzeltebilirdi? Ona göre bir iş değildi bu. Luther'den çok daha büyük adamların işiydi. Onun görevi, bu dünyada attığı kendi adımlarını akıllıca yönetmekti. O kendine düşen görevi iyi bir şekilde yapacak ve geri kalanı –ne kadar korkunç ve uğursuz görünürse görünsün– Tanrı'ya bırakacaktı.

Eğer papalık kendi büyük ve müsrif yörüngesi üzerinde yürüyerek Luther'in yanından geçmeseydi, bu adamın daracık yolunu keserek onu kendisine saldırmak zorunda bırakmasaydı acaba neler olurdu? Bunu düşünmek gerçekten ilgi çekicidir. Bu takdirde Luther'in Roma'da şahit olduğu yolsuzluklara ses çıkarmaması ve işi Tanrı'ya bırakması pekâlâ mümkündü. Çünkü o, alçakgönüllü ve sakin bir adamdı. Yetkili kişilere saygısızca saldırıda bulunmak ona göre bir şey değildi. Onun asıl görevi, daha önce de söylediğim gibi, kendi işlerini yapmak ve bu kötülükler âleminde kendi ruhunun kurtuluşunu sağlamaktı. Ama Roma'daki papalık onun yoluna çıktı. Luther, Wittenberg'de bile böyle bir Roma'ya karşı hareketsiz kalamazdı. Dürüstlüğe sığmazdı bu. Düşündü ve direnmeye karar verdi. Saldırıya geçti; vurdu, vuruldu, tekrar vurdu. Böylece aralarında büyük bir çatışma başladı. Luther'in hayatında bu dikkate değer bir noktadır. Şimdiye kadar onun gibi alçakgönüllü ve yumuşakbaşlı bir insanın dünyayı böyle bir tartışma ve çatışma ortamına ittiği belki de görülmemiştir. Onun kendi köşesinde sessizce çalışmaktan hoşlanan bir adam olduğu, ünlü kişiler arasına girmek istemediği anlaşılmaktadır. Şöhreti ne diye istesin? Onun bu dünyadaki gayesi sonsuzluğa ulaşmaktı. Onun için tartışılmaz amaç buydu. Birkaç yıl içinde bunu ya elde edecek ya da ebediyen elinden kaçıracaktı. Luther'i ilk öfkelendiren ve protestan reform hareketini başlatmasına sebep olan şeyin aşağılık bir rekabet ve kıskançlık duygusu, Augustin

keşişinin Dominikenler'i çekemeyişi olduğunu savunan o acınacak düşünce hakkında hiçbir şey söylemeyeceğiz. Eğer hâlâ bu görüşte olanlar varsa onlara yalnızca şunları söylemek gerekir: Her şeyden önce Luther'i yargılayabilecek bir düşünce ortamına ulaşınız, sizinle öyle tartışalım.

Papa Onuncu Leon, ticaret yapmak amacıyla Keşiş Tetzel Wittenberg'e göndermek gibi bir ihtiyatsızlıkta bulunmuştu. Leon biraz para yapmak isteyen ve eğer mutlaka bir şey olması gerekiyorsa, Hıristiyan'dan çok putpereste benzeyen bir adamdı. Bu adam Wittenberg'e geldi ve orada rezilce işler yapmaya başladı: Luther'in cemaati Papa tarafından tasdikli günah-çıkarma belgeleri satın aldılar. Kiliseye, Luther'e gelen cemaat mensupları ona günahlarını daha önce bağışlatmış olduklarını söylüyorlardı. Bu durumda Luther kendi makamının şerefini korumak, kendisine ait küçük bir toprak parçasının üzerinde düzenbaz, namussuz ve korkak bir insan olarak yaşamamak için bu sahtekârlığa karşı çıkmak, onların boş ve acınacak bir sahtelikten ibaret olduklarını ve bu kâğıtlarla hiçbir günahı bağışlatmanın mümkün olamayacağını haykırmak zorundaydı. İşte bu bütün reform hareketinin başlangıcıdır. Olayların nasıl geliştiğini biliyoruz. 1517 Ekimi'nin son gününde Luther'in birtakım şiddetli tenkit ve delillerle Tetzel'e halkın önünde meydan okumasından sonra hareket gittikçe gelişti, önü alınmaz bir ayaklanma halinde bütün dünyayı sardı. Luther'in samimi arzusu bu şikâyete ve diğerlerine kulak verilmesi ve yolsuzlukların önlenmesiydi. Kiliseyi bölmek ya da Hıristiyanlığın babası sayılan Papa'ya başkaldırmak istemezdi. Zarif, putperest Papa bu keşişe ve onun görüşlerine pek önem vermiyordu. Buna rağmen bu patırtıya bir son vermek istiyordu: Üç yıl süreyle çeşitli yumuşak usulleri denedikten sonra işin ancak ateşle bitirilebileceğini düşündü. Keşişin yazılarının cellât tarafından yakılmasını ve keşişin de eli ayağı bağlanarak Roma'ya gönderilmesini buyurdu. Herhalde yazılarının başına gelen; Luther'in de başına gelecekti. Bir asır önce Huss ve Jerom'un da sonu

böyle olmuştu. Ateş, bu gibi tartışmaları en kısa zamanda sona erdiren bir usuldü. Zavallı Huss! Onu akla gelebilecek türlü vaatlerle kandırarak, can emniyetini tam mânâsıyla sağlayacaklarını söyleyerek Konstanz Kilise Meclisi'ne getirtmişlerdi. Samimi ve hiç de asi ruhlu bir adam değildi. Onu derhal "üç ayak eninde, altı ayak yüksekliğinde ve yedi ayak boyunda" bir telaş zindana attılar. Doğruları haykıran sesini dünyadan uzaklaştırmak için zindanı yaktılar, onu duman ve ateşe boğdular. Bu hiç de iyi bir iş değildi ama!..

Ben kendi hesabıma, işler bu noktaya geldikten sonra Luther'in Papa'ya isyan edişini mazur görüyorum. Bu zarif putperest, verdiği ateş emriyle dünyanın en yürekli insanında, asil ve haklı bir öfkeye yol açmıştı. Son derece alçakgönüllü ve barışsever olan bu insan artık ateşler içinde yanmaktaydı: Demek siz benim, insan güçsüzlüğünün izin verdiği ölçüde yaptığım uyarıya, Tanrı'nın gerçeğini yeryüzüne yaymak ve insan ruhunu kurtarmak gibi samimi bir gayeyle ifade ettiğim doğru ve makul sözlere cellât ve ateşle yanıt veriyorsunuz, öyle mi? Bu sözlerle size iletilmeye çalışılan Tanrı'nın mesajına karşılık olarak beni ve onları yakmak istiyorsunuz, öyle mi? Siz Tanrı'nın vekili değil, bir başkasının vekili olmalısınız! Sizin iradenizi kâğıda yazılmış bir yalan olarak kabul ediyor ve onu yakıyorum! Ne isterseniz onu yapın!..

Böylece 1520 Aralık ayının onuncu gününde, olayın başlangıcından üç yıl kadar sonra Luther "halkın büyük bir kısmının desteğiyle" bu isyanın ilk adımını atıyor ve Wittenberg'deki Elster Kapısı'nda Papa'nın "ateş" emir belgesini yakıyordu. Wittenberg bu hareketi coşkunlukla karşılıyordu, bütün dünyanın gözleri onlara çevrilmişti. Papa'nın böyle bir coşkunluğa meydan vermemesi gerekirdi. Bu coşkunluk milletlerin uyanışının bir belirtisiydi. O sakin, alçak gönüllü, sabırlı Cermen yüreğine kaldırabileceğinden daha fazla yüklenilmişti. Hazır-reçetecilik (formulism) putperest papalık ve bütün sahtelik ve taklitler yönetimi artık yetmişti. Tanrı'nın

dünyasının taklitlere değil, gerçeklere dayandığını ve hayatın bir yalan değil, gerçek olduğunu söylemek cesaretini gösteren bir adam daha çıkıyordu ortaya.

Yukarıda da belirttiğim gibi, biz **Luther**'i aslında putları kıran bir peygamber, insanlığı gerçeklere döndüren bir kimse olarak ele almalıyız. Büyük adamların ve öğretmenlerin görevi budur. **Muhammed** şöyle diyordu: "*Putlarınız tahtadandır. Üzerlerine balmumu sürüyor ve onları parlatıyorsunuz. Bunlara sinekler yapışıyor. Size söylüyorum; bunlar Tanrı değildir, kara odunlardan ibarettir!*" **Luther** de Papa'ya şunu söylüyordu: "Günahları bağışlattığını iddia ettiğiniz bu şey mürekkepli bir paçavradan ibarettir. Bu ve benzerleri hiçbir şey ifade edemezler. Günahları yalnız Tanrı bağışlayabilir. Tanrı'nın kilisesinin manevi babası demek olan papalık boş bir görüntüden, bez ve kâğıttan mı ibarettir? Bu korkunç bir şey! Tanrı'nın kilisesi boş bir görüntüden ibaret olamaz. Cennet ve cehennem birer görüntüden ibaret değildir. Madem beni buna zorluyorsunuz, bu konuda ısrar ediyorum: Ben zavallı Cermen keşişi, işte bu gerçeklere dayanarak hepinizden daha güçlü olduğumu söylüyorum. Yapayalnızım, bir tek dostum yok. Ama Tanrı'nın gerçeğine dayanıyorum. Siz taçlarınızla, üç köşeli şapkalarınızla, hazineleriniz ve silah depolarınızla, maddi ve manevi gökgürültülerinizle şeytanın yalanlarına dayanmaktasınız ve bu yüzden benim kadar güçlü değilsiniz!"

Worms diyeti ve Luther'in 17 Nisan 1921'de bu meclis karşısına çıkması modern Avrupa Tarihi'nin en önemli sahnesini oluşturur. Gerçekten de bu olay arkasından gelen tarihin kaynağı olmuştur. Birçok görüşme ve tartışmadan sonra şu sonuca varıldı: Genç İmparator **Beşinci Şarl**, bütün Alman Prensleri, papalık elçileri, bütün dünyevi ve ruhani liderler bir araya gelecekler, **Luther** onların huzurunda iddialarından vazgeçmiş olup olmadığını açıklayacaktı. Bir yanda dünyanın bütün ihtişam ve gücü yer almıştı, öte yanda ise yoksul bir maden işçisi olan Hans Luther'in oğlu!

Gerçekleri, Tanrı'nın gerçeklerini söylemek için yerinden kalkıyordu. Dostları ona Huss'ın başına gelenleri hatırlatarak Worms'a gitmemesini öğütlemişlerdi. Ama o bu öğüde kulak asmadı. Yine bir dostlar topluluğu ona yetişmek için at sürdüler ve kendisine daha ciddi uyarılarda bulundular. Luther onlara şu cevabı verdi: "Worms'a, oradaki çatıların kiremitleri kadar şeytan bulunsa da gideceğim." Ertesi sabah, Luther, diyet sarayına giderken halk pencerelere, damlara çıkmış, ona sözlerini geri almaması için bağırıyordu: "Beni kim insanlar önünde inkâr ederse..." diye Tanrı'nın sözleriyle yalvarıyorlardı ona. Kendisine Hıristiyanlar'ın babası ve daha birçok isimler veren, üçgen şapkalı, karanlık kişinin baskıları altında kımıldayamaz hale gelmiş, büyük bir ruh esareti içinde yere serilmiş bütün dünyanın da ondan istediği bu değil miydi: "Bizi kurtar. Bu senin elinde. Bizi terk etme!"

Luther bizi terk etmedi! Karşısındakilere saygı telkin eden akıllı-uslu, dürüst konuşması iki saat sürdü. O, doğru bir biçimde itaati gerektiren her şey karşısında itaatliydi. Fakat daha fazlasına boyun eğmiyordu. Söylediğine göre yazıların bir kısmı kendisinindi, bir kısmı da Tanrı'nın sözlerinden alınmıştı. Kendi sözleri insanlığın bütün güçsüzlüğünü taşıyordu. İnsana kendini kaybettiren öfke ve buna benzer birçok kusurlarını düzeltmek ancak Tanrı'nın inayetiyle mümkündü. Ama büyük gerçeğe ve Tanrı'nın sözlerine dayanan kısımları geri alamaz, yalanlayamazdı. Bu mümkün müydü? Sözlerini şöyle bağladı: **İncil**'den alınmış deliller veya dürüst belgelerle benim fikirlerimi çürütün. Aksi halde sözlerimi geri almam. Çünkü vicdana sığmayan bir şey yapmak hiç de sağlam ve akıllıca olmaz. İşte burada duruyorum. Başka bir şey yapmak elimden gelmez. Tanrı yardımcın olsun!"

Bu, yakın tarihin en büyük anıdır. İngiliz Püritenliği, İngiliz Parlamentarizmi, Amerika ve şu iki asrın büyük eseri, Fransız İhtilâli, Avrupa ve Avrupa'nın bütün yeryüzün-

deki eserleri, kısacası her şeyin tohumu buradadır. Eğer Luther o anda başka türlü davranmış olsaydı, her şey başka türlü gerçekleşebilirdi. Avrupa ona soruyordu: Ben bu sahtelik ve çürümüşlük içinde korkunç bir ölümle batıp gidecek miyim? Yoksa şiddetli bir bunalımdan geçerek sahteliklerden arınacak, şifa bularak yaşamaya devam edebilecek miyim?

❋

Bu reform hareketini büyük savaşlar, çatışma ve bölünmeler takip etti. Hatta bugün bile bunlar sürüp gitmekte ve hiç sona ermeyeceğe benzemektedir. Çok şey söylenmiş ve ağır suçlamalarda bulunulmuştur. İnkârı mümkün olmayan üzücü şeylerdir bunlar; ama Luther'in veya davasının bunlarla ne ilgisi olabilir? Onların bütün sorumluluğunu reform hareketine yüklemek garip bir mantık tarzı olacaktır. Herkül, arıtıcı ırmağın yatağını Kral Augeas'ın ahırlarına yönelttiğinde büyük bir kargaşalığın meydana geldiği muhakkaktır. Ama bunda kabahat Herkül'ün değildir, bir başkasınındır. Reform hareketi kendisiyle birlikte bütün sonuçlarını da getirmiştir, ama sırf ortaya çıkmış olduğu için reformu suçlamak mümkün değildir. Ondan yakınan, onu suçlayan bütün papalara ve papalık savunucularına dünyanın cevabı şudur: Sizin papalığınız gerçekliğini kaybetmişti. Bir zamanlar ne kadar iyi bir müessese olursa olsun ve siz şimdi onun ne kadar iyi olduğunu iddia ederseniz edin, biz bunlara inanamayız. Takip etmemiz gereken yolu bulabilmemiz için Tanrı'nın bize verdiği zekâ ışığı onu artık inanılmaz bir şey olarak görüyor. Ona inanmak, kendimizi ona inanmaya zorlamak istemiyoruz. Böyle bir şeyi göze alamıyoruz. Zira bu gerçek-dışı bir şeydir. Onun gerçek, doğru olduğunu düşünmeye kalkışırsak, bize bütün gerçekleri sağlayan güce ihanet etmiş oluruz. Onun artık yıkılmasını istiyoruz. Yerine ne gelirse gelsin. Onunla bütün ilişkimizi kesmek istiyoruz. Savaşların sorumlusu Luther ve protestanlık değildir. Onu isyana zorlayan sahtekârlar ve taklitçilerdir. Her şeyin sorum-

lusu onlardır. Luther her insanın yalnızca hakkı olan bir şeyi değil, aynı zamanda her insanın kutsal bir görevi olan şeyi yapmıştır. O kendisini sorguya çeken bir sahtekârlığa karşılık vermiştir: Bana inanıyor musun? Hayır!... İşte bunun ne pahasına olursa olsun yapılması gerekiyordu ve onun yaptığı budur. Herhangi bir papalık veya derebeyliğin en dürüst günlerinde olduğundan daha asil bir birlik, maddi ve manevi bir teşkilat doğmak üzeredir. Ben buna kesinlikle inanıyorum. Fakat bunun doğuşu ve devam etmesi gerçeğin bir benzerine veya sahtesine değil, ancak kendisine dayanmakla gerçekleşecektir. Sahtelik üzerine kurulan ve bize yalancılığı telkin eden bir birlikle bizim hiçbir alâkamız olamaz. Barışa gelince... Vahşi bir durgunluk da, pis kokular saçan bir mezar da barış anlamına gelebilir. Ama biz hayat dolu bir barış istiyoruz, ölüm sessizliği değil!

Yine de yeniliğin gerekli nimetlerini takdir ederken eskinin de hakkını vermeliyiz. Eski, bugün değilse bile, bir zamanlar gerçekti. **Dante**'nin zamanı kendini gerçek kılmak için yalanlara, bazı şeylere göz yummaya ve diğer düzenbazlıklara gerek duymuyordu. Eski, o günlerde iyiydi, hatta ruhunda ölümsüz bir iyiliğe sahipti. Günümüzde "papalığa hayır" çığlıkları da yersizdir, saçmadır. Yine de papalığın yeni kiliseler vesaire inşa ederek bir ilerleme gösterdiğini söylemek de son derece boş bir iddiadır. Birkaç papa taraftarı kilise sayıp, bazı protestan dedikodularına kulak vererek ve kendisine protestanlık adını veren birtakım boş ve anlamsız sözlere inanarak "Protestanlığın ölmüş olduğu, Papalığın ondan daha büyük bir canlılığa sahip olduğu ve ondan daha çok yaşayacağı" hükmüne varılması ne gariptir. Kendisine protestanlık adını veren boş ve anlamsız bazı sözlerin ölmüş olması mümkündür, ama bildiğim kadarıyla asıl protestanlık ölmüş olamaz. Protestanlık, **Goethe**'yi, **Napolyon**'u yetiştirmiş, Alman Edebiyatını ve Fransız İhtilâli'ni yaratmıştır. Bunlar oldukça önemli hayat belirtileridir. Gerçekte protestanlık kadar hayat dolu hiçbir şey yoktur. Bütün diğer hayat şekil-

leri geçici ve yüzeyseldirler. Papalık yeni kiliseler kurabilir. İstediğini yapmakta serbesttir. Fakat papalık artık geri gelemez, tıpkı –bazı ülkelerde son günlerini yaşamakla birlikte– bir daha dönmeyecek olan putperestlik gibi... Gerçekte bu gibi şeyler denizin kabarmasına benzerler; kumsalın şurasında burasında kabaran dalgalar görür ve ne olduğunu bir süre için anlayamazsınız. Ama yarım saat sonra aynı noktaya bakacak olursanız durumu açıkça görmemeniz mümkün değildir. İşte papalığın da yarım yüzyıl sonra ne olacağını göreceksiniz. Zavallı ihtiyar Papa'nın dirilmesi Avrupa'yı pek etkilemez, onun için ciddi bir tehlike yaratamaz. Thor da isterse dirilmeye çalışabilir. Aslında bu sarsıntının bir anlamı vardır. Zavallı ihtiyar papalık, Thor gibi tamamen ortadan kalkmayacak, bir süre daha yaşamaya devam edecektir. Devam etmek zorundadır. Eskideki bütün iyilik ruhunun yeninin, yaşayanın özüne aktarılmadan eskinin tamamen ölmesi mümkün değildir. Roma kilisesi aracılığıyla hâlâ hayırlı birtakım işler yapılabildiği, dindar bir hayatın yaşanması mümkün olduğu sürece bu hayat tarzı insanlar tarafından benimsenir ve bu insanlar onun canlı birer tanığı olarak yaşarlar. Biz –ki Roma Kilisesi'ni reddediyoruz– onun özündeki gerçeği kendi hayatımıza aktarıncaya kadar onu karşımızda görmekten kurtulamayacağız. İşte ancak o zaman Roma Kilisesi insanlar üzerindeki bütün etkisini kaybedecektir. Ama şimdilik devamında yarar vardır. Bırakın, yaşadığı kadar yaşasın.

❋

Luther hakkında şimdi de şunu ilâve edeceğim ki, protestanlık yüzünden çıkan bütün savaşlar ve dökülen kanlar o yaşadığı sürece olmamıştır. Gerçekten de **Luther** sağ olduğu sürece tartışmalar ve fikir anlaşmazlıkları kanlı çatışmalara dönüşmemiştir. Bence, onun her yönden büyük bir insan oluşunun bir delili de budur. Toplum hayatında büyük sarsıntılara yol açmış ve kendisi de bu sele kapılarak sürüklenmemiş insan pek azdır. İhtilâlcilerin kaderi budur. Fakat

Luther bu büyük ihtilâle hakim olmayı başarmıştır. Çeşitli sınıf ve mesleğe mensup bütün protestanlar nasıl davranacaklarını belirlemek için gözlerini ona dikmişlerdi. Luther sakinliğini bozmadı ve bütün bunların ortasında dimdik ayakta durmaya devam etti. Bir insanın böyle davranabilmek için büyük bir güce sahip olması, konunun can alıcı noktasını daima görebilmesi ve bütün gerçek insanları kendi çevresinde toplayarak cesaretle ayakta kalabilmesi gerekir. Aksi halde insanlara önderlik etmek mümkün değildir. Luther'in büyük muhakeme gücü, sakinlik, hoşgörü, ölçülü davranış ve soğukkanlılığı, kısacası bütün yetenekleri bu yönden son derece önemlidir.

"Hoşgörü" dedik; bu katıksız bir hoşgörüdür. Özlü olanı, özlü olmayandan gayet iyi ayıran bir insandır Luther. Örneğin kendisine şöyle bir şikâyette bulunulmuştur: "Filanca vaiz cübbesini giymeksizin vaazda bulunmak istemiyor." **Luther**'in yanıtı şudur: "Cübbenin insana ne zararı dokunabilir? Eğer bunda bir yarar görüyorsa bir değil, üç cübbe bile giyebilir!" Luther'in Karistadt'daki putların kırılması, Anabaptistler sorunu ve Köylü Savaşı gibi konulardaki tutumu çığrından çıkmış şiddet gösterilerinden çok farklı olan soylu bir güce dayanır. Luther sağlam ve süratli bir sezgiyle durumu hemen kavrar, dürüst ve güçlü bir insan olarak yapılacak en doğru davranışın ne olduğunu söyler ve kitleler onu takip ederler. Luther'in yazılı eserleri de bu sağlıklı tutumun birer belgesidir. Bunlarda kullanılan lehçe artık bizim terk etmiş olduğumuz bir lehçedir, yine de insan onları garip bir çekiciliğin etkisiyle okuyor. Çünkü dilbilgisi kurallarına uygun yazılar hâlâ okunabilir, anlaşılabilir özelliğini korumaktadır. Luther edebiyat tarihinde çok büyük bir yer tutar. Onun kullanmış olduğu lehçe her türden edebiyatın dilini oluşturmuştur. Meydana getirdiği yirmidört ciltlik eseri belki pek iyi yazılmamış, edebiyat dışı nedenlerle alelacele oluşturulmuş şeylerdir. Ama ben hiçbir kitapta onlardaki kadar katıksız, sağlam ve soylu bir inanç gücüne rastlamadım. Katı

bir dürüstlük anlayışı, teklifsizlik ve sadelik; çarpıcı bir mânâ ve güç denemesi... Aydınlatıcı, özel bir anlama sahip cümleler konuları derinlemesine çözmektedir. Ama bunlarda aynı zamanda iyimserlik, neşe, sevgi ve asil bir derinlik vardır. Bu adam pekâlâ bir şair de olabilirdi. Ama o bir destan yazmak değil, bir destan yaratmak, bir destanı yaşamak zorundaydı. Ben ona büyük bir **düşünür** diyorum. Gerçekten de ondaki ruh yüceliği bunun bir delilidir.

Richter, Luther'in hakkında "onun kelimeleri yarı savaş demektir" diyor. Bu deyim yerindedir. Luther'in temel özelliği savaş ve galip gelme gücündedir. O insan cesaretinin tam bir örneğidir. Başlıca niteliği yiğitlik olan Töton ırkı onun kadar yiğit, onun kadar cesur birisini daha yetiştirmemiştir. **Luther**'in Worms'daki "Şeytanlar"a meydan okuyuşu boş bir övünme değildir. Luther insanları kuşatan şeytanların, cehennemin bu manevi sakinlerinin varlığına inanırdı. Birçok yazısında rastlanan bu görüş bazı kişilerin onu tebessümle karşılamalarına yol açmıştır. Wartburg'da onun İncil tercümesini yaptığı odanın duvarında bulunan bir siyah lekeyi gösterirler hâlâ. Bu garip bir çatışmanın hatırasıdır. Luther bir gün İncil tercümesine devam etmek üzere çalışmaya koyulmuştu. Uzun bir çalışma, hastalık ve perhiz dolayısıyla son derece yorgun ve halsizdi. O sırada karşısında, tarifi imkânsız, korkunç bir hayâl belirdi. Luther onun çalışmasını engellemek isteyenin şeytan olduğuna kanaat getirdi ve mürekkep hokkasını tutup ona fırlattı. Hayâl hemen kayboldu. İşte şimdi duvardaki bu mürekkep lekesi birçok şeyin hatırası olarak hâlâ yerinde durmaktadır. Bir eczacı kalfası bile ilmî açıdan bunun hakkında ne düşünmemiz gerektiğini bize söyleyebilir, ama şeytana bile meydan okumak cesaretini gösteren bir insan için bundan daha büyük bir yiğitlik örneği olamaz. Bu toprağın ne üstünde ne de altında böyle bir insanı korkutabilecek şey vardır. **Luther** şöyle yazıyor: "Şeytan bende herhangi bir korku yaratamayacağının farkındadır. Ben sayısız şeytana rastladım ve hepsine de meydan oku-

dum. Leipzig Dükü George... –onun en büyük düşmanlarından biri–... bir şeytanla bile aynı seviyede değildir, bir şeytandan daha aşağılıktır. Eğer Leipzig'de işim olsaydı ve Dük Georgelar'a dokuz gün boyunca yağmur yağsaydı, yine şehre at üstünde girerdim."

Bu insanın cesaretini, birçokları gibi yırtıcılık, itaatsizlik ve vahşi bir inatçılık olarak düşünmek büyük bir hatadır ve gerçeklerle bağdaşmaz. Evet, düşünce ve sevgi yoksunluğundan, kin ve budalaca bir öfkeden doğan bir korkusuzluk biçimi yok değildir. Örneğin bir kaplanın cesaretine fazla değer verilmez. Ama Luther'in cesareti bambaşkadır. Ona yöneltilen canavarca şiddet suçlamaları kadar büyük bir haksızlık düşünülemez. Gerçekte her cesur insan gibi onun yüreği de merhamet ve sevgiyle doludur. Bir kaplan kendisinden daha güçlü bir düşman karşısında kaçmayı tercih eder, çünkü bizim anladığımız mânâda cesur değildir; canavar ve zalimdir. Ben Luther'in yüreğindeki merhamet ve sevgiden, bir çocuk ya da ana şefkati kadar tatlı bu iki duygudan daha etkili pek az şey tanıyorum. Anlatım biçimi böylesine içten, böylesine yapmacıksız olan bu sevgi, kayalardan fışkıran bir su gibi son derece katıksız ve temizdir. Luther'in gençliğinde rastladığımız o ümitsiz, karamsar ve tenkitçi ruh hali yüce ve asil hislerin, derin bir şefkatin ürünü değilde nedir? Zavallı şair **Cowper** gibi insanlar daima böyle hatalara düşerler: Dar görüşlü bir insanın gözünde **Luther** ürkek, güçsüz bir adam olabilir. Onun başlıca özelliği alçak gönüllülüğü ve derin şefkatidir. Ama onun gibi ilâhî bir ateşle tutuşarak harekete geçen, mücadeleye atılan bir insan yüreği muhakkak ki asil bir cesaretle doludur.

Ölümünden sonra dostları tarafından derlenmiş fıkra ve sözleri kapsayan "*Sofra Sohbetleri*" onun en ilgi çekici kitabıdır, **Luther**'in kişiliği ve mizacı hakkında çok güzel örneklerle doludur. Küçük kızının ölüm döşeği karşısındaki sakin, hareketsiz, fakat sevgi dolu bekleyişi belki de dünyanın en

dokunaklı sahnelerinden biridir. Luther küçük Magdalene'sinin ölümünü teslimiyetle karşılar, ama yine de bütün kalbiyle onun yaşamasını ister. Bu küçücük ruhun bilinmez âlemlere gidişine dehşet dolu bir düşünceyle eşlik eder. Bu çok derin ve içten bir dehşet duygusudur, çünkü her şeye rağmen bildiğimiz şeylerin ne kadar sınırlı olduğunu gayet iyi hissetmektedir. Magdalene, Tanrı'nın iradesine uyarak, Tanrı'yla birlikte olacaktır. Luther için de önemli olan budur zaten. Tıpkı İslam için de olduğu gibi...

Luther bir gece yarısı Coburg Şatosu'ndan dışarı bakar. Sonsuzluğun o muazzam kubbesini ve bu kubbenin içinde yüzen sessiz, büyük ve hafif bulut kümelerini görür. Bütün bunlara destek olan nedir? Bunları tutan direkleri kimsecikler görmüş değildir, ama yine onlara destek olan bir şey vardır. Bu, Tanrı'dır. Tanrı'nın yüceliğine, iyiliğine inanmalıyız ve görmediğimiz şeyin varlığına güvenmeliyiz. Bir keresinde de Leipzig'den dönerken ekinlerin, tarlaların güzelliğine hayran olur: Şu altın sarısı başak o incecik sapı üzerinde nasıl da yükseliyor, başını nasıl da yana eğiyor. Uysal toprak Tanrı'nın buyruğuyla insanın ekmeğini üretmektedir! Wittenberg'deki bahçede bir akşam gün batımında küçük bir kuş geceyi geçirmek üzere bir dala tünemişti: Bu küçük kuşun üzerinde yıldızlar ve dünyaların engin gökleri var –diyor Luther– yine de küçük kanatlarını kapatarak, kendi yuvasındaymışçasına güven içinde bu dalın üzerinde dinlenmeye çekildi. Yaratan, ona da bir yuva vermişti... Luther'in satırlarında neşe dolu sözlere de rastlanır. O yüce ve hür bir ruha sahiptir. Kullandığı dilde haşin, mânâlı ve katıksız bir asalet vardır. Yer yer şiirli cümlelere de rastlanır. Onun büyük bir insanlık dostu olduğunu hissederiz. Luther'in müzik sevgisi gerçekte onun kalbini dolduran bütün sevgilerin özü değil midir? İfade edemediği birçok şeyi flütünün nağmeleriyle anlatmaya çalışmıştır. Luther'in söylediğine göre şeytanlar onun flütünden kaçarlardı. Bir yandan ölüme meydan okuyuş, öte yandan müzik sevgisi; ben bunları yüce bir ruhun

iki karşı kutbu sayarım. Bu iki kutup arasında bütün büyük şeyler yer almıştır.

Bence Luther'in yüzü onun iç dünyasını gayet iyi ifade eder. Ben gerçek Luther'i **Kranach**'ın en iyi portrelerinde bulurum: Sert bir köylü yüzü; kalın kaşları ve iri, kaya gibi kemikleriyle tükenmez bir enerji sembolü! İlk bakışta hiç de sevimli olmayan bir yüzdür bu. Gözlerde sessiz ve vahşi bir hüzün vardır; bütün sevgilerin, bütün ince duyguların temeli olan tarifsiz bir hüzün. Bu gözler yüzün geri kalan kısmına gerçek bir soyluluk damgası vurmuşlardır. Luther neşeli, ama neşeli olduğu kadar da hüzünlü bir insandı: Yerine göre hem gülen, hem ağlayan bir insan. Gözyaşları ve zorlu çalışmalar da onun bir parçasıydı. Hayatının temeli hüzün ve ciddiyetti. Kazandığı bütün o zafer ve başarılardan sonra, hayatının son günlerinde yaşamaktan yorulduğunu büyük bir samimiyetle söyler ve olayların akışını yalnız Tanrı'nın yönetebileceğini ve belki de mahşer gününün pek uzak olmadığını anlatırdı. Kendi hesabına artık bir tek arzusu vardı: Tanrı onu artık görevden almalı ve bu dünyadan çekilerek dinlenmesine izin vermeliydi.

Ben bu Luther'in gerçek bir **büyük adam** olduğuna inanıyorum: Zekâ, cesaret, sevgi ve dürüstlük yönünden büyük olan, en değerli ve sevilmeye lâyık insanlardan biridir o. Yontulmuş bir taş gibi değil, bir Alp Dağı gibi yücedir. Fakat hiçbir zaman büyüklük taslamaz. Bundan çok daha başka bir amaç için çalışan sade, dürüst ve tabii bir insandır. Başını yüceliklere kaldıran, çatlaklarında su kaynakları, yeşil güzel vadiler ve çiçekler taşıyan yıkılmaz bir granittir. Tam bir manevi kahraman ve peygamber, tabiat ve gerçeğin öz evladıdır. Öyle ki bu çağlar ve gelecek yüzyıllar, onu göndermiş olduğu için, Tanrı'ya minnet duyacaklardır.

❋

Reform Hareketi'nin en ilgi çekici safhası, özellikle biz İngilizler için **Püritenlik** dönemidir. **Luther**'in kendi yurdunda protestanlık kısa zamanda yozlaştırılarak kısır bir çekişme haline gelmiştir. Bir din ya da inanç sisteminden çok bir teolojik tartışma, boş bir gevezelik konusu olmuş, inançla alâkasını kestiğinden şüpheci (septik) bir tartışma şeklini almıştır. Sonra bu tartışma gittikçe büyüdü ve **Voltercilik** (Voltaireism) halini aldı, **Gustov-Adolf** tartışmalarından Fransız İhtilâli'ne karıştı. Oysa bizim adamızda bunun sonucu bir Püritenlik doğdu ve hatta İskoçya'da Presbiteriyenlik ve Milli Kilise adıyla sağlam bir biçimde yerleşti. Bu mezhep kendini gerçek bir inanç konusu olarak ortaya koydu ve yeryüzünde çok dikkate değer meyveler verdi. Bir bakıma bu, protestanlığın gerçek bir inanca, gerçek bir ilâhî yakınlığa ulaşmış ve kendini tarihte de bu şekilde sağlamlaştırmış tek bölümüdür. İşte bu noktada **Noks** (Knox) –bu cesur ve dikkate değer insan– hakkında birkaç söz söylemeyi gerekli buluyoruz. **Noks**, İskoçya'nın, yeni İngiltere'nin ve **Kromvel**'in bağlandıkları inancın kurucusu ve başrahibidir. Bu bakımdan büyük bir önem taşır. Tarih ileride de bu konuda bazı şeyler söyleyecektir.

Püritenliği dilediğimizce tenkit edebiliriz. Sanırım, aramızda onu ilkel ve kusurlu görmeyen tek kişi yoktur. Ama herkes onun samimi bir inanç olduğunu pekâlâ anlayabilir, çünkü tabiat onu benimsemiştir, büyütmüştür, büyütmektedir. Sık sık söylediğim gibi bu dünyada her şey birbirine meydan okur. Bütün değerlerin ölçüsü kuvvetlidir. Bir şeyi zamana bırakın; eğer yaşamak gücünü kendinde buluyorsa, inanın ki bu iyi bir şeydir. Şimdi Amerikan Saksonluğu'na ve ikiyüz yıl önce Hollanda'nın Delft Limanı'ndan kalkan Mayflower gemisi olayına bir göz atalım. Biz eski Yunanlılar gibi açıkça duygulu kişiler olsaydık bu olayda mutlaka bir şiir konusu, tabiatın o büyük kıtalar üzerinde büyük olaylar halinde geçirdiği destanlardan birini bulurduk. Çünkü Amerika'nın gerçek başlangıcı budur. Daha önce de Amerika'da dağınık bir halde yaşayan Avrupalı göçmenler vardı. Bunlar

bir bedenin parçalarıydılar, ama bu bedenin ruhu bu gemiyle gelenler olmuşlardır. Hollanda'da rahat yaşayamayan, kendi yurtlarından kovulan bu insanlar, Yeni Dünya'da yerleşmeye karar vermişlerdi. Orada balta girmemiş kara ormanlar ve vahşi yaratıklar vardı. Ama hiç değilse bunlar **Starchamber**[1] cellatları kadar zalim değillerdi. Toprağı dürüstçe ektikleri takdirde onun kendilerine yiyecek vereceğini, ebedi göklerin başları üzerinde kalmaya devam edeceğini, bu ölümlü dünyada insan gibi barış içinde yaşayacaklarını ve putperestçe değil, doğru bildikleri şekilde ibadet ederek ebediyete hazırlanacaklarını düşünüyorlardı. Bu amaçla ellerinde avuçlarında ne varsa bir araya getirdiler, küçük bir gemi –Mayflower'i– kiraladılar ve enginlere açılmaya hazırlandılar.

Neal'in "*Püritenler Tarihi*" adlı eserinde geminin hareketiyle ilgili bir kayıt vardır. Buna gösterişli bir tören adını vermek daha doğru olacaktır, çünkü geminin limandan ayrılışı gerçek bir tapınma ayinine dönüşmüştür. Göçmenler papazlarıyla birlikte kumsala inmişler ve ayrılmak üzere oldukları kardeşleriyle birlikte dua etmeye başlamışlardır. Tanrı'nın zavallı evlatlarına acımasını ve onlarla birlikte enginlere açılmasını diliyorlardı. Çünkü bu enginlikleri yaratan da oydu ve o burada olduğu kadar oradaydı da... Sanırım bu insanların gerçekten yapacakları bir iş vardı. Zayıf, küçücük bir çocuk kadar güçsüz olan şey, eğer gerçek bir şeyse, bir gün gelir mutlaka güçlenir. İşte Püritenlik de o zamanlar güçsüz ve gülünç bir şeydi. Fakat şimdi kimse ona gülemez **Püritenlik** artık silahlanmış, güçlenmiştir: Ateşli silahları ve savaş gemileri vardır; on parmağında on marifet, sağ kolunda güç vardır. Gemiler yürütebilir, ormanlar yıkabilir, dağları yerinden oynatabilir. O şimdi bu dünyadaki en büyük güçlerden biridir.

İskoçya tarihinde de ben doğru dürüst ancak bir tek devir bulabildim. Bu tarih, dünya için **Noks**'un reform hareketinde daha dikkate değer hiçbir şey bulundurmamaktadır.

[1] *Starchamber*: O çağların İngiltere'sinde sınırsız yetkilere salip bir mahkeme. (Y. N.)

Anlaşmazlıklar, çatışmalar, bitmez tükenmez kıyımlarla kaynayan veremsiz, çorak bir ülke... Vahşet ve yoksulluğun alıp yürüdüğü, İrlandalılar'ın bugünkü durumundan farksız bir millet... Açgözlü ve zalim baronlar bu zavallı kölelerin sırtından kazandıklarını bölüşmek için aralarında bir anlaşma yapma gücüne bile sahip değiller. Fakat günümüzün Kolombiya Cumhuriyetleri gibi her değişimi bir ihtilâl hareketine dönüştürmeye kendilerini mecbur hissediyorlar. Bir hükümeti değiştirmek için eski bakanları darağacında sallandırmaktan başka bir yol bilmiyorlar... Bu hiçbir özelliği olmayan bir tarihtir! Yeteri kadar yiğit olduklarından şüphe etmiyorum, çünkü ülkelerinde kanlı çatışmalardan geçilmiyor. Ama bunlar ataları olan İskandinav Deniz Kralları'ndan daha yiğit, daha cesur değillerdir. Onun için bunların üzerinde durmaya pek gerek görmüyoruz. Bu, henüz bir ruha sahip olamamış bir ülkedir: Burada ancak kaba, yüzeysel ve yarı hayvani şeyler gelişebilmiştir. Oysa reform hareketinin başlamasıyla bu yüzeyde kalan maddi ölümün kemikleri altında bir iç hayatın yavaş yavaş belirdiği görülüyor. Bir dava, davaların en asili yükseklerdeki bir ateş kulesi gibi parıldıyor. Bu gökler kadar yüce, ama yeryüzünden erişilmesi mümkün olan bir ateştir. Böylece en basit insan bile yalnızca bir yurttaş değil, aynı zamanda İsa'nın kilisesinin bir üyesi ve –gerçek bir insan olduğunu ispatladığı takdirde– hakiki bir **kahraman** olabiliyor.

İşte benim "*kahramanlar milleti*" deyiminden anladığım budur; inanç dolu bir millet! *Bir kahraman yaratmak için yüce bir ruha gerek yoktur, Tanrı tarafından yaratılan ve bu yaratılışa sadık kalan bir ruha gerek vardır. Yüce ruh işte budur.* Bunun benzerleri çok görülmüştür. Presbiteryenlikten daha büyük şekiller içinde gelecekte de görülecektir. O zamana kadar sürekli, kalıcı bir iyilik yapılamaz. Bu imkânsızdır, diyor bazıları. İmkânsız mı? Oysa bu mümkün olmuştur. Hem de yaşanılan bir gerçek halinde! **Noks** olayında **kahramanlara-tapınma** unsuru yok mudur? Biz aynı topraktan

yaratılmış insanlarız. Acaba Westminster amentüsü insan ruhuna yeni özellikler mi katmıştır? İnsan ruhunu yaratan Tanrı'dır. Tanrı hiçbir insan ruhunu böyle bir şeyle ve böyle bir şeyin ölümcül eseriyle dolu bir dünyada düşünce ve söylenti olarak yaşamaya mahkûm etmemiştir.

Konuya dönelim: **Noks**'un kendi milleti için yaptığı şeye öldükten sonra dirilme adını verebiliriz. Bu hiç de basit ve kolay bir iş değildi, ama muhakkak ki sonucu çok hayırlı oldu ve bütün güçlüklere rağmen ucuza mâl oldu. Halk yaşamaya başladı. Ne pahasına olursa olsun her şeyden önce bunun yapılması gerekiyordu. İskoç düşünce ve edebiyatı, sanayii; **James Watt, Davit Hume, Walter Scott, Robert Burns:** Nork ve reform hareketinin bütün bunların ruhuna işlemiş olduğunu görüyorum ben. Yine bence, reform hareketi olmasaydı onlar da olmazlardı. Ama İskoçya'dan söz etmeye gerek yok. İskoçya Püritenliği, İngiltere ve Yeni İngiltere Püritenliği haline gelmiştir. Edinburg Yüksek Kilisesi'nde başgösteren çatışma, genel savaş ve çarpışmalara dönüşerek bütün bu ülkelere yayılmıştır. Elli yıl süren bir çatışmadan sonra hepimizin "Şanlı İhtilâl", haksız tutuklamayı yasaklayan Hebeas Corpus Yasası, Hür Parlamentolar ve daha ne adlar verdiğimiz gelişmeler meydana geldi. Ön saflardaki insanlardan birçoğunun –tıpkı Schweidnitz'deki Rus askerleri gibi– çukurlara yığılıp kaldıkları ve arkadan gelenlerin onların cesetlerine bakarak zafere, şan ve şerefe ulaştıkları doğru değil midir? Bu güzelim **Seksendört İhtilâli**'nin resmi potinler ve ipekli çoraplarla ve alkışlar arasında üzerlerinden geçebilmesi için kimbilir kaç Kromvel, Noks ve zavallı Kovenanter köylüsü çamurlu alanlarda hayat savaşı vermiş, çarpışmaya, acı çekmeye ve sonunda can vermeye mecbur kalmıştır.

Bence, bu İskoçyalı'nın, o zamanki imkânlar ölçüsünde İskoçlar'ın en cesuru olduğundan, üçyüz yıl sonra, yani bugün bir sanık gibi bütün dünya karşısında kendini savunmak zorunda bırakılması haksızlıktır. O eğer sıradan bir insan ol-

saydı bir köşeye çekilip oturabilir ve İskoçya da kurtulamamış olurdu. Ama o yurttaşları arasında ülkesinin ve bütün dünyanın kendisine çok şey borçlu olduğu yegâne İskoçtur. O bağışlanmaya gerek duymayan kimbilir kaç milyon "masum" İskoç'un cesaretini kendisinde toplamıştır ve işte sırf bu yüzden kendisini savunmak, temize çıkarmak zorunda kalmıştır. Noks saldırılara göğsünü açmış, Fransız kadırgalarında kürek çekmek, herkesin kendisinden yüz çevirdiğini görmek, bulutlu ve fırtınalı bir dünyada sürgün hayatı yaşamak zorunda kalmıştır. Herkes tarafından kınanmış, evinin pencerelerinden kurşunlanmış, çok zorlu bir hayat savaşı vermiştir. Eğer bütün bunların karşılığını bu dünyadan bekleyecek bir insan olsaydı daha da çekeceği vardı. Ben onu savunabilecek durumda değilim. Çünkü o ikiyüzelli yıldan beri insanların onun hakkında söylediklerine karşı hiçbir ilgi duymamaktadır. Ama biz onun verdiği savaşların üzerine yükselebilmiş bulunduğumuz ve şimdi onun zaferinin aydınlığı ve meyveleri içinde yaşadığımız için, onun kişiliğini saran dedikodu ve söylentiler perdesi ardından Noks'un öz benliğini tanımamız kendi hesabımıza yararlı olacaktır.

İlkin şunu belirtmek isterim ki, "milletinin peygamberi" olmayı, bu mevkiye yükselmeyi o kendisi istemiş değildir. **Noks** önemli bir kimse olmadan öce kırk yıl sakinlik içinde sönük bir hayat sürmüştür. Yoksul bir aile çocuğuydu, yüksek öğretim görmüş, din adamı olmuştu. Reformu benimsedi ve onun ışığını kendine rehber edinmekle yetinerek kimseyi protestanlığı kabule zorlamadı. O zamana kadar geçimini soylu ailelerin çocuklarına öğretmenlik yaparak sağlamıştı. İnsanlar ancak onun mezhebi hakkında bilgi edinmek istediklerinde vaaz veriyordu. Hayatı boyunca hakikat yolunda yürümeye ve ancak başkaları kendisinden talepte bulunduklarında gerçeği söylemeye karar vermişti. Bundan başka hiçbir gayesi ve tutkusu yoktu, zaten bundan başka şeyler yapabilecek güçte olduğunu da sanmıyordu. İşte böylece, bu sönük hayat yolunu izleyerek kırk yaşına geldi. Bir gün Sen Andrew Şatosu'nu kendilerine merkez edinmiş bir avuç re-

form taraftarıyla birlikte bulunuyordu. Bu sırada kilisedeki vaiz, bu küçük gruba yaptığı konuşmayı bitirirken şöyle dedi: "Diğer konuşmacıların da söz alması gereklidir. İçinde bir rahip yüreği ve yeteneği bulunan herkes şimdi söz alıp konuşmalıdır. Ben bu özelliklere sahip birinin aranızda bulunduğunu biliyorum. Bu adamın ismi **John Noks**'tur. Doğru değil mi?" Cemaat kendisini tastik edince vaiz tekrar sordu: "Öyleyse bu adamın görevi nedir?" Cemaat ona, bu adamın görevini mutlaka yapmak zorunda olduğunu, içindekileri sözlere dökmediği takdirde görevini yerine getirmemek gibi bir suç işleyeceğini, açıkça söyledi. Bunun üzerine zavallı **Noks** yerinden doğrulup konuşmaya çalıştı. Ama ağzından bir tek kelime çıkmıyordu. Sonra birden gözlerinden yaşlar gelmeye başladı ve hızla dışarı çıktı. Bu hatırlanmaya değer bir sahnedir. Noks bu olaydan sonra birkaç gün ağır bir bunalım geçirdi. Yeteneklerinin bu büyük görev için yeterli olmadığını hissediyordu. Nasıl bir vaftiz ile vaftiz olunmaya çağrıldığını da biliyordu. İşte bu yüzden "gözyaşlarına boğulmuştu."

Bir **kahraman**ın başlıca özelliği olan samimilik Noks'da fazlasıyla vardır. Diğer kusur ve yetenekleri ne olursa olsun bu adamın en hakiki insanlardan biri olduğunu kimse inkâr etmiyor. O garip bir içgüdüyle gerçeklere sahip çıkmaktadır, onun için yalnız gerçek vardır. Geri kalan sırf görüntüden ibarettir; yanıltıcı, aldatıcı bir hiçliktir. Gerçek ne kadar zayıf, ne kadar belirsiz görünürse görünsün Noks için tek dayanak odur. Sen Andrew Kalesi düştükten sonra o ve arkadaşları kürek mahkûmları olarak Loire Nehri'ndeki gemilere gönderilmişlerdi. Bir gün bir subay ya da bir papaz bir Meryem Ana resmi çıkartıp bu sapıklardan ona saygı göstermelerini istedi. Sıra kendisine gelince Noks şöyle dedi: "Ana mı? Tanrı'nın anası mı? Bu Tanrı'nın anası değil, yalnızca üzerine boya sürülmüş bir tahta parçasıdır." Ve resmi alıp nehre fırlatarak şunları ekledi: "O, tapınılmak için değil, yüzdürülmek için yapılmıştır." Bu, bedeli pek ağır olabilecek bir dav-

ranıştı. Ama ne olursa olsun bu Noks için gerçekte neyse oydu; boyalı bir tahtadan ibaretti, ona tapınılamazdı.

En güç zamanlarda bile hapis arkadaşlarına cesur olmaları gerektiğini söylüyordu. Haklı bir davanın peşindeydiler, bu yüzden mutlaka başarıya ulaşacaklardı. Dünya bir araya gelse onları yenemeyecekti. Gerçek, Tanrı tarafından yaratılmış olan bir şeydi ve güçlü olan yalnızca gerçekti. Kimbilir daha ne *boyalı tahtalar* tapınılmaktan ziyade yüzdürülmek için yapılmıştı! Noks ancak gerçeklerle yaşayabilirdi. Denize düşen bir gemici nasıl kayalara yapışırsa o da gerçeğe öyle sarılırdı. İnsanın samimilik nedeniyle **kahraman** seviyesine yükselişinin en canlı örneği Noks'tur, onun hayat hikâyesidir. Bu onun muhteşem gücüdür. Noks'da yüce ve namuslu bir fikir adamının sahip olduğu bütün güçler vardır. **Luther** ile kıyaslandığında belki dar görüşlü, daha az önemli bir adamdır. Ama içgüdüsüyle yüreğini gerçeklere açışı, yani sahip olduğu samimilik yönünden ondan daha yüce birisini bulmak mümkün değildir. Noks hakkında şöyle bir soru sorulabilir: "Kim ona benzer gösterilebilir?" Onun yüreği tam bir peygamber yüreğidir. **Morton Kontu** onun mezarı başında şu sözleri söylüyor: "İnsanlar karşısında asla korku duymamış olan bir adam yatıyor burada." Yeni çağların kişileri arasında kimse onun kadar bir İbrani peygamberine benzemez. Noks'da da aynı katılık, hoşgörmezlik, Tanrı gerçeği karşısında aynı sert, tavizsiz tutum vardır. Gerçekten uzaklaşanları aynı şiddetle kınar. 16. yüzyılın bir Edinburg rahibi kisvesi altındaki bir İbrani peygamberidir o. Biz onu olduğu gibi benimsemeye mecburuz, ondan başka türlü olmasını istemek hakkına sahip değiliz.

Noks'un Kraliçe Mary'ye karşı davranışları, onu sarayında azarlamak amacıyla yapmayı âdet edindiği kaba ziyaretler pek çok yorumlara yol açmıştır. Böylesine bir kabalık, böylesine bir zulüm örneği bizi nefretle doldurur. Ama konunun içyüzünü, Noks'un gerçekte neler söylediğini, ne iste-

diğini öğrendiğimizde, ilk anda kapıldığımız bu duygunun yanıltıcı olduğunu anlarız. Noks'un konuşmaları hiç de söylendiği kadar kaba değildir, hatta şartların izin verdiği ölçüde naziktirler. Noks saraya dalkavukluk için gitmiyordu, bir görev yapmaya gidiyordu. Onun Kraliçe'ye söylediklerini okuyan birisi bunları köylü bir rahibin saygısızlık ve küstahlıkları olarak görürse bu sözlerin özünü ve gayesini yanlış anlamış olur. Ne yazık ki İskoç Milleti'ne ve davasına sadakatsizlik göstermeksizin Kraliçe'ye karşı nazik davranmak mümkün değildi. Anayurdunun **Guiseler** gibi birtakım açgözlü ve entrikacı kişilere peşkeş çekilmesini ve Tanrı davasının, şeytan davası, sahtelikler ve hazır reçeteler tarafından bozulmasını istemeyen bir insan, Kraliçe'ye hoş görünmek için hiçbir imkâna sahip olamazdı. **Morton,** "Sakallı adamların ağladığını görmektense, kadınların ağladığını görmeyi tercih ederim," diyordu. **Noks,** İskoçya'nın anayasaya dayanan muhalefet partisini temsil etmekteydi. Durumları gereği bu göreve aday gösterilen ülkenin soyluları ortada görünmemekteydiler. Bu görevi ya Noks yapacaktı ya da hiç kimse! Talihsiz Kraliçe!.. Ama eğer Kraliçe talihli olsaydı bu sefer ülke talihsiz olacaktı. Mary, diğer bazı özelliklerinin yanı sıra bir hayli sertti. Bir gün Noks'la arasında şöyle bir konuşma geçmişti: "Siz kim oluyorsunuz da bu ülkenin soylu kişilerine ve kraliçesine ders vermeye kalkıyorsunuz?" – "Madam, ben de bu ülkede doğmuş bir yurttaşım." Akıllıca bir yanıt! Eğer yurttaşın söyleyeceği bir gerçek varsa, o yurttaşın bir dayanak noktası var demektir.

Noks'u hoşgörmezliğinden dolayı suçluyoruz. Muhakkak ki insanların hoşgörü sahibi olmaları iyi bir şeydir. Yine de, hoşgörü hakkında söylenen bunca sözden sonra gerçekte onun ne olduğunu sormamız gerekir. Hoşgörü, önemsiz şeyleri, esasla ilgili olmayan ayrıntıları hoşgörmeyi gerektirir. Hoşgörü, sınır aşıldığı ve artık hoşgörmezliğe dönüştüğü zaman bile, ölçülü olmalıdır. Ama gerçekte bizim görevimiz her şeyi hoşgörmek değildir! Bizim asıl görevimiz direnmek, denetlemek ve yenmektir. Sahtelikleri, hırsızlıkları, baskıları

hoşgöremeyiz. Onlara sahte olduklarını, hoşgörülemeyeceklerini; sahtelikleri aklın ve sağduyunun emrettiği şekilde yok etmekle görevli olduğumuzu söylemeliyiz. Uzun boylu tartışmakla kaybedecek zamanımız yoktur; sorun, bir an önce gayeye ulaşılmasıdır... İşte bu açıdan ele alınacak olursa, **Noks**, gerçekten hoşgörüden mahrum bir kişidir.

Kendi ülkesinde insanlara gerçeği öğrettiği için küreğe mahkûm edilen bir adam her zaman yumuşak huylu olamazdı. Evet, Noks'un uysal bir insan olduğunu söyleyemem, ama onun kötü huylu biri olduğuna da inanmıyorum. O hiç de fena mizaçlı bir kimse değildi. Zorlu bir hayat sürerek yıpranmış ve bütün ömrünü mücadeleyle geçirmiş olan bu adam dürüst ve iyi duygulara sahipti. Kraliçeyi azarlayabilmesi, gösterişli ve mağrur asiler üzerinde böyle bir baskı kurabilmesi, "bu ülkede doğmuş bir halk"dan başka bir şey olmadığı halde, sonuna kadar bir çeşit ruhani lider ve hükümdar durumunu koruması, bu adamı yakından tanıyanların ona asla aşağılık ve kötü huylu bir insan gözüyle bakmadıklarını, aksine onu dengeli, güçlü ve tuttuğunu koparır bir kişi olarak gördüklerini anlatır. Böyle bir yönetimi ancak böyle bir adam üzerine alabilirdi. Onu, kiliseler yıkmak ve benzeri davranışlarından dolayı gürültücü ve fesatçı bir şarlatan olmakla suçlarlar. Oysa bu konularda biz olayları tamamen farklı bir görüş açısından ele almaktayız. Noks'un birtakım taş binaları yıkmaya hiç de ihtiyacı yoktu. Onun amacı cüzzam ve karalıkların insan hayatından ebediyen kovulmasıydı. **Kargaşalık** Noks'a göre bir şey değildi. Kargaşalık içinde yaşamak zorunda kalışı onun hayatının en acıklı yanıdır. Onun gibi birisi kargaşalığın, düzensizliğin doğuştan düşmanıdır. O bunlardan dehşet duyar. Ama yapacak bir şey yoktur: Nezaketli sahtelik **düzen** değildir, olsa olsa düzensizliğin genel toplamıdır. Düzen hakikatin kendisidir, çünkü o temele dayanır. Düzen ve sahtelik bir arada barınamazlar.

Yine de, oldukça şaşılacak bir şey vardır: Noks'da bir mizah anlayışına rastlanır. Diğer bazı yeteneklerle bir arada belirdiği zaman ben bu özellikten hoşlanırım. Noks gülünç olan şeyleri hemen yakalar. Onun bu tabiatı tarihin ağır ciddiyetine garip bir canlılık verir. Glasgow Katedrali'ne giren iki piskopos teşrifatla ilgili birtakım tartışmalara girdiklerinde, birbirlerinin önüne geçmek için koşuşup itişmeye, birbirlerinin cübbesini çekip asalarını sopa niyetine kullanmaya başladıklarında, Noks, bu manzara karşısında büyük bir keyif duyar. Onun bu halinde, alay etmekten çok acı bir mizah anlayışı vardır. Yine de o ciddi yüzünde sevgi dolu, hakiki ve aydınlık bir gülümseme belirir. Evet, bu gürültülü bir kahkaha değil, içten bir gülüştür. İnsan sevgisiyle dolu bir yüreğe sahip dürüst bir adamdır o. Büyük adamların olduğu kadar sıradan kişilerin de kardeşidir, her iki türden insana da kalbi açıktır. Onun eski Edinburg evinde bir Bordo kavalına rastlıyoruz. Kendisini seven kişilerle birlikte bulunduğunda neşeli ve konuşkan bir kişiliğe bürünürdü. Noks'u asık suratlı, öfkeli, bağırıp çağıran bir yobaz olarak görenler çok yanılırlar. Zira o, dünyanın en dengeli insanlarından biridir. Pratik zekâlı, iyimser, fakat ihtiyatlı, son derece kurnaz ve soğukkanlı bir insandır. Aslında onun kişiliği İskoçyalılar'ın tipik karakterinden farksızdır. Karşısındakiyle içinden alay ettiği hissini veren sessiz bir adam! Sezgileri de hayli kuvvetliydi ve sanıldığından çok daha cesurdu. Kendisi için hayati önem taşımayan birçok şey karşısında sessizliğini hiç bozmadı: "Onlar mı? Onlar nedir ki?" Fakat kendisini gerçekten ilgilendiren konudan daima söz ederdi. Hem de bütün dünyanın duyabileceği bir sesle... Uzun derin suskunluğunun acısını çıkaran bir şiddetle...

Bu İskoç peygamberi bana hiç de sevilmeyecek bir adam gibi görünmez. Acı, mücadeleli bir hayat geçirmiştir. Papalar ve prenslerle çarpışmıştır. Bozgun, başarı, çatışma ve savaş dolu bir hayat; kürek mahkûmiyeti ve sürgünlük günleri! Bu elem dolu, acı dolu bir savaştır, ama **Noks** bu savaşı kazan-

mıştır. Ona hayatının son dakikasında, artık konuşamayacak hale geldiğinde sordular: "Ümidiniz var mı?" Parmağını havaya kaldırdı ve öldü... Noks'a saygı duymak gerekir. Onun eserleri hâlâ yaşıyor. Bütün insanlarınki gibi bu eserin kelimeleri ölmüş olabilir, ama ruhu asla!

Noks'un eserleri hakkında bir şey daha söylemek isterim: Onun bazı kişilerce bağışlanmayan suçu, rahipleri kralardan daha yüksek bir seviyeye çıkarmaya çalışması olmuştur. Bir başka deyimle, **Noks**, İskoçya yönetimini teokrasiye dönüştürmek istemiştir. Onun bütün günahı budur. Böyle bir günah bağışlanabilir mi? Onun şuurlu ya da şuursuz olarak bir teokrasi ya da Tanrı idaresi istediği muhakkaktır. Noks, kralların ve başbakanların, bütün resmi ya da özel kişilerin İsa'nın gerçeğine uygun olarak yaşamalarını ve bu "gerçeğin" her şeyin üzerinde bir yasa olarak benimsenmesini istiyordu. Bir defasında bunun gerçekleşebileceğini ve **İncil**'deki "Senin saltanatın başlasın" duasının boş bir sözden ibaret olmadığını sandı. Ama dünyevi hırsların baronlar aracılıyla kilise mülklerine el koyduklarını gördüğü zaman büyük bir ümitsizliğe kapıldı. Onların gerçekte dünya malı olmadıklarını ve eğitim, okul, ibadet gibi kilisenin gerçek ihtiyaçlarını karşıladıklarını söylediğinde Kral Naibi Murray ona omuz silkerek yanıt verdi: "bu çok sofuca bir hayaldir!" Ama **Noks**'un hak ve hakikat sistemi buydu ve o bunun gerçekleşmesi için var gücüyle çalıştı. Eğer biz bu sistemin çok dar görüşlü ve yanlış olduğunu düşünüyorsak, onun ikiyüzyıllık bir çabadan sonra hâlâ gerçekleşmemiş bir "sofuca hayâl" olarak kalmasına sevinebiliriz. Ama Noks'u, bunun gerçekleşmesine çalıştığı için nasıl suçlayabiliriz? Teokrasi ya da Tanrı iradesi, uğrunda savaşılması gereken bir şeydir! Bütün peygamberler, bütün rahipler bunun için çalışıp çabalamışlardır. **Hildebrand** teokrasi istiyordu, **Kromvel** de aynı şeyi istedi ve onun uğrunda savaştı. **Muhammed** ise onu elde etmeyi başardı. Adları rahip, peygamber vb. ne olursa olsun bütün dindar insanların gerçekte istemiş oldukları da bu değil midir? Hak ve hakikatin ya da Tanrı Kanunu'nun insan-

lar arasında hüküm sürmesi her reform taraftarının mutlaka ulaşmak istediği (Noks dönemindeki adıyla Tanrı iradesi) bir ilâhî ülküdür. Daha önce de belirtmiş olduğum gibi bütün gerçek reformcular doğuştan **din adamı**dırlar ve bir teokrasi kurmaya çalışırlar.

Bu gibi ülkülerin yaşanılan hayata ne ölçüde uygulanabileceği ve bu uygulamanın gecikmesi halinde ne kadar sabredeceğimiz her zaman için bir sorun oluşturur. Sanırım, şunu kesinlikle söyleyebiliriz: Bırakın uygulanabildikleri kadar uygulansınlar. Eğer söz konusu ülküler insanlığın gerçek inancı ise onun gerçekleşmediği her yerde bütün insanlar az çok sabırsızlık göstereceklerdir. Ama daima bunlar karşısında omuz silken ve "bu sofuca bir hayaldir" diyen Naib Murray'ler bulunacaktır. Bizim çabamız ise, bu ülküleri gerçekleştirmek için ortaya atılan ve dünyayı bir Tanrı Ülkesi haline sokmak için asil bir hayatı bu uğurda harcayan **kahraman din adamı**nı övmektir. Aksi halde bu dünya pek de ilâhî olmayacaktır.

BEŞİNCİ BÖLÜM

EDEBİYATÇI OLARAK KAHRAMAN:

JOHNSON, Jean Jacques ROUSSEAU, BURNS

(Salı, 19 Mayıs 1840)

Tanrı, peygamber, şair ve din adamı olarak kahramanlar eski çağlara has kahramanlık biçimleridir ve bunlar uzak bir geçmişte kendilerini göstermişlerdir. Bunlardan bir kısmı uzun zamandan beri gerçekleşmesi imkânsız hale gelmiş ve artık dünyamızda görülmez olmuşlardır. Şimdi sözünü edeceğimiz **edebiyatçı** olarak **kahraman** ise tamamen yeni çağların ürünüdür. Ve, şu harika yazı sanatı ya da matbaa adını verdiğimiz hazır yazılar var olduğu sürece bu kahramanın bütün gelecek çağların kahramanlık biçimi olarak yaşamaya devam edeceğini umabiliriz. O, birçok yönden çok özel bir olaydır.

Onun yeni olduğunu söyleyebilirim; aşağı yukarı bir asırdan beri aramızdadır. Tahminen yüz yıl öncesine kadar böylesine alışılagelmemiş bir tip, içindeki ilhamı basılmış kitaplar aracılığıyla ifadeye ve bununla kendisine dünyada bir yer ve tatmin bulmaya çalışan bir yüce ruh görülmemişti. Pazar yerinde o zamana kadar birçok malın alışverişi ve pazarlığı yapılmış, ama kahraman bir ruhun ilham dolu fikirleri asla böylesine açık bir biçimde piyasaya çıkmamıştı. O, telif hakları ve telif haksızlıkları ile pis tavanarasında yatıp kalkan, eski püskü ceketler giyen, sağlığında kendisine ekmek vermiş ya da vermemiş insanları, öldükten sonra mezarından

yöneten bu adam (çünkü onun bütün yaptığı budur) hayli ilgi çekici bir manzara ortaya koyar. Kahramanlığın pek az biçimi bunun kadar şaşırtıcı olabilir.

Ne yazık ki kahraman ta eski çağlardan beri garip biçimlere girmek zorunda kalmıştır. Onun insanları şaşırtan öyle halleri ve görünüşü vardır ki, çok zaman dünya onun ne yapacağını kesinlikle bilememiştir. İnsanların büyük ve bilge **Odin**'i ilkel bir hayranlıkla Tanrı sanmaları ve ona tapınmaları, büyük ve bilge **Muhammed**'i Tanrı elçisi kabul ederek onun şeriatına oniki yüzyıl boyunca uymaları bize saçma bir şeymiş gibi görünür. Ama büyük ve bilge bir **Johnson**'un, bir **Burns**'ün, bir **Jean Jacques Rousseau**'nun aylakları eğlendirmek, birkaç kuruş kazanıp biraz alkış toplayabilmek için dünyaya gelmiş serseriler olduğunu zannetmek bir gün bundan da saçma bir şey olarak görülecektir. Bu arada, madem ki maddeyi belirleyen daima maneviyat olmuştur, öyleyse bizim de **edebiyatçı-kahramanı** yeni çağların en önemli kişisi saymamız gerekir. Bütün görünüşüne rağmen o her şeyin ruhudur. Onun öğrettiğini bütün dünya yapacak ve meydana getirecektir. Ona davranış tarzımız dünyanın umumi durumunun en mânâlı ifadesidir. Onun hayatıyla yakından ilgilenirken onu oluşturan o tesbit edilmiş asırların hayatına da –mümkün olduğu kadar– derin bir göz atabiliriz. O asırlar ki, biz de onların içinde yaşıyor ve çalışıyoruz.

Her şeyin katıksızı ve katışığı olduğu gibi edebiyatçıların da katıksız olanları ve olmayanları vardır. Madem ki biz kahramanı "katıksız" anlamında ele alıyoruz, öyleyse edebiyatçı olarak kahramanın da daima şerefli ve yüce bir görev yaptığını kabul etmek zorundayız. O ilham dolu ruhunu kendine has bir şekilde dışa vurarak ifade eder. *"İlham dolu"* deyimini kullandım, çünkü kahraman için daha uygun bir sıfat bulamadığımızdan onun için kullanılan *"yaratıcılık"*, *"deha"*, *"samimiyet"* gibi kelimeler neticede hep aynı anlamı taşırlar. **Kahraman** eşyanın iç aleminde, geçici ve bayağının altında genellikle pek görülemeyen, ama daima var olan hakikat, ilâhî ve ebedinin içinde yaşayan kişidir. Onun varlığının

sebebi budur; o bunu gerektiğinde söz, gerektiğinde hareketle dışarıdakilere anlatır. Onun hayatı, daha önce de söylemiş olduğumuz gibi, tabiatın ebedi özünden kopmuş bir parçadır. Bütün insanların hayatı da gerçekte böyledir, ama zayıf kişiler çoğunlukla bu gerçeğin farkında değillerdir. Ona bağlı kalmazlar, bağlılık göstermezler. Azınlıkta olan güçlüler ise kahramanlardır, uzun ömürlüdürler; çünkü hakikat onların gözünden kaçmaz. Edebiyatçı da bu gerçeği elinden nasıl geliyorsa o şekilde anlatır, açıklar. Eski nesiller ise aynı görevin yapılması için bir insanı peygamber, din adamı ya da Tanrı olarak görevlendiriyordu. Böylece, söz ya da hareketle aynı işi yapmak için dünyaya her türden **kahramanlar** geliyordu.

Alman filozofu **Fichte** kırk yıl kadar önce Erlangen'de çok dikkate değer bir seri konferans vermişti: **Über das Wesen des Gelehrten** "Edebiyatçının Tabiatı Üzerine" adlı bu konferanslarında **Fichte**, metafizik felsefe ilkelerine uygun olarak ilkin şunu söylüyordu: "Bu dünyada gördüğümüz ya da birlikte çalıştığımız her şey ve özellikle biz ve bütün insanlar, bir çeşit elbise ya da duyulara hitap eden bir görüntü gibidir. Bunların içinde, özünde ilâhî dünya fikri dediğimiz şey bulunur. İnsanların çoğunun bu ilâhî fikre benzer bir şey görüp tanımalarına imkân yoktur. Onlar dünyanın yüzeysellikleri, günlük işleri ve dış görünüşleri içinde yaşarlar, bunların ötesinde, içinde ilâhî bir şey bulunabileceğini düşünmezler. İşte edebiyatçı bu ilâhî fikri bulup çıkarmak ve bize açıkça göstermek için yeryüzüne gönderilmiştir. Bu fikir her nesilde yeni bir lehçeyle ortaya konacaktır. Edebiyatçı bu amaçla aramızda bulunmaktadır."

Fichte'nin kullandığı kelimeler bunlardır ve onların üzerinde tartışmak gereğini duymamaktayız. Benim burada başka kelimelerle yarım yamalak anlatmaya çalıştığım şeyi o kendi açısından ifade etmektedir. Her insanın, her şeyin varlığında mevcut bulunan o ihtişam, harika ve dehşet dolu ilâhî mânâyı, insanı ve her şeyi yaratmış olan Tanrı'nın varlığı-

nı anlatmak için şimdilik hiçbir kelimeye sahip değiliz. **Muhammed** ve **Odin** bunu kendi dilleriyle, kendilerine has lisanlarla insanlara öğretmekteydiler. O bütün düşünen kişilerin şu ya da bu dil aracılıyla öğretmek zorunda oldukları şeydir.

Dolayısıyla **Fichte** edebiyatçıyı insanlara sürekli olarak ilâhîyi açıklayan bir peygamber ya da rahip olarak tarif etmeyi tercih etmiştir. **Edebiyatçılık** sürekli bir rahipliktir, o bütün insanların hayatlarında daima bir Tanrı'nın bulunduğunu ve bu dünyada gördüğümüz her şeyin ilâhî dünya fikrinin bir çeşit elbisesinden başka bir şey olmadığını öğretir. Gerçek edebiyatçıda daima böyle –görünür ya da görünmez– bir kutsal özellik vardır. O dünyanın ışığıdır. Zaman çölü içindeki karanlık yolculuğunda ona bir ateş sütunu halinde yol gösterir. **Fichte** bizim burada "Edebiyatçı olarak kahraman" dediğimiz hakiki edebiyatçıyı sahte kahramanlardan dikkatle ayırır. Kim bu ilâhî fikir içinde yaşamaz ya da kısmen onun içinde yaşadığı halde, dünyanın tek iyiliği olarak bunun tümüne ulaşmaya çaba göstermezse, o kimse mutluluk içinde de yaşasa, asla bir edebiyatçı olamaz. **Fichte**'nin deyimiyle böyle bir insan daima bir "beceriksiz" olarak kalır. Ya da –eğer nesir yazarı ise– "duvarcı yamağı" olmaktan öteye gidemez. **Fichte** bir başka yerde de onlar için "varlığı olmayan" deyimini kullanıyor ve sonuç olarak bu gibilerin aramızda parlak bir hayat sürdüklerini görmek istemiyor. İşte **Fichte**'nin edebiyatçı hakkındaki görüşleri bunlardır. Kısacası, o da, bizim burada söylemek istediklerimizi kendine has bir şekilde anlatmaktadır.

Bu görüş açısından incelendiğinde, son yüz yıl içinde yetişmiş edebiyatçıların en önemlisi bence **Fichte**'nin yurttaşı olan **Goethe**'dir. "İlâhî dünya fikri içinde bir hayat" diyebileceğimiz derin ve ilâhî sırrı sezme yeteneği bu insana da verilmiştir. Dünya onun kitaplarından, kendisini ilâhî bir varlık, bir Tanrı eseri ve mabedi olarak ortaya koyan bir görü-

nüş içinde yükselir. O, **Muhammed** gibi vahşi ve karışık bir ateş parlaklığıyla değil, yumuşak ve semavi bir ışıkla aydınlanmıştır. Peygamberliğe hiç de elverişli olmayan bir çağın gerçek bir peygamber niteliklerine sahip bir insanıdır. Çağımızın bütün yüceliklerinin en mükemmel ve en sessiz örneğidir. Edebiyatçı olarak kahramanın kusursuz bir sembolüdür. **Goethe**'nin kahramanlığından uzun uzun söz etmek benim için çok zevkli bir şey olacaktı, çünkü o bence gerçek bir **kahraman**dır. Her sözü ve her hareketi kahramancadır. Hatta söylemediği ve yapmadığı şeyleri de işin içine katacak olursak, çok daha üstün bir kahraman karşımıza çıkar. Çok iyi yetişmiş, yüksek kültür sahibi yepyeni bir edebiyatçı kisvesinde, bir Eskiçağ kahramanı gibi konuşan ve susan bir büyük adam benim için çok asil bir görünüş sergiler. Son yüz elli yıldan beri bize böyle bir görünüş sunan kimseye rastlamadık.

Ama şimdi elimizde **Goethe** hakkındaki bilgiler öylesine bir durumdadır ki, ondan söz etmeye çalışmak çok boşuna bir çaba olur. Benim onun hakkında söyleyebileceğim şeylerle **Goethe** sizin gözünüzde esrarengiz ve belirsiz bir sima olarak kalmaya devam edecektir. Size onun hakkında hiçbir ipucu veremem; versem bile bu yanlış bir ipucu olacaktır. İyisi mi, onu gelecek çağlara bırakalım. **Johnson, Jean Jacques Rousseau** ve **Burns,** bir başka çağın ve başka çevrelerin insanları olmalarına rağmen bize daha yararlı olacaklardır. 18. yüzyılın bu üç ünlü simasının hayat şartları **Goethe**'nin Almanya'daki şartlarından çok, bizim büyük adamlarımızın İngiltere'deki hayat şartlarına benzer. Ne yazık ki bu adamlar onun gibi zafere ulaşamamışlar, ama yiğitçe savaşmışlardır. Işık taşıyıcı kahramanlar değil, ama bu ışığın kahraman arayıcıları olmuşlardır. Zorlu şartlar altında yaşamışlar, dağ gibi engeller karşısında savaş vermişler, ama o ilâhî fikri aydınlığa çıkarmayı, onu başarıyla yorumlamayı başaramamışlardır. Size göstereceğim bu üç **edebiyat kahramanı**nın mezarları olacaktır. Altında üç manevi devin yattığı anıtkabirlerdir bunlar. Yaslı bir görünüşleri vardır, ama bü-

yüktürler ve bizi ilgilendiren şeylerle doludurlar. Bir süre için bunların başında duracağız.

*

Bugünlerde "toplumun bozuk düzeni" denilen şeyden sık sık yakınıldığını işitiyoruz. Toplumun düzenli güçleri görevlerini hiç de iyi yapamamaktadırlar. Birçok büyük güç de çok düzensiz, boşuna, karmakarışık bir çalışma içindedir. Dolayısıyla bu –hepimizin de bildiği gibi– çok yerinde bir yakınmadır. Eğer bu konuya kitaplar ve kitap yazarları açısından bakacak olursak, bütün çözülmelerin, düzensizliklerin kaynağını belki de bulmuş oluruz. Bu, bütün düzensizliklerin yayınlayıcısı ve toplayıcısı olan bir merkeze benzetilebilir. Yazarın bu dünyada yaptıkları ve dünyanın yazara yaptıklarına bakarak şunu söyleyebilirim ki; şu anda yeryüzünde bundan daha bozuk bir ilişki olamaz. Ama bunu açıklamaya kalkışmak da son derece güç bir iştir, yine de konumuz gereği buna bir göz atmak zorundayız.

Bu üç edebiyat kahramanının hayatlarındaki en kötü taraf, kendi iş ve durumlarını karmakarışık bir halde bulmuş olmalarıdır. Çiğnenmiş yolda yürümek belki çok güç bir şey değildir, ama geçit vermez bir yerde yol açmak çok zordur. Bu yüzden birçok kurban verilebilir.

Bizim dindar babalarımız insanın insanla görüşmesindeki önemi iyi anlayarak kiliseler, vakıflar kurmuşlar ve bunlarla ilgili yönetmelikler yapmışlardır. Bir insanın diğer insanlarla mümkün olduğu kadar uygun şartlar içinde konuşup görüşmesini sağlamak için her medeni ülkede çeşitli düzenlemelerle meydana getirilmiş bir kürsü vardır. Onlar bunun önemini ve onsuz hiçbir iyilik yapılamayacağını biliyorlardı. Bu gerçekten de doğru ve dindarca bir iştir. Ama bugün yazı ve matbaa sanatları dolayısıyla bu alanda köklü bir değişiklik meydana gelmiştir. Bir kitabın yazarı, şu ya da bugün falan mahallede değil de, her zaman ve her yerde insanlara hitap

eden bir vaiz değil midir? Diğerleri ne yaparlarsa yapsınlar, onun kendi eserini iyi bir şekilde meydana getirmesi gereklidir. Göz yanlış bilgi vermemelidir, yoksa bütün diğer uzuvlar yollarını şaşırırlar. Yazarın eserini nasıl meydana getireceği, iyi ya da kötü bir eser verdiği ya da hiçbir şey meydana getirememiş olduğu gibi konular şimdiye kadar kimsenin düşünmek zahmetine katlanmadığı bir meseledir. Sattığı kitaplar karşılığında birkaç kuruş kazanmaya çalışan kitabevi sahibi için bunun az çok önemi olabilir, ama başka insanlar için hayır!.. Yazar nereden gelmiştir, nereye gitmektedir, hangi yolları izlemektedir, bu yolda ilerlemesi neyle sağlanabilir? Bütün bunlar hiç sorulmamaktadır. O, toplum için tesadüfi bir varlıktır. Topluma yol gösteren –ya da toplumu yanlış yollara sürükleyen– dünyanın manevi ışığı olduğu halde, vahşi bir İsmail çocuğu gibi başıboş dolaşır.

Muhakkak ki yazı sanatı insanoğlunun geliştirdiği şeyler arasında en mucizevi olanıdır. **Odin**'in "*Rune*"ları bir kahramanın yaratmış olduğu eserin ilk şeklidir. Kitaplar, yazılı kelimeler ise bu **Rune**'ların en son şekilleridir. Kitaplarda bütün geçmişin ruhu vardır. Geçmişin bedeni ve maddi özü bir rüya gibi yitip gittiğinde, sesi bu kitapların yaprakları arasından daima işitilmeye devam eder. Güçlü donanmalar ve ordular, limanlar ve tophaneler, türlü araç gereçle donatılmış büyük kubbeli kentler... Bütün bunlar elbette ki değerli şeylerdir, ama neticede ne hale gelirler? **Agememnonlar, Periklesler** ve onların Yunanistan'ı; hepsi de bugün yıkıntılardan, sessiz ve acıklı taş yığınlarından ibaret kalmıştır. Ama ya Yunanistan'ın kitapları? Yunanistan her düşünür için hâlâ yaşamaktadır; canlandırılması daima mümkündür. Hiçbir sihirli **Rune** bir kitaptan daha ilgi çekici olamaz. İnsanlığın bütün yaptığı, düşündüğü, kazandığı ya da ulaştığı her şey kitapların sayfaları arasında, sihirli bir koruma içinde duruyor. Onlar insanlığın en değerli hazinesidir.

Kitaplar, **Rune**'ların vaktiyle yapmış oldukları söylenen mucizeleri hâlâ yaratmaya devam etmiyorlar mı? İnsanları birçok konuda ikna etmeye yarıyorlar. Uzak köylerdeki budala kızların karıştırdıkları en adi kitaplar bile o kızlara evlenme ve ev işlerini düzenleme gibi konularda yardımcı olur. **Celia** şöyle düşünüyordu, **Clifford** böyle davranıyordu: Bu genç zihinlere aşılanan hayat düşüncesi bir gün sağlam bir uygulama olarak yaşanılan hayata girer. Bazı kitapların maddi hayatta yarattığı mucizeleri hangi mitaloğun geniş hayal gücündeki hangi **Rune** harfi yaratmayı başarabilmiştir? Sen Paul Katedrali'ni kuran nedir? Konunun özüne bakın: Bu katedrali kuran ilâhî İbrani kitabıdır; dört bin yıl önce Sina Çölleri'nde çobanlık yapan Musa adlı bir sürgünün –hiç değilse bir kısmını– meydana getirmiş olduğu kitap! Bu çok şaşırtıcı bir şey olmasına rağmen gerçeğin ta kendisidir. Yazmak sanatının basit, kaçınılmaz ve nispeten önemsiz bir sonucu olan matbaa ile, insanlık için gerçek bir mucizeler dönemi başlamıştır. Onun sayesinde geçmiş ve "uzak" harikulâde bir yakınlık ve süreklilikle bugüne bağlanıyor, bütün zaman ve mekân "şimdi" ve "burası" haline geliyor. İnsanlar için her şey; bütün önemli çalışma biçimleri, öğretim, hitabet, devlet yönetimi vb. tamamen değişmiştir. Öğretimi ele alalım. Üniversiteler yeni çağların dikkate ve saygıya değer ürünleridir. Onların varlığı da kitaplar sayesinde köklü bir değişikliğe uğramıştır. Üniversiteler bir tek kitabın dahi elde edilemediği, insanların bir kitap için koskoca bir araziyi gözden çıkardığı bir dönemde kurulmuştu. Bu şartlar altında, başkalarına öğretecek bir bilgisi bulunan bir insanın bütün öğrencilerini çevresine toplaması gerekiyordu. Eğer **Abelard**'ın bildiklerini öğrenmek istiyorduysanız onun yanına gitmek zorundaydınız. Bu yüzden binlerce kişi –otuz bin kadar insan– **Abelard**'ı ve onun "*metafizik teolooji*"sini dinlemeye gittiler. Böylece diğer bir öğretmen için de büyük bir imkân doğmuş oluyordu: Yeni bilgiler edinmeye hevesli binlerce kişi bir araya gelmişti, bundan daha iyi fırsat olamazdı. Hatta bir üçüncü öğretmen için burası daha da elverişliydi.

Ne kadar çok öğretmen olursa o kadar iyiydi. Artık bütün sorun, Kral'ın bu yepyeni olayı dikkate almasından ibaretti. Bunun sonucu birkaç okul, bir tek okul halinde birleştirilecek, bu okul için birtakım binalar, ayrıcalıklar, teşvik tedbirleri sağlanacak ve ona **üniversite** ya da "Bütün Bilgilerin Mektebi" adı verilecekti. Böylece bütün temel özellikleriyle Paris Üniversitesi doğdu. Bu üniversite altı yüzyıldan beri kurulan bütün üniversiteler tarafından örnek alınmıştır. İşte ben üniversitelerin ortaya çıkışını böyle düşünmekteyim.

Fakat kolay kitap temini gibi basit bir gelişme sonucu bütün şartlar kökünden değişmiştir. Matbaa icat olununca bütün üniversiteler bir değişime uğramıştır. Artık öğretmen bilgilerini açıklamak için çevresine insan toplamak ve konuşmak zorunda değildir. Bilgilerini bir kitap halinde toplayıp bastırır ve uzak yakın bütün öğrenciler bu kitabı önemsiz bir para ödeyerek alırlar. Böylece herkes kendi ocağının başında oturup daha iyi bir öğrenim görme imkânına kavuşur. Ama söz söyleme sanatına hâlâ apayrı bir üstünlük bulunduğu muhakkaktır. Hatta bazen kitap yazarları bile sözü yazıya tercih etmektedirler. Buradaki toplantımız bunun en açık örneğidir! İnsan bir dile sahip oldukça yazı ve matbaa gibi, sözün de ayrı bir yeri olacaktır ve öyle de olması gerekir. Ama yazı ile sözün sahalarını birbirinden ayıran sınırlar hiçbir zaman çizilmemiştir; hele uygulamada: Bu büyük olayı, yani matbu kitapların varlığını tam olarak kavrayabilecek ve –13. yüzyılda Paris Üniversitesi'nin yaptığı gibi– kendini 19. yüzyıl şartlarını uyduracak bir üniversite henüz doğmamıştır. Eğer düşünecek olursak, bir üniversitenin ya da en yüksek okulun bize verdiği şey ilkokulun bize vermeye başladığı şeyden ibarettir; **okuma öğretmek.** Çeşitli dillerde, çeşitli ilim dallarında **okumayı** öğreniyoruz, çeşitli türde kitapların alfabesini ve harflerini öğreniyoruz. Ama bilgiyi, teorik bilgiyi edindiğimiz kaynak, kitapların ta kendisidir. Her şey, çeşitli hocaların bizim için ellerinden geleni yaptıktan sonra,

bizim kendiliğimizden okuyacağımız kitaplara bağlıdır. Günümüzde gerçek üniversite bir kitap koleksiyonu demektir.

Ama kitabın ortaya çıkışı, az önce de değinmiş olduğum gibi, kilisenin vaaz ve çalışma biçimini kökünden değiştirmiştir. Kilise ya da peygamberlerimizin, insan ruhuna yol gösteren kişilerin resmen tanınan faâl birliğidir. Yazıdan önce, hatta kolay-yazı ya da matbaadan önce sözlü vaaz bu işin tek aracıydı. Ama kitaplar ortaya çıkınca iş değişti. İngiltere'yi ikna etmek için değerli bir kitap yazan kişi bu ülkenin gerçek piskoposu ve hatta başpiskoposu değil midir? Sık sık söylerim; gazete, broşür, şiir ve kitap yazarları modern bir ülkenin en etkili kiliseleridir. Yalnızca verdiğimiz vaazlar değil, ibadetimiz bile matbu kitaplar aracılığıyla yapılmıyor mu? Yetenekli bir ruhun kalplerimizi güzel seslerle dolduran, ahenkli kelimelerle bezenmiş asil duyguları –eğer biz anlayabiliyorsak– ibadetten farklı bir şey midir? Bu karışık günlerde dünyanın her yanındaki birçok insan bundan başka tapınma usulüne sahip değildir. Bir zambağın güzelliğini bize, bizim bildiğimizden daha iyi anlatan kimse, onu bize bütün güzellik pınarının bir kolu, evrenin yüce yaratıcısının gözle görülür bir hale gelmiş bir yazısı gibi göstermiyor mu? O, kutsal bir ilâhînin küçük bir parçasını bize söylemiş, bizi de kendisiyle birlikte söyletmiştir. Asil duygu ve davranışları –herhangi bir şekilde– bize iletmiştir. Mihraptan alınmış bir korla yüreklerimize dokunmuştur. Belki de hiçbir ibadet şekli bundan daha hakiki değildir.

Edebiyat, edebiyat olarak kaldığı sürece "Tabiatın bir kutsal kitabı", "Açık Sır"rın bir sergilenişi olmaya devam edecektir. **Fichte**'nin deyimiyle ona ilâhînin "sürekli açıklaması" da denilebilir. Bu, ilâhînin dünyevi açıklamasıdır. İlâhî her zaman mevcuttur. Şu ya da bu dilde, açık ya da kapalı bir biçimde kendini gösterir. Bütün gerçek ve yetenekli hatip ve şairler, şuurlu ya da şuursuz olarak onu işlerler. **Byron**'un şiddetli isyanı bile –ne kadar ters ve sapıkça olursa olsun– az çok bunun izlerini taşır. Bir Fransız septiğinin (şüpheci) sah-

telik karşında takındığı alaycı tutum bile aslında gerçeğe karşı duyulan sevgi ve tapınma hislerini yansıtır. Bu sıradan insanlar için durum böyle olursa bir **Goethe**'nin, bir **Shakespeare**'in dünyalarındaki uyum, bir **Milton**'un kilise müziği için neler söylenmez ki! **Burns**'ün alçakgönüllü, sade nağmelerine gelince: Bunlar adi bir çukurdan mavi göklere yükselen ve bizim için şakıyan bir tarla kuşunun sesine benzer. Zira her hakiki anlatımda bir ibadetin özelliklerine rastlanır. Aslında her türlü hakiki çalışma için de aynı şey söylenebilir. Zaten böyle bir nağme de bu türden bir çalışmanın kayda geçmiş şeklinden, doğru ve uyumlu bir temsilinden başka ne olabilir ki? Bizim edebiyat deyip geçtiğimiz basılmış sözler yığını içinde gerçek bir kilise ayininin ve gerçek bir vaaz kitabının parçalarını bulmak –tabii gören gözler için– pekâlâ mümkündür. Kitaplar aynı zamanda bizim kiliselerimizdir.

Tekrar devlet yönetimine dönelim. Eski parlamento, Witenagemote gerçekten büyük bir şeydi. Milletin problemleri orada görüşülür ve karara bağlanırdı. Bu bir milli görevdi. Fakat, parlamento, adı hâlâ yaşamakla birlikte, parlamento oturumları, parlamenter tartışmalar daha geniş çapta ve –her yerde ve her zaman– tamamen parlamento dışında yapılmıyor mu? **Burke** parlamentoda üç kuvvetin bulunduğunu, ama arkadaki muhabirler locasında onlardan çok daha önemli bir dördüncü kuvvetin oturmakta olduğunu söylerdi. Bu bir şaka ya da mecaz değil, katı bir gerçektir. Hele günümüzde... Edebiyat, aynı zamanda bizim parlamentomuzdur. Yazının kaçınılmaz bir sonucu olan matbaa –sık sık söylediğim gibi– demokrasiyle eşdeğerlidir. Yazının icadı demokrasinin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Yazı, matbaacılığı, yani evrensel ve günlük basım işlerini meydana getirmiştir. Söz söyleme gücüne sahip bir insan artık bütün millete hitap edebildiği için bir güç olup çıkıyor. Adeta hükümetin bir kolu haline geliyor, yasaların yapılmasında ve bütün yönetiminde inkâr edilmez bir ağırlık kazanıyor. Üstelik bu insanın mevkii, rütbesi ve kazancı asla araştırılmaz. Onda aranılan bütün

şart, başkalarına dinletebileceği bir sözü olmasıdır. İşte bütün gerekli olan budur. Milleti, milletin söz söyleme gücüne sahip fertleri yönetir. Demokrasinin özü buradadır. Yani şunu da eklemeliyiz; mevcut bütün güçler zamanla teşkilatlanacak, bir süre çeşitli engellemeler, bağlar ve karanlıklar içinde gizlice çalışacak ve bütün engellerden kurtulmuş bir halde herkesin gözü önüne çıkana kadar hiç duraklamayacaktır. Zihinlerde varolan demokrasi elle tutulur bir varlık haline gelmek için direnecektir.

İnsanın dünyada yapabileceği şeylerden en önemlisinin, en harikuladesinin ve en değerlisinin **kitap** olduğu sonucu her yönden ortaya çıkmıyor mu? Bu mürekkepli kâğıt parçaları, günlük gazeteden **Tevrat**'a kadar hepsi de neler yapmışlardır ve neler yapacaklardır! Çünkü gerçekte dış görünüşü nasıl olursa olsun kitabı meydana getiren şey esasında insan yeteneklerinin en yücesi değil midir? İnsanın gerçek yeteneği, onun bütün yaratıcı gücü, düşüncesidir. Onun her yaptığı, her ortaya koyduğu şey, bir düşünce ürünü ve düşüncenin herhangi bir surette aldığı şekildir. Dolayısıyla şu gördüğümüz Londra kenti, bütün evleri, sarayları, buhar makineleri, katedralleri ve o muazzam trafik ve gürültüsüyle bir düşünceden, bir tek düşünce haline gelmiş milyonlarca düşünceden oluşmuştur. Tuğla, demir, toz, duman, saraylar, parlamentolar, arabalar, limanlar vs. olarak cisimlenmiş büyük bir düşüncenin özü... Bir tek tuğla gösterilemez ki, onun nasıl meydana getirileceği bir insan tarafından düşünülmemiş olsun! Bizim "üzerinde mürekkep izleri bulunan kâğıt parçaları" dediğimiz şey insan düşüncesinin meydana getirdiği en katıksız cisimlenmedir. Her yönden en etkili ve en asil buluştur.

Edebiyatçının modern toplumdaki önemi ve basının, kürsünün, parlamentonun ve daha birçok şeyin yerini almakta olduğu hayli zaman önce kabul edilmiş ve hele son zamanlarda bir çeşit sevinç ve hayranlıkla benimsenmiştir. Ba-

na öyle görünüyor ki, bu duygu zamanla yerini gerçek bir uygulamaya bırakacaktır. Edebiyatçıların sınırsız bir etkiye sahip bulundukları ve nesilden nesile, hatta günden güne böyle önemli bir görevi yerine getirdikleri bir gerçekse, şu sonuca varılabilir: Edebiyatçılar her zaman aramızda başıboş İsmail çocukları gibi bilinmez kişiler olarak dolaşmayacaklardır. Daha önce de söylediğimiz gibi, farkına varılmayan bir gizli kuvvet ayakbağlarından kurtulacak, engelleri aşacak ve sonunda bir gün oluşumunu tamamlayarak herkesçe tanınan, bilinen bir varlık olarak yola koyulacaktır. Bir insanın, başkası tarafından yapılan bir görevin aylığını alıp bu göreve ait üniformayı giymesi ona hiçbir şey kazandırmaz. Bu hiç de iyi değildir. Böyle olduğu halde bunun iyi olmasını temine çalışmak çok güç bir iştir. **Edebiyat Loncası** adı verilen teşkilat son derece karışık ve henüz gerçekleşmesi pek zayıf görünen bir girişimdir. Bana soracak olursanız, modern toplumda edebiyatçılar için en iyi teşkilatın nasıl olabileceğini, hem kendilerine, hem de dünyanın gerçek düzenine uyabilecek bir gelişme ve iyileştirmek için neler yapılabileceğini size söyleyemem. Bu benim yanıt vermeye kendimi yetkili görmediğim bir sorudur. Aslında kimse buna yanıt veremez, çünkü bu bir tek kişinin çözümleyebileceği bir sorun değildir. Bu konuda birçok kişinin hararetli çalışmalarına gerek vardır. Konuyla ilgili en iyi düzenin ne olduğunu bize kimse söyleyemez. Ama "en kötüsü hangisidir?" diye soracak olursanız, yanıtım hazırdır: "Şimdiki düzen!" Bu düzende hakem koltuğuna kargaşalığı oturtsak yeridir, bundan daha kötü bir düzen olamaz! Daha iyi bir düzene, hatta herhangi bir düzene ulaşabilmek için önümüzde katedilmesi gereken çok uzun bir yol vardır.

Unutmamam gereken bir konu daha var: Krallar ve parlamentolar tarafından yapılan para yardımları bu konuda pek önemli değildir. Edebiyatçılara, verilecek aylık, para mükâfatları vesairenin bir katkısı olabileceğine inanmıyoruz. Aslında paranın gücüyle ilgili sözlerden bıkkınlık gelmiştir.

Hatta şu bile söylenebilir ki, samimi bir insan için yoksulluk çok fena bir şey değildir. Samimi olduklarını ispatlamaları için edebiyatçıların yoksul olmaları gerekir. Hıristiyan kilisesinde dilenci tarikatları, dilenmek zorunda olan iyi insanların oluşturduğu birlikler kurulmuştur ve bunlar Hıristiyanlık ruhunun gelişmesi için çok tabii, hatta gereklidir. Zaten Hıristiyanlık da yoksulluk, ıstırap, çarmıha gerilme gibi türlü dünyevi acılar ve aşağılanmalar üzerine kurulmuş bir din değil midir? Diyebiliriz ki, bütün bunlardan payını almamış kişiler değerli bir eğitim fırsatını kaçırmışlardır. Sırtında bir palto, belinde bir ip parçasıyla sokaklarda yalınayak dolaşmak ve herkes tarafından aşağılanmak, sıradan bir insan için ne güzel, ne de şerefli bir iştir. Ama gün gelmiş, bu işi yapanların asaleti bazıları tarafından övgüye değer bulunmuştur.

Burada dilencilik bizim konumuz dışındadır, ama bir **Johnson**'a yoksulluğun daha bir değer kazandırmış olmadığını kim söyleyebilir? Onun için amaç, ne maddi kazanç, ne de herhangi bir başarıdır ve onun bunu bilmesi gereklidir. Her insanda olduğu gibi, onun yüreğinde de yaşayan gurur ve her türlü bencil duyguların arınması, acılar içinde sökülüp atılması kaçınılmazdır. Soylu ve zengin **Byron**, yoksul bir köylü olan **Burns**'den daha az başarı kazanabilmiştir. Bizden kimbilir daha ne kadar uzak olan o "en iyi teşkilat"a da yoksulluğun girmeyeceğini bize kim temin edebilir? Manevi kahramanlar halinde yücelen **edebiyatçılarımızı** bugün olduğu gibi o zaman da aynı yoksulluğa düşmüş durumda görecek olursanız ne yaparsınız? Hiç değilse yoksulluğun ne olduğunu öğreninceye kadar böyle yaşamak zorundadırlar belki de. Para, gerçekte çok şey demektir, ama her şey demek değildir. Onun gücünün sınırlarını bilmek, onu bu sınırlar içinde tutmak ve daha ileri gitmek istediğinde şiddetle engellemek gerekir.

Ayrıca para yardımlarının, en uygun zamanının ve bu yardımı yapacak yetkili kişinin belirlendiğini düşünsek de

–örneğin– **Burns**'ün buna lâyık olduğunu nasıl anlayacağız? Onun bir sınavdan geçmesi ve değerini ispatlaması gerekir. Aslında edebiyat hayatı dediğimiz kargaşalık da bir imtihandan başka bir şey değildir. Toplumun aşağı sınıflarının yüksek seviyelere çıkmak ve toplumun nimetlerine kavuşmak için sürekli bir mücadale içinde olduğu fikrinde açık bir gerçek vardır. Aşağı sınıflar içinde güçlü kişiler doğar ve bu insanlar daha yüksek zümrelere mensup olmaya lâyıktırlar. İşte bunların karmaşık ve zorlu mücadeleleri toplumun gelişmesi adını verdiğimiz olayı yaratır. Bu, edebiyatçılar için de, diğer insanlar için de söz konusudur. Bu mücadele nasıl düzenlenmelidir? İşte bütün sorun buradadır. Bunu şimdi olduğu gibi tamamen şansa mı bırakmalıyız? Parçalanarak birbirini yok eden atomların yarattığı bir kasırga düşününüz; bunda birinin amacına ulaşmasına karşılık, 999'u yolda kaybolmaktadır. O şahane **Johnson**'unuz tavanaralarında çürüyor ya da matbaa bodrumlarında harcanıyor, **Burns** kendisine hiç de lâyık olmayan bir işte tükeniyor, **Jean Jacques Rousseau** ise çılgınca bir öfkeye kapılarak içine düştüğü tezatlarla Fransız İhtilâli'ni körüklüyor. Bu, –söylediğimiz gibi– düzenlerin en kötüsüdür. İyisi de –ne yazık ki– bizden çok uzaklarda.

Ama yine de hiç şüphesiz, yüzyılların bağrında saklanarak adım adım bize doğru ilerlemektedir. Bu hiç de yanlış bir kehanet değildir. Çünkü insanlar bir şeyin önemini fark ettiklerinde, büyük bir kararlılıkla onu düzenlemeye, kolaylaştırmaya, geliştirmeye çalışırlar ve bir sonuç almadan rahat etmezler. Bugün dünyadaki din adamları, asiler ve idareci sınıf içinde en önemlisi kitap yazarlarıdır. İdarecilerin okumaları ve okuduklarından yararlanmaları gerekir. **Burns**'e yardım için kendisine yapılan bir müracaat karşısında **Pitt** "Edebiyat kendisini çekip çevirecektir" demişti. **Bay Southey** ise şunları ekliyor: "Evet, kendisini çekip çevirecektir. Hatta ona önem vermediğiniz takdirde sizleri bile çekip çevirebilir!"

Önemli olan, edebiyatçıların tek olarak bu durumdan etkilenmeleri değildir. Çünkü bu insanlar sonunda birtakım fertlerden, ana gövdenin küçük parçalarından ibarettirler. Onlar bildikleri biçimde mücadeleye devam edecekler, yaşayacak ya da öleceklerdir. Ama toplumun bu adamları, yaydıkları ışık içinde yürümek için, yüceltmesi mi, yoksa şimdiye kadar olduğu gibi ayaklar altında çiğneterek vahşice ezmesi mi gerektiğini bilmesi gerekir. İşte önemli olan budur. Işık, dünyanın istediği tek şeydir! Akıl ve mantığı dünyanın baş köşesine oturtun; dünya girdiği bütün savaşlardan muzaffer çıkacak ve insanın kurabileceği en iyi dünya olacaktır. Düzensiz bir edebiyatçı zümresinin gösterdiği bütün bozukluklar diğer bütün bozuklukların anası, aynı zamanda neden ve sonucudur. Bu sorunun sağlıklı bir şekilde çözümü, yeni bir hayat gücünün ve adil bir düzenin başlangıcı olacaktır. Daha şimdiden bazı Avrupa ülkelerinde, Fransa'da, Prusya'da edebiyatçılar böyle bir çözümün gerçekleşebileceğini gösteren bir düzenin temellerini atmaktadırlar. Ben bunun gerçekleşebileceğini sanıyorum, gerçekleşmesi gerektiğine inanıyorum.

Şimdiye kadar Çinliler hakkında işittiğim en ilgi çekici şey, onların edebiyatçılarını devlet yöneticiliklerine getirme eğilimleridir. Bu konu tamamen açıklığa kavuşmamış olsa da çok dikkate değer bir nitelik taşımaktadır. Çinliler'in bu konudaki uygulamalarını ve bu uygulamadaki başarı derecelerini bildiğimiz iddiasında değiliz. Gerçekte bu gibi girişimler genellikle başarısız sonuçlar verirler, yine de bu alanda elde edilebilecek en ufak başarı bile son derece değerli sayılmalıdır. Hatta aynı şey başlı başına bu girişim için dahi söylenebilir. Öyle anlaşılıyor ki, Çin'in dört bir yanında yeni neslin yetenekli kişilerini ortaya çıkarmak için derin araştırmalarda bulunulmaktadır. Herkes için okullar açılmıştır. Bunun akıllıca bir eğitim tarzı olmadığı söylenebilir, yine de bir çeşit eğitimdir. İlkokullarda kendini gösteren gençler sürekli bir şekilde geliştirilmek amacıyla daha yüksek okullara gönderi-

liyorlar ve bu sürekli gelişme sonucu devlet adamları ve yöneticilerin kimler olacağı ortaya çıkıyor. Yönetici olarak başarı sınavından ilk geçenler bunların arasından çıkmaktadır. Bu gençlerin başarılı olma ihtimali yüksektir, çünkü daha önceki yıllarda zeki kişiler olduklarını göstermişlerdir. Bu gibi gençleri sınamak gerekir. Onlar henüz bir devlet görevinde bulunmamış, kimseyi idare etmemiş kişilerdir. Hatta belki bu alanda başarı da gösteremeyeceklerdir. Ama şurası muhakkak ki bu gençler az çok zekidirler ve zekâ sahibi olmayan insanların hiçbir şey yapamayacakları açıktır. Zekâ, bizim sandığımız gibi, bir araç değildir, "herhangi bir aracı kullanabilen eldir." Bu insanları deneyiniz. Onlar denenmeye en lâyık kişilerdir. Çünkü dünyada hiçbir hükümet, anayasa, ihtilâl ya da sosyal cihaz ya da düzenleme yoktur ki, ilmi araştırma adını verdiğimiz ilgiye böylesine lâyık olsun. Zeki insanı işlerin başına getirmek bütün anayasaların ve hatta ihtilâllerin başlıca amacıdır. Çünkü gerçekten akıllı olan bir insan –benim daima inandığım ve herkesi de inandırmaya çalıştığım gibi– temiz yürekli, doğru, adil, insancıl ve yiğittir. Böyle bir insanı bulduğunuzda her şey hâllolmuş demektir. Ama eğer onu bulamıyorsanız, her köyde bir parlamentoya ve anayasa müessesesine sahip olsanız da bir şey kazanamazsınız.

Bunlar gerçekten alışılmadık şeylerdir ve üzerinde fikir yürüttüğümüz sıradan şeylere pek benzemezler. Ama bunlar üzerinde de uzun uzun düşünmek ve bu düşünceleri uygulanabilir hale getirmek gereklidir. Hangi şekilde olursa olsun mutlaka uygulamaya geçilmelidir. Bu konuda ve diğer birçok konuda... Artık, zaman eski alışkanlık ve göreneklerin sona erdiğini ilan etmektedir. Bir şeyin uzun zamandan beri var olması, o şeyin var olmakta devam etmesi için bir neden değildir. Çünkü önceden var olan şeyler artık çürümüştür, çöküntüye uğramıştır, ihtiyaçları karşılamayacak duruma gelmiştir. Avrupamızın bütün toplumlarında büyük insan kitleleri vaktiyle var olmuş olan şeylerle yaşayamaz olmuşlardır. Milyonlarca insanın ölesiye çalışmasına rağmen ekme-

ğini kazanamayacak hale geldiği, insanların üçte birinin yılın 36 haftasında en kötü cins patatesi bile temin edemediği bir çağda, eskiden beri varolmuş şeylerin artık değişmeye başlamaları gerekir... Edebiyatçıların teşkilatlanmaları konusuna burada son veriyorum.

❋

Ne yazık ki, aslında bizim **edebiyatçı kahramanlarımızı** bunaltan en ağır felaket bu teşkilat sorunundan apayrı bir şeydir. Gerçi bu teşkilatın olmayışı edebiyatçıları ve dolayısıyla bütün insanlığı bunaltmış ve daha başka felaketlere yol açmıştır. Ama edebiyatçı kahramanımız herhangi bir yoldaştan mahrum bir halde kargaşalıklar içinde yürümek ve bu kargaşalıklar içinde büyük bir yol açmak görevini yüklendiği halde bu zorlu görevin getirdiği zorluklara katlanmayı mümkün şeyler olarak görmekteydi. Onun kaçınılmaz sefaleti yaşadığı çağın "manevi felç" adını verebileceğimiz durumuydu. Bu durum bütün çabalarına rağmen onun elini kolunu bağlamakta, onu kısmen felce uğratmaktaydı. 18. yüzyıl şüpheci (septik) bir yüzyıldır. Bu kısacık kelimede bütün bir Pandora Kutusu'nun yoksullukları bulunur. **Septisizm** yalnızca zihni şüpheyi değil, ahlâkî şüpheyi, sadakatsizliği, samimiyetsizliği ve manevi felci ifade eder. Dünya kurulduğundan beri, bir **kahraman** için belki hiçbir yüzyıl 18. yüzyıl kadar çetin şartlara sahip olmamıştır. Bu yüzyıl bir inanç çağı, bir kahramanlar çağı olmaktan çok uzaktır. Öyle ki, insanlık kahramanlığın mümkün olabileceğini dahi kabul etmeye yanaşmıyordu. Kahramanlık ebediyen yitip gitmiş, onun yerini adilik, hazır reçetecilik ve basmakalıp fikirler almıştı. Vaktiyle bir mucizeler çağı yaşanmış olabilirdi, ama artık böyle bir şey imkânsızdı. Mucize, yücelik ve ilâhîlikten mahrum bir dünya vardı şimdi. Eskimiş bir dünya. Tek kelimeyle Tanrısız bir dünya!

Bu çağ insanlarının düşünce tarzları Hıristiyan **Shakespeare** ve **Miltonlar**'ı bırakın, eski putperest ozanlara ve hatta herhangi bir inanç sahibi insana kıyasla ne kadar aşağılık kalır! Dünya kadar geniş dallarının uyumlu dalgalanmaları ve o derin kökleriyle tuba ağacı bile bu dünya makinesinin gürültüleri arasında kaybolup gitmiştir.

"Ağaç" ve "Dünya"; bu iki şey birbiriyle uyuşabilir mi? Bence dünya katiyen bir makine değildir. Çünkü dünyayı hareket ettiren güç tekerlekler, çarklar, şahsi çıkarlar, frenler, balanslar değildir. Onda dokuma tezgâhları ve parlamento çoğunluklarından çok daha başka bir şey vardır. Kısacası dünya bir makine değildir. İskandinav putperestlerinin, Tanrı'nın dünyası hakkında bu **makine-şüphecilerin**den daha sağlam bilgileri vardı. Şu zavallı şüphecilere gelince; onlar İskandinav putperestleri gibi samimi olmadıklarından hiçbir gerçeğe sahip çıkamazlar. Onların gerçek dedikleri şey yarım yamalak hakikatler ve hakikate dayandığı sanılan söylentilerden ibarettir. Gerçek, çoğu insan için akla yakınlık anlamını taşıyordu; kazanılacak oyların sayısıyla ölçülüyordu. Bu adamlar samimiyetin varolabileceğine inanmıyorlardı ya da içtenliğin ne olduğu hakkında en ufak bir fikre sahip değillerdi. Bunların birçoğu hiç de yapmacık olmayan bir hayretle gücenerek soruyorlardı: "Ne! Ben samimi değil miyim?" Söylediğim gibi, ortada mekanik bir hayattan başka bir şey kalmamıştı. Bu yüzyılın başlıca özelliği olan **manevi felç** yaygın bir haldeydi. Bu yüzyılın insanı eğer bu insan daha eski bir çağa ait bulunmak mutluluğunda değilse inanç sahibi olamazdı, hele **kahraman;** asla! Bu uğursuz etkiler altında şuursuzca başını kuma gömmekteydi. Bu durumda en güçlü insanın bile sonsuz bir mücadele ve çatışma pahasına kendini ancak kurtarabilmesi, yarı canlı bir hayata kavuşmak **yarı-kahraman** olması mümkündü.

İşte biz bütün bunlara **şüphecilik** adını veriyoruz. Şüphecilik bu durumun başlıca işareti ve başlıca kaynağıdır. Bu-

nun hakkında çok şey söylenebilir. Hatta 18. yüzyıl hakkındaki duygu ve düşüncelerimizi anlatmak için bir dizi konferansa gerek vardır. Şüphecilik adı verilen bu ve benzeri şeyler gerçekten tam bir belâ ve hayat düşmanıdır. İnsan hayatının başladığı ilk günden beri eğitim ve öğretimin amacı onu yenmek olmuştur. İnancın inançsızlığa karşı verdiği mücadele sonsuz bir savaştır. Bu yüzyılın şüpheciliğini, eski inanç sistemlerinin çökmesine, yeni ve daha büyük, daha iyi sistemlerin gelişmesi yolunda ilk adımların atılmasına bağlamalıyız. Kaçınılmaz bir gelişmedir bu. Dolayısıyla insanları bu yüzden suçlayacak, onların talihsizliklerinden yakınacak değiliz. Eski şekillerin yıkılması, onların özlerinin bozulması demek değildir. Şüphecilik ne kadar acı, ne kadar kötü bir şey olursa olsun, bir son değil, başlangıçtır.

Geçen gün konuşurken, **Bentham**'ın insan ve hayat hakkındaki düşüncesinin **Muhammed**'in görüşlerinden yetersiz olduğunu söyleyiverdim. Aslında bunu söylemek niyetinde değildim, ama madem ki ağzımdan çıktı, artık şunu da belirtmek zorundayım ki, benim bu konudaki köklü düşüncem bu merkezdedir. Ancak, **Jeremy Bentham**'ın şahsını ya da **Bentham**'ın şahsı ve hatta görüşleri –başkalarıyla kıyaslandığında– övülmeye lâyıktırlar. Onun kararlı bir şekilde yaptığı şey, bütün dünyanın korku içinde ve şuursuzca yapmayı denediği şeydir. Buhrandan korkmayalım; nasıl olsa ya öleceğiz ya da şifa bulacağız. Ben bu kaba buhar-makinesi faydacılığını, yeni bir inanca doğru atılan adımlar olarak görüyorum. Bununla –bence– ikiyüzlülüğe, sahtekârlığa son verilmek istenmiş ve insan kendi kendisine şunu söylemiştir: "Evet, bu dünya cansız bir demir makineden ibarettir. Tanrısı, yerçekimi ve bencil iştahıdır. Bakalım şimdi; kontrol ve dengeleme ile ve çarkların dişlilerini iyice ayarlayarak ne yapabileceğiz?"

Benthamcılığın doğru bulduğu, benimsediği şeyi açıkça ortaya koyması mertçe bir davranıştır. Buna **kahramanlık**

adı verilebilir, ama gözleri oyulmuş bir kahramanlık!.. Bu, 18. yüzyıl insanının bütün hayatını etkileyen o kararsız tutumun doruk noktası ve bu tutuma karşı yapılmış olan korkusuz bir uyarıydı. Bence bütün tanrı-tanımazlar, bütün inançsızlar, eğer cesaret ve şeref sahibi iseler, **Benthamcı** olmak zorundadırlar. **Benthamcılık** kör bir kahramanlıktır. İnsan soyu, gözleri oyulmuş talihsiz bir **Samson** gibi Filistinliler'in değirmen taşını çevirecek, titreyen kollarıyla değirmenin sütunlarını kavrayacak ve her yer yıkıntılar içinde kalacaktır.

Bentham hakkında kötü şeyler söylemek istemem. Yalnız şunu belirtmek isterim ki, evrende bir makineden başka bir şey görmeyen insan evrenin esrarı hakkında hiçbir şey öğrenememiş demektir. Bütün insanların bunu bilmelerini ve buna inanmalarını isterim. İnsanlığın, evren hakkındaki düşüncelerinden her türlü ilâhîlik fikrinin silinmesi bence insanlığın en büyük hatasıdır. Ben bunun putperestçe bir yanılma olduğunu söyleyerek **puta-tapıcılığı** küçültmek istemem; yalnızca onun doğru olmadığını, son derece batıl olduğunu söylemekle yetineceğim. Böyle düşünen bir insan, dünyadaki her şey hakkında yanlış düşüncelere sahip olacaktır. Bu, diğer bütün günahların anası olacaktır. Buna, –büyücülük dahil– bütün kötü sözlerin kaynağı demek gerekir. Ama büyücülük hiç değilse canlı bir şeytana tapıyordu, bu ise demirden, cansız bir şeytana inanmaktadır. Değil Tanrı, doğru dürüst bir şeytana bile sahip değildir! Yüce, asil ve ilâhî olan ne varsa hepsi de hayattan damla damla akıp gitmekte, geriye yoksul bir mekanik kabuktan başka hiçbir şey kalmamaktadır. Hayat bütün ruhunu yitirmiştir artık. İnsan bu durumda nasıl kahramanca davranabilir? Sebepler doktrini ona şunu öğretecektir ki, az çok kılık değiştirmiş yoksul bir zevk düşkünlüğü ve ıstırap korkusundan başka hiçbir şey yoktur ortada. Şöhret, para ve çeşitli şekiller altındaki çıkarcılıktan başka hiçbir aşk yoktur insan hayatında. Kısacası, kendini ağır, korkunç bir şekilde cezalandıran Tanrısızlık! İnsan manen kötürüm bir hale gelmiştir. Bu ilâhî evren, birtakım motorlar, frenler, balanslar ve daha kimbilir nelerle hareket

eden ölü bir buhar makinesi olmuştur. Kendi icat ettiği boğa tarafından yutularak onun karnında ölen **Phalaris** durumuna düşmüştür insan!

Ben, inancı, insan zihninin sağlıklı bir davranışı olarak tanımlarım. İnanca ulaşmak denilen olay, bütün hayati davranışlar gibi tarifi imkânsız, esrarlı bir gelişmedir. Tanrı bize aklı tartışmak ve onu bunu yanıltmak için değil, yapmakla görevli olduğumuz bir şeyin içyüzünü anlamak ve onun hakkında açık bir görüşe sahip olabilmek için vermiştir. Gerçekte şüphe başlı başına bir suç değildir. Muhakkak ki, önümüze ilk çıkan şeye sarılıp ona hemen inanmıyoruz. Aklı başında her insan her şeyi şüphe ve tedbirle karşılamak eğilimini taşır. Bu, zihin bir şeyi kavramak ve gerekirse ona inanmak yolunda yaptığı mistik çalışmadır. Toprağın içindeki gizli köklerinden süren ağaç gibi, inanç da bütün bunlardan doğar. Bir insanın sıradan konularda bile olumlu ya da olumsuz bir karara varması ve o zamana kadar sesini çıkarmaması gerekir. Hâl böyleyken, tarifi imkânsız şeyler için ondan aynı tutumu takınması elbette istenecektir. Bir insan eğer şüphesini açıkça gösterir ve tartışma, mantığın zekânın zaferi ve gerçek bir ürünü olduğunu sanacak hale gelirse, bu takdirde ağacı tersine çevirmiş olur; dallar, yapraklar ve meyveler yerine, havaya kalkmış köklerin çirkin manzarasıyla karşılaşmış oluruz. Ve böyle bir şey için büyüme değil, ancak ölüm ve yıkım söz konusudur.

Çünkü –daha önce de söylediğim gibi– şüphecilik yalnızca bir zekâ bozukluğu değil, aynı zamanda bir ahlâk bozukluğudur. Ruhun eskimiş bir hastalığı ve yenilmek mikrobudur. *İnsan bir şeye inanarak yaşar, birçok şey üzerinde tartışıp kavga ederek değil.* Onun kendisini inandırdığı bütün şeyin, cebine koyabileceği ve şu ya da bu organıyla yiyip tüketebileceği bir maddeden ibaret bulunması son derece acıklıdır. Bir insanın bundan daha aşağılık bir hale gelmesi imkânsızdır. İnsanın bu dereceye düştüğü bir çağa, biz en uğursuz, en bozuk, en yoksul dönem adını vermekten çekinmeyece-

ğiz. Dünyanın kalbi felce uğramıştır, hastadır. Bu durumda hiçbir uzvu sağlam kalamaz. Dünyanın işleyişindeki bütün hakiki çalışmalar durur, her yere taklitçilik ve sahtelik hâkim olur. Dünyanın verdiği ücretler cebe atılır, ama dünyanın işleri görülmez. Kahramanların işi bitmiş, şarlatanların işi başlamıştır. Bir şüphecilik, taklitçilik ve genel bir düşkünlük çağı olan Roma'nın çöküşünden beri hangi asır bu 18. yüzyıl kadar şarlatana sahiptir? Başta **Cagliostro** olmak üzere o yoksul şarlatanlar takımını yapmacık bir fazilet ve hayırseverlik gösterisi içinde gözünüzün önüne getirin. Bu adamlar şarlatanlığı gerçek için gerekli bir unsur, bir hammadde olarak görmekteydiler. Bizim yiğit **Chatham**'imiz bile parlamentoya sargı bezleri içinde gelmişti. Onun oraya "büyük bedeni ıstıraplar içinde sürüklene sürüklene geldiği" söyleniyordu. Oysa **Walpole**, onun yaralı bir adam taklidi yaptığını unutarak, daldığı tartışmanın coşkunluğu içinde, kolunu askıdan çıkardığını ve konuşma sırasında bu –yaralı olması gereken– kolu sallayıp durduğunu söylüyor. **Chatham** böylece bütün ömrü boyunca bir **yarı-şarlatan, yarı-kahraman** hayatı yaşadı ve bir sahne oyuncusu gibi davranmaya devam etti. Çünkü dünya gerçekten aldatılmış insanlarla doluydu ve bu dünyanın onayını kazanmak gerekiyordu. Bu durumda dünya görevlerinin nasıl yapılacağını, bütün iş kollarında –kimbilir ne acılara ve yoksulluğa yol açacak olan– yığınla hatanın işleneceğini hesaplamaya kalkmak bile gereksizdir.

Bu dünyanın şüpheci bir dünya olduğunu söylediğinizde, onun başına gelen bütün felâketlerin başlıca nedenine parmak basmış olursunuz. Samimiyetsiz bir dünya, tanrı-tanımaz, hakikatsiz bir dünya! Bence bütün sosyal felaketlerin, Fransız İhtilâli'nin, Kartizm'in (İngiliz İhtilâli) ve daha kimbilir nelerin tek sorumlusu bu dünyadır. Bu, değişmelidir! Aksi halde diğer herhangi bir alanda hiçbir faydalı değişiklik gerçekleşemez. Benim bu konudaki tek ümidim ve dünyanın içinde bulunduğu sefalete bakarken bulduğum tek

teselli bu durumun değişmekte oluşudur. Gerçekten de yine şurada burada bu dünyanın bir gerçek olduğunu, sahtelik olmadığını bilen insanlar çıkıyor. Tıpkı eski günlerde olduğu gibi... Bu kişi kendisinin bir ölü ya da kötürüm olmadığını, gerçekten yaşadığını ve bu dünyanın da Tanrı eliyle canlandırılmış güzel ve ilâhî bir âlem olduğunu söylüyor. Bu gerçeği bilen bir tek insan çıktı mıydı, onu birçok kişi ve sonunda bütün insanlık takip eder. Gözlüklerini gözünden çıkarıp durumu anlamak için çevresine bakacak insan için hakikat bütün açıklığıyla ortadadır. Böyle bir insan için inançsız asırlar bütün çirkin ürünleriyle geçip gitmiş, yerini yeni bir asra terk etmiştir. Eski çirkin ürünler ve eserler ne kadar sağlam görünürlerse görünsünler hızla kaybolmaya yüz tutan birtakım hayaletlerden ibarettir. Yanı başında halk yığınlarının "yaşasın!" diye bağırdıkları gösterişçi ve gürültücü hayalete böyle bir insan bir kenara çekilerek şöyle diyebilir: "Sen bir gerçek değilsin, yalnızca bir hayaletten ibaretsin. Yoluna git!" Evet, şu boş hazır-reçetecilik, kaba **Benthamcılık**, kahramanlık ve tanrı-tanımazlık ve diğer samimiyetsizlikler gözle görülür bir şekilde ve hızla çöküntüye uğramaktadırlar. 18. yüzyıl inançsızı artık ender rastlanan bir kişidir, bir istisnadır. Ben, bu dünyanın bir kere daha samimiyete, inanca kavuşacağını ve tekrar birçok **kahraman** yetiştiren bir dünya haline geleceğine inanıyorum. Yeni bir kahramanlar dünyası doğacak ve bu dünya işte o zaman zafere ulaşacaktır. Ama o zamana kadar ondan hiçbir şey bekleyemeyiz.

Ama dünyadan ve onun zaferlerinden söz etmeye ne gerek var? İnsanlar, dünyadan fazlasıyla söz ediyorlar zaten. Dünya istediği yolu takip etsin; zafere ulaşsın ya da ulaşmasın. Bundan bize ne? Her birimiz kendi hayatımızı sürdürmekle sorumlu değil miyiz? Bir tek hayat; iki sonsuzluk arasındaki bir zaman parçası; biz ikinci bir fırsatı bir daha hiç elde edemeyeceğiz! Dolayısıyla bizim için en doğrusu, budalalar ve sahtekârlar olarak değil, akıllı ve dürüst insanlar olarak gerçeklerle yaşamaktır. Dünyanın kurtuluşu bizim kur-

tulmamızı sağlamaz; aynı şekilde, onun bozulması da bizim sonumuz demek değildir. Biz kendimize bakalım; insanın kendisi ve ailesiyle ilgilenmesi de bir görevdir, büyük bir fazilettir. Ve gerçeği söylemek gerekirse, ben dünyanın bir başka şekilde kurtarılabileceğini hiç sanmıyorum. Bu "dünya kurtarmak" ile ilgili çılgınca tutku da yine 18. yüzyılın başıboş duygularının bir ürünüdür. Bu gibi duygulara fazla kapılmamak gerekir. Ben dünyanın kurtuluşu konusunda Yaradan'a güveniyorum ve daha yetkili olduğum bir konu ile, kendi kurtuluşumla ilgilenmeyi tercih ediyorum. Kısacası; hem dünya, hem bizim için şüpheciliğin, samimiyetsizliğin ve mekanik tanrısızlığın, bütün yıkıcılıklarıyla meydanı terk etmekte oluşu son derece sevindirici bir durumdur.

Johnson zamanında edebiyatçılarımız işte bu şartlar altında yaşamak zorundaydılar. O dönemde hayat bütün gerçeklerden soyunmuştu. Eski gerçekler konuşamaz olmuşlardı. Yenileri ise henüz derinlerde gizlenmekteydiler ve daha yeni yeni konuşmayı deniyorlardı. İnsanın yeryüzündeki hayatının bir samimiyet ve gerçek olduğuna dair hiçbir yeni belirti yoktu. Dünyanın bu karanlık döneminde henüz hiçbir şafak sökmüş değildi. Gerçek olarak tarif ettiğimiz, ama aslında cehennem ateşine bürünmüş bir gerçek olan Fransız İhtilâli bile henüz ufukta görünmüyordu. **Luther**'in emin adımlarla hedefine yürüyüşüyle, **Johnson**'un çevresini kuşatan –ve şimdi inanılmaz, anlaşılmaz hale gelmiş olan– katıksız gelenekler, tahmin edilenler arasından kendine bir yol bulmaya çalışması arasında ne büyük bir fark vardır! **Muhammed**'in karşısına aldığı gelenekler "boyalı ve yağlı tahta parçaları"ndan ibaretti. Kolayca yakılıp bir kenara atılmaları mümkündü. Zavallı **Johnson**'un karşı çıktıkları ise yakılmaları çok daha güç engellerdi. Ama güçlü bir adam kendine göre bir iş bulacak, kendi kuvvetiyle orantılı güçlükler, engeller ve acılarla savaşacaktır. Ne var ki bizim zavallı edebiyatçı kahramanımızın karşısına çıkan güçlükler bu ölçüyü aşmaktaydı. Bu şartlar altında zafere ulaşmak gittikçe zorlaşı-

yordu. Çünkü bütün güçlükler çeşitli engellerdi. Ama güçlü bir adam kendine göre bir iş bulacak, kendi kuvvetiyle orantılı güçlükler, engeller ve acılarla savaşacaktır. Ne var ki bizim zavallı edebiyatçı kahramanımızın karşısına çıkan güçlükler bu ölçüyü aşmaktaydı. Bu şartlar altında zafere ulaşmak gittikçe zorlaşıyordu. Çünkü bütün güçlükler çeşitli engellemeler, teşkilatsızlıklar, kitapçı Osborn ve üç-beş kuruşluk gündelikten ibaret değildi. Onu, kendi ruhunun aydınlığından mahrum kılmışlardı. Yeryüzünde ona yol gösterecek hiçbir işaret yoktu. Ne yazık ki gökte bir çoban yıldızı bile yoktu ona yol gösteren... İşte bu yüzden söz konusu üç adamın da zafere ulaşamamış olmalarına şaşırmamak gerekir. Var güçleriyle savaşmış olmaları onları en yüksek övgülere lâyık kişiler haline getirmeye yeterlidir. Üç muzaffer kahramanı selamlayamasak da, bu uğurda toprağa düşmüş üç kahramanın mezarı önünde yaslı bir saygı ve sevgiyle eğilebiliriz. Onlar aynı zamanda bizim uğrumuzda da toprağa düşmüş bulunuyorlar. Bizim geçebileceğimiz bir yol açmaya savaşırken... Onlar bir devler savaşının kargaşalığında uzaklara savrulan dağlar gibidir. Bütün güçlerini ve hayatlarını tükettikten sonra bu dağların altında yatıyorlar.

*

Daha önce de bu üç edebiyatçı kahraman hakkında bilhassa ya da tesadüfen bazı yazılar yazdım. Bunları tekrarlamama gerek olmadığını sanıyorum, çünkü çoğunuz onları biliyorsunuz. Bu adamlar bizi burada bu garip çağın garip peygamberleri olarak ilgilendirmektedirler, çünkü onlar gerçekten öyledirler. Şahıslarının ve dünyalarının bu yönden ortaya koyduğu manzara bizde birçok düşünceler uyandırabilir. Ben onların üçüne de az çok hakiki insanlar diyorum. Gerçekten de onlar, kısmen şuursuzca olsa da samimi davranmaya çalışmışlar ve eşyanın ölümsüz gerçeğini kendilerine tutanak yapmaya uğraşmışlardır. Bu durum onları çağdaşlarının zavallı ve suni kalabalığından kesinlikle ayırır ve on-

ları yaşadıkları çağın peygamberleri gibi ölümsüz gerçeğin sözcüleri mertebesine yükseltir. Tabiat bu adamları böyle olmaya zorlamıştır. Asil bir mecburiyettir bu. Onlar öylesine yüce kişilerdi ki, gerçek-dışı şeylerle yaşayamazlardı: Bütün boş şeyler bulut, köpük gibi önlerinde eriyip gidiyordu. Onlar ancak sağlam toprağa ayak basabilirlerdi. Eğer orada da sağlam bir zemin bulamazlarsa onlara her türlü huzur ve sakinlik haramdı. Onlar bu sunilikler çağının yaratıcı insanları, tabiatın öz evlatlarıydılar.

Johnson'a gelince; ben onu daima –yaratılış olarak– yüce İngiliz ruhlarından biri olarak görmüşümdür. Asil ve güçlü bir insandı. İçinde, sonuna kadar gelişememiş birçok güçler vardı. Daha verimli bir çevrede her şey olabilirdi bu adam; şair, din adamı, hükümdar!.. Ama bir insan, çevresinden ve çağından ve buna benzer şartlardan yakınmamalıdır. Aksi halde görevini yapamaz olur. Yaşadığı zaman varsın fena olsun; onun görevi bunu iyileştirmek değil midir?

Johnson'un gençliği yoksulluk, sıkıntı ve ümitsizlik içinde geçti. Aslında dünyanın en elverişli şartları içinde bile onun hayatı başka türlü olamazdı. O yeryüzüne acı çekmek için gelmişti ve şartlar onun dünya eseri karşısındaki çabalarını değiştiremezdi. Tabiat ona, asaletinin bir bedeli olarak, "acı ve hastalıklar içinde yaşayacaksın" demişti. Belki de asillikle sıkıntı birbirinden kolay kolay ayrılmaz şeylerdi. Ama durum ne olursa olsun **Johnson** hayatı boyunca bir kuruntu, bedeni ve ruhi sıkıntı içinde yaşadı. **Johnson, Nessus**'un ateşten gömleğini giymiş bir **Herkül** gibiydi: Onu sönmez bir yoksulluk ateşi içinde yakan bu gömlekten kurtulamazdı, çünkü **Nessus**'un gömleği onun kendi derisiydi. Böylece yaşamak zorundaydı. Onun, yaralı cildiyle, manevi açlık ve susuzluğu ile, tarifsiz bir kargaşalık içindeki düşünceleriyle yeryüzünde bir yabancı gibi hüzünle dolaştığını düşünün. Bütün manevi gıdası, daha iyisini bulamadığından, dil dersleri ve dilbilgisine ait diğer şeylerdi. **Johnson** İngiltere'nin en yü-

ce ruhuydu ve günde yalnızca "dört buçuk peni" kazanırdı. Buna rağmen yenilmez, dev bir ruha sahipti. Onun Oxford'taki ayakkabı hikâyesi daima hatırlanır: Hastalıklı, kırışık yüzlü, soluk benizli, yoksul üniversite öğrencisi kış ortasında patlak pabuçlarıyla dolaşmaktadır. Bunu gören hayırsever zengin bir öğrenci onun kapısına bir çift yeni ayakkabı bırakır. Ama yoksul öğrenci miyop gözleriyle ve kimbilir nasıl düşüncelerle onları yakından inceledikten sonra pencereden fırlatıp atar. Islanan ayaklar, çamur, ayaz, açlık ve daha ne acılar... Bunların hepsine katlanmaya hazırdır, ama dilencilik; asla! Zorlu, inatçı bir bağımsızlık aşkı; kabalık, fakirlik, yokluk ve sonunda asil ve yiğit bir insan! Bu ayakkabı olayı onun tipik bir özelliğini ortaya koymaktadır. Borç ya da dilencilikle yaşayan sıradan bir insan değil, yaratıcı bir adamdır o. Ne pahasına olursa olsun, elimizdekilerle yetinmeliyiz. Kendi yırtık pabuçlarımızla karlar ve çamurlar içinde yürüyelim. Önemli olan böyle pabuçlarla da namuslu kalabilmektir. Tabiatın bir başkasına değil, doğrudan doğruya bize verdiği gerçeklik ve cevher içinde ilerleyelim.

Fakat bütün bu yiğitlik ve gururuna rağmen, minnet altında kalmaktan kaçınmasına rağmen ondan daha merhametli ve –kendisinden üstün olana karşı– uysal bir insan düşünülemez. *Yüce ruhlar kendilerinden üstün olana daima samimiyetle başeğmişler, saygı duymuşlardır. Aşağılık ruhlar ise bu büyüklüğü gösteremezler.* Geçenlerde, *samimi insanın yaratılıştan itaatli olduğunu, kahramana gösterilen samimi itaatkârlığını ancak bir kahramanlar dünyasında görülebileceğini* söylemiştim. Bu iddiaya bu adamdan daha kuvvetli bir delil gösterilemez. Şunu da unutmamak gerekir ki, yaratıcılığın özü mutlaka yenilik değildir. Örneğin **Johnson** tamamen eski fikirlere bağlıydı, onları kolayca inanılması mümkün şeyler olarak görürdü. Ve bütün hayatını onların hükmü altında, dürüstçe ve kahramanca yaşadı. **Johnson** işte bu yönüyle son derece incelenmeye değer bir insandır, çünkü bir fikir ve hazır-kalıpların adamı olmaktan çok uzaktır. O bir gerçekler

ve olaylar adamıdır. Eski formüllere bağlıdır, ama bütün bu formüller gerçeğin özünü taşırlar. Böylesine kısır, böylesine suni, böylesine kaba bir bilgiçlik ve hikâye örtüsüyle dolu bu zavallı kâğıt çağında evrenin büyük gerçeğinin bu adama da –böylesine harika, anlatılmaz, ilâhî bir şekilde– görünmesinin son derece ilgi çekici bir yanı vardır. Kendi formüllerini bununla nasıl uzlaştırıyor, bu şartlar altında kendisi için gerekli uyumu kurmayı nasıl başarıyordu? Bu gerçekten görülmeye değer bir şeydir. Saygıyla, acımayla ve huşu ile görülmeye değer bir şey! Sen Clement Danes Kilisesi –ki **Volter** döneminde bile **Johnson** oraya hâlâ ibadet için gitmekteydi– bence saygıdeğer bir yerdir.

Johnson'u peygamber olarak nitelememize sebep olan şey, onun samimiyeti ve çağının yapmacıklı diliyle ifade edilmiş olmasına rağmen, adeta tabiatın kalbinden fışkırmışa benzeyen sözleridir. Aslında bütün diller yapmacık, uydurma değil midirler? Bütün suni şeyler sahte değildir ve tabiatın bütün gerçek ürünleri mutlaka bir şekil alırlar. Formül, kalıp dediğimiz şeyler mecburi oldukları için "fena" olarak nitelenemezler. Formül, metot demektir; alışkanlık, gelenek, görenek demektir. Nerede insan varsa orada mutlaka formül de vardır. Formüller birçok insanın yöneldiği, yüce ya da mukaddes bir hedefe giden yollar gibidir. Yüreğinde dayanılmaz bir ateşle hareket eden insan, Tanrı'ya olan saygısını göstermek ya da bir hemcinsini gereğince ululamak için bir şeyler yapmak ister ve bu amaçla birtakım araçlar geliştirir. Ama böyle bir şey için bir mucide, hatta bir şaire gerek vardır. O kendisinin ve diğer insanların yüreğinde belli-belirsiz kımıldanan bir duyguyu ifade eder. İşte onun bunu ifade tarzı, onun ayak izlerini, dolayısıyla bir "yol"un başlangıcını belirler. Şimdi bakınız: İkinci adam tabiatıyla kendisinden öncekinin ayak izlerini takip ederek yürüyor, çünkü en kolay usûl budur. Kendinden öncekinin izlerini takip ediyor, ama gerekli gördükçe bazı değişiklikler ve genişletmeler yapıyor. Ve geçenler çoğaldıkça yol genişliyor ve sonunda bü-

tün dünyanın yaya ya da arabayla geçebileceği genişlikte büyük bir yol halini alıyor. Sonunda bir şehir ya da mabede –ya da herhangi bir gerçeğe– varıldığı sürece bu büyük yolun yararlı görülmesi gerekir. Ama şehir ortadan kaybolduğunda yol da bütün önemini kaybeder. İşte bütün müesseseler, uygulamalar, gelenek ve görenekler böyle kurulmuş ve böyle işlemiş ve sonunda yine böyle köhneyip gitmişlerdir. Formüller başlangıçta cevherle doludurlar. Bunlar içlerinde değerli bir özü taşıyan deriye benzerler, eğer onlar olmasalardı öz de olamazdı. Putlar –daha önce de söylediğimiz gibi– ancak onlara tapan insanların gözünde şüpheli ve değersiz cisimler haline geldiklerinde basit tahta parçalarından ibaret kalırlar. Formüllerin ne kadar aleyhinde konuşulursa konuşulsun, eminim herkes gerçek formüllerin değerini takdir edebilir: Onlar bu dünyadaki varlığımızın en gerekli unsurlarıdır.

Johnson'un kendi samimiyetiyle ne kadar az övündüğüne dikkat edilmelidir. O kendisinin çok samimi ve çok başka bir insan olduğundan hiç şüphe etmemektedir. O yalnızca zorlu bir hayat yaşayan, –kendi deyimiyle– yoksul bir öğrenci, namuslu ve yorgun bir insandır. Adeta asil bir şuursuzluk içindedir. Saatinin kapağı üzerine "Gerçek" kelimesini kazdırmamakta, fakat yalnızca gerçek sayesinde ayakta durmakta, konuşmakta, çalışmakta ve yaşamaktadır. Onun için bu daima böyledir. Düşününüz bir kere: Tabiatın büyük işler yapması için yarattığı bir adamın samimiyetsizliği her şeyden önce tabiat tarafından önlenecektir. Tabiat onu samimi davranmak üzere yaratmıştır, o başka türlü davranamaz. Onun yüce, duygulu ve samimiyet dolu yüreği için tabiat en büyük gerçektir. Her anlatılan hikâye onun için değersiz söylentilerden ibarettir. Hayat sırrının tarifi imkânsız büyüklüğü –o bunu ister tanısın ister tanımasın, hatta isterse inkâr eder görünsün– o korkunç ve harikulâde çehresiyle da-

ima onun karşısındadır. **Johnson**'un temel özelliği samimiyetidir. Ama bu temel özelliğin kimse farkında değildir, çünkü bu hiçbir zaman üzerinde durulan bir mesele olmamıştır. **Mirabo, Muhammed, Kromvel, Napolyon** ve benim tanıdığım bütün büyük adamların da temel özelliği budur. Sıradan insanlar çeşitli yollardan –mantık, ezbercilik gibi– elden düşme bulunmuş basmakalıp fikirlerini her yerde tartışmak için fırsat ararlar. Oysa bu adamlar için bütün bunlar hiçbir şey ifade etmez. Büyük adamın gerçeğe, doğru olduğunu hissettiği gerçeğe ihtiyacı vardır. Başka türlü ayakta duramaz. Ruhu da her yerde ve her an bir tutanak noktası bulunmadığını hissettirir. O, gerçeğe bağlı olmak gibi asil bir mecburiyetle sınırlandırılmıştır. Ancak, **Johnson**'un dünya görüşü –tıpkı **Muhammed**'inki gibi– benim kendi düşüncelerimle bağdaşmaz. Ama ben yine de onların yüreklerindeki samimiliği görürüm ve ikisinin de etkilerini memnunlukla kabullenirim. Bunların hiçbiri kuru otlar gibi değildir, her ikisinin de tarlada büyüteceği bir şeyler vardır.

Johnson kendi milleti için bir peygamberdir. Onun gibi insanların daima yapmış oldukları gibi milletine mutlak gerçeği öğretmiştir. "*Çok iş yapılması ve az şey bilinmesi gereken bir dünyada kendinizi Tanrı'yı unutan yoksul bir inançsızlık ve şüphenin dipsiz uçurumlarında boğmayın. Mahvolursunuz. Gücünüzü ve aklınızı yitirirsiniz. Bu duruma düştükten sonra çalışmanız hiç mümkün müdür?*" İşte Johnson bunları öğretiyordu. Bu gerçek, diğer büyük bir gerçekten kaynaklanmaktaydı: "*Rûhunuzu riyâdan, gösterişten arıtınız. Bunlarla hiçbir alışverişiniz olmasın. Buzlu havada soğuk çamurlar içinde yürüyün, fakat ayaklarınızda kendi patlak pabuçlarınız bulunsun.*" **Muhammed**'in de dediği gibi "*Bu sizin için daha hayırlı olacaktır.*" Ben bu birbirinin içine geçmiş iki öğüdün büyük bir kutsal kitabın özünü oluşturabileceği inancındayım. Bu belki de o zamanların en büyük kitabıdır.

Johnson'un bir zamanlar ilgi gören yazıları büyük genç nesil tarafından kayıtsızlıkla karşılanmaktadır. Buna şaşmamak gerekir, çünkü **Johnson**'un fikirleri çabuk eskiyor.

Ama şundan eminiz ki, onun düşünce ve yaşayış tarzı asla eskimeyecek. Ben, **Johnson**'un kitaplarında büyük bir zekâ ve büyük bir yüreğin derin izlerini görürüm. Onun sözleri samimiyet doludur, o bunlar aracılığıyla birçok şey anlatmak ister. Fevkalâde bir ifadeye sahiptir; zamanın en iyi üslûbudur bu. Şimdi artık devrini tamamlamış ölçülü, ağır bir ifâde; yer yer konuyla ilgisi olmayan süslü cümleler. Fakat bütün bunlara katlanılabilir. Kullanılan cümleler süslü olsun olmasın, daima bir öze sahiptir. Buna karşılık ne güzel üslûba ve ifade tarzlarına sahip kitaplar vardır ki hiçbir öze sahip değillerdir. Böyle kitaplar yazmak insanlığa karşı cinayet işlemekten farksızdır. İşte bundan kaçınmak gerekir. Johnson ise, geride 'Sözlük'ten başka hiçbir eser bırakmasaydı bile onda yine büyük bir zekânın varlığı, doğuştan değerli bir yazarın izlerini bulmak mümkündü. Bu sözlüğün tariflerindeki açıklığı, yapısındaki sağlamlığı, dürüstlüğü, sezgi ve başarılı metodunu dikkate alacak olursak ona sözlüklerin en iyisi diyebiliriz. Onda bir çeşit mimari yücelik vardır. Onun karşısında her şeyi tamamlanmış, mükemmel bir simetriye sahip, büyük ve kusursuz bir yapı görmüş olduğunuz düşüncesine kapılır ve onun usta ellerden çıkmış olduğu hükmüne varırsınız.

Yerimizin bütün darlığına rağmen şu zavallı **Bozzy**'ye de burada biraz olsun dikkati çekmek isterim. **Bozzy** aşağılık, kibirli, obur bir yaratık olarak görülebilir; birçok yönden öyledir zaten. Fakat **Johnson**'a olan saygısı daima hatırlanmaya değer bir olaydır. Çağının en kibirli, kendini en beğenmiş ahmağı olan bu İskoç asilzadesi, Johnson'a, –bir tavanarasının yoksulluğu içinde yaşayan bu büyük ve huysuz pedagoga– âdeta saygıyla yaklaştı. Bu davranış böyle bir adam için ve böylesine inançsız bir çağ için **kahramanlara-tapınmanın** en açık örneğiydi. Ama gerçekte her çağda kahramanlar ve onlara tapınanlar mutlaka vardır. Zarif ve zeki Fransızlar'ın, "Hiçbir insan kendi uşağının gözünde kahraman değildir," sözünü burada reddetmek cüretinde bulunacağım. Ama eğer bu söz doğruysa kabahat kahramanda

değil, uşaktadır; çünkü o aşağılık bir köle rûhuna sahiptir. Böyle bir uşak, kahramanın, peşinde sıra sıra adamlarıyla, önünde borozanlar çalınarak tiyatro sahnesine girmesini ister. Dolayısıyla bu sözü değiştirerek şöyle söylemek gerekir: "Bir insan kendi uşağı için büyük hükümdar olamaz." Çünkü Kral Lui'yi muhteşem elbiselerinden soyduğunuzda ortada zavallı bir insandan başka hiçbir şey kalmayacaktır ve böyle bir görüntü de bir uşak için hiç de hayranlık uyandırıcı olamaz. Uşakta bir kahramanı tanıyabilme sezgisi yoktur, bu ancak bu kahramana yakın bir insanın harcıdır. Zaten dünyadaki bütün yetersizlikler böyle yüce insanların yokluğundan doğmuyor mu?

Kısacası diyebiliriz ki **Boswell**'in (Bozzy) hayranlığı çok yerinde bir duyguydu: Koca İngiltere'de Johnson'dan daha saygıdeğer birisini bulması mümkün değildi. Ama o büyük ve hüzün dolu Johnson'un da zorlu ve karışık bir hayatı akıllıca düzene sokmuş olduğunu ve tam bir kahramana lâyık şekilde hayat sürmüş olduğunu kabul etmek gerekir. Hayatını yazarlıkla kazanan bir insanın çevresi, din ve siyasetteki şüphecilik (septisizm) yüzünden perişanlıklar, yoksulluk, fakirlik, kimsesizlik ve hastalıklarla kuşatılmıştı. Johnson bütün bunlara yiğitçe katlanmayı bilmiştir. Yine de kendisine yol gösteren bir işaretten tamamen mahrum olduğu söylenemez. Onun da bütün cesur insanlar gibi –yol gösteren– bir yıldızı vardı. Gözlerini daima bu yıldıza dikiyor ve zaman denizinin girdapları arasında yolunu kaybetmeden ilerliyordu. "Ölüm ve açlığa göğüs gererek ve yalan adlı şeytanın önünde bir an gerilemeden..." Hey koca Samuel Johnson!

Jean Jacques Rousseau ve kahramanlığı hakkında ise çok şey söyleyemeyeceğim. **Jean Jacques Rousseau** benim güçlü insan olarak nitelediğim kişilerden değildir. Hastalıklı, fazla heyecanlı, ihtiyaçlı bir insan güçlü değil, ancak ateşli olabilir. Böyle bir insan çok değerli bir yetenek olan "sakinlik sanatına" sahip olamaz. O çağlarda bu sanatı iyi bilen pek az insan vardır. İçi yanan insan "dumanını yemesini" bilmelidir. Du-

manı ateş haline getirmeden çevreye yaymaya hiç gerek yoktur. Başka bir ifadeyle denilebilir ki, her duman ateş olmaya müsâittir. Jean Jacques Rousseau'da herhangi bir derinlik veya genişlik yoktur. Güçlükler karşısında sakin bir kuvvet gösteremez. Oysa gerçek bir yüceliğin başlıca özelliği budur. Şiddet ve katılığı, kuvvet olarak görmek son derece büyük bir hatadır. Altı kişinin bile zaptedemediği sara nöbetleri geçiren bir adama kuvvetli denemez. Kuvvetli adam en ağır yükler altında sendelemeksizin yürüyen adamdır. Hele bu gürültücü ve gösterişsiz çağlarda bu gerçeği asla unutmamalıyız. Konuşmak ve harekete geçmek zamanı gelinceye kadar kendini tutamayan kişi makbûl bir insan değildir.

Zavallı Jean Jacques Rousseau'nun yüzü bana çok şey anlatır. Bu yüzde yüce, fakat yoğun bir ateşlilik vardır; kemikli bir alın, çukur ve birbirine yakın gözler... Bu gözlerde garip bir şaşkınlık vardır; tıpkı bir vaşağın gözleri gibi. Hüzün, hatta hiç de asil olmayan bir hüzünle, fakat aynı zamanda bunun tam tersi bir ifadeyle dolu bir çehre. Bir fanatiğin yüzüdür bu: Üzüntüyle kasılmış bir kahraman! Ona **kahraman** diyoruz, çünkü o bütün yetersizliklerine rağmen bir kahramanın başlıca özelliğine sahiptir; ciddi ve samimidir. Hiçbir insanın ve özellikle Fransız düşünürünün olamadığı kadar ciddidir. Aşırı duygulu ve oldukça zayıf yaratılışı için ağır bir ciddiyettir bu ve onu sonunda en garip tutarsızlıklara, hatta çılgınlık ve kötü bir duruma sürüklemiştir. Bir çeşit çılgınlık; fikirleri ona şeytanlar gibi musallat oluyor, onu şuraya buraya sürüklüyor, uçurumlara itiyorlardı.

Jean Jacques Rousseau'nun bütün kusurları ve sefaleti bir tek kelimeyle özetlenebilir; **Bencillik**. Bu onun bütün kusur ve yoksulluğunun kaynağını oluşturuyordu. Jean Jacques Rousseau arzularına üstün gelebilecek bir seviyeye ulaşamamıştı. Hemen her konuda ona hakim olan bir çeşit hırstı. Benim korkum, onun insanların övgü ve alkışlarına susamış bir adam olmasıdır. **Genlis**'in ona yaptığı denemeyi hatırlarsınız. **Genlis** onu tiyatroya götürmüş, fakat kimseye görünmemesini şart koşmuştu. Bir ara perde nasılsa aralandı ve

seyirciler Jean Jacques Rousseau'yu gördüler, fakat kimse onunla fazla ilgilenmedi. **Jean Jacques Rousseau** bu olay üzerine büyük bir tepki gösterdi, bütün gece suratını astı ve birkaç acı sözden başka hiçbir şey söylemedi. Akıllı Kontes, bu öfkenin neden ileri geldiğini gayet iyi anlamıştı: Jean Jacques Rousseau halk tarafından görüldüğü halde alkışlanmamış oluşuna içerliyordu. Bu adam sadece şüphe, bencillik ve vahşi bir ruh hali içindeydi. Kimse ile geçinmesi mümkün değildi. Jean Jacques Rousseau'yu sık sık ziyaret etmek adetinde olan ve her seferinde ona saygı ve sevgi gösteren yüksek mevki sahibi bir taşralı, bir gün yine ona uğramış ve Jean Jacques Rousseau'yu berbat bir ruh hali içinde bulmuştu. Ateş püsküren bir tavırla, "Mösyö," dedi Jean Jacques Rousseau, "Sizin buraya niçin geldiğinizi biliyorum. Ne kadar yoksul bir hayat yaşadığımı görmek için geliyorsunuz, şurada kaynayan tenceremde ne kadar az şeyin pişmekte olduğunu görmeye geliyorsunuz. Görün öyleyse! Yarım kilo et, bir havuç, üç soğan; hepsi o kadar! Canınız isterse bunu herkese ilan edebilirsiniz."

Böyle bir insan elbette ki çok ölçüsüz davranmaktadır. Zavallı Jean Jacques Rousseau'nun bu gibi huysuzluklarına ait hikâyeler halkı güldürmek veya halkta ilgi uyandırmak isteyen kişiler için malzeme olmaktaydı. Fakat ne yazık ki bunlar basit hikâye veya fıkralardan ibâret olmayıp gerçek olaylardır: Can çekişen bir gladyatörün çırpınışlarını, arenanın çevresinde toplanmış olan halk eğlenerek seyrediyordu. Oysa aynı anda gladyatör büyük acılar içinde can veriyordu.

Buna rağmen **Jean Jacques Rousseau**, onlara yönelttiği ateşli kitaplarla, "Toplumsal sözleşmesi" ile, tabiat ve tabiattaki vahşi hayat için yazdığı övgülerle bir kere daha gerçeğe yöneliyor, ona ulaşmaya çalışıyor ve çağının bir peygamberi gibi görev yapıyordu. Ama elbette ki bu görevi nasıl yapabilirse öyle yapıyor ve zamanın şartlarına uyuyordu. Bütün bu soysuzluk, düşkünlük ve çılgınlıklar arasında zavallı Jean Jacques Rousseau'nun yüreğinde gerçek bir ilâhî ateşin kıvılcımları görülür. Bu kuru ve alaycı şüphecilik, kıskançlık ve

hicviyecilik unsurundan bu adam aracılığı ile gerçeğin sesi bir kere daha yükselmektedir. Hayat bir gerçektir; bir teori değil, büyük bir olay, kaskatı bir gerçektir. Tabiat, Jean Jacques Rousseau'ya bu sırrı vermiş ve onu bütün dünyaya ilan etmesini buyurmuştur. O bunu belki iyi ve net bir biçimde duyuramadı, ama elinden geleni yaptı; iyi-kötü yaymayı başardı. Bu durumda onun kusurlarının ve yoksulluklarının, hatta çeşitli düşkünlük, kötü huy ve serseriliklerinin ne önemi olabilir? Bütün bunlar, sırtına kaldırabileceğinden daha ağır bir yük yüklenmiş bir insanın bocalama ve sendelemelerinden başka nedir? Bir insanın kusurlarını hoş görmek, bir şeyler yapabileceği konusunda ümitlerini kaybetmemek, onu bir kere denemek gerekir. Hayat devam ettiği sürece bütün ümitlerin yıkılması mümkün değildir.

Jean Jacques Rousseau'nun yurttaşları tarafından göklere çıkarılan edebi kaabiliyetlerine gelince; ben bunlar hakkında fazla bir şey söylemeyeceğim. Kitapları da, tıpkı kendisi gibi sağlıksızdır; iyi cins kitaplar değildir. Jean Jacques Rousseau'da aşırı bir duygu vardır. Bu, onun zekâsıyla karıştığında belirli bir çekicilik kazanmaktadır; ama onda gerçek bir şiir değeri yoktur. Eserleri tabii bir günışığından mahrûmdur; onlarda opera sahnelerini hatırlatan birşeyler, bir çeşit makyaj ve suni süslemeler göze çarpar. Onun zamanından beri bu durum Fransızlar'da sık sık görülmüş ve yaygınlaşmıştır. **Madam dö Stael**'de de bunun etkileri görülür. Sen Piyer'den beri süren o hayret verici umutsuzluk edebiyatı da tamamen onun etkisindedir. Bu tabii bir renk değildir. **Shakespeare**'e, **Goethe**'ye, **Scott**'a bakın! Böyle bir kıyaslama yaptığınızda hakikat ile hakikat taklidi arasındaki farkı görecek, ayırt edebileceksiniz.

Bir peygamberin bütün kötü şartlara ve düzensizliklere rağmen neler başarabileceğini **Johnson** örneğinde gördük. **Jean Jacques Rousseau** örneğinde ise başarılan iyiliklerden ziyade bunların yanı sıra varolan kötülükler yığınını görmeye çağrılıyoruz. **Jean Jacques Rousseau** tarih açısından son de-

rece verimli bir örnektir. Bu adam Paris'te tavanaralarında kendi karanlık düşünce ve ihtiyaçlarıyla yapayalnız kalmaya mahkûm edilmiş bir insandır. Oradan oraya sürüklenmiş, çılgınca hırpalanmış ve dünyanın kendisine dost olamayacağını anlamıştır. Böyle bir insanın dünyanın amansız bir düşmanı kesilmesini önleyecek bir yol bulunsaydı elbette çok iyi olurdu. Onu tavanarasına hapsetmek, kafesinde vahşi bir hayvan gibi açlıktan ölüme terk etmek ve ona bir deli muamelesi yapmak mümkündü, ama onun dünyayı ateşe vermesini önlemek mümkün değildi. Böylece Fransız İhtilâli, ideoloğunu, Jean Jacques Rousseau'da buldu. Onun kurduğu –vahşiliğin medeniyetten daha iyi olduğu gibi çılgınca– düşünceler bütün Fransa'nın kitle halinde hezeyânlara kapılmasına büyük katkıda bulundu. Dünya ve dünyayı idâre edenler büyük bir insan karşısında ne yapabilirlerdi? diye sorabilirsiniz. Dünyayı idâre edenlerin ona ne yapabileceklerini söylemek güçtür. Fakat onun dünyayı idâre edenlere neler yaptığı açıktır: Birçoğunu giyotine göndermek!.. **Jean Jacques Rousseau** hakkında bu kadar söz yeter.

❋

O cansız ve inançsız onsekizinci yüzyılda, suni tipler ve kâğıttan ürünler arasında **Robert Burns** değerinde bir kahramanın çıkmış olması hayret verici bir olaydır. O, kayalık ve çorak topraktan çıkan bir pınar, suni bir cehennemden fışkıran bir cennet ışığı gibidir. İnsanlar önceleri bu ışığın ne olduğunu anlayamadılar ve onu cehennemin bir donanma fişeği sandılar. O bu yanlış zanna karşı az-çok savaştıysa da bu düşünceyi değiştiremedi. İnsanlar tarafından onun kadar yanlış anlaşılmış bir başka insan daha yoktur. Güneşin altında, bir kere daha çok acıklı bir hayat dramı oynanıyordu.

Burns'ün hayat trajedisini hepiniz iyi bilirsiniz. Eğer bir insanın ulaştığı mevki ile gerçekte hak ettiği mevki arasında büyük bir fark bulunması talihsizlikse, **Burns** kadar talihsiz insan yoktur. Onsekizinci yüzyılın ikinci sınıf sahtekârları

ve taklitçileri arasından ölümsüz derinliklere ulaşan ve kahramanlar tarafındaki yerini alan bir şahsiyetli adam yetişiyordu. Yoksul bir Ayrshire kulübesinde doğmuştu. Bütün İngiltere topraklarının en yüce rûhu, eli nasırlı bir İskoç köylüsü şeklinde aramıza girmekteydi.

Zavallı bir fakir olan babası birçok işe girip çıkmış, hiçbirini başaramamıştı. Bütün ömrü daima güçlükler içinde geçti. **Burns**'ün anlattığına göre, çiftlik kâhyasından sık sık tehdit mektupları alırlar ve bunlar bütün aileyi gözyaşlarına boğardı. Çalışan ve acı çeken yiğit baba, cesur karısı ve çocuklarıyla, onlar için dünyada bir yer olmadığını anlıyordu. Onun cesur bir baba olduğunu söylüyorum. Çünkü bu adam eğer sessiz bir kahraman ve şair olmasaydı, onun oğlu sesini bütün dünyaya duyuran bir **kahraman** olamazdı. Burs'ün hocası (yani babası) sonradan Londra'ya gitti, yüksek sosyete denen şeyin ne olduğunu gördü ve hiçbir insan toplumunda kendi köylüleri arasında olduğu kadar tatlı sohbetler edilmediğini söyledi. Ne küçücük fidanlığı, ne –bir parça killi topraktan ibaret– çiftliği, ne de ekmeğini kazanmak için el attığı herhangi bir iş onun yüzünü güldürmüyordu. Bütün ömrü çetin bir mücadele içinde geçmişti. Ama bu akıllı, dürüst ve azimkâr adam bütün talihsizliklere yiğitçe karşı koymaktaydı. Kimse tarafından asilliği hakkında gazete makaleleri yazılmayan, övgülere boğulmayan bir bilinmeyen kahramandı o. Yine de kaybolup gitmedi. Onun –ve onun olduğu kadar nesillerin– bir eseri olan **Robert Burns** ortadadır.

Burns birçok kusur ve engellerle ortaya çıkıyordu; iyi bir eğitim görmemişti, fakirdi, yalnızca bedenen çalışmaya alışkındı ve yazı yazmaya gelince, kaba bir köylü lehçesiyle yazıyordu. Eğer herkesçe kullanılan İngiliz diliyle yazmış olsaydı, büyüklüğü daha o zaman anlaşılırdı. Fakat Burns'ün birçok kişiyi kendi lehçesinin sert kabuğu içine girmeye teşvik etmesi bu lehçede sanıldığından daha anlamlı birtakım şeylerin bulunduğunu gösterir. Değerinin anlaşılması Burns

için ve büyük Sakson âlemimiz için kazançlı olmuştur. Bu kazanç her geçen gün biraz daha artmaktadır. Sakson lehçesinin konuşulduğu her yerde 18. yüzyılın en büyük Saksonlarından birinin de **Burns** adlı bir Ayrshire köylüsü olduğu artık herkesçe biliniyor. Evet, o, Sakson soyunun iyi bir örneğiydi. Dünyanın derinliklerine kök salmış bir kaya kadar güçlüydü ve bu kayadan hayat veren pınarlar fışkırmaktaydı. İçinde vahşi, coşkun bir ihtiras ve güç kaynağı gizliydi. Yüreğinde ise ilâhî bir nağme vardı. Asil ve sert bir tabiilik, samimi ve saf bir köylü ruhu, kaynağı kuvvet olan bir sadelik... Bir şimşek ve merhamet rüzgârı; tıpkı bir köylü Tanrısı olan Kuzeyli Thor!

Burns'ün akıllı ve değerli bir adam olan kardeşi **Gilbert**, bana **Robert**'in gençliğinde, bütün hayat sıkıntılarına rağmen, neşeli bir insan olduğunu söylemişti. Bütün güçlüklere rağmen şen, akıllı ve duygulu bir arkadaş... Onun bataklıklarda turba toplarken ya da benzeri işler yaparken anlattığı şeyleri unutmak mümkün değilmiş. Ben **Gilbert**'in bu sözlerine yürekten inanırım. Bu neşe, (İhtiyar Marki Mirabo'nun deyimiyle *"afacan ruh"*) bu aydınlık ve sevinç dolu ruh hali, **Burns**'ün diğer köklü ve ciddi özellikleriyle birleşerek, kişiliğinin en çekici yanını oluşturur. Onda zengin bir ümit kaynağı vardır, acı dolu hayatına rağmen hiç de asık suratlı biri değildir. Dertlerini bir kenara itmiş, onları yenmesini bilmiştir. O, yelesindeki çiğ damlalarını silkeleyen bir aslana benzer. Üzerine fırlatılan mızrağa gülerek ondan hızla kaçınan yağız bir at gibidir. Ama aslında Burns'ün ümit ve neşesi –her insanda olduğu gibi– sevgi dolu bir yüreğin varlığını göstermez mi?

Burns'ün çağının en yetenekli İngiliz'i olduğunu söylersem, bu sözlerimi belki de garip bulacaksınız. Ama böyle bir hükmün hiç de yanıltıcı olmayacağı günler yakındır. Burns'ün eserleri, yani onun birçok engellemelere rağmen başardığı işler onun kişiliğinin ancak çok küçük bir kısmını yansıtır. **Profesör Stewart** haklı olarak şunu işaret etmiştir

ki, onun şiiri özel bir yetenek sonucu olmayıp kendini bu şekilde ifade eden kuvvetli ve orjinal bir ruhun ürünüdür. Burns'ün konuşmaları sırasında ortaya koyduğu yetenekleri, onun hakkındaki söylentilerin gerçek olduğunu göstermektedir. Onda çok çeşitli yetenekler vardı; en zarif nezaket sözlerinden en ateşli bir söylevin coşkunluklarına kadar her şey... Neşe, kahkaha, sevgi gösterileri, özdeyişler, derin bir sezgi... O bunların hepsine sahipti. Zeki ve hoşsohbet düşesler, onu sözleriyle kendilerini sürükleyip götüren bir insan olarak övgülere boğuyorlardı. Bu muhakkak ki güzel bir şey, ama dahası da var: **Bay Lockhart** onu dinlemek için hanlardaki hizmetkârların yataklarından fırlayıp bu adamın çevresinde toplanışlarını anlatıyor. Bu hizmetkârlar ve seyisler de insandır ve bir başka insanı dinlemeye koşmaktadırlar. Onun hitabeti hakkında çok şey işitmişimdir, fakat bunlardan en ilgi çekici olanı onunla uzun zaman teklifsiz görüşmüş olan saygıdeğer bir beyefendinin söylediklerıdir. Geçen yıl karşılaşmış olduğumuz bu centilmenin anlattığına göre, Burns hiçbir zaman boş söz etmezdi. Söz konusu yaşlı adam şöyle diyor: "Burns çok konuşmazdı. İlk günlerde, sanki kendisinden daha yüksek insanların huzurundaymış gibi sessizce oturmaktaydı. Fakat ne zaman ağzını açsa, konuşulan konuya yeni bir bakış açısı getirmekte, konuyu aydınlığa çıkarmaktaydı." Ben de, insanların bundan başka bir amaçla konuşmalarına hiç akıl erdiremem. Burns'deki ruhi gücü, her bakımdan sıhhatli davranışları, şaşmaz doğruluğu, sezgi gücünü, cesaret ve mertliği dikkate alacak olursak, ondan daha yetenekli bir insan bulamayız.

18. yüzyılın büyük adamları arasında en çok Burns'ün **Mirabo**'ya benzediğini düşünürüm bazen. Dış görünüşleri birbirinden çok farklıdır ama, onların asıl içlerine bakmak gerekir. Her ikisinde de yaşlı Marki'nin *(***Mirabo***)* "afacan ruh" adını verdiği sağlıklı bir ruh ve beden gücü vardır. Yaratılışı, yetişme tarzı ve milliyeti icabı **Mirabo** diğerinden daha gürültücüdür; daima yüksek sesle konuşur. Yine de **Mira-**

bo'nun temel özelliği doğruluğu, sağduyusu, sezgi gücü ve ileri görüşlülüğüdür. Her ikisi de herhangi bir konuda konuşurken ele aldıkları konuyu aydınlatırlar. Sözleri her zaman hatırlanmaya değerdir. İkisinde de aynı coşkun ihtiraslar göze çarpar, ama bunları daima en asil duygular olarak göstermeyi başarırlar. Nükte, kahkaha, enerji, doğruluk ve içtenlik ikisinde de en yüksek dereceye ulaşmıştır. Bu iki adam ayrı tipler meydana getirmezler. Burns de Mirabo gibi ülkeyi yönetebilir, pek az kişinin yapabileceği şekilde politikada başarılı olabilirdi. Onun Solway Körfezi'ndeki kaçakçı gemilerinin yakalanması işinde gösterdiği cesaret, bu sessiz –söze ve sessiz bir öfkeden başka hiçbir şeye imkân tanımayan– yiğitlik, Teşrifat Müdürü Brézé gibi kişiler karşısında bir kükremeye dönebilir, krallıkları ve çağları yöneterek unutulmaz hatıralar bırakabilirdi. Fakat resmi amirleri onu, "Size düşen düşünmek değil, çalışmaktır," diye azarlıyorlardı. Biz, sizin bu ülkede bir eşi daha olmayan düşünme yeteneğinizi ne yapalım; sizin göreviniz bira fıçılarını tartmak. Size yalnızca bunun için ihtiyacımız var... Bunlar karşısında ne söylenmesi gerektiğini bildiğimiz halde bu çok önemli nokta üzerinde biraz durmalıyız. Düşünmek, düşünebilmek, her zaman, her yerde ve her şart altında bize en gerekli olan şey değil midir? Uğursuz, değersiz kişi hiçbir zaman düşünmeyen, görme ve düşünme gücüne sahip olmayan, körü körüne hareket eden, yaptığı işin gerçek niteliğini anlamayan insan değil midir? Böyle bir insan daima yanılır, yaptığı işi anlamaz ve bu da onun boş bir insan olduğunu ortaya koyar. Bu değersiz bir kişidir, yüksek mevkilere getirilmiş değersiz bir kişidir. Bazıları şöyle der: "Bundan niye yakınıyorsunuz? Güçlü insan kendini gösterebileceği sahalardan kovulmaktadır. Bu, böyle gelmiş böyle gider." Buna yanıtım şu olacak: Haklısınız. Bundan zarar gören ancak o sahalar olur! Yakınmaktan belki bir şey çıkmaz, ama gerçeği ortaya koymak iyi sonuçlar verecektir. Bir Fransız İhtilâli yaşamış olan Avrupa, Burns'e ancak bira fıçısı ölçtürmek için gerek duyduğunu söylerse bu hiç de sevindirici bir durum değildir.

Şunu burada bir kere daha belirtmeliyiz ki, Burns'ün başlıca özelliği samimiliğidir. Bu şiiri için de, hayatı için de geçerlidir. Onun söyledikleri birtakım hayali şeyler değil, yüreğinde duyduğu hislerdir. Ona ve onun hayatına ait her şeyde olduğu gibi bunda da hâkim olan hakikattir. Burns'ün bütün hayatı büyük ve acıklı bir samimilikten ibarettir. Zalim olmaktan çok uzak, ama vahşi bir samimilik. Bu samimiyet eşyanın gerçekliğiyle boğuşur. Yalın, çırılçıplak... İşte bu anlamda bütün büyük adamlarda vahşi birtakım özellikler vardır.

Kahramanlara-tapınma, **Odin, Burns...** Evet bu edebiyatçılar da çevrelerinde bir çeşit **kahramanlara-tapınma** dinî yaratmışlardı. Fakat bu şimdi pek garip bir hal almıştır. Kapı önünde bekleşen ve Burns'ün ağzından dökülecek birkaç sözü duyabilmek amacıyla yanan İskoçya hanlarının hizmetkâr ve seyisleri –farkında olmaksızın– bir kahramana tapınmaktaydılar. Örneğin **Johnson**'un kendisine tapan bir **Boswell**'i vardı. **Jean Jacques Rousseau**'ya tapanlar da az değildi; birçok prens onu tavanarasındaki odasında ziyaret etmekteydiler. Birçok büyük ve güzel kadın bu zavallı çılgını pohpohlamaktaydılar. Hayatındaki iki amacı birbiriyle uzlaştıramayışı onun için korkunç bir tezattı. Büyüklerin sofralarına oturur, sonra da hayatını kazanmak için (müzik) nota kopya ederdi. Oysa kendi müziğini bile kopya ettirmeyi başaramamıştı. Davetlerde yemek yemekten, evde açlıktan ölme tehlikesi geçiriyorum, derdi. Bu ona tapan kişilerin de düşünmesi gereken bir konuyu günışığına getirmektedir. **Kahramanlara-tapınma** görevinin iyi ya da kötü bir biçimde yapılması eğer bir neslin iyilik ya da kötülüğünü gösteren bir ölçü ise, acaba bu nesillerin iyi insanlardan meydana gelmiş olduğunu söyleyebilir miyiz?.. Yine de bizim edebiyatçı kahramanlarımız öğretmek ve yönetmek gibi görevler yapıyor; kral, din adamı ve daha neler oluyorlar. Zaten bu oluşumu hiçbir şey, hiçbir şekilde engelleyemez. Dünya, gören ve düşünen insanlara başeğmek zorundadır. Dünya ancak olayın biçimini de-

ğiştirebilir. Onu halk için yararlı bir yaz güneşi ya da lanetli bir kasırga haline sokabilir. Olay, şekil itibariyle değişme eğilimindedir, ama olayın özünü ve gerçeğini hiçbir kuvvet değiştiremez. Işık ya da şimşek; dünya bu ikisinden birini seçebilir. Örneğin bir **Odin**'e Tanrı, peygamber, din adamı ya da başka bir isim vermek hiçbir şeyi değiştirmez. Önemli olan, onun sözlerine inanıp inanmayışımızdır. Eğer sözleri doğruysa ona inanmalıyız. İnancı ise hareket takip etmelidir. Ona verilen isim ise yalnızca bizi ilgilendirir. Yeni hakikat –bu evrenin sırrını açıklayan yeni hakikat– aslında bize yüceliklerden ulaşan bir haberdir ve ona uyulması, itaat edilmesi gerekir.

Son olarak Burns'ün hayatının en önemli noktasına değinmek isterim; onun Edinburg ziyaretine... Burns'ün oradaki tutumu bana çok zaman onun değerinin ve mertliğinin en açık delili olarak görünmüştür. Üzerinde düşünülecek olursa, bir insan bundan daha ağır bir yük altına sokulamaz. Bu neye benzer, bilir misiniz? **Napolyon**'u, **La Fére** alayında bir topçu teğmeniyken birden tutup kral tahtına oturtmaya!.. İşte o tarihlerde henüz yirmiyedi yaşında olan Burns –o sıralarda henüz bir çiftçi bile değildi– rezaletten ve hapis en yakasını kurtarmak için Batı Hindistan'a kaçıyordu. Öyle bir durumdadır ki, bir ay içinde, bakarsınız mahvolmuş bir köylüdür, yılda yedi İngiliz lirasından ibaret olan ücretini bile kaybetmiştir; ama öbür ay, bakarsınız, bu sefer de zenginlik içinde yüzmektedir: Mücevherler içindeki düşesler ona kollarını uzatmakta, bütün gözler ona çevrilmektedir. Başa gelen felâketler çok acıdır, ama yüksek mevkileri hazmetmesini bilen bir tek kişiye karşılık, bu felaketlere göğüs germesini bilen en az yüz kişi gösterilebilir. Ben, Burns'ün bütün bunlara karşı tutumunu çok beğenirim. Çok acı tecrübeler ve felaketler atlattığı halde onun kadar kendini bilen bir insan yoktur. O son derece soğukkanlıdır, hiçbir olay karşısında şaşırmaz, fazla etkilenmez. Üstelik rol de yapmaz. Çünkü kendisinin **Robert Burns** diye bir adam olduğunu bilir. Yalnızca bunu bilmek yeter ona. Rütbe ve mevki değersiz, geçi-

ci şeylerdir. *Şöhret ise insanın ne olduğunu gösteren, ama onu olduğundan daha iyi ya da daha başka yapmayan bir mum ışığıdır.* Şöhret öyle bir şeydir ki, insanı hemen çok kötü bir adam, şişirilmiş bir balon haline getirebilir. "Bir daha dirilmesine imkân olmayan" bir aslan ölüsü haline gelinceye kadar şişer, şişer. Ta patlayıncaya kadar... Burns bu konuda her türlü övgüye lâyıktır.

Ama ne yazık ki, bu "aslan avcıları", başka bir olayda da görmüş olduğum gibi, Burns'ün mahvına sebep olmuşlardır. Ona yaşamayı imkânsız hale getirenler işte bu insanlardır. Çiftliğinde onun başına üşüşüyor, çalışmasına engel oluyorlardı. Nereye kaçsa onlardan kurtulamıyordu. Ne kadar dürüst davranmaya çalışırsa çalışsın, "aslanlığını" unutturmayı başaramıyordu. Burns bu yüzden birtakım tatminsizlikler, felâketler, hatalar içinde bocaladı. Sağlığını, kişiliğini, huzurunu kaybetti; yapayalnız kaldı. Bunu hatırlamak bile acıdır. Bu adamlar onu yalnızca görmeye geliyorlardı; ona karşı ne sevgi ne de nefret duymamaktaydılar. Amaçları biraz eğlenmekti. Nitekim eğlendiler de: Bu, kahramanın hayatına mâl oldu!

Richter, Sumatra Adası'nda bir cins büyük ateşböceği bulunduğundan söz eder. Halk, geceleri yollarını aydınlatmak için bunları iğne uçlarına takarmış. Hem mevki sahibi kişiler böylece pek hoşlandıkları bir şekilde gezinebilirlermiş. Ateşböcekleri için ne büyük bir şeref!.. Fakat!..

ALTINCI BÖLÜM

KRAL OLARAK KAHRAMAN:

KROMVEL, NAPOLYON: Modern İhtilâlcilik

(Cuma, 22 Mayıs 1840)

Şimdi de kahramanlığın son şekline gelmiş bulunuyoruz: Kral olarak kahraman... İrademizi iradesine teslim ettiğimiz, kendisine samimiyetle bağlandığımız, buyruklarına uyduğumuz önder, büyük adamların en önemlisi sayılabilir. O bizim için, gerçekte çeşitli kahramanlık biçimlerinin bir özüdür. Din adamı, öğretmen, kısacası bir insanda bulunabilecek bütün maddi ve manevi sıfatlar ve yetkiler onda toplanmıştır. O bize emreder, bizi yönetir; bizim için sürekli ve pratik bir öğrenme kaynağı olur: Her gün, her saat bize yapmamız gereken şeyin ne olduğunu bildirir. Ona Rex (yönetici, düzenleyici), Roi gibi adlar verilmiştir. Fakat bizim kullandığımız Könning, King, Can-ning; güçlü adam, ehil adam kelimesi daha yerindedir.

Burada karşımıza birtakım tartışılabilir ve değerlendirilmesi gerçekte pek mümkün olmayan sayısız inceleme konusu çıkmaktadır. Ama şimdilik bunların üzerinde durmaktan kaçınmalıyız. **Burke,** adil jüri yargılamasının hükümet denilen şeyin ruhu olduğunu ve bütün yasama, yürütme ve meclis tartışmalarının "bir jüri sırasına on iki tarafsız insan oturtmak" amacını güttüğünü söylerdi. Ben de burada aynı yönden şunu söyleyebilirim ki, bu dünyadaki herhangi bir toplumsal düzenin görevi, **uygun adamı** bulmak ve onu yetki

sembolleri ile (seçkinlik, soyluluk, krallık gibi çeşitli değer sembolleri olabilir bunlar) donatarak, ona kendi kabiliyetlerine göre insanlara yol gösterecek imkânı sağlamaktır. Seçim nutukları, önergeler, reform tasarıları, Fransız İhtilâlleri... Bütün bunlar aslında ya bu amaca yöneliktir ya da hiçbir şeye! Bir ülkede yaşayan en güçlü ve uygun adamı bulunuz ve onu en yüksek mevkiye getiriniz. Onu yüceltiniz. Böylece o ülke için en mükemmel bir hükümet kurulmuş olacaktır. Öyle ki hiçbir oy sandığı, konuşma üstünlüğü, anayasa kuruluşu ya da diğer herhangi bir mekanizma size bundan iyisini sağlayamaz. Böyle bir ülke mükemmel bir duruma kavuşmuştur. İdeal bir ülkedir. En uygun adam, aynı zamanda en dürüst, en adil, en asil adam demektir. Böyle bir adamın buyrukları, bize nerede ve nasıl olursa olsun söylenebilecek en akıllıca, en uygun şeylerdir. Onun buyruklarına samimiyetle, en ufak bir tereddüte kapılmaksızın uymamız gerekir. İşte o zaman bütün işlerimiz ve davranışlarımız –bir hükümetin düzenleyebileceği en iyi biçimde– düzenlenmiş ve ideal bir anayasaya uydurulmuş olacaktır.

Ama ne yazık ki ideallerin pratik hayatta tam anlamıyla gerçekleşemediğini gayet iyi biliriz. İdealler aslında bizden çok uzaktadırlar ve onlara biraz olsun yaklaşmak bile bizi çok sevindirir. **Şiller** (Schiller) bu zavallı dünyamızda kimsenin "gerçeğin kıt ürünlerini kesinlikle ölçemediğinden" yakınır. Ama biz onu aklı başında bir insan olarak göremiyoruz; o sağlıksız, hoşnutsuz ve akılsız bir adamdır. Öte yandan ideallerin, ülkülerin gerçekten var olduklarını ve onlara ulaşmaya çalışılmadığında bütün işlerin berbat olacağını unutmamak gerekir. Hiçbir duvarcı kusursuz bir duvar öremez, matematik açıdan hiçbir duvarın tam anlamıyla dikey olması mümkün değildir. Ama yine de mükemmele en yakın dikeyliği sağlamak için çalışır ve işini tamamlamak zorunda iyi bir usta olarak ancak böylesini yeterli görebilir. Fakat dikey bir duvar örme amacından tamamen ayrılarak, çekül ile düzeçi bir kenara bırakarak tuğlaları gelişigüzel birbiri üzerine yı-

ğarsa hiçbir sonuç alamaz. Böyle bir duvarcı yanlış yoldadır, kendini kaybetmiştir. Fakat yerçekimi kanunu her zaman hükmünü icra eder; onu da, duvarını da yere yıkar.

Eski ve yeni çağlardaki bütün ayaklanmaların, Fransız İhtilâlleri'nin, sosyal patlamaların tarihi budur. Güçsüz, ehliyetsiz kişileri işbaşına getirmenin; soysuz, korkak ve kendini beğenmiş kişileri baş tacı etmenin sonu budur! Yüksek mevkilere güçlü ve ehil insanın getirilmesi mutlaka uyulması gereken bir kuraldır. Tuğlaların kurallara uygun bir biçimde üst üste konması gerekir. İnsani işlerin idaresinde beceriksiz sahtekârların, yani şarlatanların ancak kendileri gibi şarlatanlara uyması beklenebilir. Bunun sonucu, insani işler ihmâl olunur, sonsuz bir bocalama, başarısızlık ve sefalet için kokuşurlar. Bedenen ve ruhen düşen milyonlarca insan, hakları olan gıdayı almak için ellerini uzatır, fakat hiçbir şey elde edemezler. Ama yerçekimi kanunu hükmünü icra edecektir. Bütün tabiat kanunları gibi... Milyonlarca yoksul ve baldırıçıplak (Fransız İhtilâlcileri gibi) çılgın bir halde ayaklanır, duvar ve duvarcı ölümcül bir kargaşalığın içine yuvarlanır, yıkılır.

Yüz yıl kadar önce "Kralların İlâhî Hakları" ile ilgili sefil bir belge yığını bugün bu ülkenin genel kitaplıklarında –hiç okunmaksızın– çürümeye terk edilmiştir. Onların bu "depolarda" çürümesine ve zararsızca yeryüzünden kalkmasına engel olmak bizim aklımızdan geçmez. Ancak, bu muazzam kâğıt yığınının, geride hiçbir şey –hiç değilse bir ruh, bir öz– bırakmaksızın bizi terk etmesine izin vermemek için şunu söylemeliyim: Onlar bir zamanlar gerçekten bir mânâ ifade etmişlerdi. Öylesine doğru bir şeydir ki bu, bütün insanların onu daima hatırlaması gerekir. Şu ya da bu şekilde rastgele seçilen, başına yuvarlak bir maden parçası oturtulan ve "Kral" adı verilerek yüceltilen, neredeyse bir çeşit Tanrı sayılan kişinin sizin üzerinizde her türlü hak ve sorumluluğa –ilâhî bir şekilde– sahip olduğunu belirten bir belgeyi genel

kitaplıklarda çürümeye terk etmez de ne yaparsınız? Yine de şunu belirtmeliyim ki, krallarda, bütün dünyevi yetkililerde ve **Tanrı-yaratığı** insanların birbirleriyle kurdukları ilişkilerde ya gerçekten bir ilâhî hak ya da şeytani haksızlık vardır. Başka türlüsü düşünülemez. Zaten –yukarıda sözü edilen– ilâhî haklardan da bu kastedilmiştir. Çünkü bir şüphecilik asrı olan onsekizinci yüzyılın bize öğrettikleri tamamen yanlıştır ve bu dünya bir buhar makinesi değildir. Bir Tanrı vardır bu dünyada. Aksi halde bütün idareciler, idare edilenler ve insanın bütün ahlâkî davranışları felce uğrar. İnsanlar arasında hükümet etmekten ve itaatten daha ahlâklı bir davranış olamaz. Ama haksız itaat taleplerinde bulunanlar ve gerektiği halde itaat etmekten kaçınanların başına gelecek vardır! Kâğıt üzerindeki beşeri kanunlar nasıl olursa olsun, önemli olan Tanrı'nın kanunudur: Bir insanın diğerinden talep ettiği her şeye ya bir ilâhî hak ya da bir şeytani haksızlık vardır.

Bunun üzerinde biraz olsun düşünmek hiç de zararlı değildir. Bütün hayati ilişkilerde bu bizi doğrudan ilgilendirmektedir. Bunların en yücesi sadakat ve hükümranlık arasındaki ilgidir. Her şeyin şahsi çıkar ve hırslı entrikalar etkisiyle yürütüldüğünü ve insan toplumlarında ilâhî hiçbir şey bulunmadığını kabul eden modern düşünürler yanılmaktadırlar ve bunların hatası, krallar için bir ilâhî hakkın varlığını kabul etmekten daha büyük bir hata oluşturmaktadır. Ben şunu söylüyorum: Hakiki kralı ya da uygun adamı buldunuz, ben de onun benim üzerimdeki ilâhî hakkını kabul edeyim. Sorun, onu nasıl bulabileceğimiz –şu ya da bu şekilde– bilmek ve onu bulduktan sonra da ondaki ilâhî hakkı tanımaya hazır olmaktır. Böylece hastalıklı bir dünyanın aramakta olduğu şifa, bulunmuş olacaktır. Yaşanılan hayatın bir rehberi olan kralda daima bir ölçüde ruhani liderlik vardır. Çünkü gerçekte dünyevi rehberliğin kaynağı da ruhani rehberliktir. *"Kral kilisenin başıdır,"* sözünde gerçeklik payı vardır... Ama biz ölü bir asrın boş tartışmalarını kitaplıklarda tozlanmaya bırakacağız.

❋

Güçlü ve uygun adamı aramak zorunda kalmak ve onu nasıl aramak gerektiğini bilmemek muhakkak ki çok zor ve göz korkutucu bir iştir. Bu, zamanımızın en acıklı, en talihsiz durumunu yaratır. Bunlar uzun zamandan beri süren ihtilâl dönemlerine de kaynak olmuşlardır. Çeküle ya da yerçekimi kanununa artık uymayan duvarcı, duvarla birlikte eğilmiş, çökmüş ve nihayet –gördüğümüz gibi– yıkıntılar içinde kalmıştır. Fakat **Fransız İhtilâli** buna bir başlangıç değil, bir son oluşturur. Daha doğrusu biz bunun böyle olmasını diliyoruz. Bu hareketin başlangıcı üç asır geriye, **Luther**'in reformuna dayanır. Hastalığın kaynağı, kendine hâlâ Hıristiyan Kilisesi adını vermeye devam eden kuruluşun bütün samimiyetini kaybetmesi, para karşılığında günahları bağışladığını yüzsüzce iddiaya kalkışması ve tabiatın ölümsüz hakikatine tamamen aykırı birtakım işler yapmaya yeltenmesidir. Özü böylesine batıl olan bir kuruluş, zamanla biçimini de kaybetmeye, dış görünüşüyle de soysuzlaşmaya başladı. İnançlar yıkıldı, onun yerini şüphe ve inançsızlık aldı. Duvarcı, çekülünü bir kenara bıraktı ve kendi kendine şöyle dedi: "Yerçekimi de neymiş! Tuğlaları üst üste koyarsın olur biter!" Tanrı-yaratığı insanın işlerine de bir Tanrı hakikati bulunduğu, her şeyin bir taklitçilik, bir *"idare-i maslahat"*, bir diplomasiden ibaret bulunduğu iddiası bugün bile birçoğumuza garip gelmiyor mu?

"Kendinize papa adını uygun görmüşsünüz ama, siz asla bir muhterem peder değilsiniz. Siz, daha nazik bir şekilde isimlendiremeyeceğim bir hayaletten ibaretsiniz!" **Luther**'in bu yerinde ve gerekli sözlerinden, bütün "hayaletlere" karşı ayaklanan halkın **Palais-Royal**'de **Camille Desmoulins**'in çevresinde kopardığı "Silah başına!" çığlığına kadar bütün bu olaylarda tabii ve tarihi bir sıralanma ve ilgi görüyorum. Böylesine korkunç, böylesine cehennemi olan bu çığlığın da büyük önemi vardır. Bu ses, hayatın bir diplomatik oyun, bir "idare-i maslahat" olmayıp katı bir gerçek olduğunu haykıran ve bir kâbustan, bir ölüm uykusundan uyanan milletlerin sesidir. Evet, cehennemi bir ses! Çünkü başka türlü ola-

maz: İlâhî ya da dünyevi olamadığına göre ancak böyle olabilir. Kofluk ve samimiyetsizliğin son bulması, bir çeşit samimiliğin başlatılması gerekmektedir. Ne pahasına olursa olsun –bir tedhiş dönemi ya da Fransız İhtilâli pahasına da olsa– hakikate dönmek zorundayız. Burada –daha önce de söylemiş olduğum gibi– bir hakikat vardır; cehennem ateşine bürünmüş bir hakikat! Zira onlar hakikati bu şekliyle istiyorlardı.

O sıralarda İngiltere ve diğer bazı yerlerde birçok insan, Fransızlar'ın bir çeşit çılgınlığa kapılmış olduğu görüşündeydi. Bunlara göre **Fransız İhtilâli** genel bir çılgınlığın eseriydi ve Fransa ile birlikte dünyanın bazı büyük kesimleri tımarhaneden farksızdı. Çevreyi kasıp kavuran bir fırtınaydı bu. Çılgınca bir yıkma hareketinden ibaretti. Fakat neyse ki artık korkunç bir kâbus gibi gelip geçmişti... Her olayı böylesine kolayca yorumlayan düşünürler için 1830 Temmuz'unun *Üç Günü* herhalde pek hayret verici bir olaydır. Çünkü o tarihte Fransız Milleti yine ayaklanmış ve Fransız İhtilâli'ni bir kere daha doğrularcasına çılgın gibi birbirini boğazlamaya başlamıştı. Anlaşılan, bu adamların evlatları ve torunları o çılgınca ayaklanmayı doğrulamak, eğer bunu başaramazlarsa kendilerini öldürtmek istiyorlardı. Hayat görüşlerini bu *"çılgınlık"* düşüncesinin sağladığı zihin tembelliği üzerine oturtmuş olan düşünürler için hiçbir şey bu olay kadar tedirgin edici olamazdı. Söylentiye göre, Prusyalı profesör ve tarihçi Niebhr –zavallı adam– bu olaylar karşısında büyük bir üzüntüye kapılmış, hastalanmış ve nihayet –eğer inanmak caizse– ölmüştür! Bu, hiç şüphesiz pek de kahramanca bir ölüm değildir. Ama hiç değilse, Ondördüncü Lui'nin sert bakışları karşısında ölen Rasin (Racine)'inkinden biraz daha iyi bir ölümdür.

Dünyanın birçok şiddetli sarsıntılara karşı koyduğu zamanlar olmuştur. Bu **üç günü** de atlatacağını ve yine ekseni

üzerinde dönmeye devam edeceğini ummak hiç de yanlış bir tahmin değildi. Bu **üç günün** bütün ölümlü kişilere anlattığı şuydu: Fransız İhtilâli ne kadar çılgınca görünürse görünsün bir tımarhane kaynaşmasından ibaret değildir, üzerinde yaşadığımız bu toprakların katıksız bir ürünüdür. Bu ihtilâl gerçek bir olaydır ve bütün dünyanın ona bu gözle bakması yararlı olacaktır. Eğer Fransız İhtilâli gerçekleşmeseydi böyle bir çağı izah etmek mümkün olmayacaktı. Biz bu İhtilâli, kazazede gemicilerin en sarp kayalıkları selamladıkları gibi selamlayacağız. Zira o sarp kayalar olmasaydı, bütün dünya dipsiz bir deniz ve dalgalar âleminden ibaret kalacaktı. Korkunç, ama korkunç olmasına rağmen bu sahtelik ve sunilikler çağı için gerçek bir dayanak noktasıdır. Tabiatın olağanüstü niteliğini açığa vurmuş; ilâhî değilse şeytani olması gerekeceğini, taklidin gerçek olmadığına, ama gerçeğe dönüşmek zorunda olduğunu, aksi halde dünyanın onunla birlikte yanıp kül olacağını ve bir hiç haline gelebileceğini bir kere daha ispatlamıştır. "Akla yakınlık" dönemi, boş görenekler dönemi sona ermiştir; çok şey sona ermiştir. Bu, bütün dünyaya –adeta bir İsrafil borusu ile– ilan edilmiştir. Bunu en çabuk öğrenenler en akıllı kişilerdir. Herkesin bu gerçeği öğrenebilmesi için dünyadan birçok neslin gelip geçmesi gerekecek ve o zamana kadar da yeryüzü tam bir barışa, huzura kavuşamayacaktır. Ama her zaman olduğu gibi çevresi bir tezatlar dünyası ile kuşatılmış bulunan ciddi insan sabırla bekleyebilir ve hatta bunların ortasında eserini meydana getirmeye çalışabilir. Bütün bunlara karşı ilâhî takdir belli olmuş, ölüm hükmü verilmiş ve bu hüküm dünyaya ilan edilmiştir. İşte o insan bunu görebilir. Bense madalyonun diğer yüzünü dikkate alarak şunu söyleyeceğim: Bu konuda büyük güçlükler vardır ve bütün ülkelerde bunların bir an önce çözümü için ağır baskılar meydana gelmektedir. Dolayısıyla, bu zamanda ciddi bir insan ihtilâl yolunda çalışmak yerine kendine çok daha iyi bir iş bulabilir.

Bence bu şartlar altında **kahramanlara-tapınma** son derece değerli bir nitelik kazanmakta, günümüz dünyasının tek tesellisi haline gelmektedir. Bu tapınmada dünyanın idaresi için tükenmez ümitler vardır. İnsanlar tarafından kurulan bütün gelenek, düzenleme, inanç ve toplumlar yıkılıp gittiğinde ayakta bir tek o kalacaktır. Bize mutlaka kahramanlar gönderileceğine olan inancımız ve onlara karşı duyduğumuz bağlılık ve bu inanç ve bağlanma gücümüz çevremizdeki toz ve duman bulutları, her çeşit çöküntü ve yıkıntı içinde bir kuzey yıldızı gibi parıldamaktadır.

Kahramanlara-tapınma, Fransız İhtilâli'nin yaratıcı ve savaşçılarına pek garip gelebilir. Onlar büyük adamlara karşı hiçbir saygı beslemezler. Büyük adamların yeryüzüne tekrar geleceklerine inanmazlar ve böyle bir şeyi istemezler. Bir makineye dönüştürdükleri tabiat artık kısırlaşmıştı, bundan böyle büyük adam yaratamazdı. Hatta tezgâhını tamamen kapamış da olabilir, ama biz büyük adamsız yapamayız! Ayrıca benim "Hürriyet ve Eşitlik" gibi konularda tartışmaya niyetim yoktur. Akıllı ve büyük adamların meydana gelmesi imkânsız olduğundan, küçük ve budala insanlardan oluşan bir kuru kalabalığın yeterli olabileceğine inanamam. Ama bu, o zamanların en tabii inancıydı. "Hürriyet ve Eşitlik" olduktan sonra otoriteye hiç gerek yoktu! **Kahramanlara-tapınma,** bu gibi otoritelere saygı hiçbir değeri olmayan sahte şeylerdi. Biz öyle kalpazanlar gördük ki –diyorlardı– artık hiçbir şeye inanmak istemiyoruz. Piyasada altın suyuna batırılmış kalp paraların geçerlik kazandığını gördüklerinden artık gerçek altının var olmadığına ve onsuz da yaşanabileceğine kanaat getirmişlerdi. İşte her yeri kaplayan bu "Hürriyet ve Eşitlik" çığlıklarında ben –daha başka bazı şeylerle birlikte– bunu görüyorum ve bunu o dönemin şartlarına göre tabii buluyorum.

Yine de bunun sahteden hakikiye geçişten başka bir şey olmadığı muhakkaktır. Ancak tam bir hakikat olarak ele alındığında tamamen yanlış olduğu ortaya çıkar: Hakikati görmeye çabalayan kör bir şüpheciliğin ürünüdür o!

Kahramanlara-tapınma her zaman ve her yerde vardır. Yalnızca bir bağlılık olmakla kalmayıp ilâhî tapınmadan hayatın en aşağı kesimlerine kadar iner, her yana yayılır. İnsan önünde eğilmek –eğer boş bir maskaralık değilse– kahramanlara tapınmanın bir biçimidir, bu tapınmanın gerektirdiği bir törendir. Hemcinsimizin varlığında ilâhî bir özelliğe inanmaktır. **Nobalis**'in dediği gibi, "yaratılmış her insanın etten bir varlık içinde Tanrı'nın bir parçası" olduğuna güvenmektir. Hayatı soylu bir hale getiren bütün bu nezaket gösterilerinin yaratıcıları şairlerdir. Nezaket bir sahtelik ya da maskaralık değildir ve bağlılık ve dinî tapınma hâlâ geçerlidir, hatta gereklidir.

Yeni kahramanlarımızdan birçoğunun daha çok ihtilâlci kişiler olarak ortaya çıkmalarına rağmen gerçekte her büyük adamın yaratılıştan bir düzensizlik adamı değil, fakat bir düzen adamı olduğu söylenemez mi? Hakiki bir insanın bir ihtilâlci olarak çalışmak zorunda kalması onun için çok acıklı bir durumdur. O görünüşte bir anarşisttir, ama her adımda anarşi ona ayakbağı olur, ona acı verir. Gerçekte o, yaratılışı gereği, anarşinin düşmanıdır, ondan nefret eder. Büyük adamın görevi her insanınki gibi düzeni kurmak ve devam ettirmektir. O düzensizliği, kargaşalığı düzeltmeye, bir düzene dönüştürmeye çalışır. Onun dünyaya geliş nedeni budur. O, düzenin koruyucusu, savunucusudur. Gerçekte bu dünyada insan elinden çıkma her şey düzen yaratmaya yönelik değil midir? Marangoz gerekli ağacı bulur, ona bir şekil verir, onu işe yarar bir hale sokar. Gerçekte hepimiz düzensizliğin doğuştan düşmanıyız. Çeşitli yıkıcı hareketlere karışmak zorunda kalışımız acıdır. Bizden daha insan olan **büyük adam** için bu daha da acıdır.

Dolayısıyla bütün insani hareketler, en çılgın Fransız İhtilâlcileri bile, gerçekte bir düzenin kurulması için çalışırlar. Bu gereklidir. Hiçbir insan düşünülemez ki çılgınlığın en üst sınırında bile bir düzene doğru yönelmek zorunda kalmasın. Çünkü insan için hayatın mânâsı budur. Düzensizlik dağılmak, erimek, ölmek demektir. Evrende hiçbir kaos yoktur

ki çevresinde döneceği, yörüngesine oturacağı bir merkez aramasın. İnsan, insan olarak kaldığı sürece bütün ihtilâlcilerin sonu bir **Kromvel** ya da **Napolyon**'dur. **Kahramanlara-tapınma**nın herkese ne kadar imkânsız bir şeymiş gibi göründüğü o günlerde bile, bu inancın kendini herkese kaçınılmaz bir şekilde benimseterek ortaya çıkması ve yaşanılan hayata girip yerleşmesi çok ilgi çekicidir. İlâhî hakkı daha büyük çapta ele alın; onun aynı zamanda ilâhî iktidar olduğunu da göreceksiniz. Eski ve yanlış formüller her yerde ayaklar altına alınmışken, bazı yeni ve hakiki inançlar gelişmekte, büyük bir güç kazanmaktadır. Krallığın ebediyen sona erdiği sanılan ihtilâl dönemlerinde birden yine krallar ortaya çıkmışlardır: **Kromvel** ve **Napolyon...** Bu adamların hayatını kahramanlığın son dönemi olarak ele alacağız. Sanki eski çağlar geri gelmiştir. Kralların ilk ortaya çıkışları ve güç kazanmalarını bu adamların şahsında bir kere daha görmek mümkündür.

❄

İngiltere'de birçok iç savaş geçirdik: Kırmızı ve Beyaz Güller Savaşları, Simon de Monfort Savaşları ve pek hatırlanmayan daha birçok savaşlar... Fakat **Püritenler Savaşı**'nı bütün bunlardan ayrı olarak ele almalıyız, çünkü bu savaş hepsinden daha önemlidir. Size, benim söylemeye imkân bulamadığım bazı şeyleri sağlayabilecek olan iyi niyetinize güvenerek, bu Püritenler Savaşı'nın, bir kere daha Dünya Tarihi'nin gerçek bir bölümünü oluşturan evrensel savaşın adını vereceğim: *İnancın inançsızlığa karşı savaşı!..* Bu savaşa, eşyanın gerçek özüne bağlı insanlarla eşyanın dış görünüşüne inanan insanların savaşı da denilebilir. Püritenler birçok kişinin gözünde birtakım vahşi put-kırıcılardan ibarettir. Oysa onlara *"sahte şekillerin düşmanı"* adını vermek daha doğrudur. Sanırım, hepimiz **Laud** ve kralına en az onlar kadar saygı duymayı biliyoruz. Bence zavallı **Laud** talihsiz, güçsüz bir adamdır; fakat bir namussuz değildir. Kötü bir insandan ziyade ta-

lihsiz bir ukalâdır. Herkesi güldüren rüyaları ve batıl inançlarında sevimli bir taraf vardır. O bütün dünyayı birtakım kalıplar ve kurallardan ibaret gören ve dünyanın hayat ve güvenliğini yalnızca bunlara bağlayan bir okul müdürü gibidir. İşte **Laud** bu kısır görüşleriyle birdenbire –bir okul yöneticiliğine değil de– bir milletin başına getirildi ve kendisinden insanların en karışık ilişkileri ve çıkar hesaplarını düzenlemesi istenildi. **Laud** insanların eski kural ve kanunlara uymaları gerektiğine inanıyor, hatta insanlığın kurtuluşunu bunların daha da geliştirilip mükemmel hale getirilmesinde görüyordu. Güçsüz bir insan olarak bu hedefe doğru yersiz bir şiddetle ilerlemeye çalıştı. Uyarılara ya da merhamet çığlıklarına kulak vermiyordu. Kendi okul kurallarına bütün okul öğrencilerinin uymasını istiyordu. Her şeyden önce gerekli olan buydu ve bu olmadan hiçbir şey olamazdı. Söylediğim gibi, o talihsiz bir ukalâydı. Dünyayı kendi idaresindeki bir okul sanıyordu, ama dünya bir okula benzemekten çok uzaktı. **Laud**'un sonu kötü olmuştur. İşlediği bütün hataların bedelini ağır bir şekilde ödemiştir.

Şekil üzerinde durmak övülmeye değer bir iştir, çünkü dinler ve benzeri müesseseler şekiller altında varolurlar. İçinde yaşanabilen dünya herhangi bir şekle girmiş olan dünyadır. Püritenliğin çıplak şekilsizliği bence Püritenler'in beğenilir bir yanı değildir. Ben buna yalnızca acırım ve bunu kaçınılmaz bir durum haline getiren düşünceyi övülmeye değer bulurum. Her öz mutlaka bir şekil altında varolur, ama bu öze uyan ve uymayan şekiller vardır. Bu konudaki en kısa tarif şöyle olabilir: Bir özün çevresinde gelişen şekiller onun gerçek tabiatına ve amacına uyarlar, doğru ve iyi bir şekil oluştururlar. Ama özün çevresine herhangi bir art niyete hizmet etmesi için yapıştırılmış, bilhassa konulmuş şekiller ise yanlış ve kötüdürler. Sizi bu nokta üzerinde düşünmeye çağırıyorum. Doğruyu yanlıştan, hakikiyi sahteden ayırt eden, bütün insani konularda hakikati ortaya çıkaran da budur zaten.

Şekillerde bir doğruluk, bir tabiilik gereklidir. En sıradan insan toplantılarında bile basmakalıp nutuklar hiç hoş karşılanmaz. Herhangi bir salonda samimiyetten uzak nezaket gösterileri, sahte mimikler bizi o salondan uzaklaşmaya yöneltmez mi? Ama şimdi şöyle düşününüz: Hayati öneme sahip bir konu, tapınma türünden yüce bir konuyla karşı karşıyasınız. Bütün benliğiniz heyecan içindedir, aşırı duygular içinde diliniz tutulmuştur. Duygularınızı anlatacak bir ifade şekli bulamıyor ve bu yüzden şekilsiz bir sessizliği bütün ifade şekillerine tercih ediyorsunuz. İşte böyle bir anda adamın biri ortaya atılıyor ve sizin adınıza, sizin duygularınızı ifade etmeye yelteniyor. Bu durum karşısında ne yaparsınız? Eğer bu adam başına bela gelmesini istemiyorsa hemen oradan kaçıp gitmelidir. Diyelim ki, biricik oğlunuzu kaybettiniz. Diliniz tutuldu, kahroldunuz, ağlamak bile elinizden gelmiyor. İşte o sırada densizin biri çıkıp size eski Yunan usulü bir cenaze töreni yapılmasını teklif ediyor. Böylesi bir maskaralık tahammülü imkânsız bir şeydir. İşte bu, eski peygamberlerin "putperestlik" dedikleri, bütün ciddi insanlar tarafından reddedilen boş **görüntülere tapınma** olayıdır. Zavallı Püritenler'in ne demek istediği şimdi bir ölçüde anlaşılmaktadır. **Laud**, Sen Katerin Kilisesi'ni birtakım garip törenler, hareketler, eğilmeler ve çeşitli seslerden oluşan ayinleriyle olduğu gibi kabul etmekteydi. Çünkü onda olayın özüne bağlanan ciddi bir peygamber ruhu değil, kendi "okul kurallarını" uygulamak ateşiyle yanan softa ve şekilci bir ukalânın ruhu vardı.

Püritenlik işte böyle dayanılması imkânsız şekiller buldu ve onları ayaklar altına aldı. Onun, "Böyle şekiller olmaz olsun!" demesi mazur görülmelidir. Püritenlik elinde bir tek **İncil** olduğu halde harekete geçti. Ateşli bir ruhla vaaz veren ve diğer insanların ateşli ruhlarına giren bir insan: Bütün Kiliselerin gerçek özü de bu değil midir? En çıplak, en katı **gerçek**, en süslü **sahtelikten** daima üstün değil midir? Gerçek nasıl olsa zamanla kendine göre bir giyecek bulacaktır. Bun-

dan şüpheniz olmasın. Yaşayan her insan mutlaka giyecek bir şeyler bulur. Ama bir hazır elbise giymek ve bunun sonucu meydana çıkan şeyin hem insan, hem elbise olduğunu öne sürmek mümkün değildir. Biz, Fransızlar'a karşı üçyüzbin kırmızı üniforma ile savaşamayız. Bu üniformaların içinde insanların da bulunması gereklidir. Taklit kendini gerçekten ayırmamalıdır, aksi halde insanların ona karşı ayaklanmaları gerekir. Çünkü o artık bir yalandan, sahtelikten ibaret kalmıştır. **Laud** ile **Püritenler** olayında birbiriyle savaşan iki karşı gücün varlığı en az dünyamız kadar eski bir davadır. O çağda bu güçler kanlı bir savaşa girişmişler ve aralarındaki karmaşık zıtlaşmayı bir ölçüde çözümleyebilmişlerdir. Bundan bizler için birçok sonuç çıkarılabilir.

*

Püritenler dönemini takip eden çağda onların davaları ve kendileri hakkında adil bir hükme varılması pek mümkün değildi. **İkinci Şarl** ve onun **Rocesterler**'i bu insanların gaye ve değerlerini taktir edebilecek kişiler değildi. Bu zavallı **Rocesterler** ve onların açtıkları çağ, bir insanın hayatında herhangi bir inanç ve hakikat bulunabileceğini unutmuştu. Püritenlik –tıpkı önde gelen Püritenler gibi– darağacına asılmıştı. Yine de bu dava hedefe doğru yürümeye devam etti. Çünkü insanın bütün gerçek eserleri –eser sahibini hangi darağacına asarsanız asın– varolmaya ve hedefe doğru yürümeye devam edecektir. Bu önlenemez. Bizim *"Habeas-Corpus"* adlı ünlü kanunumuz, halkımızın hür olarak temsil edildiği bir sistemimiz vardır. Biz bütün insanların **hür** olduklarını ve insan hayatının haksızlık ve sahteliklere dönüşmüş olan geleneklere değil, gerçekler ve adalet üzerine kurulduğunu kabul ederiz. İşte bu ve bunun gibi daha birçok inancın temeli Püritenler tarafından atılmıştır.

Ve zamanla bütün bunlar elle tutulurcasına ortaya çıktıklarında, Püritenler'in nitelikleri de açıklığa kavuştu. Hatı-

raları bir bir darağacından indirilmiş ve hatta birçoğu bugün azizler kadar yüceltilmiştir. **Eliot, Hampden, Pym**, hatta Ludlow, **Hutchinson** ve Vane bir çeşit **kahraman** sayılmışlardır. Bu adamlar bizim için hür bir İngiltere yaratan "siyasi pederler"dir. Bu insanlara bugün kimse kötü kişiler diyemez. Her yerde kendilerini yücelten taraftarlara sahip bulunmayan ve ciddi insanlarda takdir ve saygı uyandırmayan pek az Püriten vardır. Ama yalnız bir tek Püriten –bizim zavallı **Kromvelimiz**– hâlâ darağacında sallanmaya devam ediyor ve kendisine pek taraftar bulamıyor. Onu ne azizler, ne de günahkârlar temize çıkaramaz. O güç, kabiliyet, cesaret ve daha birçok fazilete sahip bir adamdı; ama davaya ihanet etti. Onda bencil bir ihtiras, dürüst olmayan birtakım eğilimler ve ikiyüzlülük vardı. Vahşi, kaba ve ikiyüzlü bir **Tartuf**'du o. Meşruti hürriyetler uğruna verilen asil bir mücadeleyi kendi çıkarları için oynanan acıklı bir komediye dönüştürmüştür... **Kromvel**'in kişiliği işte böyle –hatta daha da kötü bir şekilde– çizilmektedir. Onunla **Washington** ve diğerleri arasında büyük farklar vardır. Hele o asil **Pymler** ve **Hampdenler** ile onun arasında... **Kromvel** onların o yüce eserini çalmış ve onu yıkarak boş ve şekilsiz bir yığın haline getirmiştir.

Kromvel hakkındaki bütün bu görüşler 18. yüzyıl gibi bir asrın hiç de beklenmedik ürünleri değildir. Daha önce uşak için söylediklerimizi şüpheci için de tekrarlamak gerekiyor: O bir kahramanı gördüğünde tanıyamaz! Uşak, mor mantolar, altın asalar, muhafız alayları ve boru takımları bekler. 18. yüzyılın şüphecisi de düzenli ve saygıdeğer formüller, "Prensipler"; saygıdeğer görünmeyi başaran bir söz ve davranış biçimi arar. Kendini gösterişli bir biçimde savunan ve şüpheci ve "aydın" bir 18. yüzyılın takdirini kazanan bir şekilciliğin peşindedir. Uşak da, şüpheci de bir kraliyet ihtişamı ararlar ve ancak bunu gözleriyle gördüklerinde tanıyabilirler. Kral kıyafetine girmemiş bir kral, onlar için asla bir kral değildir.

Ben kendi hesabıma, yararlı ve saygıdeğer kişiler olarak gördüğüm **Hampden, Eliot** ve **Pym** gibi insanları asla yermek istemem. Bu kişilerle ilgili, bulabildiğim bütün kitap ve belgeleri onları takdir etmek, sevmek ve hatta onlara birer **kahraman** gibi derin bir hayranlık duymak niyetiyle okudum. Ama gerçeği söylemek gerekirse şunu üzüntüyle itiraf etmeliyim ki, bu çabalarımda pek az başarı kazanabildim. Bunlar çok soylu kişilerdi. Muhteşem tavırları, ölçülü davranışları, hayat görüşleri ve hitabet üstünlükleriyle ön plâna çıkarlar; monarşiye bağlı, kusursuz ve seçkin bir grup oluştururlardı. Fakat insan yüreği onlara bir türlü ısınamaz, yalnızca hayalgücü onlarda hayranlık uyandıracak bir şeyler bulmaya çalışır. Gerçekten de, acaba hangi insan yüreği bunlara karşı duyulan kardeşçe bir sevgiyle tutuşabilir? Onlar son derece can sıkıcı kişilerdir. **Pym**'in hitabet tarzını, güzel konuşmalarını olağanüstü bulabilirsiniz, ama bu son derece ağır –kurşun gibi ağır– ve verimsizdir. Kısacası, bugün onlardan geriye hiçbir şey ya da pek az şey kalabilmiştir. İnsan bütün bu asalet abidelerini kendi şeref köşelerinde bırakıyor ve onlara nazaran çok daha insani özelliklere sahip olan o haşin **Kromvel**'e dönüyor. Büyük, vahşi **Baresark**; o hiçbir zaman nazik deyimlerle dolu bir *"İnsan Monarşisi"* kaleme almamıştır; söz söylememiş, düzenli bir şekilde çalışmamış, kendisi hakkında hiçbir yerde anlatacak hazır bir hikâyesi bulunmamıştır. Ama –bir nezaket zırhına bürünmeksizin– çırılçıplak durmuş, olayların katı gerçeğiyle bir dev gibi yüz yüze, göğüs göğüse dövüşmüştür. İşte bu böyle bir adamdır! Ben böyle bir adamı diğer bütün insan tiplerinden üstün tutmanın sorumluluğunu kabul ediyorum. İnsan, sinekkaydı tıraşlı birçok seçkin kişi bulabilir, ama bunlar fazla işe yarar adamlar değillerdir. İşi ucundan tutup ellerini kirletmeyen ve daima eldiven kullanan bir adama herhalde fazla bir şükran borcumuz olmasa gerek.

Ayrıca, 18. yüzyılın daha mutlu bazı Püritenler'e karşı gösterdiği sınırlı hoşgörü de pek önemli değildir. Ben buna

da diğerleri gibi bir formülcülük, bir şüphecilik örneği derim. İngiliz hürriyetlerinin temelinin, bazı "batıl inançlar" tarafından atıldığı ve bunun acı bir şey olduğu söylenir. Bunu söyleyen kişilere göre, bu Püritenler hayret verici Kalvinist inançları, Laudizm aleytarlıkları ve Westminister Âmentüleri ile ortaya çıkmışlar ve her şeyden önce kendi usullerine göre ibadet etme hürriyeti istemişlerdir. Halbuki onların asıl istemeleri gereken, verecekleri vergiyi kendileri belirleme hürriyetine sahip olmalarıydı! Bunun yerine diğer konular üzerinde durmak batıl inanç, taassup demekti; meşrutiyet felsefesinin utanılacak ölçüde cahili olmak demekti! İnsanın vergisini kendisinin belirlemesi hürriyeti: Herhangi bir gerekçe gösterilmediği taktirde cepten para ödememek! Bence hiçbir yüzyıl –çok kısır olmadığı takdirde– böyle bir şeyi insanın temel hakkı olarak ele alamazdı. Dürüst bir insan hükümetine karşı ayaklanmak için muhakkak ki paradan daha iyi bir sebep bulacaktır. Dünyamız karışık bir dünyadır; iyi bir insan bir hükümetin tahammülü imkânsız olmayan bir biçimde ayakta durmasında memnunluk duymalıdır. Ve burada, İngiltere'de, şu anda aklı başında bir insan gerekçesini pek de anlayamadığı büyük bir vergi toplamını eğer ödemeye hazır değilse, sanırım bu onun için pek de iyi olmayacaktır. Böyle bir insanın kendisine başka bir ülke araması gerekir. Vergi tahsildarı mı? Para konusu mu? O bu konuda şunu söyleyecektir: "Madem paramı almak istiyorsunuz ve bunu almaya da gücünüz yetiyor, alın öyleyse... Alın, gidin. Ve beni rahat bırakın, çalışayım. Nasılsa hep buradayım ve paramı da alsanız hâlâ çalışabilirim." Ama eğer ona gelip, "Tanrı'ya tapınmadığın halde tapındığını söyle; doğru bulduğun şeye değil, benim doğru bulduğumu söylediğim şeye inan," derlerse, bu takdirde o şöyle diyecektir: "Hayır, Tanrı adına hayır! Kesemi alabilirsiniz, ama manevi benliğime dokunamazsınız. Cebimdeki kese, karşıma tabancayla çıkan bir haydutun olabilir, ama maneviyatım bana ve beni Yaratan'a aittir; başkasına değil. Size ölünceye kadar karşı koyacak, isyan

edeceğim. Ve bunu savunmak için her türlü saldırı, suçlama ve engellemeye göğüs gereceğim!"

Bence, isyanı haklı kılacak tek sebep, Püritenler'in gösterdiği bu sebeptir. Bu, insanlar arasındaki bütün haklı isyanların ruhu olmuştur. Hatta Fransız İhtilâli'ni yaratan da tek başına açlık değildi; her şeyi kaplayan, açlık ve kıtlık ya da genel bir maddi yokluk şeklinde beliren dayanılmaz bir sahtelikti. 18. yüzyılı "vergisini kendisinin belirlemesi hürriyeti" ile baş başa bırakalım. Biz onun Püritenler gibi insanların değerini anlayamamış olmasına şaşmıyoruz. Hiçbir gerçeğe inanmayan kişilerin, gerçeklerin en katısı olan bir insan ruhunu –ki bu insan ruhu bize Tanrı'nın sesiyle hitap etmektedir– düşünebilmesi hiç mümkün müdür? Böyle bir yüzyıl elbette ki –vergi sorunu gibi bayağı birtakım maddi çıkarlarla ilgili içtihatlara indirgenmesi mümkün olmayan– her şeyi şekilsiz bir çöp yığını halinde bir kenara itecektir. **Hampdenler, Pymler** ve donanma vergileri parlamento kürsülerinde ateşli nutuklar çeken kişilere malzeme olacak ve küçültülmesi, basitleştirilmesi mümkün olmayan **Kromvel** gibi kişiler karmakarışık bir "çılgınlık" ve "ikiyüzlülük" yığını halinde kalacaktır.

❄

İtiraf etmeliyim ki, Kromvel'in sahtekârlığı düşüncesi ta eskiden beri benim için inanılmaz bir görüş olmuştur. Gerçekte ben hiçbir büyük adamın böyle nitelendirilebileceğine inanamam. Tarihte birçok büyük adam sahte ve bencil kişiler olarak görünmüşlerdir, ama iyice düşünülürse bu görüntüler bizim için birtakım şekiller ve belirsiz gölgelerden ibarettir. Onların içine girmek ve onları gerçekten yaşamış kişiler olarak görüp anlamak gerekir. Eşyanın yalnızca yüzeyini ve dış görünüşünü görmek gücüne sahip yüzeysel ve inançsız bir nesil **büyük adamlar** hakkında ancak böyle fikirler edinebilir. Büyük olsun, küçük olsun bütün gerçek ruhların

özünü oluşturan bir vicdandan mahrum bir büyük adam düşünülebilir mi? Hayır. Bir Kromvel de bir sahtekâr olarak düşünülemez. Onun kişiliğini ve hayatını inceledikçe bu iddia daha da zayıflıyor. Hem böyle bir iddiaya ne diye inanalım? Çünkü bunu destekleyen hiçbir delil yok. Ne gariptir ki, bütün ömrü boyunca iftiralardan hiç kurtulamayan ve daima bir sahtekâr, bir yalancı olarak nitelenen bu adam hakkında onun böyle olduğunu ispatlayan bir tek delil, bir tek olay gösterilemez. Söylediklerine göre o bir yalancılar şahıdır, ama ağzından bir tek yalan çıkmamıştır. Ben onun bir tek yalanını dahi yakalayabilmiş değilim. Bu neye benzer bilir misiniz? **Pococke**'nin **Grotius**'a, **Muhammed**'in güvercin ile ilgili delili sormasına... Ama ortada bir delil yoktur! Öyleyse boş sözleri, yersiz şüpheleri ve iftiraları bir kenara bırakalım. Çünkü onlar bir insanı tanıtmaktan uzak şeylerdir, karanlık ve nefretin yarattığı tutarsız, hayali şekillerdir.

Bir insanın hayatına kendi gözlerimizle bakmak bence onun hakkında yeni bir görüş açısı edinmenin tek yoludur. **Kromvel**'in ilk karanlık yılları hakkında edinebildiğimiz sınırlı bilgi –bize ne kadar bölük pörçük bir halde ulaşmış olsa da– onda içten bir sevginin ve ateşli bir insan yaratılışının varlığını göstermiyor mu? Sinirli ve hüzünlü mizacı onun gerektiğinden de ciddi bir insan olduğunun işaretidir. Ona güpegündüz görünen ve İngiltere Kralı olacağını haber veren "beyaz hayalet" hikâyesine elbette ki inanmak zorunda değiliz. Buna herhalde Worcester Savaşı'ndaki "kara hayalet" hikâyesinde olduğundan fazla önem verecek değiliz. Zira çocukluğundan beri hüzünlü, aşırı duygulu ve kuruntulu bir insan olan **Oliver**'in (Oliver Kromvel) bu özellikle herkesçe bilinmektedir. Huntingdon hekimi, Sir Filip Vorvik'e Bay Kromvel'in onu birçok gece yarıları çağırttığını ve kuruntular içindeki **Kromvel**'in son anlarını yaşadığını sandığını ve şehir meydanındaki haçla ilgili birtakım hayaller gördüğünü anlatırdı. Bunların bazı anlamları vardır. Böylesine heyecan-

lı, duygulu, inatçı ve güçlü bir insan sahtekâr olamaz. Bütün bunlar sahtekârlıktan çok daha başka şeylerin belirtileridir.

Genç Oliver, hukuk tahsiline gönderilmiştir. Bu sıralarda başlarında kavak yelleri estiği söylenmektedir. Ama kısa zamanda yaptıklarına pişman olur ve haylazlıktan vazgeçer. Yirmi yaşını geçer geçmez evlenir, ağırbaşlı ve sakin bir adam olur. Söylentilere göre "kumarda kazandıklarını sahiplerine geri vermiştir". Çünkü bu şekilde kazanılan paranın gerçekten kendisine ait olabileceğine inanmamaktadır. Herkesin "ihtida" adını verdiği bu hareket çok dikkate değer bir davranıştır. Bu dünyanın pislikleri içinde kendine gelen yüce bir ruh, eşyanın o korkunç hakikatini görmekte, zamanın ve onun görüntülerinin ebediliğe dayandığını ve bu toprağın cennet ya da cehennemin eşiği olduğunu anlamaktadır. Kromvel'in Sen Ives ve Ely'deki hayatı hakiki bir dindarın hayatından farksızdır. O dünyadan ve dünyevi yollardan vazgeçmiştir, çünkü dünya nimetleri onu zengin kılacak şeyler değildir. Toprağını işlemekte, **İncil**'ini okumakta ve her gün Tanrı'ya tapınmak için bütün hizmetkârları çevresine toplamaktadır. Hışma uğrayan din adamlarını desteklemekte, vaizlere yakınlık göstermekte, hatta zaman zaman kendisi de vaaz vermektedir. Komşularına da akıllı uslu kişiler olmalarını öğütlemekte, onları zamanın günahlarından kurtarmaya çalışmaktadır. Böyle bir adam nasıl sahtekâr olabilir? İkiyüzlü, hırslı ve gösteriş düşkünü olabilir? Ben şuna inanıyorum ki, bu insanın bütün ümitleri daha yüce bir dünyaya bağlanmıştı. Gayesi, bu dünyada yolunu şaşırmadan yürüyüp öbür dünyayı kazanmaktı. Şan ve şöhret peşinde değildi. Her an yüce yaratıcısının gözü önünde bulunan bir adam şan ve şöhreti ne yapsın?

Ortada bir başkası bulunmadığından onun nasıl ileri atılıp herkesin dikkatini çektiği hayret verici bir olaydır. **Kromvel** halkın yakındığı bir konuya, Bedford bataklıklarına dikkatleri çekmek için harekete geçmişti. Yetkilileri kanunları uygulamaya çağıran kimse yoktu, öyleyse bu işi

Kromvel yapacaktı. Bu sorun çözümlendikten sonra Kromvel yeniden karanlık köşesine çekildi, **İncil**'ine ve sabanına döndü. Ya nüfuz kazanmak? Onun dürüst, akıllı, dindar ve azimli bir insan olmasından ileri gelen nüfuzu ona yeter de artar bile! Kırk yaşını geçinceye kadar böyle yaşadı Kromvel. Artık yaşlılığın, hatta ölümün ve ebediyetin eşiğine gelmeyi bekleyebilirdi. Ve işte tam bu sırada –iddialara göre– "yükselme" hırsına kapıldı. Ama ben onun parlamentodaki görevini hiç de böyle yorumlamıyorum!

Onun parlamentodaki başarıları, savaşlardaki başarıları, yüreği diğer insanlardan daha fazla azim, kafası daha fazla ışıkla dolu bir kahramanın haklı başarılarıdır. Kromvel Tanrı'ya yakarır. Kendisini düşmanlıkla dolu bir âlemin tehlikelerinden, Dunbar Savaşı'nın ve daha nice mücadelelerin ümitsiz kuşatmalarından koruyan Zafer Tanrısı'na şükranlarını bildirir. Bunlar birbirini kovalar ve sonunda Worcester Savaşı'nın "son büyük şükranı"nda düğümlenir, zirveye ulaşır. Böylesine yüce ruhlu bir Kalvinist için bunların hepsi de iyi ve güzel şeylerdir. Bütün bunlar ancak o inançsız şövalyelere ikiyüzlülük olarak görünmüştür. O boş ve gösteriş düşkünü kişiler ki, Tanrı'ya değil kendi bukleli saçlarına, kendi hoppalık ve teşrifatlarına tapan Tanrısız insanlardı.

Kralın öldürülmesi olayına katılması da bizce onu mahkûm etmeye yetmeyecektir. Bir kralın öldürülmesi çok ciddi bir sorundur. Ama eğer bir savaşa girmişseniz iş değişir; savaşta ya ölmek ya da öldürmek vardır! Barışın kurulması çok şüphelidir, böyle bir şeyin mümkün olup olamadığını bilemezsiniz. Artık şu herkesçe kabul edilmektedir ki, parlamento, **Birinci Şarl**'ı yendikten sonra onunla sürekli bir anlaşma yapmak için hiçbir imkâna sahip değildi. Bağımsızlardan çekinen büyük Presbiteryenler Partisi'nin ise bütün amacı buydu, çünkü bütün gelecekleri buna bağlıydı. Ama anlaşmak imkânsızdı. Talihsiz **Şarl**, son **Hampton-Court** görüşmelerinde bile uzlaşmaz bir tavır takınmıştı. O hiçbir şeyi

anlama gücüne ve isteğine sahip değildi, sorunun gerçek yüzünü kavrayabilmekten uzaktı, üstelik sözleriyle düşünceleri birbirini tutmuyordu. **Birinci Şarl** taşıdığı Kral sıfatından başka her şeyini kaybetmiş ama, bunu bile anlamaktan acizdi. İki partiyi birbirine düşüreceğini ve bu arada eski gücünü kazanabileceğini hayal ediyordu. Ama partiler bu oyuna gelmediler. Ne yapacağını ve ne yapmak istediğini anlatmayan bir insanla hiçbir pazarlık yapılamaz. Böyle bir insanın ya yolundan çekilmek ya da onu kendi yolunuzdan uzaklaştırmak gerekir. Presbiteryenler Kral'ın sahtekârlığını, güvenilmezliğini birçok kere denemiş oldukları halde, çaresiz kaldıkları için ona hâlâ inanmak eğilimindeydiler. Ama **Kromvel** ona inanmıyordu: "Verdiğimiz bunca savaştan sonra elimize yalnızca bir parça kâğıt verilecek, öyle mi?" Hayır!..

Bu adamın o kesin ve pratik görüşlerinin, tek çıkar yolu daima nasıl bulduğunu ve gerçeği nasıl sezdiğini her yerde işaret etmek zorundayız. Ben böyle bir zekânın bir sahtekârda bulanamayacağı iddiasındayım, çünkü bir sahtekâr ancak sahte gösterişlere, sahte imkân ve araçlara kanar. Yaşanılan gerçeği kavramak ancak dürüst, hakiki insanların harcıdır. Savaşın ilk günlerinden beri Kromvel'in Parlamento Ordusu'na dair tavsiyeleri şöyleydi: Disiplinsiz ve bozguncu kişiler olan şehirlileri terhis edip yerlerine sağlam insanlar olan küçük toprak sahiplerini almak. Bu gerçeği gören bir insanın tavsiyeleriydi. Gerçekleri gören insanlar olayların gelişmesine hakim olabilirler. İşte Kromvel'in askerleri bu sezginin bir sonucudur. Bu insanlar Tanrı'dan başka hiçbir şeyden korkmayan kişilerdi. İngiltere topraklarında, hatta hiçbir ülkede böylesine cesur savaşçılar görülmemiştir.

"Eğer savaşta karşıma kral çıksaydı onu bile öldürürdüm," diyen Kromvel'in bu çok kınanmış sözünü biz kınamıyoruz. Neden öldürmesin? Bu söz, krallardan daha yüce kişiler huzurunda söylenmiştir. Onlar gayelerine ulaşmak uğruna kendi hayatlarından da büyük şeyler ortaya koymuş-

lardı. Parlamento buna, kendi resmi diliyle "*Kral uğruna*" diyebilir, ama bu bizce anlaşılmaz bir şeydir. Bizim için bu savaş bir gösteri ya da bir tören olmaktan çok uzaktır, çetin bir mücadele ve ölümdür. Onlar bir savaşa girişmişler, insanların çılgınca birbirini boğazladıkları kanlı bir mücadele açmışlardır. İnsanın içindeki o cehennemi unsura başvurmuşlardır. *Başka yapacak bir şey kalmadığında* yapılacak tek şey budur! Kromvel'in başarıları benim gözümde gayet tabii bir olaydır. Savaş alanında ölmediğine göre başarıya ulaşması önlenemez. Gören göze ve cesaret dolu bir yüreğe sahip olan böyle bir insanın zaferden zafere koşması ve nihayet bu Huntigdon çiftçisinin İngiltere'nin en kuvvetli adamı, kayıtsız şartsız hâkimi haline gelmesini bir mucize olarak göstermeye hiç gerek yoktur.

Bir insan için olduğu kadar bir millet için de şüpheciliğe, yüzeyselliğe, samimiyetsizliğe düşmek acı bir şeydir. Bu dünya için, bütün dünyalar için bundan daha büyük bir lânet olabilir mi? Ölü bir kâlp, görmeyen bir göz demektir. Böyle bir insanın zekâsı bir tilkinin kurnazlığından ibarettir. Böyle insanlara hakiki bir **kral** gönderilse de bu pek işe yaramaz, onu tanıyamazlar. Kral bu mu, diye dudak bükerler. Kahraman, kendisindeki kahramanlık gücünü buna lâyık olmayan insanların kısır direnişleri karşısında boşa harcar ve pek az şey başarabilir. Ama hiç şüphesiz o kendisi için kahramanca bir hayat yaşamıştır ve bu da büyük bir şeydir, çok şey ifade eder. Fakat dünya için pek bir şey yapamaz. Gücünü doğrudan doğruya tabiattan alan o vahşi ve katıksız samimilik, mahkemenin şahit sırasında yerini alıp konuştuğunda hiç de yumuşak bir tutum içinde değildir, çünkü sizin –o küçük alacak davalarına bakan– mahkemenizde bir sahtekâr muamelesi görmüştür. Binlerce insana bedel olan bir **Noks**'un, bir **Kromvel**'in değerini, hatta onun bir insan olup olmadığını tayin etmek bile iki asırlık bir tartışmaya bağlıdır. Tanrı'nın bu dünyaya verdiği en büyük armağan alayla reddolu-

nur. Mucizeli tılsım, piyasa değeri sıfır olan bir kâlp, para kadar bile değer görmez.

Doğrusu çok acınacak bir durum! Ben, bu hastalık mutlaka tedavi edilmelidir diyorum. Bu hastalık tedavi edilene kadar hiçbir konuda tam bir sıhhat sağlanamaz. Şarlatanları, sahtekârları teşhis etmek; işte yapılması gereken budur. Ama bu arada inanılır, güvenilir kişileri de tanımak gerekir. Bunu yapıncaya kadar ilmin, bilginin ne değeri olabilir? Hatta bu "*sahtekârları teşhis*" işi bile nasıl başarılabilir? Çünkü kendini ilim sanan ve bu sıfatla sahtekârları teşhise kalkışan tilki kurnazlığı, çok zaman yanılacaktır.

Aslında yanılan, aldanan çok kişi vardır, ama bunların arasında aldanmak korkusuyla yaşayan kimseye rastlanmaz. Dünya gerçekten vardır, dünyanın kendine göre bir hakikati vardır. Aksi halde dünya var olmazdı. Her şeyden önce doğru olanı tanıyalım. Ancak o zaman yanlışı doğrudan ayırabiliriz, daha önce değil.

İnanılması, güvenilmesi gereken kişileri tanımak; ne yazık ki günümüzde bu bizden pek uzak bir şeydir. Samimiyeti ancak samimi olan kişiler anlayabilir. Biz yalnız bir kahramana değil, ona lâyık bir dünyaya da gerek duymaktayız. Bu dünya bir uşaklar dünyası olmamalıdır, yoksa kahramanın dünyaya gelişi hiçbir yarar sağlamaz. Evet, bu bize hayli uzak olan bir şey. Fakat Tanrı'nın inayetiyle bir gün mutlaka gerçekleşecek. Ama o güne kadar ne yapabiliriz, neye sahibiz? Birtakım oy sandıkları, oy pusulaları ve Fransız İhtilâlleri... Ama biz uşaklardan farksızsak ve kahramanı gördüğümüzde tanıyamayacaksak, bütün bunlar neye yarar? Kahraman bir Kromvel çıkageliyor ve yüz elli yıldan beri bizden oy alamıyor. Demek ki samimiyetsiz ve inançsız dünya, şarlatanların tabii mülkü haline gelmiştir. Burada yalnız sefalete, kargaşalığa ve yalana yer vardır. Biz oy sandıklarıyla şarlatanın çehresini değiştiriyoruz, özünü değil. Uşaklar dünyası bir sahte kahraman tarafından, kral elbisesi giymiş biri ta-

rafından yönetilmelidir. Böyle bir dünyaya böyle bir kral!.. Kısacası, şu iki şıktan biri: Ya biz bir kahramanı, hakiki yönetici ve komutanı tanımayı öğreneceğiz ya da kahramanlıkla ilişkisi olmayan kişilerce ebediyen yönetilip gideceğiz. Her sokak başına bir oy sandığı koysak da bunu başka türlü halledemeyiz.

Zavallı Kromvel, büyük Kromvel! Dilsiz peygamber, konuşamayan peygamber!.. Bu adam bütün saflığı, katıksız samimiliği ile kendini ifade etmeye çabalıyor ve zarif konuşmacılar, nazik ve küçük **Falkland**'ler, didaktik **Chillingworth**'lar, diplomat **Clarendon**'lar arasında çok garip görünüyordu. Onu dikkatle inceleyin. Bir kaos kargaşalığından, şeytan hayallerinden, kâbuslardan ve bir yarı-çılgınlıktan meydana gelmiş bir dış kabuk göreceksiniz. Ama bu kabuğun içinde açık, kararlı ve güçlü bir insan enerjisinin varolduğunu da fark edeceksiniz. Kargaşalıklar içinde bulunan bir çeşit insandır bu. Böylesine sınırsız bir kuruntu unsuru şekilsiz karanlıklar içinde saf bir ışık, temiz bir yıldız ateşi gibi parıldar. Bu kuruntu insanın büyüklüğünü gösterir. Onun kuruntusu vahşi sevgilerinin derinliği, eşya ile kurduğu ilginin yoğunluğu, eşyanın özüne girerek elde etmek istediği sezgiler ve eşya üzerinde kurmak istediği hâkimiyettir. Onun sefaleti bütün insanlarda olduğu gibi onun büyüklüğünden gelmekteydi. **Samuel Johnson** da aynı türden bir insandır. Kederle yoğrulmuş, yarı çılgın bir adam... Dünya kadar geniş bir karanlığa gömülmüş... İşte bu, gören ve daima görmeye çalışan ruhu ile bir peygamber karakteridir.

Ben böylece Kromvel'in o meşhur ve karışık konuşma tarzını da izah etmiş oluyorum. Kendisi için söylediklerinin anlamı güneş kadar açık ve aydınlıktı, fakat onu süslemek için gerekli malzemeye sahip değildir. Sessiz sedasız yaşamıştı, hayatının her günü isimsiz bir düşünce deniziyle çevriliydi ve yaşadığı hayatta hiçbir şey onu bu düşünceleri sözlere dökmek çabasına itmemişti. Görüş ve hareket gücüyle o ki-

taplar yazmak ve akıcı bir dille konuşmak kabiliyetini de kazanabilirdi, ama o kitap yazmaktan çok daha çetin işler başardı. Onun gibi bir insan kendisine verilecek bütün işleri yapmak gücüne sahiptir. Zaten zekâ, konuşmak ve akıl yürütmek değil, görmek ve kavramak gücüdür. Meziyet, yiğitlik ve kahramanlık da güzel konuşmak olmayıp Almanlar'ın gayet iyi ifade ettikleri gibi cesaret ve hareket –bir şeyi yapabilmek– gücüdür. İşte **Kromvel**'in kişiliğinin temeli de budur.

Ayrıca Kromvel'in parlamentoda konuşma yapamadığı halde güzel vaazlar verdiği, hele gerektiğinde –önceden hazırlıklı olmaksızın– dua etmekte başarı gösterdiğini biliyoruz. İşte bütün bunlar yürekte bulunan ateşin serbestçe ifade olunuşu, dışa vurulmasıdır. Herhangi bir metodun varlığından söz edilemez, ama gerekli şevk, samimilik, derinlik, hepsi de tamdır. Kromvel'in dua etmek alışkanlığı onun başlıca özelliklerindendir. O, bütün büyük girişimlerine dua ile başlamıştır. İçinden çıkılmaz görünen en büyük güçlüklerle karşılaştıklarında subaylarıyla bir araya gelir ve kesin bir karara varıncaya kadar –kendi deyimleriyle "bir ümit kapısı" açılıncaya kadar– saatlerce, hatta günlerce dua ederlerdi. Ulu Tanrı'nın kendilerine acıması ve ilâhî ışığını onların gözleri önüne sermesi için bu insanların döktükleri gözyaşını, ettikleri ateşli duaları bir düşünün. Onlar kendilerini İsa'nın silahlı askerleri, her şeyi yutan büyük ve karanlık bir şeytanlık dünyasına savaş açmış bir Hıristiyan kardeşler topluluğu olarak görüyorlardı. Ve büyük buhranlarla, darboğazlarla karşılaştıklarında kendilerini terk etmemesi için Tanrı'ya yakarıyorlardı. Bu duaların onların ruhunda yaktığı ışıktan daha güçlüsünü hangi insan, ne şekilde yaratabilirdi? Böyle bir ortam ve ruh hali içinde doğan kararın artık hiç tereddüt etmeksizin uyulacak ve uygulanacak en iyi ve en akıllıca yol olması akla yakın değil midir? Bu, o sonsuz ve korkunç karanlıklarda hakiki bir ilâhî parıltı, onlara yol gösteren bir ateş sütûnuydu. Şimdiye kadar savaş içindeki bir insan her

türlü aydınlığın, ışığın kaynağı olan Ulu Tanrı önünde eğilmek, ona kalbi ya da diliyle yakarmaktan daha iyi bir yol bulamamıştır. Çünkü bunun başka hiçbir yolu yoktur. Ama siz eğer hâlâ ikiyüzlülükten söz ediyorsanız, inanınız bu artık usanç vermeye başlamıştır. Buna ikiyüzlülük adını verenler bu gibi konular üzerinde konuşmaya hakkı olmayan kişilerdir. Onlar her zaman idare amacıyla işleri savsaklamış, hiçbir gerçekle yüz yüze gelememişlerdir. Kromvel'in duaları akıcı bir dile sahipti, hatta bundan da ileriydi. Çünkü onun yüreği, dua edebilen bir adamın yüreğiydi.

Zaten gerçekte onun nutukları da göründüğü kadar edebiyattan yoksun, acemice konuşmalar değildi. Parlamentoda bile konuşması gerektiği zaman söylediği sözlerde belirli bir ağırlık vardı. Ateşli ve sert sesiyle söze başladığında onun gerçekten söyleyecek bir şeyi olduğunu anlıyor ve bunun ne olduğunu öğrenmek istiyorlardı. Oysa **Kromvel** güzel söz söyleme sanatını küçümsemekte, hatta böyle şeylerden nefret etmekteydi. Kullanacağı kelimeleri önceden hazırlamadan içinden geldiği gibi konuşurdu. O çağın gazete yazarları da sade bir dile sahiptiler, aldıkları notları olduğu gibi baskıya vermişlerdir. Kromvel'in nutuklarına hiç değer vermeyişi, onun her hareketini önceden tasarlayıp hesaplayan bir riyakâr olduğunu öne sürenler için ne garip tecellidir. Sözlerini halka aktarmadan önce neden onlara biraz olsun çeki düzen vermek gereğini duymamıştır? Bu sorunun yanıtı şudur: Sözler, eğer hakiki sözler ise, kendi kendilerini bir düzene sokmayı bileceklerdir.

Kromvel'in "yalan söylediği" konusuna gelince: Biz bu konuda bir tek şey söylemek istiyoruz. Bu iddianın sebebi sanırım şudur. Kromvel bütün partilerin ümitlerini kırmıştır. Her parti onun şöyle ya da böyle konuşmasını istiyor, sözlerini kendine göre yorumluyordu. Oysa sonunda onun ne söylediği kesinlikle ortaya çıkıyordu. İşte bunun üzerine ümitleri kırılanlar onu "yalancılar şahı" olmakla suçluyorlar-

dı. Ama bütün bu suçlamalar şimdi bir sahtekârın değil de, yüce bir şahsiyetin kaderi olarak görülmüyor mu? Böyle bir insanın elbette herkesten gizleyeceği bazı şeyleri olacaktır. Eğer yüreğini ceketinin kolu üzerinde gezinen kargalara gagalatırsa herhalde ilerleyişi pek uzun sürmez. Bir insan için camdan inşa edilmiş bir evde oturmak hiç de iyi değildir. Bir insanın kafasındaki düşünceyi başkalarına, hatta çalışma arkadaşlarına ne ölçüde açıklayacağını tayin hakkı kendine aittir. İnsana yersiz sorular yöneltirler. Böyle bir durumda uymanız gereken ilke, karşınızdakine o konu hakkında yanlış bir şey söylemektense hiçbir şey söylememektir. Gerçekte böyle bir durumda verilecek uygun bir yanıt olsaydı, herhalde akıllı ve dürüst bir insan bu yanıtı vermekten kaçınmazdı.

Hiç şüphesiz çoğu defa –kendisine bağlı– küçük partilerin diliyle konuşmuş ve onlara düşüncelerinin yalnızca bir kısmını açıklamıştır. Her küçük parti onu kendi adamı saymaktaydı. İşte hepsinin de öfkesinin sebebi, onun gerçekte hiçbir partinin değil, fakat kendi partisinin adamı olduğunu anlamalarıdır. Ama bu olayda kınanması gereken biri varsa bu herhalde Kromvel olamaz. O bütün mücadele hayatı boyunca şunu hissetmiştir ki, içindekileri onlara olduğu gibi açıklamak, onları ya şaşırtıp ürkütecek ya da kendi küçük hesaplarının ve hayallerinin yıkıldığını görmek zorunda bırakacaktır. Böyle bir durumda ise onlardan hiçbir yardım bekleyemezdi. İşte bu olay bir **büyük adamın** küçük insanlar arasındaki kaçınılmaz durumuna iyi bir önlemdir. Bütün faaliyeti sizce son derece sınırlı ve hatta kusurlu görülecek bir amaca yönelmiş bulunan çok çalışkan, çok yararlı birtakım küçük insanlara her yerde rastlamak mümkündür. Onları bu amaca yönelten inançlarını sarsmaya çalışmak iyi bir iş midir? Hatta şöyle diyelim: Onları tedirgin etmek bizim görevimiz midir? Dünyada sözü edilen işler başaran birçok insan bile ancak kendisi için doğru, fakat sizin için doğruluğu çok şüpheli birtakım gelenek, değer ve inançlardan güç almışlardır. Onların bu dayanaklarını kırın, bu güç kaynaklarını kurutun; işte o zaman hepsinin de sonsuz derinliklere

yuvarlandıklarını göreceksiniz! **Fontenelle** şöyle diyor: "Avucum gerçeklerle dolu olabilir ve ben yalnızca serçe parmağımı açmış olabilirim."

Doktrin konuları için bile geçerli olan bu sözün yaşanılan hayatta çok daha geçerli olduğu muhakkaktır. Fikirlerini kendine saklamayan kişi önemli bir eser meydana getiremez. Böyle bir insana "içinden pazarlıklı" demek doğru mudur? Kafasından geçen bir düşünceyi ordusunun bütün onbaşılarına ve kendisine soru yönelten herkese açıklamayan bir komutana "içinden pazarlıklı" denildiğini duysanız ne dersiniz? Bence **Kromvel** bu konularda yapılması gerekeni yapmış ve kusursuz bir davranış tarzı göstermiştir. Bütün hayatı boyunca onun çevresinde daima böyle meraklı bir "onbaşılar" kalabalığı bulunmuş ve Kromvel gerektiğinde onların sorularını yanıtsız bırakmamıştır. Bu işte gösterdiği başarı da onun sağlam görüşlü büyük bir insan olduğunu gösterir. Onun delillerle ortaya konmuş bir tek sahte davranışı yoktur. Böyle karışık olaylar ağına takılmış bir insan için bu kadarını söylemek bile yeterlidir.

❋

Gerçekte Kromvel gibi kişiler hakkındaki "yükselme hırsı", "sahtekârlık" v.b. gibi hükümlerimizi kökünden çürüten iki hata vardır. Bunlardan ilki, bu insanların hayat çizgilerinin sona geldiği noktayı başlangıç noktası olarak ele almaktır. Örneğin kötü bir tarihçi, Kromvel'in daha **Cambridgeshire** (Kembriçşayr)'ın bataklık topraklarını ekip biçmeye çalışırken bir gün İngiltere'nin tek hâkimi olmayı kafasına koyduğunu düşünür. Böyle bir tarihçiye göre onun siyasi hayatının plânı çok önceden çizilmiştir. Bu hayat bir entrikacının, bir düzenbazın ya da bir tiyatro oyuncusunun adım adım gelişen oyun plânından farksızdır. Oysa olayın gerçekte bundan ne kadar farklı olduğunu anlamak için biraz düşünmek yeterlidir. Herhangi birimiz kendi hayatımızın nasıl geçeceğini önceden nasıl bilebiliriz? Bunu ne ölçüde tahmin

edebiliriz? Önümüzdeki kısacık bir uzaklık dışında her yer karanlıktır. Hayatımız ihtimaller, girişimler ve belli belirsiz ümit ışıklarından oluşan sarılı bir yumak gibidir. Kromvel'in hayatı bir tiyatro programı gibi önüne serilmiş değildi ki, bunu sahne sahne oynamaktan başka hiçbir şeye gerek duymasın. Biz bunu belki böyle görüyoruz. Ama onun için bu hiç de öyle değildi. Eğer tarih yalnızca bu gerçeği olsun dikkate almış olsaydı birçok saçmalık kendiliğinden ortadan kalkmış olacaktı. Buna karşılık tarihçiler bu noktayı dikkate aldıklarını iddia etmektedirler, ama bu iddia gerçeklere uymakta mıdır acaba? Tarih, Kromvel örneğinde olduğu gibi bu gerçeği tamamen unutur, hatta en iyi tarihçiler bile onu her zaman göz önünde tutamazlar. Onu tam anlamıyla, kusursuz bir biçimde hatırlamak çok ender rastlanan –hatta hemen hemen hiç rastlanmayan– bir kabiliyet ister. Hemcinslerimizden birinin hayatını anlayabilmek, bu insanın bütün meslek hayatı boyunca gördüğü şeyleri onun gözleriyle görebilmek, kısacası o insanın hayatını ve kişiliğini pek az tarihçiye nasip olacak bir biçimde tanımak için **Shakespeare**'in kabiliyetine, hatta daha fazlasına sahip olmak gerekir. Olayları, önümüze yığıldıkları biçimde değil, gerçekte oldukları gibi düzenli bir olaylar zinciri halinde görmeye çalışsaydık herhalde Kromvel hakkındaki birçok yanlış düşünceden sıyrılırdık.

Genellikle işlendiğini sandığım ikinci hata da bu "yükselme hırsı" ile ilgilidir. Biz nedense büyük adamın yükselme hırsını fazlasıyla büyütüyor ve bunun içeriğini yanlış anlıyoruz. Bizim anladığımız mânâda yükselme hırsına sahip olan kişiler zavallı küçük insanlardır. Başka insanlar arasında sivrilemediği için sefalet içinde yaşayan, yetenek ve iddialarının ateşiyle yanan, kendisini büyük adam olarak tanımalarını, insanların başına geçirilmelerini herkesten isteyen ve bunun için yalvarıp yakaran kişiyi inceleyiniz. Böyle bir yaratık dünyada gördüğümüz en sefil manzaralardan birini oluşturur. Büyük adam mı? Hayır! O, hastalık ateşleri içinde yanan ve bir tahttan çok bir hastane koğuşuna yakışan boş ve

zavallı bir adamdır. Size, onun yoluna çıkmamanızı öğütlerim. O, sakin yollarda yürüyemez. Onunla ilgilenmez, ona hayranlık duymaz ve onunla ilgili övgüler kaleme almazsanız yaşayamaz. O, insandaki büyüklüğü değil, küçüklüğü temsil eder. İçinde bir şey bulunmadığı, yani kof bir insan olduğu içindir ki sizin kendisinde bir şeyler bulunduğunu görmenizi ister. İçinde herhangi bir büyüklüğün özünü taşıyan hiçbir insan ruhu böylesine azap çekmez.

Gürültücü kalabalıkların, insan yığınlarının dikkatini çekmek Kromvel'e ne kazandırabilirdi? O zaman yaratıcısının dikkatini çekmişti, alacağını almıştı. Başkalarının ona göstereceği hiçbir ilgi ona daha fazlasını sağlayamazdı. Saçlarına aklar düşünceye kadar, hayatın doruk noktasına çıkıp tekrar aşağı inmeye başladığında bu iniş yolunun ne kadar sınırlı ve kısa olduğunu görünceye kadar tarlasını sürmek ve **İncil**'ini okumak onu mutlu etmeye yetmişti. Fakat, iddialara göre, yaşlanınca artık bunlar onu tatmin etmez olmuş, yaldızlı arabalarla Whitehall'a gitmek, birçok memurun kollarında dosyalarla yanına girerek "şuna karar veriniz, buna karar veriniz" diye kimsenin kolayca kestirip atamayacağı problemlerle başını şişirmeleri için bir sahtekâr olmayı göze almıştı. Ama yaldızlı arabalar bu adama ne kazandırabilirdi ki? O çok uzun zamandan beri ağır bir düşünce yükü altında eziliyor, ilâhî bir dehşet ve ihtişamla dolup taşıyordu. Bir insan olarak yaşadığı hayat onu basit mevki hırslarının çok daha üzerine çıkarmış, yüceltmişti. Ölüm, mahşer ve sonsuzluk onun bütün düşünce ve davranışlarının temelini oluşturmaktaydı. Onun bütün hayatı hiçbir ölümlünün kelimelerle ifade edemediği bir düşünceler deniziyle kaplıydı. O zamanını Püriten Peygamberleri'nin okudukları şekilde bir Tanrı sözü: Onun için büyük olan, önemli olan yalnızca buydu işte; geri kalan her şey küçüktü, önemsizdi. Böyle bir insanda mevki hırsı, yükselme hırsı bulunduğunu söylemek ve onu hastalık ateşleriyle yanan boş bir insan olarak düşünmek, bence son derece acınacak bir yakıştırmadan ibarettir. Böyle bir insan bütün bunlar karşısında şöyle der: "Yaldızlı araba-

larınız ve kuru kalabalıklarınız, kırmızı kurdeleli kâğıt yığınları taşıyan memurlarınız, hak ve yetkileriniz, bütün o önemli işleriniz sizin olsun. Beni rahat bırakın. Ben nasılsa gereğinden fazla hayatiyete sahibim." Çağının İngilteresi'nde en büyük insan olan **Samuel Johnson** da yükselme hırsına sahip değildi. *"Korsikalı Boswell"*in eğlence yerlerinde, başında o süslü, kurdeleli şapkasıyla görünmesine rağmen, o büyük **Samuel** evinde oturmayı tercih ediyordu. Kendi düşünce ve kaygılarına dalmış olan dünya çapında bir ruha, birtakım gösterişli hareketler ve kurdeleli şapkalar ne ifade edebilirdi?

Ve bir de şunu söylemek isterim: **Büyük adamlar** sakinliği severler. Dünyanın gürültücü, fakat kof gösterişine, anlamsız sözlere ve değersiz işlere bir göz atılacak olursa, sessizliğin, sakinliğin o büyük ülkesi paha biçilmez bir değer kazanacaktır. Sessiz sedasız bazı soylu kişiler vardır; şuraya buraya dağılmışlardır. Sessizce düşünür ve çalışırlar. Hiçbir sabah gazetesinin sözünü etmediği bu insanlar bu dünyanın en değerli kişileridir. Bu gibi insanlardan mahrum ülkelerin gidişatı kötüdür. Böyle bir ülke yalnızca yapraklar ve dallardan oluşan ve bir süre sonra kuruyup zeval bulması kaçınılmaz olan köksüz bir ormana benzer. Eğer gösterebileceğimiz ya da söyleyebileceğimiz şeyden başka hiçbir şeyimiz yoksa mahvolduk demektir. Sessizlik... Sessizliğin yıldızlardan daha yüce, ölüm ülkelerinden daha derin olan o büyük âlemi! Evet, büyük olan yalnızca odur, geri kalan her şey küçüktür. Umarım, biz İngilizler o büyük meziyetimizi, sessizliğimizi daima koruyacağız. Bırakalım başkaları fıçılar üzerine çıkıp nutuk çeksinler, kendilerini meydanlarda halka teşhir etsinler, lâfla peynir gemileri yürütmeye çalışsınlar, köksüz ormanlar meydana getirsinler. **Hazreti Süleyman** şöyle der: "Konuşmanın da, susmanın da bir zamanı vardır." Hayatını kazanmak için sürekli yazmak zorunda olan **Samuel Johnson**'a karşılık böyle bir mecburiyeti olmayan bir büyük ve sessiz kişiye şu soru yöneltilebilir: "Niçin siz de ayağa kalkıp konuşmuyor, sisteminizi yayıp mezhebinizi kurmaya çalış-

mıyorsunuz?" Onun yanıtı şöyle olacaktır: "Tanrı'ya şükür onu kendime saklamak imkânını buldum, beni bu düşüncelerimi ifade etmeye zorlayacak bir durumla karşılaşmadım. Benim sistemim yayılmak için değil, her şeyden önce benim hayatıma yararlı olması için meydana getirilmiştir. Onun bana en büyük faydası budur. Peki, öyleyse bunun size sağlayacağı "şeref" nerede kalıyor, diyeceksiniz. Haklısınız. Ama **Kato**'nun heykeller hakkında söylediklerini hatırlayalım: Forumunuzda bunca heykel var, **Kato**'nunki nerede, diye sormaları daha iyi olmaz mı?"

Şimdi bu sessizlik teorisiyle bir denge kurmak için dünyada iki çeşit yükselme hırsı bulunduğunu söyleyeceğim. Bunlardan biri kınanmaya, diğeri ise övülmeye lâyıktır. Tabiat büyük ve sessiz **Samuel**'i uzun zaman sessiz kalmasına engel olan özelliklerle donatmıştır. Başkaları arasında sivrilerek toplumda parlamak arzusunu tamamen bencil ve sefil bir duygu sayabiliriz. "Büyük şeyler mi arıyorsun? Arama!" Bu söz çok doğrudur. Ama yine de her insanda tabiatın yüreğine koymuş olduğu şeyi açığa vurmak ve uygulamak meyil ve kabiliyeti vardır. Bu bir insan için haklı, uygun ve kaçınılmaz bir gelişmedir. Bu dünyadaki hayatımızın anlamı, benliği geliştirmek ve yapmak gücüne sahip olunan şeyi yapmaktır. İnsan denilen yaratık için bu bir mecburiyet, varoluşun ana kanunudur. **Coleridge** küçük çocuğa konuşmayı bu mecburiyetin öğrettiğini söyler. Dolayısıyla biz de şunu söyleyeceğiz: Bir insandaki yükselme hırsının olumlu ya da olumsuz çeşitten olduğunu anlamak için iki şeyi dikkate almak gerekir: Bu hırs yalnızca bir yüksek mevki için duyulan bir istekten mi ibarettir? Yoksa o kişinin o mevkiye kendisinin uygun olduğuna dair inancından mı doğmaktadır? İşte bütün sorun buradadır. Çünkü belki de bu mevkiye talip olmak onun tabii bir hakkıdır. O, bu mevkiye gelmek zorundadır. Eğer **Mirabo**, Fransa'nın "o görevde yararlı olabilecek tek adamı" ise, onun başbakan olma hırsını nasıl kınayabiliriz? Buna karşılık hiçbir işe yaramayan, böyle bir güce sahip

olmayan zavallı **Necker** –hiçbir işe yaramayacağını kendisi de hissettiği halde– kapı dışarı edildiğinde büyük bir hüsrana uğrar. Onun için ancak tarihçi **Gibbon** yanıp yakınabilir. Tabiat o sessiz büyük adamın da konuşması için her şeyi hazırlamıştır; hatta fazlasıyla...

Kendi köşesinde yaşayan o büyük ihtiyar **Samuel Johnson**'a yurdu ve bütün bir dünya için çok değerli bir eser yaratma imkânının doğduğunu haber verdiğinizi düşünün. Örneğin, kusursuz Tanrı kanunlarının yeryüzü kanunları haline gelmesi, her gün tekrarladığı "Senin saltanatın başlasın" duasının gerçekleşmesi imkânının doğduğunu... Eğer sessiz ve sakin bir insan olan **Johnson**'u bunun gerçekleşebileceğine inandırırsanız ve onu da bu işte görev almaya ikna edebilirseniz onun ruhu ilâhî bir ateş, asil bir çaba ve hareket azmiyle yanacaktır. İşte o zaman bütün endişe ve korkularını yenecek, bütün acıları ve engelleri hiçe sayacaktır. Bütün varlığı bir aydınlık ve şimşek parıltısı halinde alevlenecektir. Hakiki ve olumlu yükselme hırsı işte budur! Şimdi de **Kromvel**'deki hırsın gerçek niteliğini inceleyelim. Tanrı'nın kilisesi uzun zamandır acılar içindeydi; gerçeğin en büyük savunucularını kalelere hapsediyor, işkence direklerine bağlıyor, bu samimi insanların kulaklarını kesiyorlardı. Tanrı kitabının yarattığı dava ayaklar altına alınmıştı. İşte bütün bunlar Kromvel'i bunaltmaktaydı. Uzun yıllar bu gelişmeler karşısında sustu ve dua etmekle yetindi. Bu konunun ancak Tanrı'nın yardımıyla bir gün çözülebileceğine inanıyordu. Bu haksızlıklar sonsuza kadar devam edemezdi. Sonunda bir gün karanlıkları delen günün ilk ışıkları göründü. Oniki yıllık bir sessizlik ve bekleme döneminden sonra bütün İngiltere ayaklanmıştı. Bir kere daha parlamentoya ihtiyaç duyuluyordu. Doğruluk ve haklılık kendini duyuracağı bir ses arıyordu. Yeryüzünde –tarifi imkânsız– büyük ümitler belirmişti. Böyle bir parlamentoya üye olmak hiç de yabana atılır bir şey değildi. Kromvel sabanını bir kenara fırlatıp oraya koştu.

Kromvel orada söz aldı. Onun gözle görülen bir hakikatin sert patlamalarına benzeyen sözlerinde bu gerçeğin parıltılarını görmek mümkündür. **Kromvel** bu parlamentoda top sesleri arasında kuvvetli ve hakiki bir dev adam gibi çalıştı, çabaladı. Dava başarıya ulaşıncaya kadar, düşmanları yenilip ümit ışığı açık bir zafer ve hakikat ışığına dönüşünceye kadar savaştı. Onun orada, İngiltere'nin en güçlü adamı ve tartışılmaz kahramanı olarak ortaya çıkmasına biz ne diyebiliriz? Tanrı yasasının yeryüzüne yerleşmesi artık imkân dahiline girmekteydi. Kargaşalıklarla dolu zorlu bir hayat kavgasının ateşleri içinde yetişmiş olan pratik zekâlı adam, **John Noks**'un bir "sofu hayali" olarak düşündüğü teokrasiyi, gerçekleşmesi mümkün bir şey olarak görecek cesarete sahipti. Dünyayı yönetmek görevi İsa kilisesinin en sofu ve en aklı başında insanlarına düşmekteydi. Bunun böyle olması gerekiyordu. İngiltere'nin en güçlü adamı buna karar vermişti. Ben bunun asil ve doğru bir karar olduğu inancındayım. Bir devlet adamı ya da herhangi bir insan için bundan daha haklı bir davranış olamaz. Böyle bir girişimde bulunmak –örneğin– bir **Noks** için çok güçtü, ama **Kromvel** için değil. O dünyanın gerçekte ne olduğunu biliyor, bu konuda sağlam sezgilere ve engin tecrübelere sahip bulunuyordu. Böylece tarihin en büyük görevlerinden birini yüklendi ve zafere ulaştı. Ben bu olayı protestanlığın ulaştığı en yüksek nokta, **İncil**'e bağlılığın dünyada yaratabildiği en kahramanca dönem sayıyorum. Bir düşünün: Kötülüğü, iyilik karşısında yenmek çaresi içimizden birine açık bir şekilde gösterilmiş, İngiltere ve bütün dünya için en hayırlı olan ve hepimizin özlediği şeyin gerçekleşmesi mümkün olduğu açıklanmıştır.

Şunu da tekrar belirtmek zorundayım ki, *tilki kurnazlığı* –bütün gücü, keskinliği, ikiyüzlüleri ortaya koymaktaki tecrübesine rağmen– acınacak bir seviyededir. Bizim İngiltere'de seviyeli bir tek devlet adamımız olmuştur ve bu da **Kromvel**'dir. Son beşyüz yıllık süre içindeki tek adam! Bu adam taraftarlarını onlar ve yüzlerle, düşmanlarını ise milyonlarla sayıyordu. Bütün İngiltere ona karşı birleşmişti.

Öyle ki İngiltere'ye bir **Hıristiyan ülkesi** demeye insanın dili varmıyordu. Bu haliyle bile tilki kurnazlığı ümitsiz davasına bağlı kalıyor ve "bir düzenbazlar dünyasında düzenbazların ortak hareketinden dürüst bir sonuç çıkarmaya çalışıyordu." Bu davanın ne kadar zorlu olduğunu mahkemelerde ve daha birçok yerde görmek mümkündür. Tanrı'nın gazabı –ama adaletten uzaklaşmayan gazabı– ve aynı zamanda büyük inayeti ile bu konunun artık durulmaya başlayacağı ve davanın bütün insanlarca artık imkânsız ve ümitsiz görüleceği zamana kadar bu hep böyle devam edip gidecektir.

❋

Ne var ki Kromvel'in kişiliği ve gayeleri konusunda **Hume** ve daha birçoğu benim bu görüşüme karşı çıkmakta ve onun başlangıçta samimi olduğu –samimi bir mutaassıp olduğu– fakat zamanla kendisine başarı yollarının açıldığını görünce giderek ikiyüzlü bir insan haline geldiği görüşünü savunmaktadırlar. **Hume**'un bu "ikiyüzlü-mutaassıp" düşüncesi sonradan genişletilerek **Muhammed**'e ve başkalarına da uygulanmıştır. Oysa böylesine samimilik dolu kahraman ruhlar, bu kadar sefil bir düşkünlük gösteremezler. Güneşte de bazı lekeler, kirli izler görülebilir; ama güneş bu yüzden sönmez, parlaklığını yitirip karanlığa gömülmez. Büyük Kromvel'in başına asla böyle bir şey gelmeyeceğine inancım tamdır. O, tabiatın öz evlâdı, aslan yürekli oğludur. Kromvel, **Antaeus**'a benzer; o da gücünü, *ayağını bastığı topraktan alır.* Anası olan topraktan... Onun ayağını yerden kesin, onu düzenbazlığın ve değersizliğin kollarında havalara kaldırın, derhâl bütün gücünü kaybedecektir. Biz Kromvel'in kusursuz bir insan olduğunu, hiçbir suç işlemediğini, hiçbir samimiyetsizliği görülmediğini iddia edecek değiliz. O hiçbir zaman yüzeysel bir olgunluk ve kusursuz davranışlar öğütleyicisi olmamıştır. O gerçek ve büyük bir iş başararak çetin yollar açmış bir Orson'du. Her gün, her saat işlediği suçları kendisi de gayet iyi bilirdi, Tanrı da. Güneşin karardığı zaman-

lar olmuş, ama güneş asla sürekli bir karanlığa boğulmamıştır. Kromvel'in ölüm döşeğinde ağzından çıkan son sözler bir Hıristiyan kahramanının sözleridir. Tanrısına yakarmakta, ondan kendisini ve davasını yargılamasını dilemekteydi. Çünkü insanlar bunu yapabilecek kadar adaletli değillerdi. Bunlar çok dokunaklı sözlerdir. İşte o bütün görev ve günahlarına böylece son vererek, o yüce ruhunu teslim etti ve Yaratan'ın huzuruna çıktı.

Orson, bir ayı tarafından büyütülen bir roman kahramanı.

Ben kendi hesabıma böyle bir adamın ikiyüzlü olduğunu, bir sahtekâr olduğunu söyleyemem. O, hayatı tiyatro oyunculuğundan ibaret bir düzenbaz, bir taklitçi, ayaktakımının alkışlarına susamış boş ve kısır bir şarlatan olamaz. Bu adam saçlarına aklar düşene kadar kendi karanlık köşesinde kalmakla yetinmiştir. Tertemiz, lekesiz bir insan olduğu için de artık İngiltere'nin gerçek hâkimi olmaya lâyıktır. Bir adam kral arabalarına binmeden, mantolar giymeden de yaşayabilir. İnsanı, kırmızı kurdelelere bağlı kâğıt tomarlarıyla hiç durmadan rahatsız eden memurlara sahip olmak bir mutluluk mudur? Basit bir Diokletiyen lâhana yetiştirmeyi tercih eder, bir **George Washington** –aslında pek de öyle paha biçilmez bir insan olmayan **Washington**– da aynı şeyi yapar. Hür bir ruha sahip her insan aynı şekilde hareket edebilir. Gerçek görevi krallık konusu dışına çıktığı an, bu mevkinin sağladığı bütün nimet ve debdebeye sırtını çevirir.

Yine de insanların bütün harekâtında bir **Kral**'ın ne kadar gerekli olduğuna işaret etmeliyiz. Düşmanları bir şefin yönetimi altında toplandıkları halde kendileri bunu başaramayan insanların ne hale geldiklerini bu savaş bile bize en açık şekilde göstermektedir. Püritenlik, İskoç milletini İngiliz Adaları'nın bu bölümünde o tarihe kadar görülmedik bir biçimde birleştirmiş, tek bir ruh haline getirmiştir. Ama ne yazık ki bir büyük **Kromvel**'e sahip değillerdi. Ülke, kendi gölgelerinden korkan, kararsız, diplomat ruhlu ve güçsüz kişilerin, Argyler'in elindeydi. Bunların hiçbiri gerçeği kavra-

yabilecek bir kafa ve yüreğe sahip değillerdi. Başlarında bir şef yoktu. Ancak bu ülkede dağınık bir halde olan Kavaliyer Partisi bir lidere sahipti: Kavaliyerler'in en asili olan **Montrose** idi bu. Bir kahraman olmaya lâyık, cesur, başarılı, olgun bir insan. Şimdi düşününüz; bir yanda kralsız uyruklar, öte yanda uyruğu olmayan bir kral! Kralı olmayan bir uyruk hiçbir şey yapamaz, ama uyruğu olmayan bir kral bir şeyler yapabilir. **Montrose** bir avuç İrlandalı ve pek azı silahlı olan vahşi dağlılarla çok iyi eğitilmiş Püriten Ordular'ı üzerine var gücüyle saldırdı ve onlara peş peşe birkaç darbe indirerek –tam beş kere– onları savaş alanından sürdü. Bir süre bütün İskoçya'nın hâkimi oldu. Tek başınaydı, fakat gerçek bir insandı. Şevk dolu bir milyon kişi, bu tek kişiden mahrum olduğu sürece hiçbir şey yapamazdı. Bu bir milyon başsız, lidersiz insan o tek adam karşısında güçsüz kalmıştı. Püriten Savaşları'nın baştan sona en gerekli kişisi Kromvel olmuştur! Görmek, atılmak, karar vermek... Kararsızlıkların yarattığı kaynaşmaların içinde sabit bir nokta, sağlam bir dayanak –adı ne olursa olsun– bir kral olmak...

❋

Kromvel'in karşısına çıkan asıl güçlük işte bu noktadadır. Onun diğer davranışlarını savunanlar çıkmış ve bunların hepsi genellikle haklı görülmüşlerdir. Ama onun Rump Parlamentosu'nu dağıtmasını Protektora'yı gasp etmesini kimse bağışlamamaktadır. O adeta İngiltere'nin kralı haline gelmiş ve zafere ulaşan partinin şefi olmuştur. İddialara göre, kral mantosunu giymeden yapamamış ve böylece kendi kuyusunu kazmıştır. Bunun nasıl olduğunu biraz inceleyelim.

İngiltere, İskoçya, İrlanda; bütün hepsi Püriten Parlamentosu'nun ayakları altına serilmişken tatbikata dair bir soru ortaya atıldı: Şimdi ne yapmak gerekiyor? Tanrı'nın size emniyet ettiği bu milletleri nasıl yöneteceksiniz? Büyük Parlamento'da kalmaya devam eden ve ülkenin en yetkili kişilerinden meydana gelen bu yüz üye herhalde ebediyen yerle-

rinde kalacak değillerdir. Yapılması gereken nedir? Bu soru, teorici anayasa yapıcılarının yanıt vermekte güçlük çekmeyecekleri bir soruydu. Ama bakışlarını gerçek olayların derinliğine çevirmiş bir **Kromvel** için bundan daha güç bir soru olamazdı. Parlamentoya bu konu hakkında ne gibi bir karar verileceğini sordu. Bu sorunun yanıtını vermek parlamentoya düşüyordu. Ancak, geleneğe aykırı olmakla birlikte, zaferi kanları pahasına kazanmış olan askerin de bu konuda söyleyeceği bazı şeyler olmalıydı: "Verdiğimiz bunca savaşa karşılık elimize bir kâğıt parçasından başka bir şey geçmemesine" razı değiliz! Biz, Tanrı'nın bizim elimizle zafere ulaştırdığı Tanrı kanununun bu ülkede yerleşmesini istiyoruz!

Kromvel'in dediğine göre tam üç yıl boyunca parlamento bu soruya muhatap olmuştur. Ama parlamenterler buna hiçbir yanıt verememişlerdir, bütün yaptıkları boş konuşmalardan ibaret kalmıştır. Belki de bu, parlamentoların yapıları gereğidir. Belki de hiçbir parlamento böyle bir soruya boş lâftan başka bir karşılık veremez. Ama yine bu sorunun mutlaka yanıtlandırılması gerekiyordu. Siz, altmış üye bu durumda halkın gözünden düşüyor, herkes tarafından küçümseniyorsunuz; millet size **Rump** (kalıntı, kesinti) **Parlamentosu** adını veriyor. Bu şartlar altında yerinizi koruyamazsınız. Fakat yerinizi kim alacak, ne alacak? Hür Parlamento, seçme hakkı, şu ya da bu anayasa formülü... Konunun bir an önce çözümlenmesi gerekiyor. Ya bu soruya yanıt vereceğiz ya da onun ağırlığı altında ezileceğiz. Siz kim oluyorsunuz da anayasa formülleri, parlamento hakları üzerinde fikir yürütmeye kalkıyorsunuz? Siz kralınızı öldürmek, temizleme hareketlerinde bulunmak ve davanızın başarıya ulaşmasına engel olmak isteyenleri kuvvetlinin yasasına dayanarak ülkeden atmak zorunda kaldınız. Şimdiyse parlamento görüşmelerini yürüten elli-altmış üyeniz kaldı. Ne yapacağınızı formüller halinde değil, pratik gerçekler halinde ortaya koymalısınız!

Bu adamların en sonunda nasıl bir yanıt verdikleri bugüne kadar bilinmemektedir. Yaman bir adam olan **Godwin** bile bu konuyu çözümlemek gücüne sahip olmadığını itiraf etmek zorunda kalmıştır. İşin içyüzü şudur: Bu güçsüz parlamento kendini dağıtmak istemiyor ya da bunu bile yapamıyor. Böylece her şey ortada ve arada kalıyor, dağılma zamanı geldiği halde –onuncu ya da onbirinci kez olmak üzere– erteleme kararı alıyor. Sonunda Kromvel'in sabrı taşıyor... Ama biz bu konuda ileri sürülen en akla yakın fikri dikkate alacağız. Bu pek de doğru olmamakla birlikte kabul edilmesi en kolay görüştür.

Buna göre: Buhranın en ağır noktasında bir yanda Kromvel ile subayları, öte yanda Rump Parlamentosu'nun elli-altmış üyesi yer aldıklarında, Kromvel parlamentonun büyük bir ümitsizlik içinde çok garip bir yanıt vermek üzere olduğunu haber aldı. Anlaşılan, bu insanlar kapıldıkları o büyük ümitsizlik ve kıskançlıkla orduyu etkisiz kılacak bir reform tasarısını meclisten geçirmeye karar vermişlerdi. Bütün İngiltere tek bir parlamento seçecek, ülke seçim bölgelerine ayrılacak, hür bir oylama vs. yapılacaktı. Bu aslında çok şüphe uyandıran bir işti, ama onlara hiç de böyle gelmiyordu. Reform tasarısı ve hür seçimler, öyle mi? Ama ağızları şimdilik kapatılmış, fakat yok edilmemiş olan **Kralcılar** sayıca bizden fazlaydılar ve İngiltere'nin büyük bir çoğunluğu şimdiye kadar davamıza karşı ilgisiz kalmış ve ona baş eğmekle yetinmişti. Biz kafa sayısıyla değil, ağırlık ve gücümüzle bir çoğunluk oluşturuyoruz. Şimdi sizin formülleriniz ve reform tasarılarınız bizim büyük acılar pahasına kılıçla kazandığımız davayı çürütecek, onu zayıf bir ümit ışığına dönüştürecek öyle mi? Halbuki bizim Tanrı'nın yardımı ve bileğimizin hakkıyla kazanmış olduklarımız zayıf bir ümit ışığı değil, elle tutulan bir gerçektir... Kromvel bu oyunbozan üyelerin üzerine yürüdü ve onların alelacele çıkarmaya çalıştıkları reform tasarısını engelledi. Onlara defolup gitmelerini ve artık çenelerini kapatmalarını emretti... Onu bağışlayamaz, onu anlayamaz mıyız? Bütün bu olaylara şahit olan **Jon Mil-**

ton onu alkışlayabilmişti. Bu olaylar karşısında gerçekler formülleri silip süpürmüştü. Sanırım, İngiltere'de gerçeği gören bütün insanlar da bunun kaçınılmazlığını anlamışlardır.

Güçlü ve cesur adam bütün bu davranışları sonucu bütün formülleri ve mantıkla ilgili görüşleri karşısına almış oluyordu. İngiltere gerçeğine yaklaşmak cesaretini göstermiş ve destek bulup bulamayacağını anlamak istemişti. Onun meşruti bir yönetim için, kendini destekleyecek bir parlamento bulmak için nasıl çabaladığını görmek gerçekten çok ilgi çekicidir. Ama Kromvel bu konuda başarılı olamamıştır. Onun **Barebonlar Parlamentosu** adı verilen ilk parlamentosu bir çeşit seçkinler topluluğudur. İngiltere'nin her köşesinden gelen devlet memurları ve Püriten yetkililer dindarlıkları, güçleri ve davaya samimiyetle bağlılıklarıyla ün salmış kişileri seçtiler ve seçilen kişiler bir taslak hazırlamak üzere toplandılar. Geçmiş olayları doğrulamak ve geleceği belirlemek için ellerinden geleni yaptılar. Bu meclisi aşağılamak isteyenler ona **Barebones-İskelet Parlamentosu** adını takmışlardır. Oysa bu kişiler çok ciddi ve gerçek bir görevi yerine getirmekteydiler. Bu görev, bu Püriten seçkinlerin Tanrı kanununun ne ölçüde İngiltere yasası haline gelebileceğini anlamak için yaptıkları bir denemeydi. Aralarında çok aklı başında ve vasıflı kişiler vardı, çoğu son derece dindar insanlardı. Ama öyle görünüyor ki, saray teşkilâtını düzenleme girişimlerinde başarılı olamamışlardır. Sonunda, ellerinden bir şey gelmediğini ileri sürerek dağıldılar ve bütün yetkilerini, dilediği gibi kullanmak üzere, Lord-General Kromvel'e devrettiler.

"Seferberlik halinde bulunan ve seferber edilecek olan bütün kuvvetlerin başkomutanı" durumunda bulunan Lord-General Kromvel şimdi ne yapacaktı? Tarihte bir eşi daha görülmeyen bu durumda **Kromvel** kendisini İngiltere'nin tek hâkimi olarak kabul etti. İngiltere ile anarşi arasında kendisinden başka ayakta duran hiçbir varlık yoktu. O tarihlerde onun ve İngiltere'nin inkâr olunmaz gerçeği buydu.

Şimdi ne yapması gerekiyordu? Uzun uzun düşünüp taşındıktan sonra iktidarı kabul etmeye ve büyük bir törenle Tanrı ve insanlar karşısında ant içerek, "Evet, gerçek budur ve ben bu durumda elimden geleni yapacağım," demeye karar verdi. Protektora (himaye yönetimi) ve hükümet cihazı: Bunlar, bu şartlar altında yargıçlar, önde gelen yetkililer, "Milletin nüfuzlu yönetici ve yetkililerinden oluşan Kurul" tarafından nasıl gerekiyorsa öyle düzenlenmiş ve onaylanmış dış görünüşler ve biçimlerdi. İşin aslına gelince: Bu durumda ya bunu kabullenmek ya da anarşiye taviz vermekten başka çıkar yol yoktu. Bunu kabul etmek ya da etmemek ise Püriten İngiltere'nin elindeydi ve Püriten İngiltere bunu kabul ederek ölümden kurtuldu. Bence, Püritenler iyi ifade olunmamış, öfkeli bir şekilde, ama aynı zamanda samimiyet ve minnettarlıkla Kromvel'in bu olağandışı davranışını kabul etmişler. Ya da hiç değilse Kromvel'le birlikte bunu sonuna kadar doğrulamaktan ve onaylamaktan geri kalmamışlardır. Ancak, kurulan parlamento düzeninde daima birtakım güçlüklerle karşılaşmışlar ve hiçbir zaman ne söyleyeceklerini tam anlamıyla belirleyememişlerdir.

Kromvel'in ikinci parlamentosu –daha doğrusu, hükümet cihazının belirlediği kurala göre seçilmiş olan ilk parlamento– toplandı ve göreve başladı. Ama çok geçmeden **Lord Protektor**'un hakkına, "gasp" vesaire gibi konulara dair kısır tartışmalar girdi ve kanunların belirlediği süre sona erdiği gün dağıtıldı. Kromvel'in bu meclise verdiği son nutuk çok dikkate değer bir konuşmadır. Üçüncü parlamento da ukalâlığı ve inadı yüzünden aynı akıbete uğramıştır. Kromvel'in bu konudaki nutukları belki çok kaba ve karışık sözlerden meydana gelmişti, ama çok ciddi bir niteliğe sahipti. Bu insanın büyük ve yeterince şekillenmemiş fikirlerini sözle değil de, hareketle anlatmak alışkanlığında olan samimi bir kimse olduğu söylenebilir; mânâ bakımından son derece güçlü fikirlere karşılık büyük bir ifade yetersizliğine rastlanmaktadır. O sık sık "Tanrı'nın doğurduk"larından söz eder. Bütün

bu değişimler, bunca zafer ve olaylar kişilerin önceden tasarladığı tiyatro oyunları değildir. Onları böyle görmekte direnenler kısır görüşlü kâfirlerdir. Kromvel bu konu üzerinde öfkeli bir titizlikle durur. Böyle bir şey onun elinden gelebilir mi? Büyük bir kargaşalık içine düşmüş bir dünyanın ortasında oynadığı bu karanlık ve muhteşem oyunda bir Kromvel bütün bunları önceden keşfetmiş, bir kukla oyunu gibi başından sonuna kadar her şeyi kendi elleriyle yönetmiş olabilir miydi? "Bütün bunları kimse önceden keşfetmemişti" der Kromvel. Yarının neler getireceğini kimse önceden bilemezdi. "Bunlar Tanrı'nın doğurduğu şeylerdi." Tanrı'nın parmağı bize yolumuzu gösterdi ve biz de sonunda zafere ulaştık, Tanrı davası muzaffer oldu. Siz, parlamento halinde toplanmaya ve bütün bu şeylerin nasıl düzenlenebileceğini ve insani konular içinde makûl imkânlar yaratılabileceğini söylemek gücüne sahip olabilirdiniz. Sizlerin makûl öğütlerle bu işte yardımcı olmanız gerekirdi. Siz, İngiltere'de hiçbir parlamentonun eline geçmemiş bir fırsata sahip olmuştunuz. Tanrı kanununu, adalet ve hakikati bir ölçüde olsun bu ülkenin kanunu haline getirebilirdiniz. Oysa siz kimseye yararı olmayan ukalâlıklara daldınız, kısır tartışmalara giriştiniz; benim bu mevkiye hangi kanuna dayanarak geldiğimi soruşturmakla zaman harcadınız. Benim sizin başınıza bir noter belgesine dayanarak değil de, savaş fırtınalarının arasında yükselen Tanrı'nın sesine dayanarak geldiğimi herkes biliyor. İşte siz bunu bahane ederek her şeyi yeniden bir kargaşalığa sürüklemek istediniz. Fırsatı kaçırdınız! Onu bir daha elde edip edemeyeceğinizi ise kimse bilemez. Anayasal mantığınızın ürünlerini aldık; bu ülkede hâlâ "dünya nimetleri kanunu" hüküm sürüyor, Tanrı kanunu değil. Diyelim, beni de, sizi de Tanrı yargılasın!.. Ve sonunda onun bu adamlara söylediği son sözler: "Siz elinize anayasa formüllerinizi, bense şekilsiz mücadelelerimi, gayelerimi, gerçeklerimi ve hareketlerimi alayım ve Tanrı sizi de, beni de yargılasın!"

Yukarıda, Kromvel'in basılmış nutuklarının şekilsiz ve karışık olduklarını söylemiştik. Ancak, birçok kişi bunların

kasten çift anlamlı ve güç anlaşılır bir hale sokulmuş olduklarını öne sürerler. Çünkü, iddiaya göre, Kromvel karışık ve bozuk bir Cizvit Lehçesi ardına gizlenmeyi özellikle tercih eden bir sahtekârdır. Ama ben bu görüşe katılmıyorum. Bu nutuklar benim Kromvel gerçeğine nüfuz edebilmemi sağlayan ilk hakikat ışıkları olmuştur. Bütün sorun, onun gerçekten bir şeyler söylemek istediğine kendinizi inandırmanız ve bu şeyin ne olabileceğini samimilikle araştırmanızdadır. Bu düzensiz, kaba ve kırık dökük deyimlerin ardına hapsedilmiş gerçek bir nutkun, güzel sözlerle ifade olunamamış yüce bir ruhun varlığını hissedeceksiniz. Ve onun esrarlı bir hayâl değil de, sözce anlaşılamamış, güvenilememiş bir insan olduğunu ilk defa görmeye başlayacaksınız. Köklü bir inanca sahip bir insanı tanımaya ya da tanıtmaya gücü olmayan şüpheci ve yüzeysel görüşlü nesiller tarafından kaleme alınmış olan Kromvel hakkındaki tarih ve biyografiler Kromvel'in nutuklarından daha da karanlıktır, belirsizdir. Bu eserler aracılığıyla ancak karanlık ve boşluğun belirsiz sonsuzluğunu görebilirsiniz. **Lord Clarendon** bunlara "öfkeler ve kıskançlıklar" adını veriyor. Gerçekten de bu taşkınlıklar, şımarıklıklar, kıskançlık ve hafifliklerdir ki, ağırbaşlı ve sakin İngilizler'i tarla ve sabanlarını terk ederek kralların en güçlüsüne karşı müthiş bir öfke ve savaş ateşiyle ayaklanmaya sürüklemiştir. Bunun doğru olup olmadığını anlamak sizin elinizdedir. İnançlar üzerine yazılar kaleme alan şüphecilik dikkate değer kabiliyetlere sahip olabilir, ama bu konuda çizmeyi aşmıştır. Bu, körlerin, görme duyusuyla ilgili yasaları ortaya koymalarına benzer.

Kromvel'in üçüncü parlamentosu da ikincisi gibi aynı akıbete uğradı. Daima aynı değişmez kalıp ortaya atılmaktaydı: Oraya nasıl geldiniz? Bize bir noter belgesi gösteriniz. Kısır görüşlü ukalâlar, sizi bir parlamento haline koyan aynı güç –ve buna ilaveten bazı şeyler daha– beni Protektor yapmıştır! Eğer benim Protektoram (himaye yönetimim) bir

hiçse, sizin –onun bir sonucu ve ürünü olan sizin– parlamenterliğiniz ne olabilir?

Parlamentolar başarısızlığa uğradığında mutlakiyetten başka hiçbir yönetim yolu kalmaz. Askeri diktatörler, her biri kendi bölgesinde harekete geçer, krallık taraftarlarını ve diğer farklı düşünenleri ezmek ve yönetmek için silah gücüne dayanırlar. Gerçek ortadayken formüllere, kalıplara iltifat edilemez! Ben, yurtdışında ezilen protestanları korumaya, yurtta adil yargıçlar, ehil yöneticiler tayin etmeye, gerçek din adamlarını desteklemeye, İngiltere'yi eski Roma'dan daha büyük bir Hıristiyan İngiltere, protestanlığın kraliçesi haline getirmeye çalışacak, bu yoldaki çabalarımı sürdüreceğim. Siz bana yardımcı olmasanız da ben, Tanrı bana ömür verdiği sürece bu yolda çalışacağım. Birçok kişi, "Madem yasalar kendisini tanımıyordu, neden bu işlerden vazgeçip köşesine çekilmedi?" diye bağırıyorlar. Yanılmaktadırlar. Onun için vazgeçmek mümkün değildi. **Pitt, Pombal, Choiseul** gibi birçok başbakan ülkelerini yönetmişler ve bu yönetimleri sırasında sözleri kanun olmuştur. Fakat bu başbakan için istifa söz konusu olamazdı. İstifa ettiği takdirde Şarl Stuart ve Kavalierler onu öldürürlerdi. Hem onu, hem davasını... Bu yolun dönüşü yoktur. Bu başbakan bundan böyle ancak mezarına girdiğinde görevden çekilebilirdi.

Kromvel'in yaşlılık dönemi insana hayli hüzün vericidir. Tanrı'nın omuzlarına yüklediği ağır sorumluluk artık onu rahatsız etmekte ve çok yakınmasına sebep olmaktaydı. Mezara kadar taşınması gereken çok ağır bir yüktü bu. Karısına anlattığına göre, bir gün eski silah arkadaşlarından ihtiyar Albay Hatçinson –hiç istemediği halde– artık barışmaları gerektiğini söylemişti. Daima yürekten sevmiş olduğu hakiki dostlarının kendisini terk etmelerine, yanlış anlamalarına çok üzülüyordu. Ama kendi cumhuriyetçi fikirlerine sımsıkı bağlı olan **Hatçinson** asık bir yüzle onun yanından ayrılmıştı.

Şimdi bu Kromvel'i, artık tamamen aklaşmış saçlarıyla, ağır görevler altında gücünü kaybeden bedeniyle bir düşününüz. Ben ayrıca onun –oğlunun sarayında yaşayan– yaşlı anasını da düşünürüm. Bu, iyi yürekli, zavallı bir kadındır. Dürüst cesur ve dindardır. Ama artık bir silah sesi duysa oğlunu vurduklarını zannetmektedir. Oğlunun sağ olduğuna inanabilmesi için onu hiç değilse günde bir kere görmelidir. Zavallı yaşlı ana! Bütün bunlar bu adama ne kazandırmıştır? Ömrünün sonuna kadar zorlu bir mücadele ve çalışma içinde olmuştur. Şöhrete, mevkiye, tarihi bir kişilik kazanmaya gelince: Ölüsü zincirlere asıldı; tarihteki yeri ise bir iftiralar, suçlamalar, aşağılamalar dizisine hedef oldu. Ama ben onun burada bir düzenbaz ve yalancı değil, samimi ve dürüst bir adam olduğunu iddia ediyorum. Bu iddiayı ilk öne sürenlerden biriyim. Mezarında rahat yatsın. Her şeye rağmen o bizim için çalışıp çabalamış bir adamdır. Biz onun büyük, zorlu ve kahramanca hayatının açtığı yoldan rahatça yürüyor, onun çukurdaki ölüsüne basarak ilerliyoruz. Bu arada onu tekmelemek niye? Bırakalım da kahraman rahat uyusun! O kendisini insanların yargılamasını istemedi, zaten insanlar da onu adil bir şekilde yargılayamadılar.

❄

Püriten Ayaklanması'nın sona ermesinden ve sonuçlarının bıraktığı izler giderildikten, yani 1688'den tam bir asır ve bir yıl sonra çok daha büyük bir ayaklanma oldu. Bu bütün ölümlülerin **Fransız İhtilâli** adını verdikleri ve uzun zaman unutamadıkları bir harekettir. Bu, protestanlığın üçüncü ve son perdesi, insanlığın sahtelikler ve sunilikler içinde çöküntüye uğradığı bir sırada büyük bir patırtı ve kargaşa ile gerçeklere dönüşüdür. Biz İngiliz Püritenliği'ni büyük olayın ikinci perdesi kabul ediyoruz. "Eğer **İncil** hakikate uygunsa biz de **İncil**'e uyalım." *Luther*'e göre "Kilisede", Kromvel'e göre "Kilise ve devlete Tanrı'nın hakikatine uyulmalıdır." İnsanlar gerçeklere dönmek zorundadırlar, sahtelikler

içinde yaşayamazlar. Biz, Fransız İhtilâli'ne üçüncü ya da son perde adını vermekteyiz. Çünkü insanlık o vahşi baldırıçıplaklıktan daha aşağı bir seviyeye düşemez. İnsanlık en şaşırtıcı olayların en yalın gerçeği olan bir uçurumun ağzında durmuştur. Bu noktadan tekrar yola çıkarak yapıyı yeniden kurmak zorundaydılar. İngiliz İhtilâli gibi Fransız İhtilâli de elinde bir noter belgesine sahip olmayan kralını bulmuştu. Bu ikinci çağdaş Kral'a, **Napolyon**'a burada bir göz atmak gerekiyor.

Bence, **Napolyon** asla **Kromvel** kadar büyük bir adam değildir. **Kromvel** bizim küçük İngiliz Adalarımız'da kalmış olduğu halde, zaferleri bütün Avrupa'ya yayılmış olan **Napolyon**'un başarıları, insanların üzerine ayak basıp çıktıkları uzun yürüyüş sopalarına benzer ve bu sopalar ne kadar uzun olursa olsun onu kullanan insanın boyunu uzatmaz. Ben **Kromvel**'deki samimiliği **Napolyon**'da bulamam. Napolyon'daki samimilik son derece sınırlıdır. Onda, bu evrenin o tarifi imkânsız unsuru ile el ele yapılan sessiz bir yürüyüşe rastlanmaz. O buna "Tanrı'yla birlikte yürümek" adını verirdi, ama bütün inanç ve gücünü ona bağlamış değildi. Onda, uzun bir süre gizli kalmış ve gizli kalmaktan memnunluk duymuş ve sonra da bir şimşek gibi çakarak ortaya çıkmış bir fikir ve cesaret yoktu. Napolyon artık Tanrı'ya inanılmayan, sessizlik ve gizliliğin yoklukla aynı mânâyı taşıdığı bir çağda yaşıyordu. Onun hareket noktasını **İncil** değil, birtakım zavallı şüphecilik (septik) ansiklopedileri oluşturmuştur. Onun gücü ancak buna yetmiştir, ama bu noktaya gelişi bile övülmeye değer bir gelişmedir. Onun şiddetli, hareketli, tezcanlı ve her yönden kendini ifade gücüne sahip karakteri, bizim o karmaşık ve sessiz **Kromvel**'imizin yanında belki sönük kalır. Derdini anlatmaya uğraşan dilsiz peygamberler yerine, içinde şarlatanlığın da izleri bulunan garip bir karışım karşısındayız. **Hume**'un "ikiyüzlü fanatik" hakkındaki görüşleri **Kromvel** ve **Muhammed**'e hiç uymadığı halde, sanki Napolyon için biçilmiş kaftandır. Daha başlangıçta bu adamda beliren olumsuz bir yükselme hırsı daha sonra onu

tamamen pençesine almış ve onun kendisini de, eserini de mahvetmiştir.

"Bir resmi bildiri gibi sahte" sözü Napolyon döneminde en çok kullanılan deyimlerden biri haline gelmiştir. Napolyon ise bütün gücüyle kendini mazur göstermeye çabalar; bunların düşmanı yanıltmak, kendi taraftarlarının maneviyatını güçlendirmek için kaçınılmaz olduklarını söyler. Ama bizim için bunlar geçerli mazeretler değildir, çünkü bir insan hangi şartlar altında olursa olsun yalan söylemek hakkına sahip değildir. Napolyon'un da bu gibi sözler söylememiş olması herhalde daha iyi olurdu. Bir adamın yaşadığı saat ve günleri aşan birtakım tasarıları varsa ve bu tasarıları ertesi gün de varlığını koruyacaksa, bu takdirde onun çevreye yalanlar yaymakta ne çıkarı olabilir? Yalan ergeç ortaya çıkar ve ağır bir biçimde cezalandırılır. Yalancı bir dahaki sefere doğru söylese de ve bu söze inanmak son derece gerekli olsa da, ona kimse inanmayacaktır. Eski kurt masalını unutmamak gerekir. Yalan bir hiçtir. Yalanla hiçbir şey yapmak mümkün değildir. Yalanla yapılan iş boşunadır, hiçbir sonuç vermez, üstelik bu arada bütün emekler de heba olur.

Ama yine de Napolyon'da bir samimilik vardı. Samimiyetsizlikte, görünüşte olan tarafla temel unsuru birbirinden ayırmalıyız. Çok sayıda ve yüz kızartıcı nitelikteki dolaplar ve şarlatanlıklar arasından Napolyon'un şu özelliği itina ile bir yana ayrılmalıdır: Onda içgüdüsel bir gerçeklik hissi vardı ve bir temele dayanabildiği sürece bu gerçeklikten güç almayı denemişti, Napolyon'da sahip olduğu bilgi ve tecrübeden daha güçlü olan bir tabiat içgüdüsü vardı. **Bourriaenne**'in anlattığına göre, Mısır Seferi sırasında bir gece yanındaki bilginler Tanrı'nın var olmadığına dair bir tartışmaya girişmişler ve bu iddialarını, çeşitli mantık oyunlarıyla güya ispatlamışlardı. Bunun üzerine **Napolyon** gözlerini yıldızlara dikerek şöyle dedi: "Çok güzel baylar, fakat bütün bunları kim yarattı?" Bu yüzden Tanrı tanımaz mantık ondan kaçar ve o büyük gerçek onunla yüz yüze gelir: "Bütün bunları kim yarattı?" Bu, düşüncede olduğu gibi, uygulamada da

böyledir: Bu dünyada zaferler kazanmak gücüne sahip her **büyük adam** gibi, o da bütün engelleri aşar ve konunun özüne iner, doğrudan doğruya ona yönelir. Tulieri Sarayı'nın yöneticisi ona yeni eşyaları gösterip övdüğünde ve bütün bunların ne kadar ucuza mâl olduğunu anlattığında Napolyon fazla bir şey söylemeksizin ondan bir makas istedi ve perdelerin birinden bir altın püskül parçası keserek cebine attı. Birkaç gün sonra da bir sırasını getirip cebine atmış olduğu parçanın altın değil, lâme olduğunu öğrendiğini söyledi. Napolyon'un Sen Helen Adası'ndaki son günlerine kadar hep gerçekler üzerinde durmuş olması da çok dikkate değer. "Ne diye durmadan konuşup şikâyette bulunalım? Ne diye birbirimizle kavga edelim? Bunlardan hiçbir sonuç çıkmaz, bunlar bizi yapılması mümkün hiçbir şeye götürmez. Eğer insan bir şey yapamıyorsa hiçbir şey söylememelidir." Napolyon yanında bulunan ve hayatlarından hiç de memnun olmayan zavallı taraftarlarına sık sık bunları söyledi. Onların şikâyet dolu sözleri arasında suskun bir güç kaynağı gibiydi.

Napolyon'un yüreği doğuştan inançla doluydu. O, Fransız İhtilâli'yle ortaya çıkan o yeni ve büyük demokrasinin yıkılmaz bir gerçek olduğunu, dünyanın bütün eski güçleri ve kurumlarıyla bile onu yıkmaya gücü yetmeyeceğini yerinde bir sezgiyle anlamıştı. Bu onu coşkunlukla doldurup taşıran doğru sezgilerden biriydi, kelimenin tam mânâsıyla bir inançtı. Napolyon bu demokrasinin karanlık eğilimlerini de gayet iyi bir şekilde yorumlamıştır.*"Kabiliyetlilere bütün meslek kapıları açıktır, araçlar onları kullanmasını bilenlerindir."* İşte bu, gerçeğin ta kendisidir, hatta bütün gerçek bundan ibarettir. Fransız İhtilâli'nin ve bütün ihtilâllerin ifade ettiği en geniş mânâları içine alır.

Napolyon başlangıçta samimi bir demokrattı. Buna rağmen, askerlik mesleğinin pekiştirdiği yaratılışı dolayısıyla şunu da biliyordu ki, demokrasi eğer biraz olsun gerçeklerle ilgiliyse anarşiye dönüşemez. Onda amansız bir anarşi aleyhtarlığı vardır. O, 20 Haziran 1792 tarihinde **Bourrienne** ile

birlikte bir kahvehanede oturmuş, sokaktaki ayaktakımını seyrediyordu. Bu manzara karşısında, kargaşalığı önleyemeyen yetkilileri şiddetle kınadığını açıkladı. 10 Ağustost'a zavallı İsviçreli muhafızlara komuta edebilecek birisinin bulunmayışını hayretle karşılıyordu. Başlarında birisi olsaydı mutlaka başarıya ulaşırlardı. Napolyon'u o büyük görevi boyunca ayakta tutan güç demokrasiye duyduğu bu inanç ile anarşiye karşı olan nefretidir. Leoben Barışı'na kadar süren İtalya Seferi sırasında ona güç veren şudur: Fransız İhtilâli'nin zaferi ve onu, bu hareketin gerçekliğine inanmayan Avusturyalı sahtekârlara karşı güçlendirmek. Buna rağmen Napolyon güçlü bir otoritenin gerekliliğini hissetmekte ve bu otorite olmaksızın ihtilâlin yaşatılmasının imkânsız olduğunu kavramaktadır. Kendini yiyen bu canavara, Fransız İhtilâli'ne gem vurmak, onu engellemek gerekmektedir! Böylece asıl amaca ulaşarak olumlu bir sonuca varabilecek ve organik bir kimlik kazanacaktır. Diğer organizmalar ve başka şekiller arasında varlığını sürdürebilecektir. Yalnızca yıkıcı, saldırgan bir güçten ibaret olmayacaktır. İşte bu, Napolyon'un gerçek bir hayat gayesi olarak izlediği ve hatta kısmen gerçekleştirmeyi başardığı şey değil midir? Napolyon, Vagramlar'da, Osterlitzler'de zaferden zafere koştu ve sonunda bu zafere de ulaştı.

Bu adamda gören bir göz, atılgan bir ruh vardır. Ve işte bu yüzden krallığa kadar yükselmiştir. Bütün insanlar onun bu özelliğini görmekteydiler. Askerler yürüyüş sırasında şunları söylemeyi âdet edinmişlerdi: "Ah, o Paris'teki geveze avukatlar; çok lâf, az iş! İşler hep bundan ters gidermiş! Tek çare bizim **Küçük Onbaşı**'yı başa getirmekmiş!" Askerler ve bütün Fransa, Küçük Onbaşı'yı başa getirdiler. Ve gelişmeler birbirini takip etti: Başkonsüllük, imparatorluk ve sonunda Avrupa'ya karşı kazanılan zafer... Ta ki Küçük Onbaşı kendini dünyanın çağlar boyunca yaşamış en büyük adamı görünceye kadar...

Bence, Napolyon'daki o uğursuz unsur, şarlatanlık eğilimi onu bu tarihlerde pençesine alır. Napolyon böylece ger-

çeklere olan inancından vazgeçmiş, birtakım sahteliklere kapılmaya başlamıştır. Eskiden içyüzlerini gayet iyi bildiği Avusturya Hanedanları, Papalıklar ve derebeylikleriyle bütünleşmeye kalkıştı ve kendisinin de bir hanedan kurabileceğini, Fransız İhtilâli'nin de bunu istediğini sandı. Napolyon hayâllere kapılmakta, yalanlara inanmaktaydı artık. Doğruyu yanlıştan, sahteyi gerçekten ayırma gücünü kaybetmişti. Bu, samimiyetsiz bir kalbin hislerine boyun eğen bir adama verilebilecek en büyük cezaydı. Onun Tanrı'sı artık bencillik ve şahsi ihtiraslardan ibaretti. İnsan bir kere kendisi hakkında yanılmaya başladı mıydı, bunu bütün diğer yanılmalar takip eder.

Bu adam kendi büyük gerçeğini, daha da büyük bir gerçek haline getirmek gibi ham hayâllerle, sefil kılıklara, kâğıttan yapılmış sahte tiyatro dekorlarına dönüştürmüştür. Papa ile yaptığı o sözde anlaşma ile güya Fransa'da katolikliği ihya etmiş, ama gerçekte bunun katolikliği kökünden kazımak için en iyi yol olduğunu kendisi de fark etmiştir. Sonra o ihtiyar İtalyan heyülasının elinden Notr Dam'da taç giydi, muazzam törenler düzenledi. **Augerau** bu törenler hakkında şöyle der: "Onların bu muhteşem gösterilerini tamamlaması için tek eksik, bütün bunlara bir son vermek için ölmüş olan yarım milyon insandan ibaretti." **Kromvel**'in taç giyme töreni ise kılıç ve **İncil** ile yapılmıştı, hakiki ve samimi bir törendi. Kılıç ile **İncil** hiçbir heyülanın aracılığına gerek duyulmaksızın onun önüne getirilmişti. Bunlar Püritenliğin gerçek sembolleri, hakiki süs ve armalarıydı. **Kromvel** onların ikisinden de samimiyetle yararlandı. Zaten o, yalnızca onlara dayanarak ayakta durmak gayesindeydi. Oysa zavallı Napolyon yanılmıştı: İnsanları her zaman ve her yerde aldatabileceğine fazlasıyla bel bağlamıştı. İnsanoğlunda şahsi hırslardan başka hiçbir gerçek göremiyordu. Evet, yanıldı ve hayâl bulutları üzerine yapılar kurmaya kalkıştı. Sonunda yapısı da, kendisi de yıkıldı ve yeryüzünden silinip gitti.

Ne yazık ki, hepimizde böyle bir şarlatanlık eğilimi vardır ve bu gerekli ortamı bulduğunda gelişebilir, büyüyebilir. Bu kötü, yıkıcı bir gelişmedir. Herhangi bir şeyin içeriğine katıldığı takdirde, o maddeyi tamamen bozar, geçici kılar ve –görünüşte ne kadar büyük olursa olsun– küçültür. Bütün gösterişine ve çıkardığı gürültüye rağmen Napolyon'un eseri neydi? Bir barut fıçısının patlaması, kuru çalıların çıkardığı bir yangın! Bir saat için, yalnızca bir saat için bütün dünya ateşe ve dumana boğulmuş göründü. Sonra ateş söndü, duman dağıldı. Yeryüzü dağları ve ırmaklarıyla, gökteki yıldızları ve yerdeki verimli topraklarıyla eskisi gibi var olmaya devam etti.

Veyman Dükü dostlarına cesaretlerini kaybetmemelerini söylerdi daima: Bu Napolyonculuk adaletsizlik ve sahtelikten ibaretti ve er geç yıkılmaya mahkûmdu. Napolyon bugün dünyayı ne kadar vahşice çiğniyor, ayakları altında eziyorsa bir gün dünyanın da ona başkaldırışı öylesine şiddetli olacaktır. Haksızlık ve adaletsizliğin bedeli çok ağırdır ve fazlasıyla ödenir. Ben kendi hesabıma, onun en büyük cephaneliğini kaybetmesi ya da en iyi alayını bir deniz kazasında yitirmesinin, o zavallı Alman kitapçısını kurşuna dizdirmesinden daha hayırlı olmadığına pek emin değilim. Bu öylesine müşahhas bir zulüm ve caniyane bir haksızlıktır ki, hiçbir surette örtbas edilemez, mazur görülemez. İşte bu gibi olaylar insanların yüreklerini dağladı ve intikam saatinin bir an önce gelmesini dilediler. Ve bir gün beklenen olay patlak verdi: Almanya ayaklandı.

Napolyon doğru ve adil olarak ne yaptıysa bunlar yaşayacaktır. Tabiat bunları kendi kanunlarıyla güçlendirecektir. Her şey ondaki gerçeklikten ibarettir, geri kalan hepsi duman ve boşluktur. *Kabiliyetlilere bütün meslek kapıları açıktır.* O, bundan böyle bir şekil kazanıp gerçekliğe kavuşacak olan bu mesajı, çok şekilsiz ve açıklamasız bir halde bıraktı. Kendisi de asla tamamlanamamış olan büyük bir taslaktan

ibarettir. Gerçekte bütün büyük adamlar biraz böyle değil midirler?

Napolyon'un dünya görüşleri –Sen Helen'deki ifadesi dikkate alındığında– bir hayli trajiktir. Napolyon adaya sürülmesinden sonra dünyanın hâlâ kendi ekseni çevresinde dönmesine ve Fransa'nın yine o eski büyük Fransa olarak kalmasına sanki inanamıyor gibidir. Ona göre, tabiat, İngiltere'yi Fransa'nın doğal bir uzantısı olarak yaratmıştır. Fransa'nın Oleron Adası'ndan farksızdır İngiltere. Evet, tabiata, daha doğrusu Napolyon'un tabiatına göre bu böyledir. Ama bir de gerçeklere bakalım: İngiltere İŞTE BEN BURADAYIM! diyor. Ama Napolyon bu gerçeği anlamak gücüne sahip değildir. O, gerçeklerin kendi tasarılarına uymayışını, Fransa'nın kendisi –yani Napolyon– demek olmadığını bir türlü anlayamıyor. Olmayan şeylerin varlığına inanıyor. Büyük kuruntulara, olmadık hayallere kapılmıştır. Napolyon'un ileri görüşlü, gerçekçi ve kararlı İtalyan tabiatı Fransız farfaralığının bulanıklığında belirsizleşmiş, zayıflamıştır. Dünya ayaklar altında çiğnenmeye, onun tarafından bir sürü gibi yönetilmeye ve Napolyon'un keyfine göre örülerek Fransa'nın ve onun heykellerine kaide olmaya elverişli değildi. Dünyanın çok daha değişik düşünceleri vardı. Napolyon'un hayreti gerçekten çok derindir. Ne yazık ki artık iş işten geçmiştir, hiçbir şey yapılamaz. O kendi yoluna, tabiat kendi yolana gitmiştir. Gerçeklerden kopan bir insan bir daha onlara dönemez, çaresiz bir halde boşluğa yuvarlanır. Onun için artık hiçbir kurtuluş yolu olamaz. İşte Napolyon da –pek az insanın başına gelen bu acıklı durumda– boşluklarda yuvarlanmakta ve o yüce kalbini parçalayarak ölmek zorundaydı. Zavallı Napolyon! O, zamanından önce harcanmış bir insan, bizim son **büyük adamımız**dır.

❋

Son büyük adamımızdır, dedim. İki yönden de sonuncusu. Çünkü kahramanları aramak ve incelemek amacıyla yap-

mış olduğumuz, geniş zaman ve mesafeleri içine alan bu büyük gezi burada sona eriyor. Ben kendi hesabıma üzülüyorum buna; benim için zahmetli olduğu kadar zevkli bir işti. Konuyu daha da ağırlaştırmamak için benim kısaca **kahramanlara-tapınma** adını verdiğim bu olay son derece geniş ve ciddidir. Bence, insanlık yollarının en gizli yanlarına, bu dünyanın en hayati çıkarlarına derinlemesine nüfuz etmekte ve bu yüzden geniş bir şekilde izah olunmaya değer bulunmaktadır. Eğer altı gün yerine altı aylık bir süremiz olsaydı herhalde bu işi daha iyi bir biçimde yapabilirdik. Ben onu şöyle bir incelemeyi vaat etmiştim, ama bunu bile istediğim gibi yapıp yapamadığımı bilemiyorum. Konuya biraz olsun girebilmek için onu kabaca didiklemek zorunda kaldım. Çok zaman yalın, kaba ve açıklamasız kalan deyimlerle sabrınızı taşırdım. Bunları yaparken hoşgörünüze, nezaket ve iyi niyetinize sığındım. Ama şimdi bunlardan söz etmek istemem. İngiltere'nin en seçkin kişileri, en güzel, en iyi, en akıllı insanları benim kaba sözlerimi sabırla dinlemek lütfunu gösterdi. En samimi duygularla sizlere teşekkür eder, hepinize iyilikler dilerim.

❋❋❋